

**SPOLEČNÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM
PŘESHraničNÍHO EXKURZNÍHO VYUČOVÁNÍ
JAKO PODPORA VÝCHOVY
K OBČANSTVÍ**

SBORNÍK Z KONFERENCE

14. a 15. listopadu 2018
Skalica – Hodonín

**COMMON EDUCATIONAL PROGRAMME
FOR CROSS-BORDER EXCURSION TEACHING
TO PROMOTE THE EDUCATION
OF CIVICS**

CONFERENCE PROCEEDINGS

14 and 15 November 2018
Skalica – Hodonín

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**

Editoři / Compilers

**SLAVOMÍR LESŇÁK
SVATOPLUK NOVÁK
MATÚŠ PORUBJAK**

INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA

**EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA**

SPOLOČNE BEZ HRANÍC

Publikace byla financována z projektu *Společný vzdělávací program přeshraničního
exkurzního vyučování*, ITMS2014+ NFP304011C840, Program Interreg V-A Slovenská
republika – Česká republika 2014–2020 INTERREG V-A SK-CZ/2016/01.

**SPOLEČNÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM
PŘESHraničNÍHO EXKURZNÍHO VYUČOVÁNÍ
JAKO PODPORA VÝCHOVY
K OBČANSTVÍ**

SBORNÍK Z KONFERENCE

14. a 15. listopadu 2018

Skalica – Hodonín

**COMMON EDUCATIONAL PROGRAMME
FOR CROSS–BORDER EXCURSION TEACHING
TO PROMOTE THE EDUCATION
OF CIVICS**

CONFERENCE PROCEEDINGS

14 and 15 November 2018

Skalica – Hodonín

Editoři / Compilers:

Mgr. Slavomír Lesňák, PhD.,
doc. RNDr. Svatopluk Novák, CSc.,
doc. PhDr. Matúš Porubjak, PhD.

Masaryk University Press
Brno 2019

Recenzovali / Reviewed by:
prof. PhDr. Jozef Lysý, CSc.
Mgr. Katarína Komenská, PhD.

© 2019 Masaryk University Press
ISBN 978-80-210-9393-5
ISBN 978-80-210-9394-2 (online ; pdf)
<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9394-2019>

OBSAH / CONTENTS

Úvod	7
------------	---

1. blok: Krajina, charakter a štruktúra regiónu

<i>Socioekonomická komparácia prihraničných regiónů Jihomoravského a Trnavského kraja</i>	10
JOZEF MEČIAR, SVATOPLUK NOVÁK	
<i>Od spoločného štátu k odlišným systémom samosprávy</i>	24
JOZEF LENČ	
<i>Krajina a človek v regiónu – príroda, její pretvárení a ochrana</i>	37
PETR JEMELKA	
<i>Vinohradnícke a vinárske tradície ako významná súčasť kultúrneho dedičstva a kultúrneho potenciálu Trnavska a Záhoria</i>	45
KATARÍNA SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ	
<i>Trvalá udržateľnosť s dôrazom na environmentálnu problematiku – teória, implementácia a jej miesto v náuke o spoločnosti</i>	57
MATÚŠ PORUBJAK	

2. blok: Historie regiónu – významné osobnosti a jejich vliv

<i>Stopy T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků na obou březích řeky Moravy</i>	68
ERIKA VONKOVÁ	
<i>Formování regionální identity na příkladu vybraných významných osobností</i>	80
RADIM ŠTĚRBA	
<i>Trnavská univerzita v dějinách slovenského filozofického myšlení</i>	90
ZUZANA PALOVIČOVÁ	
<i>Baťovka – modernistická vize života koncernu Baťa a.s. na Slovácku</i>	98
BARBORA VACKOVÁ	

3. blok: Historie regiónu v období novověku, jeho menšiny a multikulturní zkušenost

<i>Trnava ako kultúrne a hospodárske centrum regiónu v 18. storočí – pohľad Mateja Bela</i>	110
PĚTER FRAŇO	
<i>Holocaust a jeho kontexty v Strážnici a Svatobořicích na podklade orálních svedectiev preživších</i>	117
SLAVOMÍR LESŇÁK	
<i>Spolupráce Okresního výboru Svazu Cikánů-Romů v Hodoníně a Okresního výboru Zvazu Cigánov-Rómov v Senici v letech 1969–1973</i>	126
DUŠAN SLAČKA	
<i>Trnava ako historické centrum náboženského života</i>	134
IVAN A. PETRANSKÝ	
<i>Výzvy v integrácii zdravotne znevýhodnených na trnavských univerzitách</i>	142
LUKÁŠ SIEGEL	

4. blok: Hmotná kultura regionu

<i>Společné rysy lidové kultury na Podluží a na Záhoří na příkladu lidového oděvu</i>	154
ALENA KRÍŽOVÁ	
<i>Výtvarné dění těsně po vzniku Československa na území moravského Slovácka</i>	162
RADOVAN RYBÁŘ	
<i>Malým Rímom kráčali múzy – poznávanie literárnych dejín Trnavy ako možnosť exkurzného vzdelávania</i>	174
MARIÁN KAMENČÍK	
<i>Amatérski zberatelia ľudového umenia a starožitností. Osobná aktivita jednotlivcov a jej význam v začiatkoch muzeálnej činnosti</i>	182
MARTINA BOCÁNOVÁ	
<i>Trnavsko-hlohovské súvislosti a prejavy literárnej avantgardy.</i>	188
MARIÁN KAMENČÍK	

Selected Papers

<i>Formation of Regional Identity in the Example of Selected Prominent Personalities</i>	198
RADIM ŠTĚRBA	
<i>Trnava as a Cultural and Economic Centre of the Region in the 18th Century (Bel's View)</i>	208
PETER FRAŇO	
<i>The Holocaust and Its Contexts in Strážnice and Svatobořice Based on Oral Testimonies</i>	216
SLAVOMÍR LESŇÁK	
<i>Baťovka – Modernist Vision of the Life of the Baťa a.s. Concern in the Slovácko Region</i>	226
BARBORA VACKOVÁ	
<i>Sustainable Development with Special Focus on Environmental Problems – Theory, Implementation, and Its Place in Civics Education</i>	237
MATUŠ PORUBJAK	

Úvod

Vážení učitelé, odborníci, studenti, uplynulo již více než čtvrtstoletí od osamostatnění našich států. Přesto v rámci integrující se Evropy jsou vedle sebe regiony, které přes silné historické, kulturní a sociální předpoklady k spolupráci, jsou stále „hraničními“. Svým způsobem se toto dotýká i specifického regionu podél řeky Moravy, kterou po jejích březích lemují území Trnavského a Jihomoravského kraje.

Předkládaný sborník je součástí výstupů projektu „**Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování**“ (NFP304011C840) financovaný **Evropským fondem regionálního rozvoje** v rámci operačního programu **Interreg V-A Slovenská republika – Česká republika 2014–2020**. Jeho cílem je komplexní multioborové hodnocení příhraničních oblastí zkoumaného regionu a vytvoření přeshraničních kontextů v podobě nového vzdělávacího programu. Přináší řadu cenných informací o rozmanitých aspektech kulturního a historického života po obou stranách dolního toku řeky Moravy.

Sborník z vědecké konference obsahuje příspěvky mapující kulturu krajiny z hlediska historického, sociologického, socioekonomického, etnologického, literárně-vědeckého, ekologického atd. Příspěvky zazněly na dvoudenní konferenci konané symbolicky podél toku Moravy: v Hodoníně a ve Skalici. Konference se účastnili nejen akademičtí odborníci, ale v diskuzi také učitelé a studenti středních škol obou měst. Každý příspěvek má svou výzkumnou část s vlastní metodologií, každý příspěvek se vztahuje ke konkrétním specifickým místům v Jihomoravském a Trnavském kraji. Specifický multioborový výzkum kultury regionu přinesl odhalení cenných lokalit přeshraničního regionu a umožnil jejich propojení pro účely edukace, která nekončí na hranicích státu, ale naopak je cíleně a smysluplně překračuje.

Sborník prezentuje příspěvky, jak odzněly na konferenci ve čtyřech tematických okruzích (blocích): 1. Krajina, charakter a struktura regionu; 2. Historie regionu – významné osobnosti a jejich vliv; 3. Historie regionu v období novověku, jeho menšiny a multikulturní zkušenost; 4. Hmotná kultura regionu;

Blok Krajina, charakter a struktura regionu byl věnován vymezení regionu, jeho socioekonomické i přírodní charakteristice. Účastníci mohli získat konkrétní informace o specifických místech a přehled o některých konceptech přístupu ke krajině, jejího využívání i ochraně. Blok Historie regionu – významné osobnosti a jejich vliv, byl věnován konkrétním osobnostem regionu, ať už rodákům, nebo mužům a ženám, kteří byli v místě aktivní. Cílem dvou bloků věnovaných historii bylo seznámit účastníky nejenom s konkrétními událostmi a lidmi svázanými s regionem, ale zasadit skrze tyto informace zkoumaný region do širšího kontextu středoevropského vývoje i historie Evropy a západní společnosti obecně. Třetí blok Historie regionu v období novověku, jeho menšiny a multikulturní zkušenost byl věnován některým aspektům historie regionu, především v období novověku. Typickým rysem přeshraničních oblastí je národnostní, ale často také etnická či náboženská různorodost. Cílem bloku bylo představit některé historické souvislosti této regionální různosti a způsoby, jak s nimi lze pracovat. Poslední blok *Hmotná kultura regionu* byl věnován vybraným příkladům kultury regionu. Cílem bylo poukázat na různorodost, v tomto případě materiálních kulturních statků, kterou lze v místě studovat. Současně měl posluchačům osvětlit, jak lze skrze materiální kulturu studovat například historii lokality, proměny místních sociálních vazeb či sociální struktury, popřípadě vliv změn v produkci a ekonomice na podoby společnosti i místa.

Potenciál příhraničních regionů spočívá především v oblasti lidských zdrojů, jejichž rozvoj je potřebné posílit vzájemnou přeshraniční kooperací. Přesto v programovém regionu nejsou k dispozici společné vzdělávací aktivity učitelů a studentů učitelství. Nástrojem pro zabezpečení přeshraničních kontextů je vytvoření praktického vzdělávacího programu zaměřeného na cílový region přinášející a zvyšující domácí příležitosti na spolupráci a rozvoj napříč hranicemi. Navázání spolupráce, vytvoření společných odborných a vzdělávacích aktivit a posílení cestovního ruchu přispějí ke zlepšení současné situace.

Praktickým nástrojem pro dosažení výše stanovených výstupů je vytvořený a vyzkoušený **společný vzdělávací program (SVP)**, který připraví absolventy učitelství na Pedagogické fakultě MU v Brně Filosofické fakultě UCM v Trnavě k uplatňování zásad přeshraniční spolupráce ve zvoleném území Jihomoravského a Trnavského kraje. Díky projektu bude zaveden nový předmět „SVP“ do katalogu předmětů na obou univerzitách. Studenti a učitelé – absolventi programu jej budou moci využívat v praxi se svými žáky na svých pracovištích i s vytvořenými dalšími výstupy projektu (e-learning, multioborová publikace, tematická exkurzní mapa). Zavedený předmět **Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování** v katalogu předmětů si budou moci studenti zvolit každý rok. Výstupy projektu – publikace z projektu a mapa budou k zapůjčení na univerzitách a knihovnách, e-learning (pracovní listy, studie, učební materiály, komunikační kanál) bude dále obsluhován a hrazen ze zdrojů partnerů.

Studenti získají díky realizaci projektu nového vzdělávacího programu informace o přeshraničním regionu a přímou zkušenost s konkrétními místy v terénu, které budou navštěvovat ve své praxi v Jihomoravském a Trnavském kraji. Přínosem je i nová dovednost – vedení a realizace exkurzního vyučování. S tím souvisí využití místních kontaktů pro realizaci exkurzního vyučování i přeshraničních kontaktů pro učitelské partnerství.

Díky účasti studentů na tomto projektu se zvýší jejich uplatnitelnost na trhu práce v Jihomoravském a Trnavském regionu zejména tím, že budou připraveni nabídnout zaměstnavateli přípravu na exkurzní vyučování v tomto regionu a potřebné lokální kontexty ve vyučování. Kromě studentů účastnících se exkurze přímo, budou tyto kontexty přístupné přes e-learning i pro učitele z praxe v rámci celoživotního vzdělávání.

Věříme, že výstup projektu financovaný **Evropským fondem regionálního rozvoje** v rámci operačního programu **Interreg V-A Slovenská republika – Česká republika 2014–2020**, bude racionálním i motivačním příspěvkem k posilování vzájemné spolupráce a přispěje tak k rozvoji nejen zkoumaného přeshraničního regionu. Jedním z prvních reálných přínosů je rozvinutá spolupráce mezi odbornými pracovišti Masarykovy univerzity v Brně a Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě.

Svatopluk Novák, Slavomír Lesňák

1. blok:

Krajina, charakter a struktura regionu

Blok věnovaný vymezení regionu, jeho socioekonomické i přírodní charakteristice. Posluchači by měli získat konkrétní informace o místě a přehled o některých konceptech přístupu ke krajině, jejího využívání i ochraně.

Socioekonomická komparace příhraničních regionů Jihomoravského a Trnavského kraje

Socio-Economic Comparison of the Border Regions of the South Moravian and Trnava Regions

JOZEF MEČIAR, SVATOPLUK NOVÁK

Abstract: The paper compares the cultural and natural features of the following border regions: South Moravian Region (Czech Republic) and Trnava Region (Slovak Republic). Both regions have a similar demographic and settlement character, which is further strengthened by the ethnic and cultural affinity of the majority of inhabitants of the two compared areas. Although the natural conditions do not hinder cross-border cooperation, they do not really encourage it.

There is a certain difference in the position of both regions within their countries, as the South Moravian Region is a larger but only a marginal region, while the Trnava region is a smaller but metropolitan area as the factual background of the state capital. From this point of view, the amenities and economic and political importance of the Trnava region significantly exceed the size of its territory and the number of its inhabitants, while those of the South Moravian region are adequate to its size and population.

The complementary type of cooperation (“complementation of the different”) has less chance – either the sources and attractors are the same in the regions, or they are easier to reach in the neighbouring regions of the home states, or they can be achieved in a greater amount and quality in other neighbouring countries. The chances for the coordination type of cooperation (“coordination of the same”), are higher even though the territorial neighbourhood of both regions is rather narrow. This opportunity is used by the project “Common Educational Programme of Cross-Border Excursion Teaching” (NFP304011C840) funded by the European Regional Development Fund under the operational programme Interreg V-A Slovak Republic – Czech Republic 2014–2020.

Keywords: South Moravian region; Trnava region; comparison; cross-border cooperation;

Úvod

Základním pojmem i smyslem projektu „Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování“ (NFP304011C840) financovaného Evropským fondem regionálního rozvoje v rámci operačního programu Interreg V-A Slovenská republika – Česká republika 2014–2020, je mezistátní přeshraniční spolupráce. Prvním úkolem je stanovit, do jaké hloubky území směrem od hranice se takovou spoluprací zabývat a podle toho pak charakterizovat dotčená území.

- Z hlediska dotačního pracuje „Interreg“ v rámci České i Slovenské republiky s úrovní současných samosprávných krajů, tj. se statistickou územní úrovní NUTS3. I při respektování formalizujícího zadání „Interregu“ je při komparaci obou krajů zapotřebí stále si uvědomovat, že Trnavský kraj byl vymezen především pro administrativu širšího zázemí Bratislavy a s územím Bratislavského kraje tvoří jeden přirozený celek, stejně jako Jihomoravský kraj tvoří jeden celek s územím okresů Brno-město a Brno-venkov. Teprve pak dostáváme dva souměřitelné územní celky, jak o tom svědčí i tabulka č. 1.

Tab. č. 1 Rozloha a členění srovnávaných území

Území	Rozloha [km ²]	Rozloha [km ²]	Území
Bratislava	368	230	okres Brno-město
Bratislavský kraj bez Bratislavy	1 685	1 499	okres Brno-venkov
celý Bratislavský kraj	2 053	1 729	okresy Brno-město a Brno-venkov dohromady
Trnavský kraj	4 174	5 466	Jihomoravský kraj bez okresů Brno-město a Brno-venkov
Bratislavský a Trnavský kraj dohromady	6 227	7 195	celý Jihomoravský kraj

Zdroj: Český statistický úřad, Štatistický úrad Slovenskej republiky

Navíc, i když s respektem na zadání projektu, komparujeme jen území Jihomoravského a Trnavského kraje, musíme tato území přesto považovat jen za hierarchicky nejvyšší úroveň územního vymezení přeshraniční spolupráce.¹

Specifikem tohoto projektu je, že do něj jako příklady reálné či potenciální přeshraniční spolupráce vstupují sociální aktivity velmi rozmanité – což v tomto případě zcela oprávněně vyplývá z bezprostředního exkurzně-didaktického zacílení projektu. S ohledem na tuto skutečnost bylo v tomto textu případ od případu nutno ve výše uvedeném krajském rámci jednak odkazovat i na vymezení několika nižších hierarchických úrovní území, jednak převzít jejich ohraničení především územněsprávní, což je zas na druhé straně kompenzováno alespoň větší dostupností a utříděností statistických údajů.

- Jako druhá hierarchická úroveň přeshraniční spolupráce tak bylo v Jihomoravském kraji vymezeno území zabírané okresy Břeclav a Hodonín a v Trnavském kraji okresy Skalica a Senica.
- Jako třetí hierarchická úroveň přeshraniční spolupráce zde bylo vymezeno území zabírané z české strany správními obvody obcí s rozšířenou působností Břeclav, Hodonín a Veselí nad Moravou a ze slovenské strany severní a západní třetinou okresu Skalica a západní třetinou okresu Senica.

¹ Je totiž otázka, do jaké míry tu má vůbec smysl mluvit o případné spolupráci subjektů např. z území okresu Dunajská Streda a z území okresu Blansko jako o spolupráci přeshraniční. Legitimita této otázky je dána především tím, že různé sociální aktivity (materiální i nemateriální) mají různý územní dosah a intenzitu případně s nimi související přeshraniční spolupráce. Některé přeshraniční spolupráce tak mohou mít územní dosah jen „přes most“ (doslova např. mezi Holičem a Hodonínem), jiné mohou fungovat jen mezi největšími centry obou krajů a popřípadě tak i „přeskokovat“ mezilehlé území. Také intenzita přeshraniční spolupráce nemusí vůbec korelovat s prostou vzdáleností od hranice – jednak je proměnlivý už sám charakter hranice v jejím průběhu, jednak i spolupráce vzájemně vzdálenějších center obou krajů může být nejen větší, ale i intenzivnější než přeshraniční spolupráce menších sídel ležících přes hranici na dohled.

- Územněsprávní členění České republiky je v současnosti značně složitě. S ohledem na potřeby tohoto projektu se přitom nejevilo nutné využít úroveň obvodů pověřených obcí. Jako čtvrtá hierarchická úroveň přeshraniční spolupráce zde tedy bylo vymezeno už jen souvislé území obcí přiléhajících k státní hranici.
- Jako pátou hierarchickou úroveň přeshraniční spolupráce zde pak můžeme – netradičně, ale s ohledem na exkurzně-didaktické cílení projektu oprávněně – chápat územně nesouvislou řadu lokalit, ležících více či méně těsně u hranice. Tato úroveň už není v tomto textu vymezena konkrétně, protože vyplývá z některých jednotlivých případových studií, vstupujících do projektu a rozebírajících územní kontext předmětu svého zájmu samostatně.

1. Vymezení a specifika území

Území Jihomoravského kraje má tvar rovnoramenného trojúhelníku se základnou (cca 135 km) na jihu a kratšími rameny (cca 100 km) stýkajícími se na severu (severojižní osa cca 80 km). Území Trnavského kraje má tvar úzkého k východu prohnutého oválu, obepínajícího od jihovýchodu, východu a severu Bratislavský kraj (souvisle od hranice s Maďarskem k hranici s Českem a Rakouskem), se severojižním průměrem cca 110 km a se západovýchodním průměrem cca 40 km. Průběh hranic Trnavského kraje je přitom o něco členitější než průběh hranic Jihomoravského kraje (který je má nejčlenitější na západě a severu).

Území Jihomoravského kraje je kompaktnější, zatímco území Trnavského kraje je zas především výrazně protaženější. Pokud by protáhlé území Trnavského kraje plně přiléhalo ke státní hranici, bylo by to pro přeshraniční spolupráci výhodnější než území rozložitější. Protože však ve skutečnosti k státním hranicím přiléhá jen svým severním a jižním okrajem, je tento tvar naopak z daného hlediska nevýhodný. (Pokud bychom ovšem posuzovali Trnavský a Bratislavský kraj dohromady jako jeden celek, byla by kompaktnost území i jeho přilehlost k státní hranici obdobná Jihomoravskému kraji).

Území Jihomoravského kraje má rozlohu 7 195 km². (To je 9,12 % rozlohy ČR. Ze 14 krajů ČR je čtvrtým největším – po Středočeském, Jihočeském a Plzeňském). Území Trnavského kraje má rozlohu jen 4 147 km². (To je 8,46 % rozlohy SR. Z 8 krajů SR je druhým nejmenším – po Bratislavském kraji).² Jihomoravský kraj je tedy skoro dvakrát větší než Trnavský.

Obecně vzato by tedy měl Jihomoravský kraj disponovat většími zásobami zdrojů a tím i relativně víc inklinovat k vzájemné přeshraniční spolupráci. Na druhé straně by měl být díky větší diferenciaci zdrojů soběstačnější, a tím zas relativně méně inklinovat k vzájemné přeshraniční spolupráci. Oba protikladné trendy se takto zhruba vyrovnávají – a totéž lze pak vyvodit u Trnavského kraje u trendů, které mají kvůli jeho poloviční rozloze jen přehozená znaménka.

Svou rozlohou má navíc Jihomoravský kraj v rámci ČR mnohem větší váhu, než Trnavský v rámci SR. To by obecně mělo indikovat větší zapojení Jihomoravského kraje do vnitrostátní dělby práce a tedy i relativně menší inklinaci k vzájemné přeshraniční spolu-

² Je to dáno do značné míry tím, že Trnavský kraj je především zázemím Bratislavy, jež (geopolitickým rozhraním i gravitačním působením Vídně) tradičně nemělo vyvinuto západní část. (Celá prešpurská župa před rokem 1918 nebyla o moc větší – zabírala jen 4 370 km².)

práci. Zde je ale platnost této obecnosti značně narušena marginální polohou Jihomoravského kraje v rámci ČR oproti těžištní poloze Trnavského kraje v rámci SR. Těžištní poloha Trnavského kraje zvyšuje jeho zapojení do vnitrostátní dělby práce a relativně snižuje jeho inklinaci k vzájemné přeshraniční spolupráci.

Menší rozloha Trnavského kraje v rámci celé SR tak ani zdaleka neodpovídá jeho kulturnímu, hospodářskému a politickému významu. (Zde je třeba připomenout, že těžištní území může mít excentrickou polohu, čehož výrazným příkladem je právě Slovensko.) Protikladným působením větší resp. menší rozlohy a marginální resp. těžištní polohy se tak míra inklinace k vzájemné přeshraniční spolupráci u obou krajů opět vyrovnává.

Jihomoravský kraj sousedí jen se dvěma státy – Slovenskem a Rakouskem. Trnavský kraj sousedí se třemi státy – Českem, Rakouskem a Maďarskem. Uvážíme-li, že poloha obou krajů vůči Rakousku je zhruba obdobná, pak má Trnavský kraj větší možnosti diverzifikace mezistátní přeshraniční spolupráce, což obecně relativně snižuje jeho inklinaci k vzájemné přeshraniční spolupráci s Jihomoravským krajem.

2. Přírodní charakteristiky srovnávaných regionů

Nejcharakterističtější rysem území Jihomoravského kraje je výrazná rozdílnost jeho severozápadní a jihovýchodní poloviny. Rozmezí mezi nimi se orientačně táhne cca od Znojma přes Brno k Vyškovu (a pak dál na Přerov v kraji Olomouckém). Obdobný průběh zhruba jihozápad-severovýchod zde pak vykazují i ostatní nejvýznamnější struktury (Demek, J. a P. Mackovčín, 2006). Území Trnavského kraje bylo naopak geologicky formováno jednotným makroprocesem.

Území Trnavského kraje je sice mnohem menší, ale jeho krajinné celky jsou výraznější a kontrastnější. Celou rozsáhlou širokou nížinu (přecházející i do okolních krajů a států) zde náhle rozděluje výrazný úzký a přímý pás Malých Karpat, které i při své jen střední výšce působí impozantně (i když nejpůsobivější je to na území Bratislavského kraje). V Jihomoravském kraji takový dojem v miniatuře vyvolávají jen Pavlovské vrchy. Jihomoravský kraj je totiž sice dvakrát větší a mnohem různorodější, ale přitom i mozaikovitější. Oba úvaly jsou užší a rozmanitěji členěné, a jen pozvolna přecházejí do plošně rozsáhlejších vysočin, kterými jsou lemovány a které nepůsobí tak jednoduše a mohutně jako Malé Karpaty, přestože nejsou o moc nižší. Z tohoto hlediska je v rámci Trnavského kraje nejpodobnější jen senicko-skalická oblast na severu a okolí Piešťan na severovýchodě.

Surovinová základna Jihomoravského a Trnavského kraje už nemá pro vzájemnou přeshraniční spolupráci nějaký větší význam. Suroviny, které se nenacházejí v Trnavském kraji, ale nacházejí se v severozápadní části Jihomoravského kraje, se tam dnes buď již netěží (rudy, černé uhlí), nebo je může Trnavský kraj získat snáze ze sousedních slovenských krajů (některé druhy stavebního kamene. Obdobně zas může Jihomoravský kraj snáze získat některé suroviny ze sousedních českých krajů než z Trnavského kraje. Lignit se v Jihomoravském kraji těží v zanedbatelném množství pro místní spotřebu a ostatní jeho suroviny se těží i v Trnavském kraji, takže je nemá cenu komplementovat (týká se to jak zanedbatelné těžby ropy a zemního plynu, tak dostatečné těžby vápence, písků a štěrků a cihlářských hlín.) Přeshraniční spolupráce tak v této souvislosti nemůže mít charakter komplementační, ale potenciálně koordinační (viz např. těžba ropy a zemního plynu provozovaná na obou stranách hranice soukromou firmou MND a.s., která ale už dnes svou lokální podnikatelskou strategii přizpůsobuje spíše svým široce nadnárodním než mikro-regionálním zájmům).

Výhodou Jihomoravského kraje je větší **klimatická pestrost**, což se promítá i do různorodější zemědělské produkce i jiných aktivit závislých více na klimatu – není to však nic, co by Trnavský kraj nenalezl ještě blíže a ve výraznější podobě v sousedících slovenských krajích. O něco větší výhodou Trnavského kraje je tak mnohem větší podíl teplé klimatické oblasti, umožňující relativně větší produkci příslušných plodin – tato výhoda je však zas vyvážena větší rozlohou Jihomoravského kraje, kde menší podíl teplé oblasti dosahuje fakticky obdobné absolutní rozlohy.

Z tohoto hlediska tak klimatické podmínky nehrají významnou roli z hlediska vzájemné přeshraniční spolupráce komplementárního typu – určitý a zatím převážně potenciální význam má jen časový posun dozrávání a délka produkčního období obdobného tržního ovoce a zeleniny (což zatím využívají spíše obchodní řetězce, než zatím si spíše konkurující producenti). Klimatické podmínky tak vzájemnou přeshraniční spolupráci obou krajů příznivě ovlivňují spíše obecně, např. tím, že nějak neztěžují přeshraniční dopravu ap.

Navzdory pestřejším geologickým, geomorfologickým a klimatickým poměrům nejsou **hydrologické poměry** Jihomoravského kraje nějak pestřejší než poměry Trnavského kraje. Za situace, kdy ani jeden z krajů není pramenný, je výhodou Trnavského kraje, že leží na mohutnějších tocích. Při hydrologické podobnosti obou krajů je tedy na tom Trnavský kraj mnohem lépe, co se týče povrchových toků i podpovrchových vod.

Z hlediska vzájemné přeshraniční spolupráce obou krajů se zde jako první naskytá otázka perspektivně většího využití dunajské dopravy, jejíž podmínky se výstavbou Gabčíkova velmi zlepšily. To by ovšem vyžadovalo dlouhodobě vysoké investice v povodí Moravy (jejichž návratnost je přitom diskutabilní). Navíc by šlo o spolupráci spíše nepřímou, protože Trnavský kraj, kromě gabčíkovského dopravního kanálu na Dunaji, nedisponuje žádným jiným velkým dopravním zařízením (významným přístavem ap.). Zatím je Gabčíkovo v Jihomoravském kraji známo spíše jen z plaveb turistů vyhlídkovou lodí. Mnohem aktuálnější, i když zatím nediskutovanou otázkou, by se mohla stát spolupráce při využití podzemních zásob vody Trnavského kraje, pokud by se už dost špatná vodohospodářská situace v Jihomoravském kraji stala neúnosnou.

Oba kraje mají podobnou, a přitom značně pestrou **skladbu půd** – liší se v podstatě jen větším zastoupením hnědých půd v Jihomoravském a nivních a lužních půd v Trnavském kraji – v obou přitom dominuje černozemní půda. Z tohoto hlediska se pak obdobné pedogeografické podmínky nepřímou promítají do zemědělství tak, že tu lze – pokud vůbec – očekávat spíše koordinační než komplementační typ přeshraniční spolupráce.

Větší **pestrost bioty** na území Jihomoravského kraje nemá aktuálně žádný vliv na větší inklinaci k přeshraniční spolupráci s Trnavským krajem, a to ani v turistické oblasti. Jedinou sférou, kde by tato spolupráce zatím mohla mít a v některých příhraničních oblastech i reálně má, je studium a ochrana rostlinných a živočišných druhů, jejich druhových společenstev i celých biocenóz. Vzájemná výměna odborných i praktických zkušeností a poznatků v tomto směru, jakož i vzájemná podpora při prosazování nezbytných ochranných opatření v obou krajích i státech, je v tomto směru nenahraditelná. Opět je to ale spolupráce spíše koordinační než komplementační. V obou krajích se navíc nachází několik větších i menších chráněných území, z nichž některé se nacházejí na obou stranách společné hranice, jiné zas nedaleko od sebe. V Jihomoravském kraji je to především CHKO Bílé Karpaty na obou stranách hranice, a potom CHKO Pálava, Národní park Podyjí a CHKO Moravský kras. V Trnavském kraji jsou to CHKO Záhorie, CHKO Malé Karpaty a CHKO Dunajské luhy.

3. Sociální charakteristiky srovnávaných regionů³ Demogeografická komparace

Jak už bylo v úvodu textu zdůrazněno, při komparaci obou krajů je dále nutné mít stále na zřeteli, že Trnavský kraj byl vymezen jen pro administrativu širšího zázemí Bratislavy a s územím Bratislavského kraje tvoří jeden přirozený celek stejně, jako Jihomoravský kraj tvoří jeden celek s územím okresů Brno-město a Brno-venkov. Pak by ovšem srovnávaná území byla skutečně souměřitelná i počtem obyvatel. Z tohoto zorného úhlu se pak musíme dívat i na následující demogeografickou komparaci Jihomoravského a Trnavského kraje, jak uvádí tabulka č. 2.

Tab. č. 2 Počet obyvatel srovnávaných území

Území	Počet obyvatel (2018)	Počet obyvatel (2018)	Území
Bratislava	429 594	379 527	okres Brno-město
Bratislavský kraj bez Bratislavy	195 603	219 903	okres Brno-venkov
celý Bratislavský kraj	625 167	599 430	okresy Brno-město a Brno-venkov dohromady
Trnavský kraj	561 156	579 382	Jihomoravský kraj bez okresů Brno-město a Brno-venkov
Bratislavský a Trnavský kraj dohromady	1 186 323	1 178 812	celý Jihomoravský kraj

Zdroj: Český statistický úřad, Štatistický úrad Slovenskej republiky

Počet obyvatel Jihomoravského kraje je 1 178 812 (to je 11 % počtu obyvatel ČR. Ze 14 krajů ČR je počtem obyvatel čtvrtým největším – po Praze, Středočeském a Moravskoslezském). Počet obyvatel Trnavského kraje je jen 561 156. (To je 10 % počtu obyvatel SR. Z 8 krajů SR má nejméně obyvatel. Pokud bychom ovšem brali Trnavský a Bratislavský kraj jako jeden celek, měl by 1 186 323 obyvatel. (To by bylo 22 % počtu obyvatel SR a tento celek by byl na 1. místě mezi slovenskými kraji.)

Jihomoravský kraj má tedy skoro dvakrát větší počet obyvatel než Trnavský kraj. Obecně vzato by tedy měl Jihomoravský kraj disponovat většími zdroji pracovní síly, větší masou diferencovanější produkce a zároveň i větší a diferencovanější spotřebou a tím i poptávkou, čímž by měl relativně víc inklinovat k vzájemné přeshraniční spolupráci. Z tohoto hlediska by měla být inklinace Trnavského kraje k vzájemné přeshraniční spolupráci mnohem menší, což je ještě zesíleno jeho navázáním na kraj Bratislavský. (Pokud bychom ale brali Bratislavský a Trnavský kraj dohromady, pak by se v tomto směru potenciál přeshraniční spolupráci vyrovnal – ovšem jako metropolitní region by už měl zas tendenci zdůrazňovat její orientaci územně poněkud jiným směrem než na marginální, byť sousedící Jihomoravský kraj.)

³ Údaje o sociálních charakteristikách jsou získány z Českého statistického úřadu a Štatistického úřadu Slovenskej republiky, pokud není uvedeno jinak.

Vzhledem k tomu, že se oba kraje demograficky jinak značně podobají (viz dále), lze zřejmě s touto obecností počítat i v jejich konkrétní situaci a konstatovat, že z hlediska počtu obyvatel má Trnavský kraj relativně mnohem menší míru inklinovaní k vzájemné přeshraniční spolupráci než Jihomoravský kraj.

Konkrétní rozložení obyvatelstva nijak neposiluje inklinaci k vzájemné spolupráci obou krajů, protože přiléhají k sobě spíše řidčeji (Skalicko a Senicko) či méně hustě (Hodonínsko a Břeclavsko) osídlenými zemědělskými oblastmi – těžiště nejhustšího průmyslového a oblužného osídlení v Jihomoravském kraji je především na severu (s mírnou výjimkou Hodonínska), zatímco těžiště osídlení Trnavského kraje se táhne až středem kraje od Bratislavy k Trnavě (Chalupa, P. 1992).

Počet obyvatel celého Jihomoravského kraje soustavně roste (naposledy o 3 789 osob) – nejvíce v okrese Brno-venkov, jako výsledek levnějšího a přírodně kvalitnějšího cíle imigrace nejen z kraje, ale i z Brna samotného. V okrese Brno-město tak počet obyvatel v posledních letech klesal, kromě posledního roku. Jinak klesal počet obyvatel soustavně už jen v okrese Hodonín (od r. 1994).

V Trnavském kraji celkový přírůstek měly okresy Trnava (786), Dunajská Streda (779), Galanta (90), Skalica (8), Senica (2), celkový úbytek obyvatel byl v okresech Hlohovec (134) a Piešťany (72).

Přirozený přírůstek

Jihomoravský kraj má dlouhodobě kladný přirozený přírůstek (největší byl 1 934), který je ale většinou menší než přírůstek migrační. Obdobná situace je i v Trnavském kraji.

Migrace

Imigrace zajistila téměř 2/3 celkového přírůstku obyvatel Jihomoravského kraje. V roce 2016 se do něj přistěhovalo 11 416 osob, vystěhovalo se 9 082 osob. Také saldo zahraničního stěhování je v posledních letech stále kladné, přitom 3/4 přistěhovalých z ciziny míří do Brna. Počet cizinců v kraji je 43 400 osob (tj. 3,68 % obyvatel kraje) – nejvíce jich je ze Slovenska (26 % cizinců), z Ukrajiny (23 %) a z Vietnamu (11 %).

Migrací v roce 2016 získal Trnavský kraj 1.545 obyvatelů (přistěhovalo se 4 870 osob a vystěhovalo se 3 325 osob – záporné migrační saldo měl jen okres Hlohovec (-73)).

Nezaměstnanost

Míra registrované nezaměstnanosti je v Jihomoravském kraji nejvyšší (nad 15 %) v zemědělské jihozápadní a jihovýchodní části kraje, jakož i v menších obcích na vrchovinném severozápadě (Křižanovská vrchovina) a severu (Drahanská vrchovina). Nejmenší míra (5–9 %) je v Brněnské aglomeraci (i když v jejím rámci na tom není Brno právě nejlépe).

Míra evidované nezaměstnanosti v Trnavském kraji se podle situace ekonomiky pohybuje kolem deseti procent. Nejvyšší míru mají zemědělské okresy Senica a Dunajská Streda (kolem 15 %) na severu i jihu, nejnižší míru má okres Trnava (kolem 7 %) a zbylé okresy mají cca 8–10 %).

Národnostní struktura

Ve sčítání 2011 se v Jihomoravském kraji k české národnosti přihlásilo 48,0 % obyvatel, k moravské 21,9 %, ke slovenské 1,2 %, k ukrajinské 0,4 %, k vietnamské 0,2 % a k polské i ruské 0,1 %. Více než čtvrtinový pokles počtu osob s národností českou oproti sčítání 2001 je způsoben vysokou non-response na otázku národnosti (r. 2011 činila 25,3 %, r. 2001 jen 1,7 %).

V Trnavském kraji připadá 77,37 % obyvatelstva na slovenskou národnost, 15,85 % na maďarskou národnost a přes 5 % na blíže neurčené národnosti (především českou v oblasti Trnavy).

Z tohoto průměru se především vymyká na jihu okres Dunajská Streda (národnost maďarská 74,98 % a slovenská 19,54 %) a Galanta (národnost maďarská 35,04 % a slovenská 59,44 %).

Větší jazyková diferenciacie obyvatelstva Trnavského kraje samozřejmě zvětšuje jeho potenciál k přeshraniční spolupráci do více územních směrů, zároveň to ale do určité míry snižuje jeho inklinování k takové spolupráci právě s Jihomoravským krajem.

Náboženská struktura

Česká republika patří ke státům s nejmenší religiozitou. Po kraji Vysočina (23 %) a Zlínském (28 %) má Jihomoravský kraj (21 %) třetí největší podíl příslušnosti k nějaké náboženské společnosti. V rámci kraje se z tohoto průměru vymyká u osob bez vyznání jen Brno-město (35 %) a v religiozitě okres Hodonín (31 %). V rámci náboženských společností jako nejvíce katolický vyniká okres Hodonín (89 %) a nejméně katolický okres Brno-město (75 %); podíly Českobratrské církve evangelické jsou tradičně nejsilnější jednak na severu (Blansko 4% a Brno-město 3,2 %), jednak na Slovácku (okresy Hodonín 2,37 % a Břeclav 2,85 %). Jinak se tu nějaká územní zákonitost neprojevuje.

V Trnavském kraji jednoznačně převažuje podíl římského katolictví kolem 80 %. Druhou skupinou konfesí jsou evangelická vyznání zhruba kolem 8 % a zbytek tvoří jiná vyznání.

V tomto rámci pak jako nejvíce katolické (nad 70 %) vyniká území středu a jihu (kromě okresu Piešťany). Jako více evangelické (ale stále většinou katolické) pak vynikají na severu okresy Senica (nad 4 %) a Skalica, již se na východě připodobňuje i okres Piešťany (2–4 %).

Tak jako u národnostní struktury zde pak opět ze stejných důvodů vynikají podílem ostatních náboženství okresy Trnava (12,04 %) a Piešťany (12,5 %).

Sídelní struktura

V Jihomoravském kraji je 672 obcí, z nichž 40 má statut městyse a 49 statut městský. Nejlidnatějším a jednoznačně dominantním městem je sídlo kraje Brno – s 379 527 obyvateli druhé největší město v ČR (před Ostravou s 291 634 obyvateli a Plzní se 170 548). Počet obyvatel Brna přitom aktuálně stagnuje, až klesá (z 388 296 r. 1991, přes 385 913 r. 2011 až na současných 379 527 r. 2018) a stárne – je to dáno i tím, že mladší obyvatelstvo z Brna i mimo Brna preferuje levnější a často i kvalitnější prostředí v jeho těsném zázemí. Díky gravitačnímu vyzařování Brna se města dalšího velikostního řádu nacházejí jako sídla okresů až na vnějším pásu kolem hranic kraje – Znojmo (33 787), Hodonín (24 796), Břeclav (24 941), Vyškov (21 250) a Blansko (20 664).

Co se týče zemědělských sídel, odráží se v jejich velikosti historickou inercií především úrodnost půd. Nejmenší a zároveň nejčtenější sídla (do 500 obyvatel) se tak vyskytují na vrchovinném severovýchodě a severu kraje, střední sídla v pahorkatinách jeho západního a východního okraje, a největší a zároveň nejméně početné na černozemních nížinách úvalů a Vyškovské brány a jejich přechodech k pahorkatinám.

V Trnavském kraji je 251 obcí, z nichž 16 má městský statut. Na vlastním území kraje je pak nejlidnatějším městem Trnava, které je i administrativním a kulturním centrem kraje, ne však už plně spádovým pro celé území. Na Slovensku je Trnava počtem obyvatel 65 596 na 7. místě (za Bratislavou, Košicemi, Prešovem, Žilinou, Nitrou a Báňskou Bystricou).

cou a před Martinem a dalšími městy). Je průmyslovým městem i sídlem dvou univerzit a arcibiskupství. Velikostní řada ostatních měst je tu plynulejší než v Jihomoravském kraji a je také rovnoměrněji rozložena po celém kraji – neprojevuje se tu nějaká výrazná pásmovitost velikostních skupin měst, což odpovídá převážně nížinnému reliéfu (kde se mohlo uplatnit obecné Christallerovo schéma). Jde tu především o města Piešťany (27 855), Dunajská Streda (22 652), Hlohovec (22 079), Senica (20 380), Sered' (17 224), Galanta (15 021) a Skalica (14 806), přičemž jen Sered' není okresním městem.

Nejmenší sídla, kterých tu ale není mnoho (do 500 obyvatel) se vyskytují na vrchovinném severovýchodě a rovinatém, ale bory zalesněném písčitém severu kraje, četnější střední sídla v pahorkatinných okrajích vysočin, a největší a početně převažující obce černozemních pahorkatinách středu a nížinách jihu.

Zemědělství

Z celkové rozlohy Jihomoravského kraje tvoří téměř 60 % zemědělská půda. Ze zemědělské půdy pak připadá 83 % na ornou půdu – nejvyšší podíly vykazují okresy Vyškov a Znojmo. Z celkové rozlohy Trnavského kraje zabírá zemědělská půda 70,4 %, z čehož zas 90 % připadá na ornou půdu (což je nejvyšší stupeň zornění mezi kraji SR, jejíž průměr je 59 %). Nejvyšší stupeň zornění má samozřejmě Podunajská nížina, ale i západní část Myjavské pahorkatiny – Záhorská nížina má orné půdy méně, vzhledem k rozsáhlým borovicovým porostům na písčích.

Rostlinná výroba Jihomoravského kraje je aktuálně nejvíce zaměřena na obiloviny (hlavní plodinou je ozimá pšenice a kukuřice na zeleno, přitom je ale kraj i největším producentem kukuřice na zrno), na řepku olejnou a na rostlinnou produkci zaměřenou na silážování. Cukrovka (s nejvyššími výnosy v republice) se pěstuje zvláště v okresech Vyškov a Hodonín a v okolí Brna. Kromě toho je kraj v rámci ČR i druhým největším pěstitelům luskovin. Významné postavení má kraj i v zelinářství (okurky, paprika, rajčata) a ovocnářství (meruňky, broskve, k tomu některé speciality – mandloňové sady u Hustopečí ap.). Kraj je největším pěstitelům vinné révy – nachází se tu přes 90 % českých vinic (okresy Hodonín, Znojmo, částečně Brno-město, ale hlavně okres Břeclav, kde je téměř 50 % všech vinic ČR).

V rámci rostlinné výroby Trnavského kraje se pěstují hlavně obilniny, a to hlavně pšenice (v nejjihnějších dvou okresech s nejvyššími republikovými výnosy), kukuřice (hlavně na zrno), dále sladovnický ječmen a na písčitých půdách v malém rozsahu na Záhori i žito. Dále je nanejvýš významná cukrovka (opět s nejvyššími výnosy) a olejnin (řepka a slunečnice), dále mák, tabák a čekanka (jako kávovina). Celostátně podstatná je i produkce zeleniny, a to významně i na Záhori. Právě tak je významné ovocnářství, hlavně teplomilné (meruňky, broskve, vlašské ořechy ap.). Napříč územím kraje pokračuje z Bratislavského kraje podhůřím Malých Karpat i nejvýznamnější vinařská oblast, menší oblast je i v okolí Skalice na Záhori.

Co se týče živočišné výroby Jihomoravského kraje, vzhledem k vysokému podílu kukuřičné oblasti se kraj nachází na jednom z předních míst v chovu prasat (okresy Hodonín, Znojmo, Brno-venkov), i když stavy klesají. Obdobné postavení má díky produkci obilovin i v pěstování drůbeže, kde stavy dále rostou, podobně jako u chovu skotu. Ovce se pěstují v malém množství na Blanensku. Nejmenší význam má chov ryb (zvl. rybníky na Břeclavsku).

Také v živočišné výrobě Trnavského kraje je (s ohledem na výrazné zastoupení kukuřičné výrobní oblasti) významný především chov prasat (velkovýkrmy v okresech Dunajská Streda, Trnava, a Galanta), díky pěstování pšenice je významný i chov skotu (okres Trnava

a Dunajská Streda) a drůbeže (Dunajská Streda na jihu a Cífer na ve středu). Jen malý je chov ovcí (především v podhůří Malých a Bílých Karpat). Do povědomí se dostal i chov koní v Šamoríně.

Z výše uvedeného vyplývá, že zemědělská produkce obou krajů má svým objemem, intenzitou i strukturou v rámci jejich států výjimečné postavení, i struktura produkce v obou krajích je podobná. Z tohoto hlediska může mít přeshraniční spolupráce smysl ani ne tak ve směru komplementačním, jako spíše koordinačním (společné investice, spolupráce na třetích trzích ap.). Navíc může vzhledem k různé době zrání obdobných plodin sehrávat pozitivní roli i vzájemná severo-j jižní poloha obou krajů.

Průmysl

Oba kraje jednak jako pracovně i infrastrukturně vyspělá zázemí velkoměst Brna resp. Bratislavy, jednak díky své dopravní poloze mezi dvěma resp. třemi dalšími státy (a nasměrované Pomoravím resp. Povážím i do severní Evropy) vždy lákaly investory – proto se tu usídlilo mnoho i mezinárodně významných firem a v mnoha dalších je významná zahraniční kapitálová účast.

Ve struktuře průmyslu obou krajů jsou zastoupena téměř všechna odvětví – především průmysl energetický, výpočetní techniky, optický, automobilový a potravinářský. Dále je významný i průmysl chemický resp. farmaceutický, chemický, textilní, dřevařský, opravárenský a stavební (Český statistický úřad, Štatistický úrad Slovenskej republiky). Oproti Jihomoravskému kraji je však v Trnavském kraji nesrovnatelně významněji zastoupen energetický a automobilový průmysl.

Obdobná těžba surovin v Jihomoravském a Trnavském kraji nemá pro jejich vzájemnou přeshraniční spolupráci nějaký větší význam. V obou krajích je významně zastoupeno zpracování stavebních surovin – jednak písků, štěrků a kamene, jednak vápna a cementu. Zastoupen je významně i dřevozpracující průmysl, především v Bučovicích a Trnavě.

Výjimečné postavení obou krajů v zemědělské výrobě má za následek i relativně významné postavení průmyslu potravinářského. V Jihomoravském kraji především Brno, Znojmo, Břeclav, ale i menší střediska (Tišnov – maso, Bzenec – zelenina, Hrušovany n. Jevišovkou – cukr), nehledě na čtyři velké pivovary (Brno, Černá Hora, Vyškov a Znojmo) a velkovýrobce vína (Znojmo, Velké Pavlovice aj.). Největším podnikem zpracovatelského průmyslu je v Trnavském kraji potravinářská společnost I.D.C. Holding a.s., která po privatizaci provozuje Pečivárne Sereď a Figaro Trnava – největší slovenský producent cukrovinek a trvanlivého pečiva, orientující se hlavně na trhy Vysehradské čtyčky.

V Jihomoravském kraji je strojírenství nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím – těžišťem je Brno (První brněnská strojírna, turbíny, traktory, dále pak Blansko (ČKD, Metra), Kuřim (obráběcí stroje), Boskovice (šicí stroje ap.), Břeclav (výtahy). V elektrotechnice mají významné postavení Brno, Drásov resp. Piešťany a Trnava

V Trnavském kraji je jinak největším podnikem, a to nejen strojírenským, Automobilka PSA v Trnavě (ze skupiny PSA Peugeot Citroën) – největší výrobce aut na Slovensku. Denní produkce je 1 000 automobilů denně, roční zhruba 180 000 vozidel (Citroën a Peugeot).

Průmysl obou krajů je vyspělý, rozsáhlý a odvětvově značně diferencovaný a v obou krajích má stejně významné postavení. S ohledem na velikost obou krajů a počet obyvatel je samozřejmě rozsáhlejší v Jihomoravském kraji, na druhé straně však je Trnavský kraj nesrovnatelně významnější jednak v atomové energetice, jednak v automobilovém průmyslu. Dodávky energie má však Jihomoravský kraj dostatečně řešen z české atomové elektrárny Dukovany (těsně za svou západní hranicí) a zaměření produkce trnavské auto-

mobilkou má úplně jinou dimenzi – navíc v Česku stále přetrvává oblíbenost domácí produkce Škodovek v rámci Volkswagenu. Opět tedy má přeshraniční spolupráce i v průmyslu šanci spíše kooperační (spolupráce na třetích trzích, společné investice, vývojářství apod.) než komplementační.

Doprava

Páteřní dálnice Česka z Prahy do Brna a Ostravy vstupuje na území Jihomoravského kraje za Velkou Bíteší jako D1, která za Brnem jednak pokračuje směrem na Vyškov, jednak odbočuje na jihovýchod jako D2, která za Lanžhotem vystupuje na území Trnavského kraje (a směřuje dál na Bratislavu). Ve výstavbě pokračuje dálnice D52 z Brna k Mikulovu, kde se napojí na rakouskou dálnici A5 do Vídně.

Páteřní dálnice Slovenska D1z Bratislavy do Žiliny a dál do Košic vstupuje na území Trnavského kraje u Trnavy, prochází kolem Hlohovce a Leopoldova a vystupuje z něj u Piešťan – obsluhuje tak sice rozsáhlý a těžištní, ale přeci jen pouhý střed kraje. U Trnavy z ní vystupuje rychlostní silnice R1, (směr Nitra a Banská Bystrica).

V podstatě obdobné jako dálniční je i trasování nejdůležitějších mezinárodních železničních koridorů. Dílčí rozdíl oproti dálniční síti je v Trnavském kraji v tom, že takový železniční úsek probíhá navíc i z Bratislavy do Galanty, odkud se pak větví na sever do Leopoldova (a dál na sever Povážím) a na jihovýchod do Nitrianského kraje na Nové Zámky a maďarské hranice.

Vedle dálnice a hlavního železničního tahu jsou oba kraje propojeny dvěma železničními a silničními přechody (mezi Holíčem a Hodonínem a mezi Skalicí a Rohatcem a Sudoměřicemi). Na to, jak je hranice mezi oběma kraji relativně krátká, je silniční a železniční spojení mezi oběma kraji zabezpečeno velmi dobře.

Co se týče letecké dopravy, je Trnavský kraj obsluhován mnohem lépe než Brněnský, protože kromě toho, že může plně využívat bratislavské letiště v Bratislavském kraji (které je větší než brněnské), a kterému navíc i významně konkuruje. V Piešťanech je ještě menší mezinárodní letiště bez pravidelných linek (lokalizace souvisí mj. i s tamním lázeňstvím) a tři malá neveřejná letiště bez pravidelné dopravy (Boleráz severozápadně od Trnavy, Holíč a Senica).

Jihomoravský kraj má k dispozici pouze menší mezinárodní letiště v Brně-Tuřanech a 4 malá neveřejná letiště (Břeclav, Kyjov, Brno-Medlánky a Vyškov)

Oběma kraji probíhají i významné dálkové i regionální linie potrubní dopravy (ropa, plyn, voda, v širším okolí jaderných elektráren i teplo).

Brno je sice velkou křižovatkou významných dopravních cest různého druhu, Trnavský kraj je ale zázemím obdobné křižovatky, reprezentované Bratislavou.

Služby

Naprostá většina služeb je v obou krajích standardního charakteru, s tím, že kulturní zařízení, zdravotnictví, hotelierství, stravovací sektor ap., jsou v Brně mnohem rozsáhlejší – odpovídají však úrovni Bratislavy, jejímž je Trnavský kraj zázemím, takže tam je těchto služeb méně a jsou také méně koncentrovány do Trnavy.

Nadstandardně však vyniká Trnavský kraj lázeňstvím, díky mezinárodně významným lázním v Piešťanech, menšími, i když svým způsobem také výjimečnými, jsou lázně Smrdáky nedaleko Gbel na Záhorí. Oproti tomu v Jihomoravském kraji je jen několik malých lázní regionálního významu (Hodonín, Lednice, termální akvapark Pasohlávky).

Vybavenost, struktura a úroveň základního a středního školství jsou v obou krajích relativně obdobné. Vysoké školství v Jihomoravském kraji odpovídá jeho velikosti i významu Brna a je hojně využíváno i slovenskými studenty – ti však většinou pocházejí z jiných krajů než Trnavského. Ten je totiž vzhledem k své velikosti i k velikosti Trnavy vybaven relativně nadstandardně, protože jsou přímo v Trnavě k dispozici dvě univerzity a jedna vysokoškolská fakulta a také dvě malé soukromé vysoké školy (Sládkovičovo, Skalica). Zcela výjimečný je i odborný potenciál, související s provozem jaderných elektráren (Výskumný ústav jadrových elektrární).

Územní správa

Trnavský samosprávný kraj jako vyšší územně samosprávný celek Slovenské republiky vznikl 1. 7. 1996. Jihomoravský kraj jako vyšší územně samosprávný celek České republiky, vznikl 1. 1. 2000.

Jihomoravský kraj sousedí i se dvěma jinými státy – Slovenskou a Rakouskou republikou. Trnavský kraj sousedí i se třemi jinými státy – Českou (45 km), Rakouskou (12 km) a Maďarskou republikou (48 km). Uvážíme-li, že poloha obou krajů vůči Rakousku je zhruba obdobná, pak má Trnavský kraj větší možnosti diverzifikace mezistátní přeshraniční spolupráce, což obecně relativně snižuje jeho inklinaci k vzájemné přeshraniční spolupráci s Jihomoravským krajem.

Trnavský kraj je součástí rozvojového regionu Vídeň – Bratislava – Győr – Mošon – Šopron, jehož součástí se nestala žádná část ČR.

Na druhé straně tu zas bez účasti maďarské strany existuje od 23. 6. 1999 přeshraniční spolupráce v euroregionu Pomoraví, sdružující část území Jihomoravského kraje (z okresů Břeclav, Hodonín, Znojmo a Brno venkov), Záhorie (jak z Trnavského tak Bratislavského kraje) a z rakouské strany region Weinviertel. Většinou jde o regiony s intenzivní zemědělskou činností, ale zároveň zahrnuje i aglomerovaná průmyslová a obslužná území Vídně, Brna a Bratislavy.

Některá území Trnavského kraje jsou tak součástí dvou regionů přeshraniční spolupráce.

Území Trnavského kraje je tvořeno 7 funkčními okresy, z nichž ani jeden není čistě vnitrokrajský. Těmito okresy jsou: Dunajská Streda, Galanta, Hlohovec, Piešťany, Senica, Skalica a Trnava. Územně nejrozlehlejší okres Dunajská Streda má 1 075 km² a počtem obyvatel je druhým největším (114 788). Územně nejmenší okres Hlohovec (267 km²) má také nejmenší počet obyvatel (45 335).

Území Jihomoravského kraje je při mnohem větší rozloze formálně tvořeno také 7 okresy, z nichž pouze Brno-město nepřiléhá k nějaké vnější hranici kraje. Těmito okresy jsou: Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Vyškov a Znojmo.

Navzdory tomu, že tyto okresy formálně dále existují, jejich okresní úřady 1. 1. 2003 zanikly a územní administrativa mezilehlá krajské a obecní úrovni se výrazně zkomplikovala. Faktická administrativa je totiž vykonávána v 21 správních obvodech obcí s rozšířenou působností (SO OPR). Některá SO OPR jsou pak tvořena jedním nebo i vícero správními obvody obcí s pověřeným obecním úřadem (SO OPOU), kterých je celkem 34.

Základní jednotkou územní správy jsou v obou krajích obce. V Jihomoravském kraji je 672 obcí, z nichž 40 má statut městyse a 49 statut městský. Větší města se pak z hlediska vnitřních potřeb dále člení na obvody a městské části. V Trnavském kraji je 251 obcí, z nichž 17 má městský statut. Větší města se pak z hlediska vnitřních potřeb dále člení na části. Trnava se tak člení na 6 místních částí.

4. Shrnutí

Regiony Jihomoravského a Trnavského kraje mají řadu společných kulturních i přírodních rysů. Oba kraje mají podobný charakter demografický a sídelní, což je navíc posíleno etnickou a kulturní spřízněností většiny obyvatelstva obou porovnávaných území. Přírodní podmínky vzájemné přeshraniční spolupráci sice nepřekážejí, ale také k ní nevyvolávají silné pohnutky.

Určitý rozdíl je v pozici obou krajů v rámci jejich států, protože Jihomoravský kraj je sice větším a relativně uceleným, ale přeci jen marginálním regionem, zatímco Trnavský kraj je sice menším a vnitřně neuceleným, ale zato metropolitním územím, protože funguje jako faktické zázemí hlavního města státu. Z tohoto hlediska vybavenost a ekonomický i politický význam Trnavského kraje výrazně přesahuje velikost jeho území a počet obyvatel, zatímco u Jihomoravského kraje jsou adekvátní jeho velikosti i počtu obyvatel.

Co se týče komplementárního typu spolupráce („komplementace různého“), ten má nejmenší šance – buď mají některé zdroje či atraktory oba kraje stejné, takže nemá smysl se jimi vzájemně doplňovat, nebo jsou snáze dosažitelné na území sousedních krajů domovských států, nebo je lze ve výraznějším množství či kvalitě dosáhnout na území dalších sousedících států.

Co se týče koordinačního typu spolupráce („koordinace stejného“), ten má sice šance větší – na druhé straně je ale územní sousedství obou krajů moc úzké a tudíž narušované možnostmi rozsáhlejší spolupráce spíše se sousedními domácími kraji nebo státy (Rakouskem, Maďarskem).

Tyto a další podobné důvody pak vedou k tomu, že skutečnou přeshraniční spolupráci nalézáme jen zřídka, a i pak je omezena většinou na ekonomicky méně podstatné úrovně a sektory služeb (cestovního ruchu ap.) či tradičně na neziskové sféry folklóru, školství, vědy, kultury ap., kde se spolupráci nedaří pozvednout na ekonomicky významnější úroveň.

Tohoto využívá a je hlavním důvodem realizace projektu „Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování“ (NFP304011C840) financovaný Evropským fondem regionálního rozvoje v rámci operačního programu Interreg V-A Slovenská republika – Česká republika 2014–2020.

Použitá literatura

- Český statistický úřad. Obyvatelstvo. [online]. [cit. 2018-08-30]., dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=statistiky#katalog=30845>
- Český statistický úřad. Průmysl, energetika. [online]. [cit. 2018-09-30]., dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=statistiky#katalog=30835>
- Český statistický úřad. Zemědělství. [online]. [cit. 2018-09-30]., dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=statistiky#katalog=30840>
- DEMEK, Jaromír a Peter MACKOVČIN. Zeměpisný lexikon ČR. Vyd. 2. Brno: AOPK ČR, 2006. ISBN 80-86064-99-9.
- CHALUPA, Petr. Rajonizace na základě hodnocení závislosti přírodních a socioekonomických faktorů životního prostředí. Brno: Masarykova univerzita, 1992. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0397-9.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. Stav a pohyb obyvateľstva. [online]. [cit. 2018-09-30]., dostupné z: <http://datacube.statistics.sk/#!/folder/sk/1000031>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. Odvetvové štatistiky. [online]. [cit. 2018-08-30]., dostupné z: <http://datacube.statistics.sk/#!/folder/sk/1000814>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. Trnavský kraj – charakteristika regiónu. [online]. [cit. 2018-07-30]., dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/trnavsky>

Tematický atlas Jihomoravského kraje. 3. vydání. Kartografie Praha, a. s., 2017. ISBN 978-80-7393-471-2.
Urbanistické středisko Brno, spol. s r.o. Územně analytické podklady Jihomoravského kraje 2017, Čtvrtá úplná aktualizace, dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/csu_a_uzemne_analyticke_podklady
Výkazy a rozborů zaměstnanosti v ČR. Ministerstvo práce a sociálních věcí: Integrovaný portál MPSV: dostupné z <https://portal.mpsv.cz>
Zásady územního rozvoje Jihomoravského kraje. Urbanistické středisko Brno, spol. s r.o., Atelier T – plan, 2016.

Resumé

Five territorial hierarchical levels were used for the purpose of comparing the South Moravian and Trnava regions. We consider the regions to be the highest hierarchical level of territorial delimitation of cross-border cooperation. The second hierarchical level in the South Moravian region is the territory occupied by the districts of Břeclav and Hodonín and in the Trnava region by the districts of Skalica and Senica. The third hierarchical level is on the Czech side the territory occupied by the administrative areas of the municipalities with extended powers of Břeclav, Hodonín and Veselí nad Moravou and on the Slovak side by the northern and western thirds of the Skalica district and the western third of the Senica district. The fourth hierarchical level is only the continuous territory of municipalities adjacent to the state border. The fifth hierarchical level, with regard to the excursion-didactic targeting of the project, is understood to be a territorially discontinuous series of localities lying more or less close to the border. This level is no longer specifically defined in this text because it follows from individual case studies.

The South Moravian and Trnava regions have many similar cultural and natural features. Both regions have a similar demographic and settlement character, which is further strengthened by the ethnic and cultural affinity of the majority of the inhabitants of the two compared areas. Although the natural conditions do not hinder cross-border cooperation, they do not really encourage it.

There is a certain difference in the position of both regions within their countries, as the South Moravian region is a larger but only a marginal region, while the Trnava region is a smaller but metropolitan area as the factual background of the state capital. From this point of view, the amenities and economic and political importance of the Trnava region significantly exceed the size of its territory and the number of its inhabitants, while those of the South Moravian region are adequate to its size and population.

The complementary type of cooperation („complementation of the different“) has less chance – either the sources and attractors are the same in the regions, or they are easier to reach in the neighbouring regions of the home states, or they can be achieved in a greater amount and quality in other neighbouring countries. The chances for the coordination type of cooperation („coordination of the same“), are higher even though the territorial neighbourhood of both regions is rather narrow.

This opportunity is used by the project „**Common Educational Programme of Cross-border Excursion Teaching**“ (NFP304011C840) funded by the **European Regional Development Fund** under the operational programme **Interreg V-A Slovak Republic – Czech Republic 2014–2020**.

Od spoločného štátu k odlišným systémom samosprávy

From the Common State to Different Systems of Self-government

JOZEF LENČ

Abstract: A century ago, the Czechs and the Slovaks began to build a common future, a political system and a way of managing communities, cities and regions. The attempt to establish a functional democracy was unsuccessful, however, the constitution of 1920 made it possible to form the basis of a democratic political system. During the years of cohabitation under the power of the Communist Party, the state, regional and local government were centralised on both sides of the Morava River under the power of the Communist Party. The Velvet Revolution (1989) and the subsequent peaceful separation of the Federation created space for their own way of governance at the level of municipalities and self-governing regions. Two different systems create a space for comparing the functionality and searching for the errors that were made during the formation of the systems. The missing municipalisation of the self-government is one of the mistakes which prevent our system of self-government from being perceived as effective and rational.

Keywords: self-government, Czech and Slovak Republics, election, competences, political system, democracy

Dva týždne pred koncom prvej svetovej vojny (28. októbra 1918) v Prahe vyhlásili vznik Česko-Slovenského štátu⁴, ku ktorému sa o dva dni (30. októbra 1918) deklaráciou z Martina (nevediac, že nový štát už vznikol) formálne pridala aj slovenská spoločensko-politická elita (Kováč, 1998). Motiváciou otcov zakladateľov (Masaryka, Beneša a Štefánika) a ich spolupracovníkov bolo vytvoriť na troskách monarchie fungujúci demokratický štát, ktorý bude pre región strednej Európy príkladom efektivity republikánskeho zriadenia a fungujúcej zastupiteľskej demokracie a to na rôznych úrovniach štátnej a verejnej správy a samosprávy (Dejmek a kol., 2018). V medziach Masarykových politických vízií mal byť štát taktiež garantom mieru a stability celého stredoeurópskeho regiónu a istým spôsobom aj hrádzou proti možnými (podľa Spojeného kráľovstva a Francúzska isto reálnymi) budúcim ambíciám sovietskeho Ruska a Nemecka. Súčasťou jeho plánu bola transformácia štátnej správy a samosprávy vo všetkých častiach (regiónoch) vznikajúcej republiky. Navzdory tomu, že v Československu sa podarilo vytvoriť politický systém, ktorý vytvoril priestor pre občiansku a politickú participáciu väčšiny obyvateľov, okolnosti vychádzajúce z domácej a prednostne medzinárodnej politiky spôsobili, že tento systém mal životnosť limitovanú len na jednu generáciu. Následne sa na vyše šesťdesiat rokov stala samospráva iba virtuálnou a dostala sa pod vládu nacistickej správy (Nemeckom okupované pohraničie, resp. Protektorát Čiech a Moravy) a potom de facto jednej politickej strany, ktorá si uzurpovala moc v štáte (Slovenský štát, resp. Československo v rokoch 1948–89) (Schelle a kol. 2008). Komunistická strana síce v období po roku 1948 vytvorila znovu podmienky, ktoré v oboch častiach republiky (po roku 1968 *de iure* federácie) spojili systémy správy obcí,

⁴ Dobový oficiálny názov novej republiky, ktorý sa používal až do prijatia Ústavy z roku 1920; pozri (Kováč, 1998).

okresov a krajov, no v žiadnom prípade ich nemôžeme považovať za relevantné samosprávy, ktorých súčasťou sú najmä slobodné voľby a politický pluralizmus v kontexte výberu a kontroly reprezentantov záujmov obyvateľov obcí, miest, okresov a krajov (Čechák, 2004).

Podstatná zmena nastala po roku 1989, keď sa nielen z ústavy odstránila vedúca úloha komunistickej strany, ale prednostne sa vytvorili ústavné a zákonné podmienky pre slobodné fungovanie samospráv (v roku 1990 na úrovni obcí a miest a už v samostatných republikách a v kontexte krajov). V prípade vymedzenia miestnej samosprávy boli prvé zákony na oboch brehoch Moravy analogické, no v niektorých nuansách akcentovali historické (pojmové a tiež kompetenčné) odlišnosti, ktoré mali svoj pôvod ešte v období pred vznikom republiky. S odstupom rokov a po mnohých novelizáciách, ktoré zmenili oba zákony o obecnom zriadení (t.j. zákon č. 367/1990 Sb. a zákon č. 369/1990 Zb.) a najmä po zmene zákona o obecnom zriadení v Českej republike v roku 2000 sa fungovanie a spôsob voľby do orgánov obecnej samosprávy viditeľne odlišuje. To isté platí tiež pre krajskú samosprávu, ktorá sa v Čechách a na Slovensku začala formovať a v praxi sa etablovať až po rozdelení oboch republík na začiatku 21. storočia.

Od vzniku spoločného štátu uplynulo jedno storočie a za ten čas sme si mali možnosť prežiť štyri rôzne politické systémy, dve podoby demokracií a autoritatívnych režimov, ktoré sa síce na seba v mnohom ponášali, v dôležitých odtieňoch boli svojim obsahom a prejavmi odlišné. Tradícia usporiadania obcí a regionálnej samosprávy, ktorá sa formovala už pred vznikom Československa bola jedným z faktorov, ktorý sa prejavil v súčasnom fungovaní obcí v Českej republike a na Slovensku. Od spoločného štátu, ktorý sa mal stať zárodkom demokratizácie a stability stredoeurópskeho priestoru, lenže sa mu nepodarilo dosiahnuť ani dospelosti, dnes po storočí žijeme vedľa seba, avšak veci verejné na úrovni obcí a krajov si spravujeme v odlišných podobách zastupiteľskej demokracie. K tomu, aby sme vedeli oceniť výhody vlastného systému, resp. odhaliť jeho chyby, pomôže znalosť toho, ako (ne)funguje systém na opačnom brehu hraničnej rieky. Znalosť spoločnej histórie a cesty, ktorá bola obom republikám vytýčená po rozdelení, je správnym krokom k pochopeniu súčasnosti. Zodpovedný prístup k voľbám je len veľmi ťažko realizovateľný v prípade, že nepoznáme súčasnú realitu, a ani premenné, ktoré jej predchádzali, a ktoré ju formovali.

Výchova k občianstvu je v našom vzdelávaní jedným z najviac podceňovaných predmetov. Občan, ktorý nevie ako funguje štátna správa, samospráva a celý systém zastupiteľskej demokracie, ba ani netuší, akým spôsobom sa volí a akú váhu má jeho hlas, je ľahkou korisťou populistov a demagógov, ktorí túžia po zneužití nevedomosti a moci, ktorú vďaka nej získajú. Znalosť vlastnej minulosti (spoločnej i tej po rozdelení), budovaní a občasnom podkopávaní novej demokracie, sú neodmysliteľnou výbavou zodpovedného a rozhladeného občana. A kto iní, ako budúci učitelia predmetov výchovy k občianstvu by mali byť tými, ktorí sa orientujú v (pre demokraciu) bytostne dôležitých nuansách správy vecí verejných na úrovni obcí, miest a samosprávnych krajov.

Politika v kontexte samospráv

Politika je pojmom, ktorý má mimoriadne široký význam (Aron, 1993) a paradoxne s tým tiež mimoriadne negatívny obraz v spoločnosti. Prednostne v demokratických štátoch, ktoré svojou otvorenosťou a verejnou kontrolou a samozrejme slobodou kritikou odkrývajú a zverejňujú prešľapy politických aktérov a tým v očiach verejnosti – najmä pri zlyhaniach politikov – vytvárajú priestor na negatívne vnímanie politiky. Svojim obsahom je politika pojem neutrálny, ale problémom politiky sú dve roviny jej všeobecného vnímania. Mnohí

si neuvedomujú, že politika je prítomná v mnohých oblastiach každodenného života jednotlivca a spoločnosti, čo by vytváralo predpoklady, že by mal byť každý na politiku zvyknutý a mal by vedieť politicky myslieť. Predsa sme bežnou súčasťou politiky – predmetom politiky – a to tak často a v takých situáciách, že si to ani neuvedomujeme, resp. nechceme uvedomiť a politika je neustále prítomná v našich rozhodnutiach a súčasne ovplyvňuje naše rozhodnutia.⁵ Na druhej strane je spoločenskou realitou to, že málokto si práve túto blízkosť a previazanosť s politikou uvedomuje. Pre väčšinu občanov / obyvateľov (toto rozdelenie je dôležité najmä v prípade komunálnej politiky) je politika niečím, čo je od nich vzdialené. Niečím, čo možno vnímajú ako nástroj, ktorý ovplyvňuje ich životy, ale oni sami na ňu nemajú či nemôžu mať priamy dosah. A opäť paradoxne v systéme a prostredí, v ktorom je možnosť participovať na politike častokrát limitovaná iba neochotou a možno neschopnosťou uvedomiť si dôležitosť politiky a zapojiť sa do politiky. Čo je teda politika? Ako vnímať politiku?

Pojem politika sa vo všeobecnosti spája so samostatnou rozhodovacou činnosťou. „Politika je predovšetkým preklad gréckeho slova *politea*. Politika je svojou podstatou to, čo Gréci nazývali správou mesta, t.j. spôsobom organizácie riadenia považovaného za charakteristický spôsob organizácie celej spoločnosti“ (Aron, 1993, s. 15). Samostatne (suverénne) je možné rozhodovať iba v takom prípade, že subjekt rozhodovania je súčasne držiteľom moci, ktorá mu toto rozhodovanie umožní. Max Weber sa prikláňa práve k takému ponímaniu politiky. Súbežne túto činnosť spája s rôznorodými oblasťami ľudskej činnosti, pri ktorých si len málokedy uvedomujeme, že sme politicky činní. Politiku vidí aj v konaní „múdrej ženy, ktorá sa usiluje viesť svojho muža“ (Weber, 1990, s. 9). Podstatnejšie v kontexte politologického vnímania politiky je jej spojenie so spravovaním štátu a rôznych súčastí štátu (obcí). Vtedy politika predstavuje „úsilie o podiel na moci alebo ovplyvňovanie del'by moci, či už medzi štátmi, prípadne v rámci jedného štátu a medzi skupinami ľudí, ktoré zahrňuje“ (Weber, 1990, s. 11). Fakticky každý, kto skúma politiku si uvedomuje dôležitosť moci. Politika a moc sú previazané a bez moci nie je politika, či už ako predmet záujmu činnosti spojenej s politikou či nástroj, ktorý umožňuje vykonávať politiku. „Moc v spojení s politikou je možné charakterizovať ako úsilie o presadenie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín“ (Nesvadba – Zachová, 2013, s. 100). Taktó vymedzená politika v spojení so štátom – inštitucionalizovaná politika – má niekoľko dimenzií (podôb).

Inštitucionalizovaná dimenzia politiky je previazaná s právnym systémom (ústavou, ústavnými zákonmi a zákonmi) a teda aj s inštitúciami štátu, ktoré ich tvoria, presadzujú a tiež kontrolujú ich dodržiavanie. Patria sem parlament, vláda a ústredné orgány štátnej moci, ale aj orgány miestnej a regionálnej samosprávy, politické strany a spôsoby, ktorými

⁵ **Problematika sekundárneho analfabetizmu** je v kontexte politiky jedným z aktuálnych problémov skúmania politickej vedy. Občana síce považujeme za neoddeliteľnú súčasť politiky, no súčasne si uvedomujeme, že on sám o politiku neprejavuje záujem. Občan je však tak nositeľom politiky, ako aj jej prijímateľom. „Sekundárny analfabetizmus zastrešuje neschopnosť fluently čítať v súčasnom type spoločenského zriadenia“ (Bzdilová – Eštok – Onufrák, 2015, s. 57). Prejavuje sa v neochote občanov participovať na politike a snahou ignorovať politiku ako oblasť a priori zlú, s ktorou nechcú mať nič spoločné. Ruka v ruke s tým však ide aj nedostatočná komunikácia politiky zo strany politických elít a v neposlednom rade absentujúca alebo nedostačujúca politická a občianska vzdelanosť populácie. Pozri (Bzdilová – Eštok – Onufrák, 2015).

sa kreuje moc (t.j. voľby do parlamentu a zastupiteľstiev samospráv) a v neposlednom rade aj reprezentanti súdnej moci. Prostredníctvom tejto dimenzie politiky sa formulujú záujmy a potreby ľudí, či už ako jednotlivcov, alebo organizovaných v politických stranách a hnutiach. **Normatívna dimenzia politiky** je spojená s podmienkou, že svojvôľa nemôže byť súčasťou politiky. Záujem aktérov politiky sa vždy musí podriaďovať zákonu. Politické ciele a moc musia byť limitované nie len potrebami spoločnosti, ktoré sú dané ústavou a zákonmi, ale tiež aj metódy a prostriedky, ktorými sa tieto záujmy dosahujú (presadzujú) sa musia zosúladiť s právnym poriadkom, morálkou a politickou kultúrou. **Funkcionálna dimenzia politiky** sa sústreďuje na funkcie politiky: spôsoby politického súperenia a riešenia konfliktov, dodržiavania pravidiel a spoločenského poriadku, sociálnej spravodlivosti a zabezpečenia šťastia pre občanov. Politika v systéme liberálnej demokracie by sa mala vo funkcionálnej rovine primárne snažiť o kompromis a konsenzus (Jablonski, 1991; Nesvadba – Zachová, 2013).

Vráťme sa k politike a jej vymedzeniu v rovine štátu a samosprávy. Aron a Novák upozorňujú na to, že politika má dva významy, ktoré dokáže správne obsiahnuť azda iba angličtina, ktorá má pre politiku dva, resp. tri špecifické slovné pomenovania (Aron, 1993; Novák, 2011). Zhodujú sa v tom, že politika (*politics*) je dynamický proces, v ktorom prebieha súboj politik (*policy*), politika je spojením hľadania riešenia a nástrojov ich presadenia v správe obce (spoločnosti). Dôležitou súčasťou politiky je vymedzenie rámca jej pôsobnosti (*polity*), ktorú určujú ústava, zákony a tradícia. V zásade platí, že „*tieto tri pojmy sú spolu vyjadrením pojmu politika, kde konkrétny politický poriadok tvorí rámeček (polity), v ktorom dochádza ku konfliktu a konsenzu medzi politickými aktérmi (politics) a ten zase vedie ku konkrétnym obsahovým politikám (policy)*“ (Gbúrová a kol., 2015, s. 75).

Bezpochyby, spravovanie obcí je súčasťou politiky. „*Samospráva je oprávnenie určitého spoločenského organizmu vykonávať právne obmedzený okruh záležitostí samostatne, relatívne nezávisle na širšom spoločenskom organizme, ktorého je súčasťou*“ (Řehůřek, 1997, s. 79). Z toho vychádza, že samospráva je nezávislá jednotka, ktorá ako súčasť väčšieho celku má, práve týmto celkom, vymedzenú mieru suverénneho práva rozhodovať sa a spravovať si vlastné záležitosti. „*Práve aspekt nezávislosti v spojení s aspektom štátneho dohľadu v oblasti jej vzniku a uskutočňovania robí územnú samosprávu špecifickou*“ (Trellová, 2018, s. 59). Územná samospráva je štátom umožnená participácia občanov na právne vymedzenom, ale suverénnom spravovaní vecí verejných v územne obmedzenej oblasti.

Od demokratickej samosprávy k normalizovanej federácii

Vytváranie samosprávy v Československu začalo krátko po vzniku republiky a bolo spojené s budovaním štátu, ktorý okrem získania kontroly nad celým územím, musel vyriešiť aj problém jeho správy. Politickému a právnemu chaosu mal zabrániť tzv. **recepčný zákon**, ktorým nový štát prebral právny poriadok, ktorý doposiaľ platil na jeho území v kontexte predchádzajúcej štátnej správy. V zákone č. 11/1918 Sb., ktorý bol prijatý 28. októbra 1918, bolo uvedené, že „*všetky doterajšie zemské s ríšske zákony a nariadenia ostávajú v platnosti*“ (čl. 2) a tiež, že „*všetky úrady samosprávy, žúp a štátu, ústavy štátu, krajín, okresov a najmä obcí sú podriadené Národnému výboru a provizórne úradujú a rozhodujú podľa doposiaľ platných zákonov a nariadení*.“ (čl. 3). Až do schválenia československej legislatívy ostali v platnosti právne normy rakúske pre české krajiny a uhorské pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Pre Československo bolo kľúčové vytvorenie ministerstva pre zjednotenie zákonov, ktoré malo zjednotiť doposiaľ odlišnú legislatívu v rovine štátnej správy a samosprávy.

Ústava z roku 1920 definovala Československo ako parlamentnú republiku s jasným oddelením jednotlivých zložiek štátnej moci – zákonodarnej, výkonnej a súdnej. „*Ústava vytvorila z Československa Československú republiku, štát organizovaný centralisticky a unitaristicky. Na základnom charaktere štátu v tomto zmysle nič nezmenilo zavedenie krajiniského zriadenia na Slovensku v čele s krajiniským prezidentom roku 1928; krajiniský prezident bol iba úradníkom centrálnej vlády v Prahe*“ (Kováč, 1998, s. 187). Predmetom výskumu však nie je ústavné vymedzenie štátu, ba ani (ne)riešenie slovenskej otázky v ČSR. Prioritou je zamerať sa na legislatívne zakotvenie samosprávy vo všetkých jej úrovniach.

Zákon o obecnom zriadení stanovil predpoklady na vytvorenie orgánov samosprávy na úrovni obcí – obecné zastupiteľstvo, obecnú radu, starostu obce a jeho námestníka a komisie. Položil sa základ miestnej samosprávy, ktorý je funkčný dodnes. Pasívne volebné právo do zastupiteľstva a komisií bol stanovené na 26 rokov a doplnené o povinnosť žiť v obci minimálne jeden rok (zákon č. 75/1919 Sb.). Zaujímavosťou volieb do obecných samospráv boli podmienky, ktoré limitovali pasívne volebné právo a tie, ktoré oslobodili obyvateľov od povinnosti aktívne využiť volebné právo. Členmi zastupiteľstva sa nemohli stať zamestnanci obcí, úradníci, ktorí kontrolujú fungovanie obcí a tí, ktorí rok neplatili dane a obecné poplatky. Zákon obmedzoval príbuzenskú previazanosť medzi členmi zastupiteľstva, obecnej rady a komisií, v ktorých nesmeli byť súčasne manželia, súrodenci, rodičia a deti (ani nevlastné) ba ani deti súrodencov manželov. Ak by sa do troch dní jeden nevzdal členstva o miesto príde ten, ktorý je mladší a pri rovnosti veku los (§5 a 6 zákona č. 75/1919 Sb.).

V ČSR bola účasť na voľbách, ako aj aktívna participácia na správe obcí faktickou povinnosťou a zákon určoval, kto je oslobodený od povinnosti voliť a prijať zvolenie do obecnej rady. Voliť nemuseli lekári, obyvatelia nad 70 rokov a tí, ktorí sa kvôli chorobe, vzdialenosti a nedostupnosti nemohli dostaviť do volebnej miestnosti. Omnoho prísnejšie boli kritéria pri možnosti odmietnuť členstvo v zastupiteľstve, rade či komisii. V zákone sa uvádza, že „*každý volič je povinný prijať voľbu do obecného zastupiteľstva, obecnej rady a obecnej komisie*“ (§8 zákon č. 75/1919 Sb.). Zvolený člen do jedného z orgánov obce sa ho mohol vzdať iba ak dosiahol vek nad 60 rokov, ženy, ktoré sa musia starať o deti a práca pre obec by im v tom bránila, tí, ktorí vykonávali úrad dve volebné obdobia po sebe, tí, ktorí kvôli svojej práci museli žiť mimo obec a pod. Ak niekto nesplnil podmienky stanovené zákonom, muselo o jeho vzdaní sa rozhodnúť hlasovaním zastupiteľstvo, ak to odmietol, existovala ešte možnosť obrátiť sa na dohliadajúci úrad. (§8 zákon č. 75/1919 Sb.)

Obecná samospráva sa týkala hlavne hospodárskych, kultúrnych a morálnych oblastí života obce. Členstvo v orgánoch obcí bolo vnímané ako čestné a zákon výrazne obmedzoval akékoľvek prejavy rodinkárstva.⁶ Kompetencie boli stanovené tak, že kľúčovou inštitúciou bola obecná rada, ktorá z časti prevzala kompetencie starostu, ktorý sa stal jedným z radných. Prioritne sa starala o finančný chod obce, kontrolovala zápis a odpis majetku a bola miestnym stavebným orgánom. Starosta bol volený obecným zastupiteľstvom a zastupoval obec navonok. Okrem toho pripravoval materiály na rokovanie zastupiteľstva a rokovania riadil. Starosta viedol činnosť obecnej rady, mal služobnú moc nad zamestnan-

⁶ **Priamo v zákone č. 76/1919 Sb.** bolo uvedené, že rokovania zastupiteľstva a obecných rád sa nesmie zúčastňovať člen tohto orgánu, ktorý je osobne zainteresovaný v predmetnej veci, o ktorej sa rokuje a to v prípade, že ide o jeho osobný, súkromný alebo verejný záujem, alebo o vec v ktorej je zainteresovaná jeho manželka a osoby s ním spríbuznené aj v línii švagrov. Toto sa týkalo aj právnických osôb, v ktorých bol on (ona), alebo príbuzní aktívne zapojení (hoc ako členovia dozorných rád a pod.) Pozri: Zákon č. 76/1919 Sb.

cami obce, spravoval obecný majetok a pripravoval rozpočet obce, všetko v súčinnosti s obecnou radou. Obecnému zastupiteľstvu boli vyhradené právomoci v rovine obecnej legislatívy a schvaľovania rozpočtu obce. Špecifickou kompetenciou obce bolo zriadenie tzv. obecného trestného tribunálu, ktorý sa skladal zo starostu a členov obecnej rady a realizoval právomoci v kontexte trestného práva pri priestupkoch v rámci pôsobnosti obce a obecnej polície. Obec mohla konať samostatne a prijímať opatrenia v prospech obce a v medziach jej možností. Prioritou pri jej rozhodovaní mal byť všeobecný záujem a jej rozhodnutia sa vzťahovali iba na katastrálne územie obce (zákon č. 76/1919 Sb.).

Do rozhodovania obce patrila správa obecného majetku a financií, verejného poriadku, ochrana osôb a majetku, sociálna a zdravotná starostlivosť, financovanie školstva, stavebný dozor a dokonca aj starostlivosť o nemajetných. Sumárne všetky atribúty potrebné pre chod obecného spoločenstva. Rozpočet mal byť využívaný hlavne pre potreby obce a v prípadoch, že niektoré obce neboli schopné finančne zabezpečiť vlastné potreby bola po roku 1930 krajinám určená zákonná povinnosť prispievať na chod obecných samospráv a dokonca aj okresným samosprávam (zákon č. 169/1930 Sb.).

Okresnú samosprávu tvorili okresné zastupiteľstvo, okresný výbor a okresný hajtman (náčelník). Na úrovni okresov sa čiastočne obmedzil výkon samosprávy, keďže časť poslancov zastupiteľstva nebola volená obyvateľmi okresu (2/3 zastupiteľstva; starších než 24 rokov), no menovaná ministrom vnútra z radov odborníkov (1/3 poslancov), s prihliadnutím na hospodárske, kultúrne, národnostné a sociálne potreby okresu. Funkčné obdobie poslancov bolo šesť rokov bez ohľadu na to, či boli volení alebo menovaní. „*Do pôsobnosti okresného zastupiteľstva prináležali záležitosti vnútorné, ktoré sa dotýkali spoločného prospechu okresu a jeho obyvateľov, alebo presahovali záujem jednotlivých obcí, alebo ich svojou silou nemohli odstrániť, pokiaľ tieto záležitosti neprevzalo do svojej kompetencie zemské zastupiteľstvo*“ (§75 zákon č. 126/1920 Sb.). Zastupiteľstvo plnilo úlohy v hospodárskej oblasti, v správnom súdnictve, bolo poradným a iniciatívnym orgánom smerom ku krajiniskému zastupiteľstvu a vykonávalo dohľad nad obcami. Predsedom okresného zastupiteľstva a okresného výboru bol okresný hajtman (náčelník), ktorý zastupoval okres ako právnickú osobu, menoval ho minister vnútra a zodpovedal sa krajiniskému prezidentovi a ministrom vnútra. Okresný výbor pripravoval návrhy na rokovania zastupiteľstva a bol volený z členov zastupiteľstva (8 členov + 8 náhradníkov) (zákon č. 126/1920 Sb.).

Zákon č. 126/1920 Sb. sa tiež venoval vymedzeniu **krajiniskej samosprávy**, spôsobov jej kreovania a kompetenciami. Dôležitou právnou úpravou pri ich vymedzení bol zákon č. 125/1927 Sb., ktorým sa zrušilo župné usporiadanie (na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi), vytvorili sa štyri krajiny (*země*) a unifikovalo sa správne usporiadanie štátu. Krajiniská samospráva tak bola de facto najvyšším článkom územnej samosprávy, no výrazne včlenená do štátnej správy a štátom priamo formovaná a kontrolovaná. Orgánmi krajiniskej samosprávy boli krajiniské zastupiteľstvo, krajiniský výbor, krajiniský prezident a krajiniské komisie (zákon č. 125/1927 Sb.). V krajiniských zastupiteľstvách⁷ boli poslanci, volení obyvateľmi krajiny (1/3 poslancov) a menovaní vládou (2/3 poslancov). Poslanci museli dosiahnuť vek 30 rokov. Predsedom krajiniskej samosprávy bol krajiniský prezident (zákon č. 126/1927 Sb.).

⁷ Počet poslancov krajiniských zastupiteľstiev určoval príslušný zákon v pomere: Česká krajina (120 poslancov), Moravsko-sliezska krajina (60 poslancov), Slovenská krajina (54 poslancov) a Podkarpatsko-ruská krajina (18 poslancov). Pozri: čl. III §15 zákon č. 125/1927 Sb.

Krajinské zastupiteľstvá „*sa starali o hospodárske a správne záležitosti krajiny ... najmä o humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy krajiny*“ (§30 zákon č. 126/1927 Sb.). Týkalo sa to oblastí, ktoré neboli schopné obstarat' okresná a obecná samospráva a nemali celoštátny presah. Krajinské zastupiteľstvá mali normotvorné a poradné kompetencie (smerom ku krajinskému prezidentovi) a boli súčasťou krajinského správneho súdnictva. Krajinského prezidenta menoval prezident republiky a bol štátnym úradníkom, ktorý zastupoval krajinu. Krajinské výbory volené zastupiteľstvom mali 12 členov, resp. pre Podkarpatskú Rus 6 členov, plnili podobné úlohy ako okresné výbory.

Územná samospráva v Československu bola vystavaná tak, aby postupne nahrádzala štátnu správu, ktorá sa decentralizovala priamo úmerne približovaniu sa k občanovi. Štát si však stále osoboval právo zasiahnuť do záležitostí obcí najmä v prípade neplnenia si zákonom stanovených povinností. Tento latentný štátny dohľad nad samosprávou následne pragmaticky využili nastupujúce totalitné systémy, ktoré sa v oboch republikách presadili na konci 30. rokov 20. storočia. Pohraničie a následne celé územie Čiech a Moravy sa stali súčasťou Ríše a akákoľvek samospráva bola nemysliteľná. Postupne ju ovládli nemecké orgány a pôvodne volené orgány boli nahradené menovanými a rišskou byrokraciou. So vznikom Slovenského štátu sa na jeho území obnovili župy a ich orgány, ktoré boli v plnom područí vládnucej politickej strany – HSĽS. Na okresnej úrovni sa všetka moc sústredila v rukách prednostu okresného úradu, menovaného ministrom vnútra. Obce riadil starosta a obecný výbor, ktoré taktiež menovala HSĽS (Vojáček – Kolárik – Gábriš, 2011).

Samospráva sa dostala pod vplyv štátnej správy. Návrat k decentralizovanej správe vecí verejných na úrovni obcí a vyšších samosprávnych celkov sa posunul až na začiatok deväťdesiatych rokov 20. storočia. Počas druhej svetovej vojny sa síce uvažovalo o obnovení politického systému z pred roka 1938, no prijatím dekrétu prezidenta Beneša, ktorý preferoval na úrovni krajín, okresov a miest model národných výborov to nebolo možné (Vyhláška č. 43/1945 Sb.). Beneš urobil prvý krok, ktorý po februári 1948 dokonali komunisti vo faktickej negácii demokratických princípov samosprávy. „*Územné orgány miestnej správy – národné výbory – boli úplne podriadené princípu ‘demokratického’ centralizmu a stali sa ‘prevodmi a pákami’ transformujúcimi direktívy stranického a štátneho vedenia do sféry myslenia a konania občanov v krajoch, okresoch, mestách a obciach*“ (Vojáček – Kolárik – Gábriš, 2011, s. 110). Potvrdila to aj Ústava z 9. mája 1948, ktorá definovala národné výbory, ako primárnych nositeľov a vykonávateľov politickej moci v obciach, v okresoch a v krajoch a strážcov práv a slobôd ľudu (§123–133 ústavný zákon č. 150/1948 Zb.). Zákonná pôsobnosť národných výborov na úlohy ochrany a posilnenia ľudovo-demokratického zriadenia, obranu štátu, národnú bezpečnosť, udržiavanie národného majetku a pod. Nariadenie vlády č. 14/1950 Sb. zmenilo pôsobnosť miestnych národných výborov, tie sa stali spojivom medzi obyvateľmi obcí a štátnou mocou. Podľa zákona mali formálne tlmočiť požiadavky obyvateľov smerom k štátu, ale fakticky vykonávali štátnu moc (a moc vládnej strany) na území obcí.⁸ Až do roku 1954 riadilo miestne národné výbory ministerstvo vnútra. V roku 1954 prebehla reforma národných výborov a systému ich fungovania a na

⁸ Priamo v zákone sa uvádza, že „*miestny národný výbor je na území obce nositeľom a vykonávateľom štátnej moci. Miestny národný výbor je orgánom jednotnej štátnej správy na území obce a vykonáva ju vo všetkých oblastiach. Miestny národný výbor pomáha vytláčať a obmedzovať kapitalistické prvky, podporovať a upevňovať prvky socialistické vo všetkých oblastiach hospodárstva a upevňovať zväzok robotníkov a roľníkov*“ (§2 Nariadenie vlády č. 14/1950 Sb.).

základe ústavného zákona č. 12/1954 Sb. boli definované ako miestne orgány štátnej správy. V zmysle zákona č. 14/1954 o voľbách do národných výborov sa konali priame voľby do orgánov národných výborov, ale podobne ako voľby na celoštátnej úrovni po roku 1948 boli len ďalším dôkazom neexistencie demokracie a decentralizovanej samosprávy v Československu (Klimovský, 2013).

K ďalším zmenám legislatívy došlo na začiatku 60. rokov minulého storočia, kedy sa určila nová podoba územného členenia štátu a súčasne s tým sa prijalo ústavné zakotvenie vedúcej úlohy komunistickej strany. Zákon č. 36/1960 Sb. o územnom členení štátu upravil podobu územno-právneho členenia republiky a zákon č. 65/1960 Sb. o národných výboroch zmenil organizáciu národných výborov. Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. definoval vedúcu úlohu strany a podčiarkol vertikálnu podobu mocenskej štruktúry, v ktorej orgány na úrovni krajov, okresov a obcí podliehali priamemu mocenskému vplyvu štátu a strany. V roku 1967 bol síce prijatý nový zákon o národných výboroch, ten len potvrdzoval politicko-mocenskú realitu a podriadenosť orgánov na úrovni krajov, okresov a obcí štátnej moci.⁹ Demokratické tendencie tzv. obrodného procesu sa výraznejšie neprejavili v decentralizácii štátnej správy, hoci sa obnovenie „samosprávnej funkcie“ spomínalo, v konečnom dôsledku sa dosiahlo len prijatie ústavného zákona č. 143/1968 Sb., na základe ktorého sa Československo stalo formálne federáciou. To síce de facto umožnilo národným vládam vytvárať a riadiť národné výbory na území federatívnych štátov, ale v čase normalizácie až do novembra 1989 sa toto v praxi nerealizovalo. Politická moc v štáte podliehala mocenskému monopolu KSČ a tak to bolo aj na úrovni krajov, miest a obcí. Do začiatku demokratickej transformácie fungoval na oboch brehoch rieky Moravy rovnaký systém, ktorý však mocensky bránil akýmkoľvek pokusom o funkčné zavedenie samosprávy.

Transformácia a separácia samosprávy

Toto sa zmenilo v novembri 1989. Presnejšie v priebehu nasledujúceho roka, v ktorom sa uskutočnili prvé slobodné voľby do federálneho a národných parlamentov a na konci roka 1990 aj do orgánov obecnej samosprávy. K tomu, aby mohlo prísť k zmene fungovania moci na úrovni obcí a miest, muselo predchádzať niekoľko významných spoločensko-politických reforiem. V prvom rade musel byť zrušený čl. 4 ústavy, ktorý garantoval vedúcu úlohu strany a tým pádom aj jej dominantný vplyv na všetkých úrovniach politiky, vrátane de iure neexistujúcej samosprávy. „Parlament zrušil 29. novembra pod tlakom verejnosti 4. článok ústavy ... a tiež 16. článok, hlásajúci marxizmus-leninizmus ako základný princíp vo výchove a vzdelávaní“ (Kováč, 1998, s. 313). A následne „politický a ústavný systém Československa nadobudol formálne znaky demokratického parlamentného zriadenia“ (Kováč, 1998, s. 316).

V septembri 1990 boli v Slovenskej národnej rade a v Českej národnej rade prijaté kľúčové dokumenty, konkrétne zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a zákon č. 367/1990 Sb. o obciach (obecnom zriadení). „Od tohto momentu sa na obce začalo opäť nazerať ako na

⁹ Zákon zvýšil zodpovednosť krajských národných výborov smerom k rozvoju kraja a nižších zložiek a zdôraznil metodickú a koordinačnú funkciu okresných národných výborov. Národné výbory mali okrem správy území pravidelne informovať orgány štátnej moci, súdy, prokuratúru a verejnú bezpečnosť o tom, čo sa deje na území ich pôsobnosti. Orgánmi národných výborov boli plenárne zasadnutia, rada, predseda a tajomník, komisie, odbory a tzv. občianske výbory. Poslanci národných výborov mali byť v zmysle zákona ľuďom kontrolovaní a jemu zodpovední. Pozri: Zákon č. 69/1967 Sb.

samostatné samosprávne územné celky“ (Klinovský, 2013, s. 76). Navzdory časovej i popisnej podobnosti sa tieto dve právne normy líšili už na prvý pohľad. Zákon č. 369/1990 Zb. v úvode vymedzoval pojem obce, definoval obyvateľa obce a charakterizoval jej právno-politické ukotvenie (§1 zákona č. 369/1990 Zb.). Česká právna norma sa sústreďovala na odlišenie pojmov obec a mesto a definovanie tzv. štatutárnych miest (§1–3 zákona č. 367/1990 Sb.). Nasledujúce časti zákonov sa výrazne nelíšili, najmä ohľadom kompetencií obcí vo vzťahu k obyvateľom a štátu.

Prvá odlišnosť sa týka fungovania obcí, resp. **kreovania jej orgánov**. Oba zákony síce za orgány obce považujú starostu (primátora) a obecné (mestské) zastupiteľstvo, ale zákon č. 367/1990 Sb. implementoval aj inštitút obecnej rady, ktorá *„je výkonným orgánom obce tak v oblasti vlastnej pôsobnosti, tak v oblasti prenesenej pôsobnosti. Pri výkone samostatnej pôsobnosti sa zodpovedá obecnému zastupiteľstvu. Pri výkone prenesenej pôsobnosti je obecná rada podriadená okresnému úradu“* (§44 ods. 1 zákona č. 367/1990 Sb.). Pokým v prípade českej obecnej samosprávy sa obecná rada stala výkonným orgánom a jej založenie zákonom stanovenou povinnosťou, na Slovensku je obecná rada *„iniciatívnym, výkonným a kontrolným orgánom obecného zastupiteľstva. Zároveň plní funkciu poradného orgánu starostu“* (§14 ods. 3 zákona č. 369/1990 Zb.). V právnej norme sa tiež uvádza, že zriadenie takejto rady je na obecnom zastupiteľstve a jej kreovanie nie je zákonom ustanovenou povinnosťou.

Druhá odlišnosť je spojená so spôsobom **voľby starostu** (primátora), ktorá následne reflektuje aj politické postavenie starostu voči zastupiteľstvu a občanom. V Českej republike je starosta volený obecným zastupiteľstvom a fakticky je prvý medzi rovnými, jeho mandát je totožný s mandátom ostatných poslancov. Významne to mení aj jeho postavenie smerom k zastupiteľstvu a obecnej rade. Takto aplikovaný systém pripomína spôsob deľby moci na štátnej úrovni v podmienkach parlamentnej republiky, keď je predseda vlády politicky závislý na parlamente, ktorý ho volí a rovnako ho môže aj odvolať a svoje rozhodnutia musí konzultovať s kolektívnym orgánom t.j. vládou (de facto obecnou radou). Na Slovensku sa od začiatku vytvoril systém striktného oddelenia pozície starostu a zastupiteľstva.¹⁰ Oba obecné orgány majú priamy mandát od voličov, čím vytvárajú podhubie pre možné konflikty, alebo vzájomné obštrukcie (k čomu môže prispieť aj volebný systém, ktorý sa používa vo voľbách do obecného zastupiteľstva). Starosta je *„predstaveným obce a najvyšším výkonným orgánom obce ... volia ho obyvatelia obce v priamych voľbách“* (§13 ods. 1 zákona č. 369/1990 Zb.). Možnosť odvolania starostu je z pozície zastupiteľstva limitovaný a možný len v medziach, ktoré stanovuje zákon.¹¹ V súvislosti so starostom je explicitne zaujímavou odlišnosťou medzi Českou a Slovenskou republikou to, že podľa ustanovenia novely zákona č. 128/2000 Sb. o obciach (obecnom zriadení), od roku 2000

¹⁰ Zákon č. 369/1990 Zb. jednoznačne konštatuje, že *„funkcia starostu je nezlučiteľná s funkciou poslanca“* (§13 ods. 3 zákona č. 369/1990 Zb.).

¹¹ **Odvolanie starostu** upravoval §13 ods. 7 zákona č. 369/1990 Zb. *„Ak starosta neplní svoje povinnosti, najmä nezvolá viac ako štyri mesiace zasadnutie obecného zastupiteľstva, nevykonáva obecnú správu najmenej šesť mesiacov pre nespôsobilosť, pre chorobu alebo pre neprítomnosť v obci, obecné zastupiteľstvo môže trojpätinovou väčšinou všetkých svojich poslancov rozhodnúť o voľbe nového starostu na zvyšok volebného obdobia“*. Súčasná legislatíva upravuje odvolanie starostu v §13a ods. 3, v ktorom sa uvádza, že obecné zastupiteľstvo vyhlasuje referendum o odvolaní starostu v prípade petície 30 % obyvateľov obce, ale v prípade, že starosta je neprítomný, resp. nespôsobilý vykonávať svoju činnosť po dobu 6 mesiacov. Je možné konštatovať, že v slovenských pomeroch je starosta z pozície zastupiteľstva neodvolateľný. Pozri: Zákon č. 369/1990 Zb.

platí podmienka, že „*starosta a miestostarosta musí byť občanom Českej republiky*“ (§103 ods. 2 zákona č. 128/2000 Sb.). Na Slovensku môže byť za starostu zvolený každý, kto má v zmysle zákona aktívne a pasívne volebné právo t.j. obyvateľ obce, ktorý dosiahne vek 25 rokov. V súvislosti so starostami existuje ešte jedna odlišnosť, ktorá dáva slovenským predstaviteľom obcí väčšiu mieru suverenity rozhodovania v porovnaní s ich českými kolegami. Na Slovensku starosta vymenúva a odvoláva prednostu obecného úradu a ten je mu vo výkone svojich kompetencií priamo podriadený (§17 zákona č. 369/1990 Zb.) a na druhej strane v Českej republike tak môže urobiť iba v súčinnosti s prednostom okresného úradu, bez ktorého je menovanie a odvolanie tajomníka (ergo prednostu) obecného úradu neplatné (§103 zákona č. 128/2000 Sb.).

Tretia a najvýraznejšia **odlišnosť** je v súvislosti s voľbou zastupiteľstva, resp. starostu obce. Voľba starostu na Slovensku je realizovaná priamo voličmi (t.j. obyvateľmi obce) a to väčšinovým jednokolovým volebným systémom¹² (zákon č. 346/1990 Zb.; zákon č. 180/2014 Z. z.). V Českej republike je starosta volený obecným zastupiteľstvom a jeho voľba je de facto výsledkom koalíčných rokovaní, čo mu v podstate formálne zabezpečuje väčšinu v obecnom zastupiteľstve. V slovenských reáliách je často možné, že starosta nedisponuje väčšinou v zastupiteľstve, keďže jeho kreovanie sa neodvíja od väčšiny získanej v zastupiteľstve. Odlišná je však aj voľby zastupiteľstiev. Na Slovensku sa aj pri zastupiteľstve uplatňuje väčšinový jednokolový volebný systém a obce sú podľa veľkosti zastupiteľstiev a počtu obyvateľov či špecifickosti obcí rozdelené na jeden alebo viacero obvodov, ktoré sú buď jednomandátové alebo viacmandátové (zákon č. 346/1990 Zb.; zákon č. 180/2014 Z. z.). V Českej republike sa voľby realizujú podľa zásad pomerného volebného systému,¹³ ktorý je ešte doplnený možnosťou výberu konkrétnych kandidátov (zákon č. 491/2001 Sb.). Volebný systém do obecných zastupiteľstiev je jedným z najkomplikovanejších, ktorý sa uplatňuje v Českej republike. Zahŕňa v sebe tak priamu voľbu kandidátov, ako aj zákonom stanovenú povinnosť organizovať sa v tzv. volebných stranách a pre zvolenie kandidáta nestačí získať len dostatočný počet preferenčných hlasov, ale musí vo voľbách uspieť aj politický subjekt, ktorý reprezentuje. Kvórum pre zisk mandátov bol stanovený na 5 % (zákon č. 368/1990 Sb.) a kandidát, ktorý chce získať mandát na úkor vyššie postaveného kandidáta na tej istej stránickej listine, musí získať minimálne o 10 % viac hlasov (zákon č. 152/1994 sb.). Zákon tiež rozlišuje medzi volebnou stranou, ktorá sa kreuje v konkrétnej obci a politickými stranami s celoštátnou pôsobnosťou. Prostredníctvom volebných strán majú možnosť kandidovať aj tzv. nestraníci, resp. nezávislí kandidáti (zákon č. 491/2001 Sb.). Volebný systém v Českej republike tak výraznejšie kopíruje celoštátne voľby a umožňuje

¹² **Systém prvého v cieľi** (*first past the post*) systém relatívnej väčšiny, ktorý bol pilierom volebného a politického systému Spojeného kráľovstva a USA, je systémom, v ktorom sa víťazom stáva ten kandidát (príp. kandidáti, ak ide o viacmandátové obvody), ktorý získa najväčší počet hlasov a umiestni sa na prvom (resp. zvoliteľnom) mieste. Relativita väčšiny spočíva v tom, že nemusí v tomto prípade získať väčšinovú podporu voličov a stačí mu, že získa najvyššiu podporu z pomedzi uchádzačov. Pozri (Chytilék – Šedo – Lebeda – Čaloud, 2009).

¹³ **Pomerný volebný systém** sa postupne rozvinul s rozšírením volebného práva a potreby zastúpenia rôznych menšín v spoločnosti – názorových, náboženských, etnických a pod. a vyzdvihol dôležitosť politických strán na úkor politických elít (osobností). Medzi prvými zaviedlo tento systém Belgicko (1899), následne Fínsko (1906) a Švédsko (1907) a v priebehu 20. storočia sa v kontexte parlamentných volieb rozšíril fakticky na celú kontinentálnu Európu. Systém zabezpečuje pomerné zastúpenie rôznych politických strán a politických názorov. Obmedzuje však participáciu nezávislých kandidátov a posilňuje význam politických strán. Pozri (Chytilék – Šedo – Lebeda – Čaloud, 2009).

politickým stranám zisťovať podporu na úrovni obcí. Súčasne ich núti k väčšej politickej aktivite na komunálnej úrovni a spolu s nepriamou voľbou starostov podporuje konsenzuálny spôsob politiky. Na druhej strane slovenské volebné systémy dávajú väčší priestor pre nezávislých kandidátov, znižujú ba až negujú význam politických strán a priama voľba starostu ho de iure stavia do pozície prezidenta v prezidentskom politickom systéme. Spôsob volieb na oboch brehoch rieky Moravy je preto tým najvýraznejším determinantom odlišnosti fungovania samospráv, ktorá vychádza práve z volebného systému a od neho sa odvíjajúceho postavenia starostu a obecného zastupiteľstva.

Križovatka, ktorá oddeľuje, ale môže aj spájať

Samospráva na oboch brehoch Moravy sa posledné štvrtstoročie vyvíjala rôznym smermi. V Čechách a na Morave sa vytvoril systém, ktorý stabilizoval pozíciu politických strán na úrovni obcí a vytvoril podhubie pre stranícku politiku, ktorá na Slovensku doposiaľ dominuje len na celoštátnej úrovni, okresal postavenie starostu a v istých intenciách stále drží samosprávu v blízkosti štátnej správy. Slovenský model samosprávy je postavený na oddelení moci medzi starostom a zastupiteľstvom, volebným systémom preferuje lokálne osobnosti na úkor politických strán a fakticky destabilizuje stranícky systém aj na celoštátnej úrovni. Zo starostov robí „samovládco“ nad obcami a miera zasahovania štátu sa minimalizovala aj presunom kompetencií na obce, ktoré boli nakoniec podporené finančnou decentralizáciou. V oboch štátoch sa však nájde niekoľko fundamentálnych prvkov, ktoré podčiarkujú fakt, že je stále čo zlepšovať na fungovaní samosprávy. Zjednodušene by sa dalo konštatovať, že český model mocensky zrovnoprávňuje oba orgány samosprávy (doplnené o obecnú radu), volebným systémom podporuje zastupiteľskú demokraciu a miesto politických strán v nej. Slovenský systém je efektívnejší v kreovaní orgánov samosprávy (zastupiteľstvo aj starosta vykonávajú mandát najneskôr 30 dní po voľbách) a výrazne nezávislejší od štátnej správy. V oboch prípadoch však doposiaľ chýba racionalizácia existencie a fungovania samosprávy. Do budúca by bolo rozhodne výzvou a rozumným rozhodnutím nie len hľadať prieniky v systémoch obecných samospráv, ale prednostne presadiť moderné formy municipalizácie a obmedzenie veľkého množstva mikrosamospráv, ktoré nie sú schopné plniť ani elementárne funkcie obecnej samosprávy.

Literatúra

- ARON, R. (1993): *Demokracie a totalitarismus*, Brno: Atlantis.
- ČECHÁK, V. (2004): *Vývoj veřejné správy v Československu a v České republice (1945–2004)*, Praha: EUPRESS.
- DEJMEK, J. a kol. (2018): *Československo. Dějiny státu*, Praha: Libri.
- GBÚROVÁ a kol. (2015): *Základy politologie*, Košice: Univerzita Pavla Jozef Šafárika Košice.
- CHYTILEK, R. – ŠEDO, J. – LEBEDA, T. – ČALOUD, D. (2009): *Volební systémy*, Praha: Portál.
- JABLONSKI, A. a kol. (1991): *Úvod do politologie*, Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- NESVADBA, A. – ZACHOVÁ, A. (2013): *Teória štátu a práva*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- NOVÁK, M. (2011): *Úvod do studia politiky*, Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- ŘEHŮŘEK, M. (1997): *Právo účasti občanov na správe veci verejných*, Bratislava: VEDA SAV.
- SCHELLE, K. (2002): *Vývoj veřejné správy v letech 1848–1948*, Praha: EUROLEX BOHEMIA.
- SCHELLE, K. a kol. (2008): *Meziválečné Československo a Evropa*, Praha: Key Publishing.
- VOJÁČEK, L. – Kolářík, J. – Gábriš, T. (2011): *Československé právní dějiny (1918–1992). Pramene a texty*, Bratislava: Paneurópska vysoká škola.
- TRELLOVÁ, L. (2018): *Ústavnoprávní aspekty územnej samosprávy*, Bratislava: Wolters Kluwer.
- WEBER, M. (1990): *Politika ako povolanie*, Bratislava: SPECTRUM.

Iné zdroje

- KLIMOVSKÝ, D. (2013): *Územná samospráva na Slovensku. Rozvoj sídelných štruktúr od roku 1939 do súčasnosti*, [on-line] https://www.researchgate.net/publication/258555858_Uzemna_samosprava_na_Slovensku_Rozvoj_sidelnych_struktur_od_roku_1939_do_sucasnosti
- Nariadenie vlády č. 14/1950 Sb. *o organizácii miestnych národných výborov* [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-14>
- Ústavný zákon č. 150/1948 *Ústava Československej republiky* [on-line] https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/150/vyhlasene_znenie.html
- Vyhláška č. 43/1945 Sb. *o platnosti ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 18/1944 Sb. o národných výboroch a dočasnej vláde* [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-43>
- Zákon č. 11/1918 Sb. *o zriadení samostatného štátu československého* [on-line] <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm>
- Zákon č. 75/1919 Sb. *ktorým sa vydáva poriadok volieb v obciach republiky Československej* [on-line] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=976&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Zákon č. 76/1919 Sb. *ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré ustanovenia doterajších obecných zriadení a mestských štatútov v Československej republike* [on-line] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=977&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Zákon č. 126/1920 Sb. *o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej* [on-line] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1707&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Zákon č. 125/1927 Sb. *o organizácii politickej správy* [on-line] <https://www.noveaspi.cz/products/law-Text/1/4458/1/2>
- Zákon č. 126/1927 Sb. *o voľbách do zemských a okresných zastupiteľstiev* [on-line] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=4459&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Zákon č. 169/1930 Sb. *ktorým mení zákon č. 77/1927 Sb. o novej úprave finančného hospodárstva územnej samosprávy* [on-line] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5115&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Zákon č. 69/1967 Sb. *o národných výboroch* [on-line] <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1967/69/19670713.html>
- Zákon č. 346/1990 Zb. *o voľbách do orgánov samosprávy obcí* [on-line] <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/38699/1/2>
- Zákon č. 367/1990 Sb. *o obciach (obecnom zriadení)* [on-line] <http://www.epi.sk/zz/1990-367>
- Zákon č. 368/1990 Sb. *o voľbách do zastupiteľstiev obcí* [on-line] <http://www.epi.sk/zz/1990-368>
- Zákon č. 369/1990 Zb. *o obecnom zriadení* [on-line] <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-369/znenie-19900906>
- Zákon č. 152/1994 Sb. *o voľbách do zastupiteľstiev obcí a doplnení niektorých ďalších zákonov* [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-152>
- Zákon č. 491/2001 Sb. *o voľbách do zastupiteľstiev obcí a zmene niektorých zákonov* [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-491/zneni-0>
- Zákon č. 180/2014 Z. z. *o podmienkach výkonu volebného práva* [on-line] <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/82251/1/2>

Resumé

The formation of Czechoslovakia at the end of World War I was a key turning point in the history of Czechs and Slovaks. While the Czechs had been waiting for the renewal of their statehood for nearly five centuries, Slovaks were given the de facto first opportunity (apart from the myths that Great Moravia was a state of the old Slovaks) to actually participate in the creation of their own state, although shared with other ethnic groups and in a minority position towards the Czechs and even the Germans. The creation of a political system and, consequently, of self-government, followed from this starting point. The self-government was primarily based on models that existed in the so-called Czech lands in the past and which were hardly accepted by the Slovak political representation. Probably this fact was also one of the fragments of the mosaic which formed the image (and reflection) of the two-fold disintegration of Czechoslovakia.

After a century, we see that the formation of a common state was a strategic milestone, as the governance system at the level of local self-governments, which was created in the early 20th century, has persisted in some respects to this day. Nevertheless, the states have split and the forms of self-government are somewhat

different. In any case, the awareness of the common state, the causes of its origin, the formation of the systems it built up and, last but not least, the reasons that led to its first (and about half a century later „definitive“) collapse is important for understanding the current socio-political events in the separate states as well as in the European Union. The neglect and underestimation of civics education can ultimately backfire for the present and future generations of Czechs, Slovaks and Europeans.

Politics is clearly a part of our everyday life. The perception of it and understanding it are key to the survival of a functioning democracy. Knowing the politics and political history of Czechoslovakia, its victories – successful stories as well as failures – is a way to avoid old mistakes. The knowledge of the manner of the birth of the state administration and the self-government in Czechoslovakia in 1918–20, of their transformation into a new socio-political arrangement at the beginning and before the end of the First Republic, helps to perceive the changes that occurred in the self-government after World War II, during the period of the factual rule of one political party (1948–89) and subsequently in November 1989 and during the formation of a democratic political system in the common state and in the separate republics.

The history of self-government in Czechoslovakia begins in the Middle Ages, but the current form of self-government in Bohemia (Moravia) and Slovakia was influenced mainly by the years 1918 (or 1920) and with them by the constitutional guarantee of the self-government and the first laws on municipal establishment. Later, the state followed with the formation of district self-government and provincial self-government, which was, to some extent, the result of agreements from before World War I, but also the origin of the later disintegration of the state. After the war, in 1945, steps were taken to restore democratic self-government, but the Communist coup of February 1948 bound the authorities under the power of the Communist Party. For a period of forty years, this was basically an end of self-government. Despite this, in the 1960s, reform communists – later normalizers – attempted to revive provincial self-government. It eventually became merely the subject of a trade (apparently disadvantageous) in which its authors sold democracy and freedom for federation.

November 1989 brought freedom. The end of the governing by one party and the elimination of its leading role from the constitution opened up the possibilities for restoring the division of state power and for the establishment of local self-governments. In 1990, municipal laws were adopted in both parts of the federation. The fact that each of the federal states developed its own legislation signalled a later political „divorce“ and at the same time a different form of creation and functioning of local self-government bodies. At the turn of the century – after the formation of independent states – both republics also started to create another level of self-government – self-governing regions. The 20th century in the history of self-government in Czechoslovakia was the path from the common state to the different self-government systems.

Two different systems create room for comparing the functionality and finding the errors that were made during the creation of the systems. Perhaps the lack of modern municipalization of self-government is one of the reasons that prevent our self-government systems from being considered effective and rational.

Krajina a člověk v regionu – příroda, její přetváření a ochrana

Landscape and Man in the Region – Nature, Its Transformation and Protection

PETR JEMELKA

Abstract: The paper is an outline of the view of the heterogeneous form and the transformation of the relations between humans (human population) and the environment. It offers a brief assessment of the historical peripetia of the settlement of the South Moravian landscape (including the interesting geopolitical aspect – the situation after World War I), the use of natural resources and the overall anthropogenic transformation of the original landscape (agriculture, forestry, ponds, etc.). It also includes incentives for the promotion of environmental awareness and education. Using specific examples from the region it illustrates the topics of active nature and landscape conservation (MAB programme, biosphere reserve, Natura 2000 programme, the importance of non-profit organizations). These specific references to remarkable sites (natural and technical monuments, etc.) can become a source of inspiration for excursion education, combining both science and social science topics.

Keywords: landscape, nature, protection, agriculture, forestry, environment

Na samém počátku se krátce zastavme u samotného pojmu krajina – již z toho důvodu, že uvedený výraz má poněkud rozdílný význam v češtině a ve slovenštině.

České slovo krajina neoznačuje určitou zemi (stát), ale nazýváme jím oblast zemského povrchu, kterou lze kvalitativně vymezit např. dle převládajícího porostu (lesnatá krajina) či podle podoby reliéfního utváření (horská krajina) nebo podle charakteristického lidského působení (zemědělská krajina). Má přirozené hranice, vnitřní stejnorodost a charakteristickou individuální strukturu. Existující definice krajiny reflektují stav neživé i živé přírody jako výslednici historie území v jednom provázaném celku: „Za krajinu tedy můžeme označit soubor biotických a abiotických faktorů vázaných na určitý krajinný celek, které se delší dobu vyvíjejí společně.“ (Němec, Pojer, 2007, s. 11) A samozřejmě je třeba brát v úvahu i zmíněné lidské působení – ať již záměrné cílené aktivity (např. žďáření lesa) či netušené důsledky a nečekané souvislosti lidského aktivního vztahu ke světu (např. eroze): „I u krajin, jež pokládáme za naprosto netknuté naší kulturou, se může při bližším ohledání ukázat, že jsou jejím produktem ... Pokud tedy připouštíme (a právem), že vliv lidstva na životní prostředí na Zemi není zrovna ryzím požehnáním, zároveň rozhodně není onen dlouhý vztah mezi přírodou a kulturou pouze jednou obrovskou a nevyhnutelnou katastrofou. Přinejmenším se zdá být spravedlivé připustit, že právě naše formující vnímání vytváří ze surové hmoty krajinu.“ (Schama, 2007, s. 8)

V souvislosti s krajinou lze také hovořit v jistém smyslu i o paměti – v konkrétní podobě krajiny je zaznamenána historie jejích proměn, které jsou výslednicí kombinace přírodního a antropogenního působení.¹⁴ Tzv. kulturní krajina je vymežitelná jako “...soubor větších či menších územních celků, které jsou výsledkem zásahů člověka do přírody s cílem přeměnit ji ke svému prospěchu.“ (Anděra, 2018, s. 188) S těmito charakteristikami pak souvisejí i úvahy o hodnotách krajinného celku, které zahrnují rovinu ekosystémovou (biotická funkčnost – umožňující existenci společenstev či ekosystémů), užitnost ekonomickou (prostor, suroviny – umožňující ekonomické aktivity – včetně aktivit rekreačních) i hodnotu estetickou a morální (podíl harmonického prostředí na kultivaci a vzdělávání člověka i na lidském zdraví tělesném i duševním). (Černoušek, 1992)

Velmi dobrou a oblíbenou formou poznání temporálních proměn krajiny i synergické propojenosti působení přírodních a antropogenních faktorů jsou exkurze, které vhodným způsobem vyváženě kombinují informace přírodovědné (geografické, ekologické, botanické, zoologické atd.) s kulturně historickým úhlem pohledu (kulturní a technické památky). V dalším textu se pokusíme přiblížit některé vhodné exkurzní cíle v kontextu stručného výkladu o peripetiích antropogenních vlivů v reflektovaném moravském regionu. Můžeme zde předestlat, že se zaměříme především na lokality v rámci bioesférické rezervace Dolní Morava, kde nacházíme Pavlovské vrchy, Lednicko-valtický areál a Podluží – lužní lesy na soutoku Moravy a Dyje.

Krajina regionu v zrcadle dějin antropogenních vlivů

Naše úvahy o vztahu mezi lidmi, krajinou a přírodou Mikulovska a Podluží můžeme otevřít upozorněním, že tyto vztahy se zde utvářely aktivním způsobem již od pravěku. Významná dominanta krajiny – Pavlovské vrchy – i blízkost poměrně velkých vodních toků (Dyje, Morava, Svratka) lákaly k usídlení již lovce mamutů v době posledního glaciálu. Z doby před 27–30 tisíci lety pochází naše snad nejslavnější pravěká archeologická památka, nalezená právě zde – Věstonická Venuše. Vzniklo zde jedno z nejvýznamnějších pravěkých sídlišť, civilizační centrum a doslova genetická křižovatka Evropy.¹⁵ „V období gravettienu Morava na několik tisíciletí zazářila jako skutečné civilizační a kulturní centrum tehdejšího světa. Strategicky rozhodující území spojující východ a západ kontinentu získalo primát v celé řadě technologií, jako je keramika, tkaní látek či broušení kamene. Doloženo bylo také drcení rostlinné potravy. Všechny tyto znaky se dosud považují za základní pro přechod k zemědělskému způsobu života o dalších 10 000 let později. Komplexní systém gravettienu Moravy představuje jeden z nejúspěšnějších adaptačních modelů v předzemědělské historii lidstva. Území Moravy má ještě další primát – shodou okolností naše gravettská naleziště poskytla největší a prokazatelně nejstarší soubor kosterních pozůstatků moderního člověka, který má dnes antropologie k dispozici.“¹⁶ K prvním nezpochybnitelným výrazným zásahům člověka do přirozené skladby přírodních společenstev patřilo postupné zdecimování mamutí populace.

¹⁴ Pozoruhodným svědectvím o temporálních proměnách moravské krajiny (různých regionů Moravy) je obrazová publikace, nabízející i fotografie míst dnes již zaniklých - např. záběry z povodí Dyje před úpravami říčního toku (Spurná, Lacina, Kundera, 1994).

¹⁵ Viz např. archeologické expozice v Dolních Věstonicích a v Pavlově.

¹⁶ <http://www.archeoparkpavlov.cz/pribeh-naleziste/t1220>

Později v oblasti působili Římané.¹⁷ Můžeme se pouze dohadovat, zda to byli právě oni, kdo na Moravě založil tradici pěstování vinné révy. V každém případě však začala být krajina v této oblasti stále výrazněji přeměňována lidskou činností (zemědělství, výstavba sídel a komunikací).

Výraznější populační rozvoj se váže k období prvního stabilního státního útvaru (knížectví) západních Slovanů – tzv. Velké Moravy. Právě v oblasti našeho zájmu v této době vznikla významná centra společenského života a kultury tohoto státu, který zahrnoval část území Moravy, Slovenska a Maďarska. Tato sídla jsou spojena s misí Cyrila a Metoděje. Jmenovat můžeme např. Pohansko a zejména významné monumentální hradiště a knížecí sídlo v Mikučicích.¹⁸ Z hlediska našeho komplexního úhlu pohledu je potom pozoruhodná i hypotéza, že za úpadkem Velkomoravské říše mohly stát vedle tlaku nepřátel i nepříznivé klimatické podmínky panující v dané době a provázené změnou vodního režimu krajiny. Konkrétně se takto uvažuje o záplavách jako příčině zániku ostrovního hradiště v Mikulčicích.

Další vývoj interakce mezi lidmi a krajinou regionu znamenal až do doby průmyslové revoluce¹⁹ především modifikaci krajiny činností zemědělskou a lesnickou; s nimi souvisel rozvoj osídlení a komunikací a vodohospodářské zásahy do přirozené struktury krajiny. Bohatou tradicí má na jižní Moravě také rybníkářství: „Na Lednicku a Mikulovsku byli nejvýznamnějšími zakladateli rybníků Lichtenštejnové a v letech 1414–1418 byl jimi založen Sedlecký rybník (dnes Nesyt). ... Stejně tak jako v jižních Čechách, tak i na Jižní Moravě lze 15. a 16. století označit za zlatou éru rybníkářství, neboť v 17. století nastalo rušení rybníků a ani znovuobnovení řady rybníků ve 20. století již nevrátilo rybníkářskému řemeslu jeho zašlou slávu. Celou rybníkářskou historii jižní Moravy poznamenává i současně aktuální a přetrvávající nedostatek vody pro zásobování vybudovaných rybníků a rybníčních soustav.“²⁰ Řada míst v regionu byla (a dodnes zůstává) významnou lokalitou sportovního rybářství.²¹

Souhrnně tak lze poznamenat, že na jedné straně zde máme krajinu od pradávna osídlenou a obhospodařovanou (včetně rozsáhlých vinic, které jsou kulturami nejintenzivněji obdělávanými²² a současně dlouhodobě značně ekologicky stabilními). Na straně druhé zůstávaly rozsáhlé oblasti (zejm. periodicky zaplavované lužní lesy) lidskými zásahy jen málo dotčeny (a to až do poslední třetiny 20. století).²³ Lesy,²⁴ louky, mokřady i voda stojatá a tekoucí tvoří kontrapunkt k zemědělské krajině polí a vinic i k lokalizaci průmyslové výroby a těžby surovin.

¹⁷ Viz archeologické naleziště vojenského tábora v blízkosti Mušova a Pasohlávek – naučná stezka v blízkosti akvaparku.

¹⁸ Pro exkurzi jsou vhodným cílem expozice v těchto lokalitách.

¹⁹ Průmyslová revoluce odstartovala i v tomto regionu rozvoj industrializace, budování dopravní struktury (železnice – viz expozice a drezína v Ratíškovicích, silnice, později Bařův kanál, který v současnosti zažívá obrovský rozmach rekreačního využití) a také rozvoj těžebních aktivit (cihlářská hlína, lignit, ropa – viz Muzeum naftového dobývání a geologie v Hodoníně).

²⁰ <http://www.rybnikarstvipoohorelice.cz/o-rybarstvi/>

²¹ Zde je vhodné připomenout působení spisovatele J. Mahena, který své zážitky z rybolovu zpracoval do půvabné Rybářské knížky (1921). Po autorovi je pojmenováno i jezero (slepé dyjské rameno) nedaleko Podivína, které je revírem kapitálních kaprů a jiných ryb. Z dalších autorů, kteří pro svoji přírodní prózu čerpali inspiraci v této krajině, můžeme jmenovat především J. Tomečka a Vl. Pazourka nebo celou řadu výtvarníků (např. A. Vojtek).

²² Vinařské pořekadlo praví, že „kdo chce slopat, musí kopat.“

²³ Doba vybudování novomlýnských nádrží jako projektu rozsáhlé krajinářské změny, který dodnes vyvolává kontroverzní hodnocení.

²⁴ Zejména k problematice krajinotvorného významu lesů je zaměřen učební text (Vyskot, 1995).

Estetika a myslivost formují krajinu

Mimo zmíněné ekonomicky motivované lidské aktivity ovšem musíme na tomto místě zmínit i další rozměr realizace lidských záměrů v tomto regionu. Tímto významným aspektem se stalo přetváření krajiny s motivací estetickou (ve spojení s počátky ochrannářských snah). Rozsáhlé krajinářské úpravy na lichtenštejnských državách tak daly vzniknout především Lednicko-valtickému areálu, v němž nalezneme volnou krajinu spolu s různou podobou parkových úprav. Lze to zjednodušeně popsat tak, že intenzivně estetizovaný francouzský park v přímé blízkosti lednického zámku plynule přechází v romantickou podobu kultivované divočiny parku anglického. Ten se následně otevírá do volné (přesto však člověkem modifikované a udržované) krajiny luk se solitérními starými stromy kolem Pohanska a soutoku Moravy a Dyje. Na těchto stromech můžeme pozorovat často zajímavé druhy hnízdících ptáků.

Nedílnou součástí této krajiny jsou vodní toky²⁵ a plochy rybníků, které dotvářejí působivý ráz tohoto velkého přírodního parku. (Baltus, 1979) Romantickou podobu porostů a vody mnohdy doplňují stavby, sloužící původně k rekreaci (zámečky, umělé ruiny, minaret, zámecký skleník) i poskytující technické zázemí (elektrárna v maurském slohu).

Takto kultivovaná krajina poskytuje domov četným druhům zvěře (jeleni, bobří, kanci, ryby a vzácní mlži ve vodách), různým druhům ptáků (volavky, kachny, husy, orlí, kormoráni, ledňáčci, kormoráni, vlhy) i vzácným druhům hmyzu.²⁶

V souvislosti s naším stručným pohledem na rozličné aspekty lidského ovlivňování krajiny zkoumaného regionu je třeba připomenout také roli myslivosti. Konkrétním příkladem této motivace zásahů do původní podoby prostředí a krajiny může být založení vůbec největší obory u nás – obory Soutok. Celková rozloha obory dnes dosahuje 4 232 ha, přičemž 3 395 ha zaujímají lesy, 532 ha zemědělské plochy (zejména louky) a zbývajících 305 ha vodní a další plochy. Obora byla založena roku 1872 na lichtenštejnském panství a byla určena především pro jelení zvěř. Není bez zajímavosti, že při jejím založení došlo ke sporu Lichtenštejnů s obcí Lanžhot kvůli právu pastvy a nakonec ve prospěch majitele panství zasáhlo vojsko.²⁷

²⁵ Velmi populární je v současnosti plavba na lodích areálem parku.

²⁶ Velmi dobrým zdrojem informací je nejnovější Atlas fauny České republiky (Anděra, 2018). Nabízí výstižné charakteristiky jednotlivých typů biotopů a v jejich rámci pak reprezentativní přehledy velkého počtu reprezentantů naší fauny. Díky přehlednému uspořádání a bohaté výbavě ilustrací lze tento zdroj velmi úspěšně využít pro určování živočichů, s nimiž se lze setkat v naší přírodě a současně reflektovat i jejich interakce s prostředím. Ze starších materiálů lze využít pro práci v sousedící lokalitě např. metodický list (Králiček, 1980).

²⁷ S touto oblastí regionu se pojí i další zajímavá historická fakta. Proces vymezení státních hranic při vzniku Československé republiky zde narážel na odpor německého obyvatelstva (které zde dokonce vyhlásilo samostatnou provincii), takže město Valtice se začlenilo do našeho státu až 31. 7. 1920. První pozemková reforma se lichtenštejnských majetků na jižní Moravě v době Československé republiky dotkla jen omezeně (lesů prakticky vůbec). Po 2. světové válce pak došlo ke konfiskaci dle Benešových dekretů. Obecněji k poválečné situaci vypovídá A. Zlatník, který píše: „Navržené úplné rezervace nesmějí býti odevzdávány do soukromých rukou a musí býti ponechány beze změny ve veřejném majetku ... Zámecké parky nebudí te majetkově oddělovány od zámků a jejich plocha nebudíž měněna.“ (Zlatník, 1946, s. 2).

Ochrana přírody a krajiny – region v souvislostech

Ve srovnání s přirozenými ekosystémy je kulturní krajina daleko více náchylná podléhat relativně rychlým výraznějším proměnám (přírodního i antropogenního původu), které mohou znamenat i vážné ohrožení stability společenských či krajinného celku. „Podle míry ovlivnění lidskou činností se dá rozlišit krajina kultivovaná (ovlivněná lidskou činností, avšak hospodářské aktivity výrazně nenarušují přírodní podmínky), krajina narušená (lidská činnost výrazně narušuje přírodní složky) a krajina zpustošená (přírodní složky jsou potlačeny natolik, že nejsou schopny samostatné obnovy).“ (Anděra, 2018, s. 188)

Velké riziko posledních desetiletí představuje tzv. fragmentace krajiny. „Výstavbou dopravní, průmyslové a sídelní infrastruktury se vytvářejí v krajině bariéry, které významným způsobem brání volnému pohybu živočichů.“ (Anděl, Mináriková, Andreas, 2010, s. 1) Jde např. o dopravní stavby, vodní plochy a regulované vodní toky, ploty a ohradníky, osídlení a rozsáhlé plochy bezlesí v zemědělské krajině. (Tamt., s. 49) Tento trend se u nás v posledních letech zhoršuje: „Především rychlý rozvoj sídelní struktury, výstavba ve volné krajině mimo intravilány obcí, bouřlivý rozvoj satelitních sídel (tzv. urban sprawl) jsou prvotními příčinami fragmentace. S nimi souvisí rozvoj dopravní infrastruktury, který fragmentaci dále zvyšuje. ...Krajina v ČR se rychle blíží ke zlomovému bodu, kdy fragmentace krajiny bude limitujícím faktorem pro celou ochranu přírody. Bez zajištění dostatečné konektivity krajiny není ochrana zvláště chráněných území, lokalit soustavy Natura 2000 a dalších cenných ekosystémů dlouhodobě udržitelná. ...Hlavním rizikem rozvoje krajinných bariér a fragmentace krajiny je jejich převážně nevratný charakter.“ (Tamt., s. 134)

Jedinou cestou zachování funkční krajiny s komplexnější skladbou fauny je proto udržení systému ekologické stability. Územní systém ekologické stability je vzájemně propojený soubor přirozených i pozměněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů (biocenter), které udržují přírodní rovnováhu. Význam pro udržení ekologické stability krajiny mají proto mimo biocenter i spojnice mezi nimi – tzv. biokoridory. Jsou to víceméně přirozeně vegetačně kryté liniové prvky v krajině (např. malé vodní toky lemované porosty). Jejich význam spočívá v tom, že umožňují živočichům „pohyb v krajině, ať již jde o sezónní migrace, kontakty mezi vzdálenými populacemi téhož druhu nebo osídlování zcela nových prostor u expandujících druhů.“ (Anděra, 2018, s. 446)

Uvedená upozornění na závažná obecně platná environmentální rizika lze vztáhnout i na zkoumaný region. Současně však je třeba poukázat i na to, že právě tato oblast naší země patří k územím, která jsou dlouhodobě předmětem intenzivní ochrany. Její realizace zde má různou podobu – od maloplošných lokalit přes chráněná území začleněná do evropského kontextu (Natura 2000)²⁸ až po biosférickou rezervaci.²⁹

²⁸ Natura 2000 je soustavou chráněných území evropského významu – patří sem i specifická ornitologicky významná území – tzv. ptačí oblasti (zde např. oblast Lednické rybníky, Soutok – Tvrdonicko aj.).

²⁹ Biosférické rezervace zaštiťuje UNESCO (program MAB – Člověk a biosféra). Od tradičních rezervací se ty biosférické liší tím, že nejsou zaměřeny pouze na ochranu přírody, ale respektují a podporují ty lidské činnosti v krajině, které vedou k jejímu pozitivnímu trvale udržitelnému využití a rozvoji. Proto jsou vnitřně členěny do tří zón, které slouží nejen k ochraně původní biodiverzity (jádrová zóna), ale i k realizaci lidských aktivit (včetně ekonomických) v souladu s principy trvalé udržitelnosti.

Konkrétně jde o biosférickou rezervaci Dolní Morava, které byla vyhlášena v roce 2003. Zahrnuje velké množství lokalit národního i mezinárodního významu. Mezi ně patří například zmíněná území evropské soustavy Natura 2000, zvláště chráněná území v čele s Chráněnou krajinnou oblastí Pálava, Lednicko – valtický areál, mokřady evidované Ramsarskou úmluvou,³⁰ dva přírodní parky (Niva Dyje a Mikulčický luh) nebo Chráněná oblast přirozené akumulace vod Kvartér řeky Moravy a jiné.

Specifikem této biosférické rezervace je i to, že její správu má na starosti obecně prospěšná společnost, ne vládní organizace. „Pro myšlenku biosférické rezervace jako obecně prospěšné společnosti se podařilo získat subjekty z celého spektra veřejného života, od podnikatelských subjektů přes státní správu až po ekologické organizace. Zakladateli této společnosti jsou Lesy České republiky, s. p., Moravské naftové doly, a. s., Okresní hospodářská komora Břeclav, Ministerstvo životního prostředí a Český svaz ochránců přírody (ČSOP).“³¹

Závěrem snad můžeme konstatovat, že krajina zkoumaného regionu je různorodá (vápencové bradlo Pavlovských vrchů i mokřady), návštěvníkům nabízí rozličné esteticky velmi hodnotné a biologicky (flóra i fauna) bohaté lokality. Jde o turisticky vděčnou oblast, která disponuje celou škálou možností rekreačního vyžití. Současně jde o krajinu stabilně člověkem osídlenou již od pravěku, mnohde intenzivně ovlivněnou lidskými aktivitami, které jsou kombinací zemědělství, lesnictví i průmyslu. Jde také o krajinu ochrannářsky cennou a významnou v lokálním i evropském rozměru.

Je živou učebnicí naší přírody i historie a proto si zaslouží náš obdiv, úctu, péči a ochranu.

Použitá literatura

- ANDĚL, P., MINÁRIKOVÁ, T., ANDREAS, M. (eds.) (2010): *Ochrana průchodnosti krajiny pro velké savce*. Liberec: Evernia.
- ANDĚRA, M. (2018): *Atlas fauny České republiky*. Praha: Academia.
- BALTUS, J. a kol. (1979): *Lednické rybníky. Průvodce naučnou stezkou*. Brno: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody.
- NĚMEC, J., POJER, F. (eds.) (2007): *Krajina v České republice*. Praha: Consult.
- ČERNOUŠEK, M. (1992): *Psychologie životního prostředí*. Praha: UK.
- KRÁLÍČEK, M. (1980): *Příroda Hodonínska, její ohrožení a ochrana. Metodický list*. Hodonín: Okresní pedagogické středisko.
- SCHAMA, S. (2007): *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán.
- SPURNÁ, V., LACINA, J., KUNDRATA, M. (eds.) (1994): *Moravské krajiny Miloše Spurného*. Brno: Veronica.
- VYSKOT, I. (1995): *Ochrana a tvorba krajiny*. Brno: MZLU.
- ZLATNÍK, A. (1946): Odevzdávání bývalého německého majetku do českých rukou a ochrana přírody a krajiny. In: *Naše obec*, XXXVII/6 (zvl. ot.).

³⁰ Ramsarská úmluva je zaměřena na ochranu významných mokřadů, které fungují jako biotopy vodního ptactva.

³¹ http://www.rmm.cz/regiom/2006/bio_cupa.pdf

Příloha

Přehled vhodných využitelných lokací k tématu Krajina a člověk v regionu – příroda, její přetváření a ochrana

Okres Břeclav:

Dolní Věstonice – archeologická expozice
Pavlov – nová archeologická expozice
Klentnice – Širotčí hrádek
Lednice – budova elektrárny v zámeckém parku, minaret, Janohrad
Valtice – zámek, zámecký park, Reistna
Mikulov – lom u Mariánského mlýna, jeskyně Turoid
Pohansko – louky se solitérními duby, archeoskanzen u zámečku
Pavlovské vrchy
Novomlýnské nádrže – tažné ptactvo

V blízkosti:

Pasohlávky – římský vojenský tábor – informační tabule, kostel sv. Linharta – pohled z hráze Novomlýnských nádrží
Nosislav – přírodní památka Nosislavská zátočina
Hustopeče – rozhledna, mandloňové sady

Okres Hodonín:

Hodonín – lázně, přístaviště (Baťův kanál)
Ratiškovice – železniční muzeum, drezina, důl Tomáš, výklopník
Baťův kanál – přístaviště (např. Veselí n Mor.), Vnorovy – plavební komora, vodní křižovatka, starý tok Moravy – lokalita přírodní památky Osypané břehy, Petrov – památková rezervace lidové kultury Plže
Mikulčice – expozice slovanské hradiště
Strážnice – skanzen

V blízkosti:

Ostrožská Nová ves – lázně, štěrkovny (dnes ohrožený zdroj pitné vody)

Slovensko:

Skalica – Spolkový dům (D. Jurkovič), přístaviště Baťova kanálu
Holíč – zámek
Smrdáky – lázně
CHKO Malé Karpaty – Milošove skalné oko, jeskyně Driny, Hlbočiansky vodopád
Smolenice – zámek
Dolná Krupá – zámek
Brezová pod Bradlom – Bradlo
Dechtice – Katarínka – klášter (ruína), lesní železnice
Pezinok – hrob botanika J. L. Holubyho
Buková – údolní nádrž, Skalné okno, hrad Ostrý Kameň

Resumé

The paper is an outline of the view of the heterogeneous form and the transformation of the relations between humans (human population) and the environment. It offers a brief assessment of the historical peripetia of the settlement of the South Moravian landscape, the use of natural resources and the overall anthropogenic transformation of the original landscape. It also includes incentives for the promotion of environmental awareness and education.

Excursions that combine natural science information (geographic, ecological, botanical, zoological, etc.) with a culturally historical point of view (cultural and technical monuments) are a very good form for understanding the temporal changes of the landscape and the synergistic interconnection of the effects of natural and anthropogenic factors. In the text we will try to describe some suitable excursion goals in the context of a brief explanation of the peripetia of anthropogenic influences in the reflected Moravian region. We will focus on localities within the bio-sphere reservation of Dolní Morava, where you can find Pavlovské

vrchy, the Lednice-Valtice Area and Podluží – floodplain forests at the confluence of the Morava and Dyje rivers. On the one hand, the region is an area that has been inhabited and managed since ancient times. On the other, large areas (especially periodically flooded floodplain forests) remained little affected by human intervention (up to the last third of the 20th century).

An important aspect was the transformation of the landscape with aesthetic motivation (in conjunction with the beginnings of conservationist efforts). This cultivated landscape provides a home to numerous game species, birds and rare insects. In comparison to natural ecosystems, the cultural landscape is much more susceptible to relatively rapid, distinct changes (of natural and anthropogenic origin), which may also pose a serious threat to the stability of societies or the landscape. The big risk of recent decades has been so-called landscape fragmentation. The only way to maintain a functional landscape with a more complex fauna structure is to maintain a system of ecological stability.

The above-mentioned warnings about serious generally applicable environmental risks can also be applied to the region under investigation. At the same time, however, it should be pointed out that this area of our country is one of the areas of long-term intensive protection (from small-scale sites through protected areas integrated into the European context of Natura 2000 to the biosphere reserve).

Vinohradnícke a vinárske tradície ako významná súčasť kultúrneho dedičstva a kultúrneho potenciálu Trnavska a Záhoria

Viticulture and Wine-Growing Traditions as an Important Part
of the Cultural Heritage and Cultural Potential of Trnava and Záhorie

KATARÍNA SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ

Abstract: Viticulture represents the oldest specialized agricultural activity in Slovakia. The studied region was a specialized area from the 13th century. To a large extent, it represented the main occupation of the population, and was also called the urban type of viticulture. The impact of viticulture is evident in the region to the present day; the vineyard landscape is the Genius loci of the region. At present, viticulture is an important source of additional employment, entrepreneurial activities, as well as a cultural potential of the region. Therefore, the subject of our interest is the regional and community level of cultural heritage and the cultural potential of the studied area. We want to highlight the importance, persistence and revitalization of the viticulture tradition in the individual vineyard areas, specific activities, events, wine roads, local expressions as well as small sacral constructions in the region.

Keywords: viticulture, wine growing, cultural traditions, cultural heritage, Trnava region

Úvod

Vinohradníctvo pod Malými Karpatmi a na Záhorí má bohatú a svojráznu tradíciu. Patrí tu medzi najstaršie špecializované odvetvia poľnohospodárstva. Slovensko svojou vnútrozemskou polohou a pomerne diferencovanými prírodnými podmienkami predstavuje severnú hranicu rentabilného pestovania viniča hroznorodého v Európe. Jeho pestovanie sa koncentruje na stráňach pohorí, pahorkatín a na úbočiach kotlín južného pásma územia Slovenska. Nadväzuje tak na pestovateľské oblasti susedných krajín (Moravy, Rakúska a Maďarska) a predstavuje ich najsevernejšie výbežky (Drábiková, 1989, s. 15).

Na Slovensku má vinohradníctvo pomerne dlhú históriu, najmenej jedenásť storočí je to oblasť s kontinuálnou výsadbou viniča a vinohradníckou kultúrou a vinohradníctvo je tak zdrojom obživy a príjmov obyvateľov celého regiónu. Je pravdepodobné, že vinohrady tu zakladali už Rimania, ktorí možno nadviazali na pokusy Keltov alebo ešte starších obyvateľov regiónu. Dokladom sú nálezy v obydlíach halštatského kniežacieho hradiska na vrchu Molpír nad Smolenicami (6. stor. p. n. l.), kde našli archeológovia vinohradnícke nože a zásobnice na víno. O rímskom vplyve svedčí minca s portrétom cisára Proba, nájdená v račianskych vinohradoch, ktorý nariadil rímskym légiiam zakladať v Galii a Panónii viniče. Po Rimanoch prišli pod Malé Karpaty Slovania, ktorí vhodne nadviazali na poľnohospodárstvo a vinohradníctvo Rimanov a rozvíjali ho. Po tatárskych vpádoch prichádzajú od polovice 13. storočia na spustošené územia na pozvanie panovníkov kolonisti z nemeckých krajín. Priniesli si z Nemecka vlastné znalosti a spôsoby pestovania viniča, skĺbili ich s podmienkami, ktoré tu našli a pôvodnými domácimi spôsobmi pestovania hrozna a dorá-

bania vína. Priniesli i nové sorty viniča, ako i zvykové vinohradnícke právo. Vďaka nemeckému obyvateľstvu dosiahlo vinohradníctvo nebývalý rozkvet, trvajúci niekoľko storočí.

Slovenské vinohradníctvo prekonalo počas historického vývinu viaceré zmeny. Menil sa výskyt a rozsah viničných plôch, narušovala sa kontinuita pestovateľského pásma. Severná hranica dorábateľskej oblasti bola pohyblivá a zasahovala miestami pomerne vysoko na sever územia. Pre štúdium týchto zmien majú veľký význam archívne údaje o jednotlivých viniciach a mapy, v ktorých sú vinice vyznačené.

My sa zaoberáme vinohradníckou a vinárskou kultúrou na území Trnavského kraja, v rámci ktorého môžeme identifikovať dva vinohradnícke regióny, Trnavský, ktorý je súčasťou Malokarpatského regiónu a Záhorský. Treba rozlišovať v chápaní regiónov kultúrnych, geografických a vinohradníckych, pretože nie všetky definície regiónov sa prekrývajú.

Vinohradnícke regióny

Na Slovensku sa už od 12. storočia vytvárali prvé vinohradnícke regióny, z ktorých niektoré si zachovali kontinuitu až do súčasnosti: hlohovecký, šintavský, zlatomoravecký, modrokamenský, malokarpatský, lokality na podunajskej nížine, na Gemeri, dolnom Hrone a Potisie (Kučera, 1974, s. 204 a n.). Najstaršia známa mapa s vyznačením viníc je mapa W. Lazia z roku 1556. Moravské a malokarpatské vinice sú tiež znázornené na mapách J. A. Komenského z roku 1627 (Bezák – Suk, 1999, s. 20).

V prvej polovici 18. storočia viedla hranica pestovania viniča od Trenčína a Považskej Bystrice cez Bánovce nad Bebravou k Novej Bani a Krupine až po Vranov nad Topľou. V rámci takto ohraničeného územia sa do konca 18. storočia dotvorili vinohradnícke oblasti tak, ako ich poznáme dnes. Podľa výsledkov súpisu poddanskej pôdy a jej rozlohy z roku 1720 sa výskyt vinohradníckych oblastí zhoduje so súčasným stavom. Na prvých miestach v rozsahu viníc boli župy: bratislavská, nitrianska, hontianska a zemplínska, menej viníc bolo v župe abovskej, tekovskej, novohradskej a gemerskej (Horváth, 1963, s. 45–47).

Výrazné zmeny v rozložení vinohradov spôsobila koncom 19. a začiatkom 20. storočia viničová kalamita – hubovitá choroba fyloxéra. Prejavila sa nielen v poklese plochy pôvodných viníc, ale i v poklese výsadby a čiastočnom presune viníc zo svahov na roviny s piesočnatou pôdou, viac imúnou voči nákaze.

V roku 1952 sa Slovensko členilo na osem vinohradníckych oblastí, z toho päť v západoslovenskom regióne, jeden v stredoslovenskom a dva vo východoslovenskom regióne. Pre potreby vinárskeho zákona bolo v roku 1996 vo Výskumnom ústave vinohradníckom a vinárskom v Bratislave vypracované nové členenie, ktoré zodpovedá požiadavkám pestovateľov a producentov a rešpektuje pritom prirodzené delenie podľa klimatických a geologických podmienok. Územie vinohradníckeho regiónu Slovenska sa podľa tohto členenia rozdeľuje na vinohradnícke oblasti, vinohradnícke rajóny a vinohradnícke obce. Vinohradnícky región Slovenska sa člení na šesť vinohradníckych oblastí. Prevažna vinohradníckych oblastí sa koncentruje na území západného Slovenska.

Dnes sa na území Slovenska rozlišuje šesť vinohradníckych oblastí:

1. malokarpatská
2. nitrianska
3. juhoslovenská
4. stredoslovenská
5. východoslovenská
6. tokajská

Na základe zachovaných údajov a informácií sa utvorila najstaršia rajonizácia pestovania viniča pod Malými Karpatmi v novoveku. Z hľadiska bonity pôdy, jej vhodnosti na pestovania viniča a orientácie terénu sa rozdelila táto oblasť na dve pásma:

Do prvého pásma patrili lokality, v ktorých malo pestovanie viniča najvhodnejšie podmienky (pôda, podnebie, expozície terénu a pod.). Väčšina týchto vinohradníckych lokalít sa nachádzala priamo na svahoch alebo v podhorí Malých Karpát – Devín, Bratislava, Rača, Svätý Jur, Grinava, Limbach, Pezinok, Cajla, Vinosady, Modra, Kráľová, Dubová, Píla, Častá, Doľany, Horné a Dolné Orešany, Lošonec, Smolenice. Druhé pásmo tvorili lokality, ktoré boli na rozhraní podhoria Malých Karpát a Trnavskej tabule – Podunajskej nížiny – Vajnory, Chorvátky Grob, Viničné, Slovenský Grob, Šenkvice, Vištuk, Budmerice, Štefanová, Dlhá a Košolná (Baďurík, 2005, s. 44). Na Záhorí sa vyskytuje niekoľko vinohradníckych mikroregiónov. Všetky patria do Malokarpatskej vinohradníckej oblasti. Najvýznamnejším z nich je Skalický vinohradnícky rajón, ktorý tvoria obce: Dubovce, Gbely, Chropov, Kopčany, Koválov, Koválovec, Lopašov, Mokry Háj, Popudinské Močidlany, Prietržka, Radimov, Radošovce, Skalica, Smolinské, Smrdáky, Štefanov, Trnovec, Unín, Vrádište.

My sa zaoberáme obcami, ktoré spadajú geograficky pod Trnavský kraj, a sú tak súčasťou viacerých vinohradníckych mikroregiónov – v rámci záhorskeho je to Skalický mikroregión, v rámci Malokarpatského sú to obce trnavskej tabule, ako i obce v podhorí Malých Karpát.

Tradičná vinohradnícka kultúra

Tradičnú vinohradnícku kultúru na území Slovenska členíme z pohľadu etnológie na tri typy. Prvý typ reprezentuje vinohradníctvo Malých Karpát. Charakterizuje ho z vonkajších znakov súvislá výsadba viníc na svahoch pohoria Malých Karpát, prevádzkové priestory v dome majiteľa (typické vinohradnícke domy, dvory a pivnice) a špeciálne formy a rozsah pracovného inventára. Takýto typ sa vykryštalizoval od stredoveku v prostredí malokarpatských miest a z hľadiska pôvodu ho môžeme označiť ako mestský typ, hoci sa jeho elementy v pôvodnej alebo modifikovanej podobe rozšírili aj na neďaleké vidiek. Výskyt mestského typu je u nás pokračovaním spoločných kultúrnych javov na styčných územiach rakúskeho, maďarskeho a slovenskeho osídlenia, ktoré v minulosti tvorili jeden súvislý hospodársko-kultúrny celok (Drábiková, 1989, s. 37).

Druhý typ, označovaný ako vidiecky, je rozšírený na celom ďalšom dorábateľskom pásme Slovenska. Vinice sú sústredené na vrchoch alebo vyvýšeninách chotárov, vinohradníctvo tu má druhoradé postavenie v rámci miestneho hospodárenia.

Tretím typom vinohradníckej kultúry sú tzv. rozptýlené formy vinohradníctva majú vinice rozptýlené v chotári na ornej pôde medzi inými kultúrami, prípadne umiestnené pri dome namiesto záhrad (Drábiková, 1989, s. 38).

V nami vymedzenom Malokarpatskom vinohradníckom regióne sa vyprofilovali dva typy vinohradníckej kultúry. Okrem prvého mestského typu, charakteristického pre malokarpatské mestá a mestečka ako Modra, Pezinok, Jur, Rača či obce ako Šenkvice, Častá, Doľany, Dolné a Horné Orešany, sa na Záhorí vyprofiloval odlišný systém prác a teda i odlišný typ vinohradníctva ako priamo pod Malými Karpatmi. Rozdiely badať najmä v systéme prác a skladovacích priestoroch. Pri vidieckom type sa vinice na vyvýšených miestach nad dedinou striedajú so zatrávenými plochami, s ovocnými stromami alebo inými plodinami. Pri viniciach stoja vinohradnícke stavby, nazývané „búdy“. Medzi viničami stojí zvyčajne socha sv. Urbana, patróna a ochrancu viníc. Vinohradnícke stavby – búdy

slúžili na spracovanie hrozna a uskladnenie vína. Boli to jednoposchodové budovy s pivničnými priestormi, kde na poschodí bola malá izba na odpočinok a prípadné prenocovanie, na prízemí prešovňa a pivnička teda „sklep“ na uskladnenie vína.

Na skalických svahoch ich vyrástlo vyše 500, čím sa Skalica zaraďuje medzi mestá s najväčším počtom vinohradov na jedného obyvateľa. Medzi najstaršie budy v okolí patrí nepochybne búda v Popudinských Močidlňanoch – ako hovoria majitelia „*postavená ešte azda za Márie Terézie*“. Či už viac ako 250 rokov, rozhodne patrí medzi vinohradnícke architektonické skvosty.

Vinohradnícka kultúra má svoje špecifické znaky a našla svoj odraz aj vo folklóre, najmä v ľudových piesňach a slovesnom obradovom folklóre trnavského i záhorského regiónu. Piesne, v ktorých sa rôznym spôsobom spomína víno, vinice, vinohradnícke budy, práca vo vinohradoch, konzumácia tohto moku, oslava vína, prípadne zlé následky jeho konzumácie, nachádzame prakticky vo všetkých piesňových žánroch. Osobitnú skupinu tvoria piesne pijanské, ktoré sa spievali tam, kde pitie bolo prirodzenou súčasťou: pri stolovaní a hodovaní, pri zábave a rôznych posedeniach.

Vinice a víno

Vinice na malokarpatských svahoch vytvárali až do polovice 20. Storočia pestrý obraz pozemkov rozličných tvarov a rozmerov. Vinohradnícke lokality si v priebehu storočí udržali zväčša nemecké pomenovania, čo je jasným dokladom silného vplyvu nemeckého etnika na vinohradnícku kultúru. Mnohé sa časom poslovenčili a z pôvodných názvovo ostali dnes len nejasné skomoleniny, niektoré boli odvodené od charakteru vinice, dĺžky, tvaru, terénu, úrodnosti ako napríklad Alterbeg (Stará hora), Draussenberg (vzdialené miesto, kopec), Oberberg (horný kopec), Mittelberg (stredný kopec), Guldeck (zlatý roh), Arztel (liečivé hrozno). K niektorým viniciam sa dodnes viažu povesti k ich vzniku: názov hornoořešianskej vinice Ochlajdy pochádza z toho, že ľudia, ktorí sem prišli, zvolali: „Och, lajte (nem. Leute), tu je dobrá zem!“ Podobne názov Nechtáky – pri vymeriavaní vinice ľudia súhlasili s jej výmerou slovami: „Nech je tak!“ (Nováková, 2009)

Rozdiely medzi vinohradníckymi lokalitami badať i v pestovaných a preferovaných odrodách viniča. Horné a Dolné Orešany sú odjakživa známe dorábaním kvalitných červených vín, z ktorých dominoval Modrý Portugal. V Skalici a okolí je najznámejším druhom vína Skalický rubín, ktorý získal i ochrannú známku. Okrem červených vín sa dorábajú v okolí i dobré biele vína, ako Iršay Oliver, Burgundské šedé – „*burgund'áček*“, Veltlín zelený.

Mesto Skalica preslávilo predovšetkým červené víno s jeho silnou aromatickou vôňou, trpkou a zároveň lahodnou chuťou, nezameniteľnou farbou a pozitívnymi zdravotnými účinkami. Medzi najvyhlásenejšie skalické červené vína patrí Skalická frankovka a Skalický rubín. Skalický rubín je červené víno, ktoré je získané výhradne z odrôd Frankovka modrá, Svätovavrincecké a Modrý Portugal. Toto víno musí byť vyrobené len z hrozna dopestovaného na presne ohraničenom území kopca Vintoperk, ktorý má charakteristické zloženie pôdy, dávajúce tomuto vínu výsledný charakter. Víno je charakteristické svojou plnou chuťou, výrazným obsahom tanínov a svojou farbou, od ktorej sa odvíja aj historický názov tohto vína. No a medzi vinicami nájdeme dodnes starodávne odrody ovocných stromov, ktoré dotvárajú kolorit vinohradníckej krajiny. Vinice sú plné gaštanov, mišpúl, oskoruší či vinohradníckych broskýň, starých a dnes už takmer neznámych odrôd ovocných stromov.

Patrón vinohradníkov

Patrónom vinohradníkov, vinárov a krčmárov bol svätý Urban, nazývaný ľudovo i Urbánek a jeho kult je rozšírený na Slovensku i v okolitých stredoeurópskych krajinách. Jeho sviatok sa v kalendároch udáva rôzne, v cirkevnom kalendári je Urbanovi I. zasvätený 19. máj, svetský kalendár stanovil meno Urban na 25. mája. Vo všeobecnosti sa sviatok sv. Urbana oslavuje pobožnosťami a slávnosťami nedeľu najbližšiu k 25. máju. Ako 17. pápež, známy pod menom Urban I., býva zobrazovaný s vysokou čiapkou, dlhou berlou a vinohradníckymi symbolmi – strapcom hrozna, či súdkom na víno. Podľa legendy sa Urban ukryl pred prenasledovateľmi vo vinici, z čoho sa udržala viera o jeho úzkom vzťahu k vinohradníctvu. Ako patrón vinohradníkov a vinárov je v Európe známy už od 6. storočia, postupne sa kult sv. Urbana z Francúzska a nemeckých krajín dostal až na Slovensko. Tu sa tento kult rozšíril, dokonca prežíva dnes akúsi renesanciu a popularitu. (Slobodová Nováková, 2016, s. 3)

Na počesť sv. Urbana stavali vo vinohradoch, alebo na krajoch vinohradov jeho sochy, ktoré mali chrániť vinice pred mrazmi a neúrodou. K jeho soche chodievali vinohradníci prosiť a modliť sa za dobrú úrodu alebo ďakovať za ochranu, pri nich sa odbavovali pobožnosti a púte. Z vďaky za pomoc dávali Urbanovi k nohám kvety, strapce hrozna. Často sa však stávalo, že úroda bola slabá, poškodil ju ľadovec či mráz, vtedy chodili vinohradníci svojmu patrónovi hromžiť a nadávať, alebo sochu dokonca ohadzovali blatom či kameňmi. Takéto údaje máme z malokarpatských dedín ešte z medzivojnového obdobia v 20. storočí.

Kaplnky so sochami sv. Urbana, ako i prícestné sochy so svätcom sa stavali vo vinohradníckych regiónoch na začiatku viníc, prípadne v strede chotára medzi vinicami a viničnými búdami. Bývali to bohato zdobené, ale i jednoduchšie stavby so sochami alebo obrazmi svätca v rôznych variáciách. Zvyčajne bývali doplnené nápisom, ktorý obsahoval modlitbu k svätcovi, dátum postavenia alebo mená donátorov. Vinohradníci mávali sochy sv. Urbana i vo svojich pivniciach, aby tak chránili úrodu vína.

Nevšedná socha Urbana stojí dodnes medzi vinicami v chotár obce Horné Orešany. Dali ju postaviť vinohradníci, ktorí odišli po epidémii fyloxéry do Ameriky za prácou a odtiaľ posielali peniaze na jej stavbu. Stojí tam: „*Na túto sochu k česti a chvále Božej a úcte sv. Urbana zbierku zaviedli veriaci hornoořešánski v Amerike na pamiatku znivočených a znovu vystavených vinohradov. R: 1911. Sv. Urban oroduj za nás!*“ pred 2. svetovou vojnou sa tu v obci konávali slávnosti vinobrania.

Pomerne zachované sochy sv. Urbana nájdeme v Dolných Orešanoch medzi vinicami. Tento Urban tu stojí od roku 1801 a dozerá na vinice. Pekná kaplnka zasvätená sv. Urbanovi stojí medzi vinicami v Popudinských Močidľanoch. V Prietržke je pri ceste do vinohradov postavená drobná kaplnka so sochou sv. Urbana. Neďaleko viníc je však i väčšia, ku ktorej sa každoročne konávali púte a dodnes i svätá omša. V susedných Radošovciach slávia každoročne sviatok sv. Urbana vo viniciach pri kaplnke svätou omšou a krojovaným sprievodom. (Slobodová Nováková, 2016, s. 14–17)

Dobrá pivnica – pýcha vinohradníka

Špecializácia väčšiny obyvateľstva na vinohradníctvo podmienila aj existenciu špeciálnych priestorov – lisovní, prešovní, pivnic a úprava komôr. Vnútorne zariadenie lisovní svedčí o charaktere najdôležitejšej fázy vinohradníckej práce. Všetky predmety tu mali presné miesto, boli rozmiestnené podľa dlhoročnej skúsenosti pestovateľov. Bol tu predovšetkým rozmerný drevený lis, ako hlavný pracovný nástroj. Na stropných hradách viseli pracovné nástroje používané počas roka vo vinici. Zo stropu viseli na motúzoch uviazané strapce hrozna, ktoré sa tak uchovávali od obračiek až do Vianoc.

Pivnice bývali vybudované pod celým obytným traktom, vchádzalo sa do nich z lisovne. Mávali klenbu z pálenej tehly, niekedy ešte obhádzanú maltou. Do pivníc sa schádzalo strmými schodmi, alebo šikmou plošinou bez schodov nazývanou „šija“. Inventár pivníc tvorili „kantáre“ – drevené rozmerné klady, ležiace na malých podstavcoch, ktoré vo dvojiciach prebiehali po celej dĺžke pivnice popri stenách, na nich ležali poukladané sudy s vínom. Niektoré pivnice mali vlastnú studňu, neskôr vodovod, alebo aspoň väčšiu nádobu s čerstvou vodou.

Najväčšie pivnice na Malokarpatskej vínnej ceste sú asi na hrade Červený Kameň, tam sa však v stredoveku skladovala meď. Tú najväčšiu vínnu pivnicu – zvanú Fuggerovská podľa jedných z najznámejších bývalých majiteľov červenokamenského panstva – nájdeme v obci Častá. No a tie menšie nájdeme azda pod každým dobrým vinohradníckym domom pod Malými Karpatmi dodnes.

Viechy

Vinohradníci mohli svoje víno predávať voľne, bez zvláštneho povolenia viackrát ročne. Víno muselo byť vlastnej produkcie, museli ho predávať vo vlastných priestoroch – najčastejšie v dome alebo podjazde. Tento predaj sa nazýval viecha alebo predaj pod viechou.

Dom, v ktorom bola viecha, sa označil vencom zo zelených viničných listov, čečiny, vetvičkami alebo kyticami. Niekde sa k vencu zavesil i hlávka kapusty, a podľa jej farby ľudia vedeli, aké víno sa vo vieche čapuje. Biela kapusta znamenala víno biele, červená zas červené víno. Vždy bolo medzi vinohradníkmi nepísaným pravidlom navštevovať otvorenú viechu, ochutnávať, porovnávať. Platilo tu pravidlo reciprocity. Ochutnali víno, niekedy i zopár litrov kúpili. Takto si vinohradníci navzájom pomáhali. Pomenovanie viecha, Pod viechou sa zachovalo dodnes, znamená vináreň, miesto, kde sa dá ochutnať i kúpiť víno. Pozdĺž vínnej cesty ich nájdeme v mestách a mestečkách neúrekom.

Vinohrady a vzťah k nim v priebehu 20. a 21. storočia pod vplyvom politických udalostí

Ľudia si v konkrétnych podmienkach spôsobu života vždy vyberali takú činnosť, jej materiálne a sociálne predpoklady, ktoré boli schopní rozvíjať, a ktoré zároveň i v dostatočnej miere uspokojovali ich základné potreby a záujmy, v rozsahu a spôsobom v danom období historicko-kultúrneho vývinu najviac optimálnom (Pranda, 1978, s. 235). Pred socialistickou kolektivizáciou poľnohospodárstva koncom 50. rokov 20. storočia tvorili majetkový a existenčný základ roľníckej a vinohradníckej rodiny poľnohospodárska pôda a vinice, spolu so stavebným pozemkom a hospodárskymi budovami. Pôda vystupovala ako hlavný zdroj obživy, ale i ako kritérium spoločenského a sociálneho postavenia jednotlivca v lokálnom spoločenstve. Vlastníctvo pôdy bolo na dedine reálnou materiálnou i spoločenskou potrebou preto, lebo pôda bezprostredne súvisela so základným zamestnaním človeka a plne zodpovedala jeho záujmom a potrebám jeho sebarealizácie (Slavkovský, 1988, s. 66). V prvých rokoch postkomunistickej transformácie poľnohospodárstva sa pôda stáva opäť významnou rodinnou hodnotou, a prítiažlivým a perspektívnym hospodárskym faktorom s rastúcim významom do budúcnosti.

Podľa množstva vlastnenej pôdy a viníc sa obyvatelia v obciach pre obdobím socialistickej kolektivizácie delili na malých, stredných a veľkých – bohatých roľníkov (gazdov, sedlákov) a vinohradníkov. Jednotlivé obce sa odlišovali množstvom a rozlohou obrábaných viníc a poľnohospodárskej pôdy.

Vinohradníci sa po roku 1989 vplyvom viacerých vonkajších i vnútorných faktorov začali v obciach, podobne ako pred kolektivizáciou, viditeľne diferencovať. Táto diferenciácia sa v hlavných rysoch podobná na predchádzajúce obdobia. Najvýznamnejšími faktormi vplývajúcimi na diferenciáciu členov skupiny boli predovšetkým

- rokmi pretrvávajúce hodnoty v povedomí vinohradníkov;
- vzťah k pôde a viniciam;
- stav viníc získaných do užívania;
- technické vybavenie hospodárstva;
- existencia a stav priestorov na uskladnenie vína;
- chuť a záujem hospodáriť, prípadne podnikáť na opäť nadobudnutých viniciach;
- rodinné zázemie a kooperácia na práci vo viniciach, pri spracúvaní, distribúcií a predaji.

Hlavným kritériom tohto delenia je vzťah k materiálnym hodnotám. Tie predstavuje vlastníctvo pôdy, v tomto prípade viníc a množstvo dorobeného vína. K materiálnym hodnotám vinohradníkov rozhodne patrí i vlastníctvo výrobných a skladovacích priestorov, moderných technológií a vinohradníckeho inventára.

Obdobie po roku 1989 je tretím významným predelom v živote slovenského vidieka a agrárnej kultúry a tvorí druhú diskontinuitu jeho vývinu v druhej polovici 20. storočia. Na jeho počiatku sa očakávalo, že vývoj nebude pokračovať idealizovaním predsociálistickej minulosti, ale anticipatívnou agrárnou politikou, ktorá dá tomuto výrobnému odvetviu víziu pre 21. storočie. Tak ako boli záhumienky neprijateľné pre ortodoxných predstaviteľov socialistického režimu, boli družstvá symbolom socializmu pre niektorých predstaviteľov postkomunistického obdobia (Slavkovský, 2002, s. 193–194).

Situácia v prelomovom roku 1989 v slovenskom vinohradníctve bola pomerne stabilizovaná, plánovala sa nová výsadba a postupné zvyšovanie rodivosti viníc. Na Slovensku bolo v roku 1989 len 17 563 ha rodiacich viníc z celkovej výmery viníc 20 000 ha (Malík, 2005, s. 28 a n.). Nik si pochopiteľne prevratnosť zmien neuvedomoval a vôbec ich neočakával. Avšak v relatívne krátkom čase obdobia postkomunistickej transformácie prešla najvýznamnejšia z hodnôt vinohradníka – pôda, zásadnými zmenami (Vrzgulová – Popelková, 2005, s. 392). Stáva sa opäť významnou rodinnou hodnotou a po prevrate v roku 1989 sa razom stala prítiažlivým a perspektívnym hospodárskym faktorom s rastúcim významom do budúcnosti. Nesplnili sa však očakávania nových predstaviteľov politickej moci, že po dekollektivizácií poľnohospodárstva nastane hromadný návrat k pôde a k súkromnému hospodáreniu, porovnateľný s obdobím pred rokom 1948. Záujem o prinavrátanie pôdy (v tomto konkrétnom prípade viníc) nebol veľmi veľký.

Po zásadnej politickej zmene v Československu začiatkom 90. rokov 20. storočia, keď sa tzv. socialistická kolektivizovaná dedina stala minulosťou a došlo postupne k obnove lokálnych samospráv, k transformácií poľnohospodárskych zariadení socialistického typu na družstvá vlastníkov poľnohospodárskej pôdy, prípadne individuálnych poľnohospodárskych fariem, z tradičnej rurálnej kultúry takmer nič nezostalo (Stoličná, 2002, s. 99).

Situácia v Malokarpatskej oblasti v sektore vinohradníctva i vinárstva bola pomerne zložitá, avšak posledné roky možno hodnotiť ako roky výrazného rozvoja vinárskeho odvetvia a prudký nárast kvality vinárskych produktov. Na základe privatizácie vinárskych podnikov vzniklo konkurenčné prostredie, ktorého dôsledkom je skutočnosť, že jednotliví výrobcovia výrazne rozšírili svoj výrobný sortiment. Snaha o vyššiu kvalitu a nárast ponuky vín vyššej akosti prispela k vyššej konkurencieschopnosti výrobkov v zahraničí.

Na druhej strane jednoznačne negatívnym faktorom je pretrvávajúce znižovanie vinohradníckych plôch a dramatický pokles priemerných hektárových výnosov pod hranicu

rentability. Tak vzniká nedostatočná surovinová základňa na zabezpečenie vyššieho podielu výroby kvalitných domácich vín, ktorá sa musí dopĺňať dovozom hrozna a muštu zo susedných krajín (Maďarsko, Rakúsko), ktoré sa mieša s domácim základom.

Obdobie v postkomunistickej etape Slovenska je aj obdobím, keď sa začali formulovať európske integračné očakávania a plány. Pre transformujúce sa vinohradníctvo, nachádzajúce sa v štádiu úpadku a v existenčnom ohrození, v legislatívnej neistote a neprichádzajúcej zášтите štátom, znamenala vidina vstupu do Európskej únie (ďalej len EÚ) ďalšie nové hrozby: zmenu právnych rámcov, stratu konkurencieschopnosti, odbytové a cenové problémy atď. (Popelková, 2005, s. 117). Nový zákon o registrácií vinohradov, ktorý vošiel do platnosti v roku 2004, bol akýmsi prípravným opatrením pre vstup Slovenska do EÚ. Pozastavil výsadbu nových viníc na pôde, ktorá nebola do tohto roku zaevidovaná ako vinohradnícka plocha, teda ako pôda osadená viničom hroznorodým. Každý zaregistrovaný vinohrad dostal svoje číslo, ktoré by malo byť spolu s uvedením vinohradníckeho rajónu uvádzané na vínnych etiketách.

Vinohradníci sa po roku 1989 vplyvom viacerých vonkajších i vnútorných faktorov začali v obciach viditeľne diferencovať. Najvýznamnejšími faktormi vplývajúcimi na diferenciáciu členov skupiny boli predovšetkým rokmi pretrvávajúce hodnoty v povedomí vinohradníkov; vzťah k pôde a viniciam; stav viníc získaných do užívania; technické vybavenie hospodárstva; existencia a stav priestorov na uskladnenie vína; chuť a záujem hospodáriť, prípadne podnikáť na opäť nadobudnutých viniciach; rodinné zázemie a kooperácia na práci vo viniciach, pri spracúvaní, distribúcií a predaji.

Nová sociálna situácia, ktorá vznikla na našom vidieku po roku 1989, dala záujemcom o podnikanie v poľnohospodárstve rôzne podmienky. Iné predpoklady mal agropodnikateľ, ktorý v reštitúcií získal 500 ha pôdy a v banke potrebný úver, iné mal člen družstva s 10 ha vloženej pôdy a inak sa realizoval človek z mesta, ktorý zdedil po starých rodičoch pôdu na vzdialenej dedine. To všetko viedlo k postupnej transformácii a kryštalizácii foriem podnikania na pôde (Slavkovský, 2002, s. 199).

Na základe takýchto kritérií a v konfrontácii s výsledkami terénnych výskumov môžeme v súčasnosti vinohradníkov v sledovanom regióne rozdeliť na tri veľké skupiny:

Prvú skupinu tvoria vinohradníci, ktorí obrábajú malú výmeru vlastných viníc v záhradách, na humnách, to znamená venujú sa záhradkárskemu vinohradníctvu. Niektorí z nich využili príležitosť a získali späť časť viníc v reštitúcií od družstiev, ktoré predali, prenajali, alebo ich sčasti obhospodarujú v rámci rodiny. Nevenuujú sa predaju, víno dorábajú pre vlastné potreby, iba výnimočne niečo predajú pod ruku známym a priateľom.

Druhú skupinu tvoria vinohradníci, ktorí sa v menšej či väčšej miere venujú predaju vína, okrem vlastných viníc zdedených po predkoch, majú vinice prenajaté alebo odkúpené na podnikateľské účely, ale v pomerne malej výmere (do 10 ha viníc). Možno ich nazvať drobnými vinárskymi podnikateľmi, i keď oficiálne toto kritérium nespĺňajú. Venujú sa predaju vína pod vlastnou značkou, nie sú však oficiálne zaregistrovaní ako podnikatelia, predávajú bez živnostenského listu a príslušných povolení. V sledovaných obciach tvoria pomerne veľkú skupinu vinohradníkov, ktorá si takýmto spôsobom privyrába. Chýba im odvaha a primeraný finančný kapitál na rozbehnutie svojich podnikateľských aktivít a získanie oficiálneho štatútu podnikateľa s vínom.

Tretiu skupinu tvoria oficiálni podnikatelia, ktorí sa venujú predaju hrozna, vína a viničných štepov. Hospodária na pomerne veľkej rozlohe pôdy (viac ako 30 ha), zakladajú nové vinice, venujú sa predaju vo veľkom, majú prepracovaný marketing, distribuujú svoje vína do obchodných reťazcov, či do zahraničia.

Vinohradníctvo a turizmus v regióne *Začiatky vínneho turizmu*

So začiatkami vidieckeho turizmu pod Malými Karpatmi sa spája meno dolnoorešianskeho obchodníka s vínom Jozefa Belicu. Svetová hospodárska kríza v medzivojnovom období v 20. storočí zasiahla aj malokarpatských vinohradníkov a vinárov. Víno a hrozno nemalo odbyt, ceny klesali a život vinohradníkov sa stával čoraz viac neznesiteľným. Práve v tomto období začal Jozef Belica, bez predchádzajúcich skúseností s vínom a hroznom, podnikáť práve v tejto oblasti. Bol prezieravým človekom s obchodným duchom vzťahom k regiónu a s veľkým nasadením. Svojou odvahou, schopnosťami a húževnatosťou vybudoval postupne vinársku firmu, ktorá zamestnávala 15 ľudí. Pomáhal okolitým vinohradníkom, skupoval od nich hrozno už podľa kvality a sladkosti a najskôr ho ďalej predával vinárskym firmám, neskôr sám začal dorábať víno.

Jozef Belica dokázal spraviť svojej firme neuveriteľnú reklamu a kampaň. Dal natočiť film o obaračke v obci, ktorý sa premietal v žurnáloch slovenských kín, jeho firmu a vína propagovali v tlači, dal vyrobiť letáky, pozvánky, plagáty a iné propagačné materiály. Jeho víno sa ponúkalo na špeciálnych vínnych kartách a propagačných materiáloch v hoteloch po celom Československu. V modranskej majolike pre neho vyrobili špeciálnu keramikú z logom jeho firmy, ktorú navrhol Ignác Bizmayer. Firma Jozefa Belicu sa preslávila vytvorením značky Orešanské červené. Belica vymyslel slogan a logo firmy – „*Pime Juro, pime Ján, víno z Dolných Orešán!*“ Nad obcou dal Belica vybudovať pivnicu, kde spracúval hrozno a odkiaľ riadil svoje obchody. Tu sa konávali ochutnávky, dedinské zábavy, firemné akcie. Vo vinárni viseli z trémov pečené husi a štangle salámy, z ktorých si zákazníci mohli sami odrezávať či odtrhnúť. Obsluhovali tu dievčatá v krojoch, z obce k pivnici premával vyzdobený voz, hrávala tu cigánska kapela (Nováková 2009, s. 50 a n.).

Úspešné vinárstvo zaniklo v roku 1948, kedy ho postihol osud všetkých súkromných podnikov – bolo znárodnené. Belica sa do konca života z tejto osobnej tragédie nespamätal. Bol nútený vysťahovať sa z rodnej obce, bol niekoľkokrát väznený, prišiel znárodnením o celoživotné úspory. Zomrel v zabudnutí a ťažkom psychickom rozpoložení v Trnave. Jeho pivnica sa v 2. polovici 20. storočia stala vinárňou, vlastnil ju štátny podnik Jednota, potom ju prerobili na sklady. Koncom 70. rokov 20. storočia ju asanovali a ruiny stavby tak chátrajú dodnes. Na odkaz vinárskeho kráľa a tradíciu orešianskych vín nadviazalo v 90. rokoch rodinné vinárstvo Belicovcov, ktoré úspešne pokračuje a šíri dobré meno dolnoorešianskeho vinohradníctva a vinárstva.

Vinohradníctvo spolu s gastronómiou tvoria významnú súčasť regionálneho kultúrneho dedičstva, predstavujú kultúrny fenomén, odrážajú tradičný spôsob života, hodnoty, podmienky, zároveň sa dajú využiť ako marketingový ťahák pre rozvoj regiónov. V ostatných rokoch sa i na Slovensku, po vzore Francúzska či Nemecka rozbieha pomerne úspešne tzv. enoturistika, teda vinárska, resp. vínna turistika, zameraná na spoznávanie vinohradníckych tradícií, regionálnych výrobcov, vinárstiev a vín. Je prostriedkom, ako ľudí naučiť objavovať svet vína a získavať nových zákazníkov. Na Slovensku úspešným príkladom enoturistiky je model vínnych ciest.

Malokarpatská vínna cesta

Od polovice 90. rokov 20. storočia sa vo vinohradníckych oblastiach Slovenska objavila myšlienka vytvorenia vínnych ciest, ktoré by využili danosti vinohradníckej krajiny, vína ako jedinečného nápoja a miestnej gastronómie na vytvorenie turistického produktu pre návštevníkov. Na Slovensku je šesť vinohradníckych regiónov a osem vínnych ciest.

Najďalej v tom pokročila Malokarpatská vínna cesta, ktorá sa z myšlienky už zmenila na ponuku celoročného programu podujatí viazaných na činnosti spojené s pestovaním viniča a výrobou vína i ponuku zariadení, typických pre tento vinohradnícky región. Malokarpatská vínna cesta v sebe spojila niekoľko fenoménov – víno, krajinu, históriu a gastronómiu oblasti.

Malokarpatská vínna cesta ponúka podujatia pre milovníkov vína po celý rok. Koncom zimy a na jar sa víno vychutnáva na miestnych prehliadkach vína, leto naplňajú riadené ochutnávky v atraktívnych lokalitách s prítiaľivým sprievodným programom, vinársky rok pre turistov vrcholí na jeseň vinobraním, požehnaním vína a najmä Dňom otvorených pivníc, ktorý láka tisíce priaznivcov zo Slovenska i zahraničia. Návštevníci vyzbrojení vínnym pasom, pohárikom a ďalším príslušenstvom putujú po regióne za svetlami otvorených pivníc. Ich počet dosahuje už takmer 200 a ponúka sa v nich víno od malých i veľkých výrobcov – členov Združenia Malokarpatská vínna cesta.

Okrem malokarpatskej vínnej cesty sa vinári združujú v mnohých ďalších spolkoch a organizáciách s cieľom prezentovať svoje aktivity a svoje vína. Medzi takéto podujatia patrí i podujatie Vinári v chotári, pri ktorej môžu návštevníci ochutnávať víno priamo vo viniciach, či Chute Malých Karpát, kde sa snúbi ochutnávka vína s gastronomickými exkurziami po regióne.

Víno a vinohradnícka kultúra majú dodnes v tomto regióne nezastupiteľné miesto. Vinice spolu s vinohradníckymi stavbami a kvalitným vínom tvoria Genius loci malokarpatského regiónu, bez ktorých si ho nevieme predstaviť. Malokarpatský región preslávili červené vína ako Portugalské modré, frankovka či svätovavrinceké, z bielych vín je to hlavne Veltlín, Müller Thurgau či Rizlingy.

Vínna cesta Záhorie

Skalický vinohradnícky rajón je jedným z dvanástich rajónov Malokarpatskej vinohradníckej oblasti. Malokarpatská vínna cesta je najstaršia a najvýznamnejšia vínna cesta na Slovensku a je akýmsi vzorom pre zatiaľ najmladšiu Vínnu cestu Záhorie, ktorej vznik sa datuje k roku 2003, kedy bolo založené občianske združenie Vínná cesta Záhorie. Cedule a označenia vinohradov a vinárstiev z Vínnnej cesty Záhorie nájdeme v obciach Borský Mikuláš, Gbely, Holíč, Kátov, Kopčany, Koválov, Mokrý Háj, Moravský Svätý Ján, Petrova Ves, Prietržka, Radimov, Radošovce, Skalica, Smrdáky, Štefanov, Unín a Vrádište.

Súčasťou každej vinice sú aj vinohradnícke sklepy, tzv. budy. Najmenšie slúžia len na uskladnenie náradia, ale v tých väčších sa hrozno priamo spracováva a uskladňuje, no často slúžia na stretnutia vinohradníkov, ich rodín a priateľov na spoločné posedenia a ochutnávky dobrého vína.³² S kvalitnými vínami zo Skalice a okolia sa môžeme počas roka pravidelne stretnúť na vinárskych podujatiach, ako sú napríklad Deň otvorených búd v Skalici alebo Vínná cesta Záhorie, ktorá ma už viac ako 40 zastávok v Skalici, Holíci, Kopčanoch, Radošovciach, či Koválove.

³² <http://regionzahorie.sk/vino-budy-skalica-zahorie-vinnacesta>

Záver

Vinohradnícka kultúra bola súčasťou malokarpatského i záhorského regiónu po stáročia. Ako vidíme, dnes prežíva svoju renesanciu. Popularita vinohradníctva a vinárstva v ostatných rokoch ukázala, že rozvoj vinohradníckej kultúry má svoj význam pre rozvoj regiónov, má svoje miesto ako dôležitá súčasť kultúrneho dedičstva regiónu a regionálnej identity. Dorábateľia hrozna i vína sa profesionalizujú, sú úspešní v medzinárodných vinárskych súťažiach, vyvážajú svoje produkty do zahraničia, či si našli svoje miesto v domácich obchodných reťazcoch. Po období stagnovania tak vinárska kultúra bezpochyby zaujala opätovne svoje miesto v regióne. Ožívajú vinohradnícke podujatia, stavby vo viniciach či vínne pivnice sa obnovili a v súčasnosti slúžia nielen na skladovanie produktov, ale najmä na reprezentatívne účely. Dúfajme, že tento trend bude v regióne pokračovať i naďalej, výrobcovia sa nedajú odradiť nízkymi cenami dovážaných zahraničných produktov diskutabilnej kvality, alebo sa nedajú zlákať ponukou hrozna či muštu zo zahraničia, ale budú naďalej preferovať vlastnú produkciu z vlastných viníc. No a zákazníci ocenia snahy lokálnych producentov a ich produkty. Jedno bez druhého nemá šancu v súčasnosti konkurovať lacným dovážaným vínam.

Literatúra

- BAĎURÍK, J. (2005): Z dejín malokarpatského vinohradníctva a vinárstva. In: *Víno Malých Karpát. Krajina, ľudia, tradícia*. F. Malík. (Zost.). Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, s. 32–60.
- BEZÁK, V. – SUK, M. (1999): *Kameň a víno*. Bratislava: Vydavateľstvo Dionýza Štúra.
- DRÁBIKOVÁ, E. (1989): *Človek vo vinici*. Bratislava: Veda.
- HORVÁTH, P. (1963): *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava.
- HRUBALA, M. (2010): Vinohradnícke lisy v malokarpatskej oblasti. Pezinok: Malokarpatské múzeum.
- KAHOUNOVÁ, E. (1955): *Vinohradníctvo. Dejiny v okrese Bratislava*. Strojopis. AT Úet SAV, inv. č. 237.
- KAHOUNOVÁ, E. (1963): *Vinohradníctvo*. Lokalita Dolné Orešany. 31.10.1963, AT Úet SAV, inv. č. 512.
- KUČERA, M. (1974): *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda.
- MALÍK, F. a kol. (2005): *Víno Malých Karpát*. Bratislava: PT Albert Marenčin.
- NOVÁKOVÁ, K. (2005): Odraz víťazného februára a následných politických udalostí v živote vinárskeho podnikateľa. In: *Malé dejiny veľkých udalostí na Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Z. Profantová (ed.), Bratislava, Veda, s. 88–97.
- NAVÁKOVÁ, K. (2007): Malokarpatské vinohradníctvo v 1. polovici 20. storočia. In: *Slovenský národopis*, 55, 3, s. 265–288.
- NOVÁKOVÁ, K. (2009): *Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácii*. Trnava: UCM.
- POPELKOVÁ, K. (2005): Vinohradníctvo, vinohradníci a turizmus (obchodné záujmy podnikateľov jedného odvetvia ako nosná rovina regionálneho rozvoja). In: *Etnologické rozpravy*, 12, č. 2, s. 112–120.
- PRANDA, A. (1978): Formovania nového systému hodnotových orientácií na súčasnej dediny. In: *Slovenský národopis*, 26, s. 243–245.
- SLAVKOVSKÝ, P. (1993): Agrárna kultúra a životné prostredie. In: *Slovenský národopis*, 41, s. 423–447.
- SLAVKOVSKÝ, P. (2002): Spoločensko- politické zmeny na Slovensku po roku 1989 a ich dopad na ľudí v družstevnej poľnohospodárskej prvovýrobe. In: *Tradícia a spoločensko- politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Z. Škovierová. (Zost.) Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Bratislava: STIMUL, s. 77–87.
- SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, K. (2016): *Svätý Urban, patrón vinohradníkov*. Doľany: Zaex.
- STOLIČNÁ, R. (2002): Súčasný stav agroturistiky na Slovensku. In: *Tradícia a spoločensko- politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Z. Škovierová (Zost.). Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Bratislava : STIMUL, s. 98–107.
- VRZGULOVÁ, M. – POPELKOVÁ, K. (2005): Stredné vrstvy v urbánnom prostredí – transformácia skupinových hodnôt? In: *Slovenský národopis*, s. 53, č. 4, s. 381–397.

Resumé

In her article, the author presents the wine-growing tradition in the territory of present-day Slovakia. The continuous eleven centuries of vine planting have been described since the time of the Romans following the Celtic or even older people's attempts. After the Romans the Slavs continued in viticulture and after the Tartar invasions also the German colonists, who brought new vine varieties as well as customary wine law. The continuity of viticulture since the 12th century has been maintained in Slovakia by traditional wine-growing regions (Hlohovec, Šintavský region, Zlatomoravecký region, Modrokamenský region, malokarpatský region, localities on the Danube Plain, Gemer, Lower Hron and Potisia). Since the first half of the 18th century, wine-growing regions have been formed into borders and the form in which we know them today. Since 1952 Slovakia has been divided into eight wine-growing areas, five of them in the West Slovak region, one in Central Slovakia and two in the East Slovak region.

The traditional wine-growing culture in Slovakia is divided into three types by the author from the perspective of ethnology. The first type is represented by the viticulture of Malé Karpaty. It is characterized by the external character of the continuous planting of vineyards on the slopes of Malé Karpaty, the premises of the owner's house (typical wine-growing houses, yards and cellars) and special forms and scope of work inventory. The second type, referred to as rural, is widespread throughout Slovakia's other working zone. The vineyards are concentrated on hills or elevations of the area, and viticulture here has a secondary position in the local management. The third type of wine culture are the so-called scattered forms of viticulture. The vineyards are scattered throughout the area on arable land, possibly located near houses instead of gardens.

Two types of wine-growing culture have been profiled in the defined Malokarpatský region. In addition to the first urban type, characteristic of Malé Karpaty towns and villages such as Modra, Pezinok, Jur, Rača or villages such as Šenkvice, Častá, Doľany, Dolné and Horné Orešany, a different system of work and thus a different type of viticulture profiled directly below Malé Karpaty. Differences can be seen in the system of work and storage. In the rural type, vineyards in elevated places above the village alternate with grassy areas, fruit trees or other crops. In vineyards, wine-growing buildings, called „sheds“, are used to process grapes and store wine. More than 500 of them sprung up on the rocky slopes, making Skalica one of the towns with the most vineyards per inhabitant. The oldest sheds in the area undoubtedly include a shed in Popudinské Mociďľany.

Before the socialist collectivization of agriculture at the end of the 1950s, the property and existential foundations of peasant and wine-growing families were formed by agricultural land and vineyards, along with building land and farm buildings. In the early years of the post-communist transformation of agriculture, land was once again a significant family value. After 1989, wine growers began to differentiate visibly in villages, just like before collectivization, due to several external and internal factors. This differentiation shares the main features with the previous periods.

The situation in the Malé Karpaty region in the viticulture and wine sector was rather complicated after 1989, but recent years can be evaluated as years of significant development of the wine sector and a great increase in the quality of wine products. As a result of the privatization of wineries, a competitive environment was created, resulting in the fact that individual producers have significantly expanded their product range. On the other hand, the persisting reduction in wine-growing areas and the dramatic decline in average yields per hectare to below profitability are clearly a negative factor. This creates an inadequate raw material base to ensure a higher share of quality domestic wine production, which must be complemented by the import of grapes from neighbouring countries (Hungary, Austria), which are mixed with the home base.

Since the mid-1990s, the idea of creating wine routes which would take advantage of the wine-growing landscape, wine as a unique drink and local gastronomy to create a tourist product for visitors, emerged in wine-growing areas of Slovakia. There are six wine-growing regions and eight wine routes in Slovakia. The Malokarpatská Wine Route, which has already been transformed into an year-round programme of events linked to wine growing and wine production and equipment supply, has made the most progress.

The Skalice vineyard area is one of the twelve regions of the Malé Karpaty wine region. The Malokarpatská Wine Route is the oldest and most important wine route in Slovakia and is a model for the newest Záhorie Wine Route, whose origin dates back to 2003, when the Záhorie Wine Route civic association was founded. Signs and markings of vineyards and wineries from the Záhorie Wine Route can be found in the villages of Borský Mikuláš, Gbely, Holíč, Kátov, Kopčany, Koválov, Mokrá Háj, Moravský Svätý Ján, Petrova Ves, Prietržka, Radimov, Radošovce, Skalica, Smrdáky, Štefanov, Unín and Vrádište.

Trvalá udržateľnosť s dôrazom na environmentálnu problematiku – teória, implementácia a jej miesto v náuke o spoločnosti

Sustainable Development with a Special Focus on Environmental Problems – Theory, Implementation, and Its Place in Civics Education

MATÚŠ PORUBJAK

Abstract: In the first, theoretical, part of the article we introduce the concept of sustainable development and show how it is used by the *2030 Agenda for Sustainable Development* set by the United Nations General Assembly in 2015. In the second, research, part of the article we present the report from the three-day research trip realized on bicycle at the end of August 2018 from the Faculty of Arts of the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava to the Faculty of Pedagogy of Masaryk University in Brno, riding the cycleway shown on the map. Special attention is paid to climate changes, ecology, and the environmental specifics of the Trnava and South Moravia regions. Moreover, we introduce several suggestions for the enhancement of the environment situation in the mentioned regions. The last, implementation, part of the article is devoted to the importance of sustainable development in general and environmental protection and climate change for civics education.

Keywords: sustainable development, environment, climate change, cycleway, civics education

Agenda trvalo udržateľného rozvoja

Koncept trvalo udržateľného rozvoja (sustainable development) sa začal rodiť koncom 70. a hlavne v priebehu 80. rokov 20. storočia. Hoci je tento koncept, ako aj pojem samotný, už od svojho vzniku podrobovaný kritike (por. Rogers, Jalal, Boyd, 2008, s. 20–22), zdá sa, že stále o ňom platí vyjadrenie P. Nováčka: „Koncept udržateľného rozvoje rozhodne není dokonalý a není vědeckou teorií, nicméně nemáme (alespoň zatím) nic lepšího, jak se pokusit na dnešní vyhrcoující se problémy globálního rozsahu reagovat“ (Nováček, 2010, s. 218).

Na pôde OSN sa tento koncept začal rodiť v roku 1983, kedy jej vtedajší generálny tajomník Javier Pérez de Cuéllar požiadal ministerskú predsedkyňu Nórska Gro Harlem Brundtlandovú, aby prišla s návrhmi ako umožniť ľuďom rozvoj pri zachovaní funkčného ekosystému a zdravého životného prostredia. Výsledkom tohto úsilia bola správa s názvom „Naša spoločná budúcnosť“, ktorej kľúčovým pojmom sa stal „udržateľný rozvoj“ (Nováček, 2010, s. 216).³³

³³ Pozri tiež <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wced>

Postupom času sa vynorila potreba zdefinovať ciele udržateľného rozvoja, ktorá bola iniciovaná na konferencii OSN o udržateľnom rozvoji v Rio de Janeiro v júni 2012. Konkrétne ciele trvalo udržateľného rozvoja sú výsledkom nasledujúcej viac ako trojročnej agendy OSN, ktorá vyústila do záverečného dokumentu prijatého na konferencii OSN v New Yorku v dňoch 25.–27. septembra 2015. Ide o známy dokument s názvom *Premena nášho sveta: agenda 2030 pre udržateľný rozvoj (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development)*,³⁴ do ktorého implementácie sú zapojené Česká i Slovenská republika.

Leitmotívom celého dokumentu je prvá veta preambule: „Táto agenda je akčným plánom pre ľudstvo, planétu a prosperitu“. Ide o projekt, ktorého historickú jedinečnosť a ambicióznosť naznačuje už úvod deklarácie agendy: „V mene ľudí, ktorým slúžime, sme prijali historické rozhodnutie zamerané na komplexný, ďalekosiahly a na ľudí orientovaný súbor opatrení a cieľov“ (bod 2 Deklarácie). Problémy, ktorým ľudstvo čelí za posledné viac než storočie, sú však natoľko závažné a akútne, že si pre svoje riešenie vyžadujú projekt dlhodobý a ambiciózný. Navyše, posledné roky ukazujú, že – predovšetkým v ochrane životného prostredia – si bude musieť ľudstvo stanoviť ciele ešte ambicióznejšie.³⁵

Dokument sa skladá z úvodnej časti, ktorá obsahuje preambulu a vymenúva päť kľúčových oblastí, na ktoré je nutné sa zamerať v nasledujúcich 15 rokoch. Sú nimi: ľudia, planéta, prosperita, mier a partnerstvo. Za úvodnou časťou nasleduje samotná deklarácia. V jej prvej časti sa autori venujú vízií, základným princípom a záväzkom, stručnej analýze súčasného stavu sveta, ďalej predstavujú samotnú agendu, prostriedky jej implementácie, ďalšie kroky a výzvu k zmene. Jadrom dokumentu sú *Ciele udržateľného rozvoja (Sustainable Development Goals)*,³⁶ ktoré pozostávajú z nasledujúcich 17 cieľov.

Cieľ 1. Skončiť s chudobou vo všetkých jej formách a všade

Cieľ 2. Skončiť s hladom, dosiahnuť potravinovú bezpečnosť a zlepšiť výživu, presadzovať udržateľné poľnohospodárstvo

Cieľ 3. Zabezpečiť zdravý život a podporovať dobrú kvalitu života (well-being) pre všetkých

Cieľ 4. Zabezpečiť rovný prístup k inkluzívnemu a kvalitnému vzdelaniu a podporovať možnosti celoživotného vzdelávania pre všetkých

Cieľ 5. Dosiahnuť rodovú rovnosť a posilniť postavenie všetkých žien a dievčat.

Cieľ 6. Zabezpečiť pre všetkých dostupnosť vody a udržateľné hospodárenie s ňou a so sanitačnými zariadeniami

Cieľ 7. Zabezpečiť pre všetkých prístup k cenovo dostupným, spoľahlivým, udržateľným a moderným zdrojom energie

Cieľ 8. Presadzovať pre všetkých trvalý, inkluzívny a udržateľný hospodársky rast, úplnú a produktívnu zamestnanosť a dôstojnú prácu

Cieľ 9. Vybudovať trvácnu infraštruktúru, presadzovať inkluzívnu a udržateľnú industrializáciu a podporovať inovácie

³⁴ Dokument je dostupný na oficiálnej stránke OSN <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> odkiaľ ho v ďalšom texte budeme citovať. Jeho skrátenú českú verziu možno nájsť na <http://www.osn.cz/cile-udrzitelneho-rozvoje-sdgs/>

³⁵ Aktuálne pozri *Zvláštnu správu IPCC ku globálnemu otepleniu o 1,5 °C (IPCC = Medzivládny panel pre zmenu klímy) prijatú dňa 8. októbra 2018 na zasadnutí v Inčchone v Kórei*. Dostupné na <https://ipcc.ch/index.htm> K téme pozri aj (Mal, Singh, Huggel, 2018).

³⁶ Ďalej len SDGs.

Cieľ 10. Zmenšiť nerovnosť vo vnútri štátov aj medzi nimi

Cieľ 11. Spraviť mestá a ľudské sídla inkluzívnymi, bezpečnými, trvácnymi a udržateľnými

Cieľ 12. Zabezpečiť systémy udržateľnej spotreby a produkcie

Cieľ 13. Prijatť neodkladné opatrenia na boj s klimatickou zmenou a jej dôsledkami

Cieľ 14. Chrániť a udržateľne využívať oceány, moria a morské zdroje pre zaistenie udržateľného rozvoja

Cieľ 15. Chrániť, obnovovať a presadzovať udržateľné využívanie suchozemských ekosystémov, udržateľne hospodáriť s lesmi, bojovať proti rozširovaniu púští, zastaviť a následne zvrátiť degradáciu pôdy a zastaviť úbytok biodiverzity

Cieľ 16. Presadzovať mierové a inkluzívne spoločnosti pre udržateľný rozvoj, zaistiť všetkým prístup k spravodlivosti a vybudovať efektívne, zodpovedné a inkluzívne inštitúcie na všetkých úrovniach

Cieľ 17. Oživiť Globálne partnerstvo pre udržateľný rozvoj a posilniť prostriedky na jeho implementáciu

Dokument následne každý z týchto cieľov rozpracúva do jednotlivých dielčích bodov a uvádza konkrétne čiastkové ciele a opatrenia. Záver dokumentu je venovaný spôsobom implementácie a globálnemu partnerstvu, nadväzujúcim krokom a zhrnutiu s ohľadom na národnú, regionálnu a globálnu úroveň. Záverečný 91. bod dokumentu sa vracia k jeho leitmotívu a vyjadruje odhodlanie jeho tvorcov: „Znovu potvrdzujeme našu neochvejnú oddanosť práci na dosiahnutí tejto agendy a na jej plnom využití, aby sa náš svet do roku 2030 zmenil k lepšiemu“.

Keďže sa chceme v nasledujúcom texte zamerať hlavne na environmentálne otázky,³⁷ všimneme si predovšetkým agendu cieľov 13. a 15. Cieľ 14. si tu dovoľíme vynechať, keďže problematika oceánov – hoc v globálnom meradle nesmierne dôležitá – sa nás ako vnútrozemských krajín priamo nedotýka. Stručne si teda priblížme rozpracovanie cieľov 13. a 15., ako ich podáva samotná agenda SDGs.

Cieľ 13. pozostáva z troch čiastkových cieľov a dvoch opatrení. Medzi ciele patrí: posilnenie odolnosti a adaptívnej kapacity voči nebezpečenstvám spojeným s klimatickými zmenami a prírodnými katastrofami; integrácia merania klimatických zmien do národných politík, stratégií a plánovaní; zlepšenie vzdelávania, ľudskej a inštitucionálnej kapacity na zmiernenie klimatických zmien. Medzi opatrenia patrí pomoc rozvojovým krajinám a implementácia dohody o klimatických zmenách a jej finančná podpora, vrátane podpory efektívneho plánovania a manažmentu.

Cieľ 15. pozostáva z deviatich čiastkových cieľov a troch opatrení. Medzi ciele patrí: zaistiť zachovanie, obnovu a udržateľné využívanie vnútrozemských zdrojov vody, predovšetkým lesov, mokradí, pohorí a súše; presadiť implementáciu manažmentu lesov, zabrániť odlesňovaniu; bojovať proti dezertifikácii, obnoviť degradované pozemky a pôdy; zaistiť zachovanie horských ekosystémov vrátane ich biodiverzity; prijať bezodkladné a zásadné opatrenia na redukciu degenerácie prirodzených prostredí, zastaviť stratu diverzity a vymierania ohrozených druhov; presadiť férové a spravodlivé rozdeľovanie výhod plynúcich z využívania genetických zdrojov; prijať bezodkladné opatrenia na skoncovanie

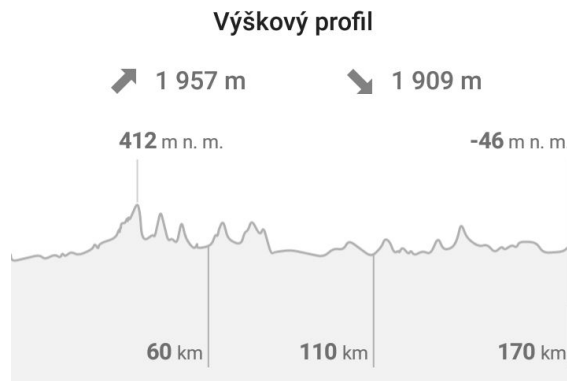
³⁷ Filozofický pohľad na dejinný a systematický rozmer environmentálnej problematiky je u nás spracovaný napr. v publikáciách (Jemelka, 2016), (Palovičová, 2012), (Jemelka, Lesňák, Rozemberg, 2010), (Smreková, Palovičová, 2009).

s pytliactvom a obchodovaním s chránenými druhmi; výrazne redukovať vplyv invazívnych druhov; integrovať hodnoty ekosystémov a biodiverzity do národného a miestneho plánovania a rozvojových procesov. Medzi opatrenia patrí: mobilizácia a výrazné zvýšenie finančných zdrojov na zachovanie a udržateľné využívanie biodiverzity a ekosystémov, mobilizácia zdrojov na financovanie udržateľného spravovania lesov; zlepšenie globálnej podpory boja proti pytliactvu a obchodovaniu s chránenými druhmi.

Uvedené ciele sa v SR a ČR postupne začínajú implementovať. Ako príklad môžeme na národnej úrovni uviesť Horizontálnu prioritu Národného strategického referenčného rámca (NSRR), cieľ horizontálnej priority Trvalo udržateľný rozvoj (HP TUR), vrátane systému implementácie, na roky 2007–2013, či aktuálne – rovnako na Úrade vlády SR – Horizontálny princíp Udržateľný rozvoj 2014–2020.³⁸ Nás však zaujímalo, v akom stave je naša krajina aktuálne, konkrétne región Trnavského a Juhomoravského kraja, čo v ňom je možné uvidieť z pohľadu „bežného“ občana, ktorý v nej žije a ktorý ňou prechádza. Preto sme sa rozhodli vykonať výskumnú cestu po regióne a to za použitia ekologického dopravného prostriedku – bicykla.

Výskumná cesta – správa a návrh opatrení

Výskumnú cestu som vykonal na bicykli Trek Farley 7 v dňoch 12.–14. augusta 2018.³⁹ Východiskovým bodom bola Filozofická fakulta UCM v Trnave a cieľovým Pedagogická fakulta MU v Brne. Na trasovanie cesty som použil voľne stiahnuteľnú aplikáciu Mapy.cz a do plánovača som zadal vyhľadanie trasy pre bicykel so špecifikáciou horský bicykel a zapol funkciu sledovania trasy. Po ukončení cesty mi aplikácia poskytla nasledujúci súhrn. Čistý čas jazdy 18 h 38 minút, prejdená vzdialenosť 172 km, priemerná rýchlosť 9,2 km/h, maximálna rýchlosť 50 km/h, výškový profil 1 975 výškových metrov stúpania a 1 909 metrov klesania.

³⁸ Pozri <https://www.hpisahptur.gov.sk//horizontalny-princip-udrzatelny-rozvoj-2014-2020/>

³⁹ Pôvodný plánovaný termín cesty bol 8.–10. augusta. V tie dni však denné teploty presahovali 30 stupňov Celzia a cestu som radšej posunul o štyri dni neskôr, kedy boli teploty znesiteľnejšie. Extrémne teplé leto roku 2018 postihlo tak ČR ako aj SR a vyvolalo mnohé problémy (okrem zákazu polievania a napúšťania bazénov, museli v niektorých obciach ČR dovážať pitnú vodu cisternami). O suchom a teplom lete svedčí aj to, že v čase mojej cesty sa začínalo s prvým zberom hrozna, vinárska sezóna 2018 začala o 3–4 týždne skôr než je obvyklé. Mimochodom, túto správu píšem koncom októbra 2018 a aktuálne sa teploty na území SR pohybujú okolo 6 stupňov nad normálom. K suchu ako závažnej globálnej hrozbe pozri (Ač, 2014), porovnaj (Saja Sanneh, 2018). V médiách prebehlo množstvo diskusií ohľadom tohtoročného sucha, za všetky napr.: <https://plus.rozhlas.cz/hrozi-nam-kvuli-suchu-zemedelska-katastrofa-zaostreno-nadi-belovske-7671630>

Na cestu som vyrazil v nedeľu 12. augusta 2018 v skorých ranných hodinách z Bratislavy. Vlakom som sa spolu s bicyklom bez problémov odviezol do Trnavy a po mestských cyklotrasách dorazil na Filozofickú fakultu UCM. O 10:15 som si po posledných prípravách zapol navigáciu a vyrazil na cestu. Drvivá väčšina trás, ktoré mi mapa ponúkla, bola označená ako cyklotrasy, a to nielen na mape ale aj na návestiach pri cestách. Faktom však je, že počas celej trasy väčšina z nich bola súčasťou bežných ciest druhej triedy a nemala žiadne vyhradené pruhy pre bicykel, alebo iný špeciálny rýchlostný či inak cyklistov chrániaci režim, ktorý by ich prispôboval potrebám cyklistov.

Hneď za Trnavou som sa zaradil na cestu 504 (C 2203) na Malženice a minul prvú sochu svätého. Tento kultúrno-krajinný prvok ma sprevádzal počas celej cesty a bol rovnako prítomný tak v Trnavskom ako aj Juhomoravskom regióne, ktoré sú prevažne katolícke. Keďže som na cestu vyrazil v nedeľu doobeda, zaujal ma aj ďalší kultúrny prvok, pri prechode jednotlivými obcami ma pravidelne sprevádzala vôňa rezňov šíriaca sa z domov. Parafrazujúc Václava Cílka (2010, s. 79), by sa dal tento región nazvať aj „areálom vyprázaného rezňa“. Ďalším prvkom bol výhľad na atómovú elektráreň v Jaslovských Bohuniciach, cesta bola lemovaná teplovodným potrubím a čiastočne staršími ovocnými stromami.⁴⁰ Krajina má rovinatý charakter a dominujú jej intenzívne obhospodarované polia (v čase cesty s dozretou schnúcou kukuricou a už zožatými obilnými lánmi). Z Malženíc cesta pokračovala cez Jaslovské Bohunice (kde som narazil na pár desiatok metrov cyklistického chodníku oddeleného od hlavnej komunikácie), Klátovce, Dechtice (C 8211), a po prvom výraznejšom stúpaní som dorazil do Dobrej Vody.

V obci Dobrá Voda som sa zároveň ocitol na prahu CHKO Malé Karpaty. Na okraji obce začína nástup na turistickú Cestu hrdinov SNP a Štefánikovu magistrálu, alebo je možné si odiaľto spraviť krátky výlet k zrúcanine Dobrovodského hradu. Ja som, po nabrání si vody z miestneho verejne prístupného prameňa, pokračoval cez Malé Karpaty (C 047, 8211). Cesta vedie lesom po spevnenom povrchu. Prístup na ňu majú len autá s povolením. V lese vidno stopy po ťažbe, avšak väčšie holoruby (typu Malej Fatry) som nezaznamenal. Išlo o prvú skutočnú cyklotrasu počas mojej cesty, navyše v krásnom prostredí dubovo-bukových a zmiešaných lesov Malých Karpát. Výlet do tejto oblasti môžem len odporúčať. Po prechode Malými Karpatmi som po pravej strane nechal odbočku na obec Brezová pod Bradlom a stočil sa smerom na západ (C 8309, 022) okolo vodnej nádrže Prietrž do Senice, kde som o 17:50 ukončil prvý deň cesty.

Na druhý deň ráno som pokračoval (C 024) okolo Miléniového kríža (neďaleko Smrdákov) cez Radošovce do Skalice, opäť po cykloceste určenej primárne pre motorové vozidlá. V priebehu cesty som sa čiastočne napojil aj na časti veľkého skalického okruhu a skalickej vinárskej cesty. Na územie Juhomoravského kraja som vstúpil o 13:28 v Sudoměřicích. Tam na mňa čakala relatívne krátka ale nádherná cyklotrasa v okolí Baťovho kanála (so zastávkou pri Baťov kanál – Výklopník). Za ním hneď nasledovala asi najhoršia časť cesty – približne trojkilometrový úsek po štvorprúdovej ceste 1. triedy č. 55, značený tiež ako cyklotrasa 47 – Strážnická. Krajnica tejto cesty je síce dostatočne široká, ale keď

⁴⁰ Prevažne jablone, nasledované hruškami a slivkami. Po prechode na Myjavu sa podiel sliviek zvýšil a vstupom na Moravu slivky prevládli. Niektorí obyvatelia regiónov sa mi sťažovali, že dnes už ovocie pri cestách nik neoberá. To je svojím spôsobom dobre, pretože neobraté ovocie, hlavne jablká, poskytuje v zime potravu viacerým druhom vtákov. Ak ale niekto má o takéto ovocie záujem, odporúčam <https://na-ovoce.cz>

ma vyše 100 kilometrovou rýchlosťou obiehal jeden kamión za druhým, necítil som sa bezpečne a zároveň som túžil prejsť na anaeróbny spôsob dýchania. Z cesty sa našťastie cyklotrasa odpaája pred obcou Rohatec a vedie už po bežnej okresnej komunikácii smerom na Ratiškovce, kde sa napája na Moravskú vínnu cestu a smeruje na Dubňany. Za nimi, pri Jarohněvickom rybníku začína už skutočná cyklocesta (Mutěnická) s vylúčením automobilovej dopravy. Trasa je nádherná a cesta vedie čiastočne po nespevnenom, čiastočne po spevnenom povrchu okolo rybníka a miestnymi vrškami sa kľukatí medzi vinohradmi a poľami, až do obce Hovorany. Tam sa aj skončil druhý deň mojej cesty v penzióne, ktorého majiteľ je zároveň vinohradník a – ako som s radosťou zistil – dorába veľmi elegantné vína.

Ďalší deň ráno som nastúpil záverečnú časť cesty cez Terezín, Krumvív, Bohumilice (C 5064 – Moravská vínná, Velká opatovická), Velké Hostěradky, Bošovice, Otnice, Újezd u Brna (C 473, Brněnská), Sokolnice, Brněnské Ivanovice (C 5005). V istom slova zmysle šlo o najnáročnejšiu časť cesty, jednak kvôli stúpajúcej teplote vzduchu a vozovky, jednak kvôli tomu, že trasa viedla takmer výlučne po cestách pre motorové vozidlá, takže som bol hnaný vpred obiehajúcim osobnými a nákladnými vozidlami, ktorých hustota sa – úmerne s približovaním sa k Brnu – neustále zvyšovala. Situácia sa zlepšila až v samotnom Brne, kde sa tesne pred sútokom Svratky a Svitavy trasa napojila na „reálnu“ cyklistickú cestu vedúcu až do centra mesta a na Pedagogickú fakultu MU v Brne, kam som dorazil o 17:00 a bol privítaný prof. Jemelkom. Cestu späť do Bratislavy som absolvoval vlakom.

Ak máme stručne zhrnúť výsledok našej cesty, potom je to konštatovanie, že ciele trvalo udržateľného rozvoja sú v oboch prejdenných regiónoch implementované len veľmi pomaly a krajina nie je pripravená na klimatické zmeny. Mestá trpia zahusťovaním, nedostatkom zelene, malou plochou vsakovania vôd. Infraštruktúra je sústredená na automobilovú dopravu, cyklotrasy sú zväčša súčasťou hlavného alebo vedľajšieho dopravného koridoru, veľmi často bez reálneho označenia. V krajine prevláda intenzívne poľnohospodárstvo s monokultúrnymi plodinami, zväčša chýba protierózna líniová vegetácia (remízky, medze, brehové porasty). Povrchové vody sú silne eutrofizované (zariasenie v dôsledku tepla a splachov hnojív). Lesy sú nadmerne zaťažované ťažbou. Vodných plôch je málo, chýbajú mokrade, či suché poldre. Aleje okolo ciest sú prestarnuté alebo absentujú úplne.

Na strane druhej, ak by sme výskumnú cestu vykonali pred 10 rokmi, aplikácia by nám nedokázala poskytnúť prakticky žiadne cyklotrasy a cesty, po ktorých by sme šli, by boli lemované množstvom divokých skládok. Za posledné roky sa čoraz viac rozvíjajú vinárstva, včelárstva a rodinné farmy, ktoré majú dôležitý pozitívny krajinotvorný vplyv. Mestá a regióny postupne prijímajú opatrenia na zlepšenie kvality života. Dobrým príkladom je mesto Trnava a jeho *Stratégia adaptácie mesta Trnava na dopady zmeny klímy – vlny horúčav* z januára 2015, alebo najnovší *Akčný plán integrovaného environmentálneho manažmentu funkčnej mestskej oblasti Trnava* z marca 2018.⁴¹ Zvlášť treba oceniť, že viaceré opatrenia už v meste vidno – významne sa napr. zvýšil počet cyklotrás, rozbieha sa bike sharing,⁴² mesto vysadzuje novú zeleň, o ktorú sa stará aj v najsuchších mesiacoch roka.

⁴¹ Oba dokumenty je možné stiahnuť na stránke <http://www.trnava.sk/sk/clanok/strategieke-dokumenty> K téme manažmentu v rámci SDGs pozri (Monkelbaan, 2018).

⁴² www.trnava.sk/sk/aktualita/rozbehnite-to-s-arboria-bike-zdielane-elektrobicykle-vas-rychlo-a-pohodlne-prevezu-trnavou-1

Ak by sme, po skúsenosti z výskumnej cesty, mali navrhnúť niektoré opatrenia pre prejdenej regióny Trnavského a Juhomoravského kraja, boli by nasledovné:

V lokalitách chránených území vylúčiť hospodársku ťažbu dreva a obmedziť ťažbu kalamitnú, v zvlášť cenných lokalitách vyhlásiť bezzásahové zóny. Zvýšiť diverzitu lesných systémov.

Minimalizovať umelé úpravy vodných tokov (zavážanie suchých ramien), revitalizovať pôvodné mokrade, vytvoriť miesta na lepšie zachytávanie a vsakovanie zrážkovej vody.

Podporiť biologické formy poľnohospodárstva, malých a stredných farmárov (vrátane rodinných fariem, gazdovských dvorov, komunitných záhrad), dotácie a kompenzácie viazať na príslušné ekologické opatrenia.⁴³

Realizovať protierózne opatrenia – mozaikové štruktúry polí, striedanie trávnatých porastov, výsadbu protieróznej vegetácie, vytvoriť biokoridory

Revitalizovať a udržiavať mestské parky, intenzívne vysadzovať sídelnú zeleň, zabezpečiť ochranu starších drevín, pri novej výsadbe preferovať dreviny vhodné do priestoru sídiel.⁴⁴

Zvýšiť podiel priepustných alebo čiastočne priepustných plôch v mestách, vegetačných striech a odrazivých povrchov (strechy, fasády, chodníky).

Revitalizovať existujúcu a zabezpečiť novú výsadbu vhodných typov drevín v okolí ciest a objektov s nepriaznivým vplyvom na prostredie (tzv. izolačná hygienická vegetácia).

Zefektívniť odpadové hospodárstvo (napr. zálohovať plastové a hliníkové obaly), zlikvidovať divoké skládky odpadov.

Zvýšiť rozsah cyklotrás a to tak vnútromestských ako aj medziregionálnych. Odkloniť cyklotrasy od cestných komunikácií, v krajine napríklad využiť už existujúce a hlavne vytvoriť nové polospevnené alebo nespevnené úseky, ktoré môžu byť súčasťou budovania líniovéj a plošnej vegetácie (remízky).

Environmentálna výchova a jej význam pre výchovu k občianstvu

Ak máme dosiahnuť naplnenie cieľov udržateľného rozvoja, potom je nutné, aby sme týmto smerom zacielili výchovu a vzdelávanie, a to tak na úrovni škôl základných a stredných a pri štúdiu učiteľstva na školách vysokých, ako aj na úrovni celoživotného vzdelávania.⁴⁵ Ako prvý sa tejto úlohy ujal neziskový sektor. V posledných rokoch sa na Slovensku (ale aj v Čechách) etablovalo viacero významných projektov podporujúcich ekologické vzdelávanie. Zo slovenských menujeme napríklad projekty nadácií a inštitútov, akými sú Živica, Sokratov inštitút, Ekopolis, Daphne, Sosna, sieť environmentálne výchovných organizácií Špirála, či časopis Enviromagazín.

Občianska spoločnosť je teda v oblasti environmentálnej výchovy mobilizovaná predovšetkým prostredníctvom nadácií a inštitútov. Výrazne však pokrívajú dlhodobá politika štátu. Nejde ani tak o grantovú podporu, kde je tematika ochrany životného prostredia a udržateľného rozvoja integrovaná do viacerých operačných programov (hoci aj tu by sa zišla väčšia podpora a výrazne menšia byrokratická záťaž). Ide o začlenenie environmentálnej výchovy do oficiálnych výučbových osnov a priestor, ktorý je jej venovaný.

⁴³ K téme biologického poľnohospodárstva pozri (Gallayová, Šlinský, 2015), (Etigoff, 2017).

⁴⁴ Najnovšou príručkou k tejto problematike je (Hudecová, 2018).

⁴⁵ K školskému vzdelávaniu pozri napr. (Franck, Osbeck, 2017), k vzdelávaniu celoživotnému (Leal Filho, Mifsud, Pace, 2018).

Bohužiaľ je stále aktuálna väčšina záverov *Festivalu krajiny*, ktorý sa konal na zámku v Smoleniciach v roku 2009. Uvedme niekoľko najnaliehavejších. Environmentálna výchova nie je postavená na systematickom základe a environmentálne témy sú parciálne začlenené do mnohých predmetov, primárne do prírodopisu a zemepisu na ZŠ, biológie a geografii na SŠ. Čiastkovo sa riešia aj na predmetoch ako chémia a fyzika, dejinné súvislosti interakcií človeka a krajiny sú riešené v dejepise, etické aspekty, hodnotové orientácie a životný štýl v predmetoch etiky, výchovy k občianstvu a náboženstva. V uvedených predmetoch sú environmentálne témy zadefinované veľmi všeobecne a chýba dostatočný časový priestor na ich prebratie. Didaktické metódy sú zamerané predovšetkým na verbálne získavanie poznatkov a pri tak veľkej predmetovej a tým pádom aj pedagogickej fragmentácii absentuje prepojenie a celostný pohľad na problematiku. Ten sa prípadne uplatní len v nepovinných a voliteľných predmetoch (Izakovičová, 2009, s. 26–27).⁴⁶

To je však veľká škoda, pretože otázky životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja sú ideálnym priestorom pre získavanie nielen „know how“, ale aj „know why“ vedomostí. Sú skvelou príležitosťou pre rozvoj tzv. mäkkých zručností sociálnej komunikácie a kooperácie, rozvíjajú kritické myslenie a sú dobrým prostriedkom výchovy k tolerancii a demokracii. Zároveň umožňujú (a neraz aj vyžadujú) používanie takých metód a prostriedkov práce, akými sú súťaže, situačné hry, inscenačné metódy, brainstorming, terénne pozorovania a činnosti (Izakovičová, 2009), (Franck, Osbeck, 2017). Práve potreba terénneho vzdelávania a rozvoj jeho metód bola spúšťačom nášho projektu Spoločného vzdelávacieho projektu cezhraničného vyučovania.

Ten je však iba časťou komplexných zmien, ku ktorým by mohlo dôjsť. Dôležitou súčasťou výchovy k občianstvu by mali byť tacitné vedomosti a sociálne zručnosti. Výučba výchovy k občianstvu by sa aspoň čiastočne mala transformovať z „akademickej“ disciplíny na praktickú a hodnotovo orientovanú. Mala by vyjsť zo škôl na školské pozemky, do terénu, do krajiny; presunúť sa od interaktívnych tabúl, tabletov a mobilov do rôznych prírodných, kultúrnych a sociálnych prostredí (napr. zariadenia pre seniorov). Pomáhala by žiakom poznať samých seba, utužila by nielen ich myseľ, ale aj vzťahy a telo. Vyučovala by prostredníctvom pozorovania, trpezlivej práce, kooperácie, súcitu, zážitku. Pripravovala by súčasnú generáciu na to, aby prežila v budúcej distopickej ére,⁴⁷ a ak náhodou nenastane, umožnila by im prežiť kvalitný život nielen v ekonomickom blahobyte, ale aj v blahobyte komunitnom a osobnostnom.

Použitá literatúra

- AČ, A. (2014): Klimatické zmeny a ich vplyv na rozvojové krajiny. In: V. Andreotti, V. Cílek, J. Mesík et al.: *Globálne vzdelávanie: kontext a kritika*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, s. 52–63.
- CÍLEK, V. (2010): *Krajiny vnitřní a vnější*. 2. vyd., Praha: Dokořán.
- CÍLEK, V. (2014): Přístupy, rizika a hodnoty – od zahraniční pomoci k domácím krizím. In: V. Andreotti, V. Cílek, J. Mesík et al.: *Globálne vzdelávanie: kontext a kritika*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, s. 64–75.
- ETINGOFF, K. (2017): *Sustainable Development of Organic Agriculture: Historical Perspectives*. Oakville & Waretown: Apple Academic Press.

⁴⁶ Štátny vzdelávací program na Slovensku zaraďuje Environmentálnu výchovu medzi tzv. prierezové témy. Pozri <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/prierezove-temy/environmentalna-vychova/>

⁴⁷ K súčasným globálnym rizikám a k individuálnym a sociálnym predpokladom zvládania kritických situácií pozri (Cílek, 2014).

- FRANCK, O., OSBECK, Ch. (eds.) (2017): *Ethical Literacies and Education for Sustainable Development: Young People, Subjectivity and Democratic Participation*. Palgrave Macmillan.
- GALLAYOVÁ, Z., ŠLINSKÝ, J. (2015): Alternatívy v poľnohospodárstve. In: Z. Gallayová, J. Hipš, J. Markoš, Z. Dovalová (eds.): *Súčasná spoločnosť – výzvy a vízie*. Dotlač 1. vydania z r. 2013. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, s. 164–181.
- HOLDEN, E. et al. (eds.) (2018): *The Imperatives of Sustainable Development: Needs, Justice, Limits*. London & New York: Routledge.
- HUDECOVÁ, Z. (2018): *Príroda v meste: nový pohľad na tvorbu a údržbu zelene a záhrad*. Bratislava: Živica.
- IZAKOVIČOVÁ, Z. (2009): O environmentálnej výchove v zmysle koncepcie trvalo udržateľného rozvoja. In: *Enviromagazín*, 2009/6, s. 26–28.
- JEMELKA, P. (2016): *Reflexe environmentální problematiky v dějinách české a slovenské filosofie*. Praha: Filosofia.
- JEMELKA, P., LESŇÁK, S., ROZEMBERG, A. (2010): *Environmentalizmus a slovenská filozofia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- LEAL FILHO, W., MIFSUD, M., PACE, P. (eds.) (2018): *Handbook of lifelong learning for sustainable development*. Cham: Springer.
- MAL, S., SINGH, R. B., HUGGEL, Ch. (eds.) (2018): *Climate Change, Extreme Events and Disaster Risk Reduction*. Cham: Springer.
- MONKELBAAN, J. (2018): *Governance for the Sustainable Development Goals: Exploring an Integrative Framework of Theories, Tools, and Competencies*. Singapore: Springer.
- NOVÁČEK, P. (2010): *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2012): *Úvod do environmentálnej etiky: kapitoly z aplikovanej etiky IV*. Prešov: Michal Vaško.
- ROGERS, P. P., JALAL, F. K., BOYD, J. A. (2008): *An introduction to sustainable development*. Sterling: Earthscan.
- SAJA SANNEH, E. (2018): *Systems Thinking for Sustainable Development: Climate Change and the Environment*. Cham: Springer.
- SMREKOVÁ, D., PALOVIČOVÁ, Z. (1999): *Podnikateľská a environmentálna etika*. Bratislava: Iris.

Resumé

The first – theoretical – part of the paper introduces the concept of sustainable development in the way it is used by the *2030 Agenda for Sustainable Development* set by the United Nations General Assembly in 2015. The second – research – part deals with the report from a three-day research cyclo-trip realized on cycleways shown on the map at the end of August 2018 with the starting point at the Faculty of Arts of the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava and the goal at the Faculty of Pedagogy of Masaryk University in Brno. Particular attention is paid to the manifestations of climate changes, landscape ecology and environmental specifics of the Trnava and South Moravia regions. The final – implementation – part of the paper is devoted to the importance of sustainable development, especially environmental protection and climate change, for civics education.

The key output of the paper is the design of a set of ten measures to improve the environmental situation of the regions: 1) To exclude economic logging and to reduce calamity logging in protected areas, to declare non-intervention zones in valuable areas and to increase the diversity of forest systems. 2) To minimize artificial water courses, to revitalize original wetlands, to create sites for better capturing and infiltration of rainwater. 3) To support biological forms of agriculture, small and medium-sized farmers (including family farms, farmyards, community gardens), to link subsidies and compensation to appropriate environmental measures. 4) To implement anti-erosion measures – mosaic structures of fields, alternation of grasslands, planting erosion vegetation, creating bio-corridors. 5) To revitalize and maintain urban parks, to intensively plant residential greenery, to ensure the protection of older woody plants, in case of new planting to prefer woody plants suitable for the areas of settlements. 6) To increase the proportion of permeable or partially permeable areas in cities, vegetation roofs and reflection surfaces. 7) To revitalize existing plants and to provide new planting of suitable types of woods around roads and objects with adverse environmental impacts. 8) To make waste management more efficient, to destroy wild waste dumps. 9) To increase the range of cycle routes, both in-city and the inter-regional ones. To divert the cycling routes from roadways; to use existing ones in the country and, in particular, to create new semi-reinforced or unpaved sections that can be parts of the line and area vegetation. 10) To promote and implement civic and environmental responsibility education to the curriculum, to increase the use of methods and means of work such as competitions, situational games, staging methods, field observations and activities.

2. blok: Historie regionu – významné osobnosti a jejich vliv

Blok věnovaný konkrétním osobnostem regionu, ať už rodákům, nebo mužům a ženám, kteří byli v místě aktivní. Cílem dvou bloků věnovaných historii je seznámit posluchače nejenom s konkrétními událostmi a lidmi svázanými s regionem, ale zasadit skrze tyto informace region do širšího kontextu středoevropského vývoje i historie Evropy a západní společnosti obecně.

Stopy T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků na obou březích řeky Moravy

Traces of T. G. Masaryk and His Colleagues on Both Banks
of the Morava River

ERIKA VONKOVÁ

Abstract: The first part of the paper is devoted to a consideration of what the secret of the extraordinary personality of T.G.M. as a poor boy who broke through consists in. The author offers an answer to the „Attempt at the Graphological Biography of T.G. Masaryk“ by Robert Saudek, published in Masaryk's Proceedings in 1927. The second part of the text highlights the relationship of T.G.M. to both banks of the Morava River during his childhood, specifying it on both the Moravian and Slovak sides. The third part is aimed at Masaryk's contacts with the natives at the time of his teaching at the University of Vienna and the University of Prague. The Vienna contacts are connected on the basis of cooperation between the Slovak academic association Tatran and the Czech academic association. The cooperation of T.G.M. with the future doctor in Senica Dr. Ludevít Šimek and young Skalička citizen Pavel Blaho is mentioned. The cooperation with Slovak students at the time of Masaryk's engagement at the Czech University of Prague is connected with their activities around „Detvan“ and „Čas.“ The fourth part is devoted to the cooperation of T.G.M. with Slovak friends from the close neighbourhood of the Morava River on the Slovak side during the preparation and start-up of „Hlas“. The Moravian side of the Morava River in the matter of contacts with T.G.M. is represented by a native of Brumovice, the so-called creator of the Masaryk legend – editor of the magazine Čas, politician, journalist, writer and historian, Jan Herben, who spent almost all his life assisting Masaryk and his ideas. The text will also recall the important personality of Hodonín – Emanuel Havelka, who led five dialogues with Masaryk between 1904–1910, especially about religion, philosophy and education.

Keywords: T. G. Masaryk, Skalica, Hodonín, Pavel Blaho, Ludevít Šimek, Jan Herben, Emanuel Havelka

Úvod

Jedna z nalezených her fiktivního českého génia Járy Cimrmana předkládá otázku, kterou z významných osobností českých dějin vyzvednout z pomyslného očištěnce do „Českého nebe“. Úkol je to nelehký. Stávajícím osmi obyvatelům „Českého nebe“ značně komplikuje jejich nadpozemskou existenci zodpovědnost za výběr budoucích kolegů z rozsáhlé databáze elit českých dějin. Schůzujícím nebešťanům by volbu zajisté usnadnila konzultace s více či méně renomovaným vědcem z oblasti přírodních či společenských věd, možná dokonce i filosofem. V následně předloženém seznamu navrhovaných by zajisté nechybělo jméno prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka. Jeho aktuální i následný vliv na společenské dění je nezpochybnitelný, stejně tak je i nezpochybnitelný jeho vliv na myšlení, životní postoje i činy poměrně širokých vrstev obyvatelstva.

Ihned na počátku si položíme spolu s Jaroslavem Opatem otázku: „V čem spočívá tajemství mimořádnosti jeho osobnosti?“ (Opat, 1990, s. 25). Podobnou otázku si kladl i blízký přítel a spolupracovník Masarykův Jan Herben, který v této souvislosti poznamenává, že Masaryk byl „Chudý chlapec, který se prosadil...“ (je to i název Herbenovy knihy o Masarykovi) (Herben, 1925, s. 291). Opat, stejně jako i Herben a další, přicházejí k závě-

ru, že to nebyla souhra štěstí, vnějších okolností, nýbrž jeho přístup k životu, jeho práce, jeho chování. Na tomto místě uveďme vyjádření spisovatele Ludvíka Vaculíka, které nalezneme v pamětní knize návštěvníků Masarykova muzea v Hodoníně: „Když jsem projížděl krajinou mezi Hodonínem a Brnem, vpravo i vlevo byly odbočky do míst svázaných s dětstvím T. G. Masaryka. Jaká to nevýrazná krajina k ničemu nepovzbuzující! Tu zbude nadanému děcku a mladému člověku než pustit se do duševního podnikání, poslechnout své touhy po vzdělání a poznání. To je důkaz, že člověk ze sebe může udělat to, čím chce být, když odlepí nohy od hlíny. Pak přijde kázeň, odpovědnost, smysl pro skutečnost a pracovní vůle.“ (Vaculík, 1996).

K tajemství mimořádnosti syna kočího a kuchařky, takto je charakterizován v textu Ireny Chovančíkové (Chovančíková, 2012, s. 1), se snažili přiblížit i grafologové. V Masarykově sborníku v ročníku II z roku 1927 nalezneme poměrně obsáhlý „Pokus o grafologický životopis T. G. Masaryka“ od Roberta Saudka. Ten na základě podrobného rozboru šesti Masarykových rukopisů z let 1879–1925 přichází k závěru, který samotného autora překvapil. Část Masarykových vlastností dle grafologa prolíná jeho osobností ve všech spisech (tedy napříč šedesáti čtyřmi léty): „...vnitřní vyrovnanost a harmonie, pevnost, spolehlivost, věrnost, přirozenost, věcnost a důslednost...Tyto vlastnosti jsou sdruženy s vysokou inteligencí, duševním jasnem, kritickým smyslem, silnou originalitou, osobní skromností a velkou přirozeností.“ (Saudek, 1927, s. 8). Autor rozboru našel jistý posun během 46ti let od ryzího charakteru učenectví k myšlení střízlivějšímu a věcnějšímu. Saudek závěrem zdůrazňuje typické dominantní rysy Masarykovy osobnosti: „...sebekontrola, nadvláda rozumu nad city...“ (Saudek, 1927, s. 9). Zde přidejme ještě jeden rys, který nabízí brněnský znalec Masarykovy filosofie Lubomír Nový: „...jednota osobnosti a myšlení...“ (Nový, 1994, s. 20). Tedy není možno než konstatovat, že bez uvedených vlastností a dominantních rysů by Masaryk nemohl podniknout titánskou cestu z periferie monarchie do symbolu naší nové státnosti.

Soustředíme svou pozornost k některým, námi vybraným fenoménům geografickým, myšlenkovým i lidským, které T. G. Masaryk při oné cestě ovlivňovaly. Filtr, který je pro jejich třídění zvolen, je určen tématem: vztah T. G. Masaryka k oběma břehům řeky Moravy, druhým momentem, který bude zohledněn, je preference historické literatury téměř výlučně vydané ještě za života Masarykova.

První kontakt s břehem Moravy, a to na dnešní moravské straně, je spojen s jeho narozením v městě Hodoníně. Ovšem otec Josef pocházel ze staré rodiny v Kopčanech, tedy na straně slovenské. Pokud navštívíme hřbitov v Kopčanech, nalezneme jednoznačně ještě dnes mezi nejfrekventovanějšími jmény na náhrobcích příjmení Masaryk. V souvislosti s polemikou o původu T. G. Masaryka ve vztahu k jeho příjmení (a příjmení jeho otce Josefa) zmiňme poměrně časově rozsáhlou diskusi započatou tzv. vlasteneckými spisovateli (Grégr, Lenz, Váňa) v 90. letech 19. století. Tito spekulují nad několika možnostmi: otec Josef s příjmením Maszarik, Tomáš s příjmením Masaryk či Masařík? (Doležal, 1925). K vysvětlení nesrovnalostí přistoupil Masarykův spolupracovník a vydavatel Času Jan Herben, který vydal rodné listy otce Josefa i syna Tomáše, „...aby bylo vidno, že otec se jmenoval Maszarik (pravopis maďarského kněze v Holíči) a že syn jméno svoje vlastně počestil, když si přál, aby hodonský administrátor P. Holub vydal mu křestní list tak, jak se skutečně jeho jméno vyslovuje.“ (Herben, 1925, s. 371). Masarykovy nesnáze související s různým psaním jeho příjmení ho provázely zjm. při jeho vstupu do politiky. Jan Herben uvádí jako typický příklad spor Masarykův s prof. Kvíčalou v Písku z roku 1891, kdy svým voličům do říšské rady byl nucen dokonce předložit svůj rodný list.

Oba rodné listy byly Janem Herbenem publikovány jak v Času, tak i v Masarykově sborníku I z roku 1925 jako přílohy 13 a 14.⁴⁸

Kontakt T. G. Masaryka s oběma břehy řeky Moravy je na moravské straně spojen s celým jeho dětstvím, které prožil v Hodoníně, Mutěnicích a Čejkovicích (Čejkovice považoval za domov svého dětství), později po svém návratu ze studií na hustopečské reálce s prvním svým dvouměsíčním působením v roli praktikanta na hodonínské škole. Bezprostřední kontakt T. G. Masaryka na straně z dnešního pohledu slovenské je v letech jeho dětství dokumentován rodinnými návštěvami četného příbuzenstva v Kopčanech, Holíči, Šaštíně i Skalici. Zde T. G. Masaryk svůj bezprostřední osobní kontakt s pobřežím řeky Moravy postupně opouští. Byla zahájena jeho dlouhá a mnohdy strastiplná cesta z periferie mocnářství do symbolu naší nové státnosti. Jeho odpoutání od rodné hroudy jej nasměrovalo v letech jeho gymnasiálních studií nejprve do Brna, později v letech jeho vysokoškolských studií do Vídně a Lipska.

Pedagogická kariéra, která započala jeho nepříliš úspěšným angažmá na hodonínské alma mater, byla na půdě univerzitní zakotvena v prostředí vídeňské univerzity, kde začal koncem dubna 1879 měsíc po své habilitaci jako docent přednášet. Vídeňské prostředí jej možná překvapivě seznamuje s českým kulturním životem, s jeho dějinami i přítomností. Masaryk se totiž téměř až do svého vídeňského pobytu pohyboval v širším prostředí jižní Moravy, kde „...převládalo více cítění a uvědomění zemsky moravské než snad nacionálně české či německé. Hlavním městem, k němuž směřoval sociální život kraje, byla Vídeň. Do Vídně se chodilo za prací, do učení.“ (Opat, 1990, s. 29). T. G. Masaryk je však nucen své vídeňské pedagogické působení ukončit převážně z finančních důvodů v roce 1882. Napřel tehdy veškeré své síly, včetně přátelských i akademických kontaktů (zjm. s prof. Kvíčalou) v pražském prostředí, k svému přesídlení na jedinou tehdy českou pražskou univerzitu. Masarykovo velké úsilí bylo odměněno císařským jmenovacím dekretem z 13. srpna 1882 s příslibem jmenování řádným profesorem do tří let (včetně platu). To, že hnací silou byl motiv finanční (na Masarykově platu již byla závislá jeho žena i děti), dokumentuje i jeho zoufalá krajní úvaha o přestěhování celé rodiny do Ameriky.

Kontakty s lidmi pobřeží Moravy v období vídeňském

Pokud bychom měli dohledat první kontakty T. G. Masaryka s výsledným velkým vlivem na část vznikající budoucí slovenské inteligence, musíme obrátit svou pozornost k době jeho pedagogického působení na vídeňské univerzitě v letech 1879–1882. Právě zde se formuje budoucí skupina jeho příznivců v řadách tehdejších vídeňských studentů. Tento vliv se odvíjí od momentu, kdy se nastěhoval slovenský akademický spolek Tatran do českého akademického spolku, jehož členem a za určitý čas i předsedou byl T. G. Masaryk.⁴⁹ Pokud bychom hledali Masarykova nejstaršího slovenského obdivovatele ve Vídni, narazili bychom na tehdejšího pokladníka a později i předsedu slovenského akademického spolku Tatran medika a budoucího lékaře ze Senice Dr. Ludevíta Šimka. Ten píše ve svých vzpomínkách:

⁴⁸ Autorka textu dokumentuje svéráznost zápisu jmen a příjmení do rodných listů dětí i lutheránskými kněžími příkladem svého holičského dědečka, který je zapsán roku 1891 v rodném listě jako Jan Ribar namísto Ján Rybár. Potíže s tím související ho provázely téměř celý život – od jeho let tovaryšských ve Vídni až po zápis v rodných listech jeho dětí a dokonce i vnuků.

⁴⁹ Masaryk jako předseda – starosta – Akademického spolku vybudoval knihovnu. Jeho sílící vlastenectví se projevovalo m. j. tím, že se tehdy podepisoval jako Vlastimil Masaryk.

„Mne velmi imponovala smelost a neústupnost Masarykova a až práve som pramálo vedel o ňom jako vedátorovi... bol som presvedčený, že je hlboký mysliteľ a zosobnená poctivosť, neoblomný charakter. Len jedno sa mi nezdalo, že bol od svých napadateľov charakterizovaný jako neznaobh...“, takto referuje ze soukromého dopisu Dr. Šimka Anton Štefánek (Štefánek, 1931, s. 211). Mladý Šimko navštívil niekoľik Masarykových prednášok, ktoré jej natolik ovlivnily, že se později „... utužoval ve svém náboženském přesvědčení v knihách a pracích Masarykových.“ (Štefánek, 1931, s. 211). Je zajímavé, že i po odchodu Masaryka z Vídně do akademického prostředí pražské filosofické fakulty jeho vliv mezi slovenskými studenty nevyprchal. Naopak velmi se rozhořel boj dvou nesmiřitelných táborů masarykovců a antimasarykovců uvnitř spolku Tatran. Tím nejaktivnějším mezi masarykovci byl po svém příjezdu do Vídně student medicíny Pavel Blaho ze Skalice. Jeho kolega z vídeňských studií, který byl velký masarykovec, Hugo Bezdek (dokonce ve Vídni odebíral časopis Čas) píše o postupném zapojování Pavla Blahu mezi slovenské masarykovce. Bezdek nepovažoval Blahu za pravověrného masarykovce, nicméně jeho způsob práce se Masarykovi podobal. „... smysl pre drobnú prácu mal neobyčajnú a tým byl Masarykovi blízky... Blaho od prírody cítil s ľuďom, miloval prácu medzi ľuďom, robil to, čo Masaryk nazval drobnou prácou. Odpor Ráčkovcov (E. V. : antimasarykovci ve Vídni) bol príčinou, že Blaho často balancoval medzi obojím smerami. Nedlho pred vydávaním Hlasu bol Blaho pozvaný do Prahy... kde sa ustálili na tom vydávať Hlas. Blaho pristal ochotne a prevzal spoluredaktorstvo... Potom sa dal Blaho neskoro celkom do služieb myšlienke Hlasu“, takto vzpomíná na svůj soukromý rozhovor s Hugo Bezdekem Anton Štefánek (Štefánek, 1931, s. 212). Není bez zajímavosti, že i přes vleklé finanční problémy s udržením Tatranu při životě (podrobněji o krizi Tatranu Lukáčová, 2017) do slovenského studentského spolku vstupovali i četní moravští studenti, a to převážně z důvodu blízkosti k Masarykovým ideám. Po roce 1898, tedy v době postupného odumírání Tatranu, se aktivita mladých slovenských a moravských studentů ve Vídni plně soustřeďovala k přípravě měsíčníku Hlas. Zde plnil centrální úlohu Skaličan Pavel Blaho. Anton Štefánek, od počátku 20. století patřící též k Hlasistům, důrazně upozorňuje, že v tomto přípravném období měsíčníku Hlas se výrazně projevovaly vlivy české, a to skrze moravské Slováky, kterých bylo ve spolku 7–8, ale zejména skrze Pavla Blahu (Blahu nazývali někteří Slováci čechofilem). V tomto přípravném období vstupuje do kontaktu s budoucími činovníky Hlasu syn T. G. Masaryka Herbert Masaryk, budoucí talentovaný český malíř. Kontakty se uskutečňovaly v bytě Ctibora Bezdeka ve Vídni, kde se vedly většinou za přítomnosti Herberta Masaryka dlouhé diskuse nad myšlenkami jeho otce. Pro úplnost je potřeba zmínit se o velkém vlivu Pavla Blahy ve Vídni na členy vídeňského spolku Národ, kde se poctivě četly české časopisy Čas a Naše doba a často i texty Masarykovy, zpívaly slovenské písně, pořádaly různé přednášky, hrálo divadlo a budil národ k národnímu vědomí. Do Národa chodili mnozí vídeňští Češi i vídeňští Slováci. Výsledek této práce se projevil „... při krajinských volbách, když vídeňští Slováci na vlastní útraty a s nevšedním oduševněním šli volit Blahu“ (Štefánek, 1931, s. 214).

Kontakty s lidmi pobřeží Moravy v období pražském po roce 1882

Věnujme další pozornost Masarykovým kontaktům s lidmi s původem v námi sledovaném teritoriu – moravskoříčným pobřeží v okolí Hodonína a Skalice v období Masarykova angažmá v pražském akademickém prostředí. Vykročíme tedy ze strany slovenské. Anton Štefánek ve svém textu z roku 1931 konstatuje, že „Největší vplyv na slovenskú mládež vyvinul Masaryk v Prahe .. začiatkom deväťdesiatych rokov...“ (Štefánek, 1931, s. 216). Jeho vliv byl spojován s aktivitou slovenských studentů ve spolcích Detvan a Českoslovan-

ská jednota. Mezi nadané a národně otužilé studenty si bojovný profesor Masaryk našel cestu poměrně záhy, i když většina z nich studovala medicínu. Skutečnými jeho žáky i skrze výuku byli pouze Smetanay a později Štefánik. Zde je nutno konstatovat, že česko – slovenská vzájemnost byla v době před vydáváním časopisu Hlas budována skrze praktické pokyny, rady, informace a kritiky uveřejňované v časopisu Čas. Zejména příspěvky Štefánikovy v „pondělníčku“ Času působily velmi silně na českou veřejnost a slovenskou mládež v Praze. V Praze se formující část slovenské inteligence dokonce přišla s názorem, že bojovný profesor Masaryk právě začátkem devadesátých let vydal impuls pro probuzení slovenské mládeže k životu a rozpohybování boje za slovenskou věc. Poměrně velkou angažovanost, podotkněme, že velmi kritickou ve vztahu k tehdejší pasivitě Slováků, vyvíjel Masarykův student Smetanay, který posléze stál i u zrodu časopisu Hlas. Zde vstupuje do hry opět skalický rodák Pavel Blaho. Ten pomohl vyřešit Smetanayovu nesnáz s vydáním jeho velmi kritického textu „Zkaza ľudu slovenského“. Blaho vyvinul značné úsilí, včetně využití svých kontaktů a text vydal ve Vídni v roce 1890.

Uhorská Skalica, místo vydávání politické revue Hlas

O nutnosti samostatného časopisu, politické revue pro mládež se začalo hovořit mezi slovenskou studující mládeží již v roce 1896–1897, a to v souvislosti s kritikou zjm. Národních listů a Slovenských pohľadov (kritika abstraktní řeči a pasivity). Program budoucí politické revue byl nastolen v rámci otevřené diskuse s Masarykem při návštěvě šesti studentů v čele s Vavro Šrobárem 4. 4. 1897 u Masaryka v Bystrici (účastníci tvrdili, že se konference odehrávala pod košatým stromem v zahradě). (Šrobár, 1928/1929). Podle paměti Šrobára Masaryk zdůrazňoval pro budoucí časopis Hlas, aby měl „...Solidný základ filozofický, národne politický, sociálne hospodársky a kultúrne politický. Časopis musí byť skutočným zrkadlom slovenského života, ale musí byť kritický a musí mať jasný program do budúcnosti.“ (Štefánek, 1931, s. 228). Není bez zajímavosti, že účastníky konference zaujala zjm. Masarykova slova o tzv. národní svornosti a nesvornosti, a to v souvislosti s výše uvedenou kritičností. Masaryk se prý vyjádřil následně: Pokusme se pracovat při nesvornosti...

Když o rok později v roce 1898 vyšlo ve Skalici první číslo Hlasu (ne příliš bojovné), ozvaly se námitky proti mladým, kterým bylo vytýkáno, že ruší národní svornost a napadají uznávané vůdce. Historie i přesto hodnotí politickou revui Hlas jako první „...opozičný časopis, ktorý zrevolucionoval srdcia i hlavy menovite mladej generácie na Slovensku.“ (Štefánek, 1931, s. 232). Hlavním redaktorem časopisu Hlas se stal mladý lékař Pavel Blaho ze Skalice a hlavním spolupracovníkem Vavro Šrobár. Vydávání časopisu v Uherské Skalici uprostřed českého a slovenského území se záměru masarykovské drobné práce – mravní obrody a československé národní myšlenky a slovenského realismu – velmi osvědčilo. Vydávání Hlasu ve Skalici mělo dvojí význam: Pavel Blaho mohl vzhledem ke geografické a administrativní poloze Skalice úspěšně řešit zvláště otázku školskou, hospodářskou, organizační, lidově výchovnou a otázku československou dle zásad hlasismu. Svobodné město Uhorská Skalica měla tehdy svůj vlastní magistrát a policejní pravomoc vykonával městský kapitán. Tento starší člověk dokonce pořádně ani neovládal maďarštinu a nebyl rozhodně šovinista. Ve Skalici bylo možno činit něco, na co v jiných městech slovenští národovci ani nepomysleli, jak tvrdí znalec tehdejších poměrů Anton Štefánek. Nelze však opomenout fakt, že Pavel Blaho, stejně jako i později Skaličan Dr. Okánik jako vynikající političtí taktici dokázali vycházet jak s městským kapitánem, tak i se skalickou maďarskou inteligencí. Jako druhý význam pro možnost spojit časopis Hlas se Skalicí je fakt, že Skalica byla již velmi dávno střediskem roduvěrného slovenského kněžstva,

a to jak katolického, tak i protestantského – např. ostrihomský kardinál Ján Černocho, strýc Pavla Blahu, byl též Skaličanem. Ján Černocho se však negativně stavěl proti realitě nově se koncipujícího státu a trval na zachování stávajících poměrů s odkazem na neznabožské Čechy (Ďurovič, 2009). Pavel Blaho dokonce někdy využíval ve prospěch práce Hlasu některé mladé katolické kněží, čímž se m. j. takticky zaštitil proti nařčení z ateismu nebo anarchismu. Skalica, Hodonín, ale i blízké Uherské Hradiště se tedy staly epicentrem československých styků a později dokonce i československo – anglických. K Blahům na návštěvu ve Skalici chodívali členové tehdejší anglické kolonie ve Vídni: např. profesor Seton Watson (nejuznávanější anglicky hovořící odborník na národnostní poměry v Uhersku, který je přímo citován je i v Encyclopædia Britannica z roku 1911), redaktor Timesů ve Vídni J. W. Steed, anglický konzul ve Vídni Philpots a další. To, že jsou to jména spojena s aktivitami Masarykovými, je známo. A právě uvedení Blahovi přátelé informovali svět o aktuálních poměrech na Slovensku, stejně jako i aktivitách ve prospěch budoucího vývoje nových společenských poměrů.

Pavel Blaho redigoval první čtyři ročníky Hlasu. V době jeho angažmá se v časopise zrcadlí několik poloh zvláštnosti jeho osobnosti. Například jeho přístup k praktickému řešení demokratického smýšlení v práci s lidmi má za důsledek, že právě Blaho vytvořil svou prací a osobností zvláštní typ lidově výchovného pracovníka (to platí nejen o době jeho aktivit pro Hlas, ale zejména pro jeho další aktivity ve prospěch Skalice a Skaličanů v průběhu jeho příštího aktivního života jako Pavla Blahu, občana Skalice). Též okolnost, že se v časopise Hlas v době Blahova redigování nevyostřila otázka klerikalismu ze slovenské strany tak, jak ze strany české, je zajisté výsledkem specifiky jeho osobnosti. Hlas vycházel šest let (od roku 1898 do roku 1904). Zanikl, podle jednoho z aktérů Hlasu Antona Štefánka, na přirozenou smrt slovenskou: vyčerpanost hmotnou a částečně i duchovní. Sám Štefánek pokračoval v šíření Masarykových myšlenek v Budapešti, kde spolu s Hodžou začal vydávat časopis Slovenský obzor. Stejný směr šířil i nabral i časopis Prúdy, který dokonce přežil válku.

Uhorská Skalica, souvislosti se vznikem Československa

Skalického významného občana Pavla Blahu bychom mohli spojit s děním v okruhu T. G. Masaryka opět ve Skalici v roce 1918 jeho vstupem na politickou scénu, k níž jej podněcoval spoluhlasiista Anton Štefánek. Historie označuje Pavla Blahu zejména v souvislosti s faktem, že se stal signatářem pro Slováky velmi významné Martinské deklarace, v níž se Slováci přihlašují k myšlence i realitě společného státu. Ve spojení s městem Skalica je však nutno Pavla Blahu vyzvednout jako důležitou osobnost v procesu cesty ke konstrukci podmínek pro krátkodobé fungování prozatímní československé vlády pro Slovensko. Tato měla viditelný, byť dočasný cíl: byla, vedle Slovenské národní rady, druhým pretendentem na vytržení slovenského území z moci maďarských orgánů. Předsednictvo Národního výboru československého udělilo plnou moc lékaři Vavru Šrobárovi, který uvedenou prozatímní vládu pro Slovensko složil ze slovenských politiků jemu blízkých. A jedním z nich byl Pavel Blaho. Na Slovensko dočasná vláda dorazila přes Hodonín, kde se ráno 5. listopadu 1918 uskutečnilo její první zasedání. 6. listopadu 1918 se vláda usídlila ve Skalici. V dočasné vládě pro Slovensko byl Pavel Blaho pověřen vedením státní administrativy, zemědělství a zásobování. (Lukáčová, 2017). Vzhledem k faktu, že Šrobár musel již 6. listopadu 1918 odcestovat do Prahy, nejaktivnějším protagonistou se stal Pavel Blaho (některé prameny uvádějí, že se dočasná vláda nazývala vládou Pavla Blahy). Ten musel řešit četné organizační a finanční problémy. I když dočasná vláda měla jepičí život a je dle

textu Ladislava Vojáčka rozdílně hodnocena, přece se zdůrazňuje velké organizační úsilí Pavla Blahy ve prospěch jejího praktického fungování (Vojáček, 2001).

Na závěr si dovolueme uvést jednu zajímavou aktivitu Pavla Blahy, která je sice mimo námi sledované téma, nicméně pro Pavla Blahu jako člověka s masarykovským smyslem pro drobnou práci typická. Nalezneme ji ve vzpomínkách jeho blízkého přítele a spolupracovníka Antona Štefánka, taktéž blízkého přítele a spolupracovníka Masarykova. Anton Štefánek a Pavel Blaho se snažili zajistit vzdělání na českých hospodářských, obchodních a průmyslových školách skupině čtyřiceti slovenských žáků, které shromáždili ve Skalici. O tomto záměru se dověděl holičský okresní náčelník. Aby jim zabránil překročit hranice, dal obsadit stanice v Kútoch, v Holiči a ve Skalici. Anton Štefánek líčí situaci následovně: „Prešli sme (E. V.: Štefánek a Blaho) preto s nimi v noci v plnej tichosti hranicu u sudoměřického potoka. Šťastne sme dovedli mládež na patričné ústavy: do Přerova, Brna, Kuklen, Jičina. Niektorí z nich chceli od radosti vyvrátit pohraničný kameň neďaleko stanice sudoměřickej.“ (Štefánek, 1931, s. 206).

Kontakty T. G. Masaryka s lidmi z moravské strany řeky Moravy

Jan Herben

Přistupme nyní k našemu tématu z pohledu z moravské strany řeky Moravy. Je zřejmé, že se T. G. Masaryk setkal ve svém dlouhém a plodném životě s řadou obyvatel původem z okolí mezi Skalickou a Hodonínem. Pokud bychom na moravské straně hledali zástupce, jenž byl Masarykovým charismatem naprosto viditelně ovlivněn a zároveň byl osobností známou a vlivnou, měli bychom vzpomenout na politika, novináře, spisovatele a historika Jana Herbena. Jan Herben se narodil v roce 1857 v Brumovicích u Hustopečí, jeho rodiče však před jeho narozením žili v místě Masarykova šťastného dětství v Čejči. Poprvé se Jan Herben s Masarykem setkal již o prázdninách v roce 1876 v Kloboukách u Brna, které byly vzdáleny od jeho bydliště v Brumovicích pouze několik kilometrů (Masaryk zde trávil prázdniny u rodičů). Jak sám Herben poznamenává ve vzpomínkách, již tehdy v něm mladý doktor filosofie zanechal velký dojem (v Kloboukách se potkávali i v průběhu několika dalších prázdnin). Další kontakty lze zaznamenat v době Herbenových studií na pražské filosofické fakultě, kdy pravidelně navštěvoval Akademický čtenářský spolek Jungmann. A právě zde 15. listopadu 1882 poprvé vyslechl Masarykovu přednášku, konkrétně na téma Drama krátkého života Blaise Pascala – zápas mezi exaktním myšlením a horoucí zbožností. Po přednášce se Herben připojil k Masarykovi a doprovodil ho domů. Po cestě vedli rozhovor o náboženství a německé filosofii, mezi jejichž obdivovatele dle Herbena Masaryk nepatřil. Definitivní vstup Jana Herbena na cestu služby Masarykovi a jeho idejím je spojen s rokem 1886. Od tohoto roku téměř padesát let obhajoval, vysvětloval, upřesňoval a propagoval myšlenky T. G. Masaryka. F. X. Šalda tvrdil, že „Herben to podal tak, že lidé tomu velmi dobře rozuměli, precedil to populárním cedníkem všechno faustovství zůstalo v cedníku a ostatek prodával se v laciných porcích pro lidi menší duševní náročnosti, kterým šly ovšem dobře k duhu. Co dokázal Herben svým popularizačním talentem, toho by nikdy nedokázal Schauer nebo jiný muž myšlenkově výraznější, který by žil intensivnějším životem vnitřním. ‘Ich dien’ – sloužím, říkával Herben o svém životním poslání vzhledem k Masarykovi; sloužil jistě věrně, s nejlepší vůlí a po svém nejlepšímu rozumu, ale způsobem poněkud osudným.“ (Šalda, 1936/1937, s. 141).

V Masarykovi nacházel Herben nejen celoživotní vzor, ale i program. Herben stál na straně Masarykově v „bojích o rukopisy“, stejně jako se bok po boku Masarykovi angažo-

val v „hilsneriádě“. Na stránkách Času, který Herben redigoval, se několikrát postavil za Masaryka, za což si od antisemitistické veřejnosti vysloužil nařčení, že je s Masarykem placen od židů. Dne 4. února 1900 dokonce dostali Masaryk s Herbenem obsílku k soudu za články v Čase a za brožuru o přelíčení s Hilsnerem, které uveřejnili. Právě v těchto kritických chvílích se vztahy mezi oběma moravskými rodáky upevnily do té míry, že v roce 1899 nabídl Masaryk Herbenovi, aby se Čas stal oficiální tribunou nově založené realisticke strany. Jan Herben již od počátku svého angažmá v Času nabídl spolupráci Masarykovi, i když Masaryk byl k některým textům, zvláště v prvním čísle Času, velmi kritický. Prvotní obavy tímto faktem inspirované, že Masaryk bude příliš zasahovat do chodu redakce, se však naplnily pouze v letech 1890–1893, kdy byl, ač zastával funkci šéfredaktora, vskutku ve stínu nejen Masarykově.

Položme si však na tomto místě praktickou otázku: Lze nalézt v Herbenově široké aktivitě tu, která je ve vztahu k Masarykovi nejtransparentnější? Zajisté ano. Herben vytvářel masarykovskou legendu a svými texty tuto legendu šířil ve směru široké veřejnosti. Zejména po válce věnoval Jan Herben téměř celou svou energii prvním prezidentovi nově vzniklého státu. Jeho texty jsou ve velké míře zakotveny ve vlastních vzpomínkách, což je patrné např. v Herbenově Masarykově biografii. Též jeho podíl na vydávání všech ročníků Masarykových sborníků je více než viditelný (viz jmenný rejstřík ve všech svazcích, kde je Herbenovo jméno téměř nejvíce zastoupeno). Jan Herben dokonce vstoupil do diskuse o Masarykově původu. Vydal v Času a i v Masarykově sborníku I z roku 1925 jako přílohy 13 a 14 rodné listy otce Josefa i syna Tomáše, aby tak ukončil diskuse a nesmyslné spory o Masarykův původ např. vedené tzv. vlasteneckými spisovateli (viz kap. Úvod). Jako zajímavost lze uvést i Herbenovo autorství částého pojmenování Masaryka v různých textech jako „chudého chlapce, který se prosadil“, kteréžto pojmenování je zároveň titulem jeho knihy, která je Masarykovi věnovaná.

O naprosto neobvyklém vlivu Masarykovy osobnosti na Jana Herbena svědčí i Herbenova podpora Masarykovy myšlenky vzniku Československa jako programového vyvrcholení české reformace. Masarykovo opuštění katolické církve a přestup k církvi evangelické v roce 1880 v Moravských Heršpicích se zrcadlí v Herbenově kritickém postoji ke katolicismu, který nutně vyvolal následování Masarykova činu v roce 1904.

Hledáme-li nejuvýstižnější slova, kterými by bylo možno uzavřít úvahu o vzájemném vztahu moravskoslováckých rodáků, je vhodné využít námět z doby Masarykova i Herbenova života. Albert Pražák ve svém textu z roku 1937 staví Masaryka a Herbena vedle sebe. Masaryk mu je „...odvážným architektem, který stavbu odvážně osnuje“ (Pražák, 1937, s. 5). „... Herben mu je „...hlavním prováděčem“ (Pražák, 1937, s. 5). Spojení obou osobností Albert Pražák dokonce zakotvuje v místě jejich původu. „Herbenova legenda začíná stejně jako Masarykova na Moravském Slovácku. Místo jejich narození předurčilo oba být mostem mezi Moravany na Slováky...“ (Pražák, 1937, s. 8).

Dr. Emanuel Havelka

Cesta ke kontaktu Emanuela Havelky s T. G. Masarykem nebyla zahájena místem jeho narození – narodil se v roce 1873 ve východočeském Libštátě. Jeho životní pouť jej však dovedla do míst námi sledovaných v průběhu jeho učitelského působení: nejprve do Klobouk, kde dříve trávil Masaryk prázdniny u rodičů, později v roce 1919 do Hodonína, kde byl jmenován ředitelem měšťanské školy chlapecké a souběžně i okresním inspektorem v okrese Kyjov. Emanuel Havelka byl však i „...ve 20. letech členem poradního výboru pro reformu školství při ministerstvu školství, pracoval i v komisi pro revizi učebních

osnov, v Hodoníně stál v čele městského osvětového sboru, zde přednášel v oboru cestopisném a občanské výchovy.“ (Šimeček, 1993, s. 4). Jak sám Havelka uvádí, seznámil se s T. G. Masarykem v roce 1901. Od tohoto roku totiž přispíval jako učitel na měšťanské škole v Kloboukách do časopisu Čas, který tehdy redigoval blízký Masarykův spolupracovník Jan Herben. Právě Herben si povšimnul Havelkova sebekritického příspěvku o svých dojmech i poučeních z prázdninového vojenského cvičení, který následně oslovil i Masaryka (zjm. v souvislosti s místem zrodu textu – v Kloboukách).

První, zprvu písemné kontakty Masaryka a Havelky se uskutečnily po Havelkově přednášce o Janu Husovi. Tato byla jednou z cyklu přednášek, které organizoval časopis Čas a jichž se pravidelně aktivně účastnil i Masaryk. Brzy poté se však Havelka setkal s Masarykem poprvé i osobně. Bylo to v souvislosti s aktivitami českého učitelstva ve směru realizace snah o ustavení jejich vysokoškolského vzdělání. Havelka byl pověřen Josefem Úlehlou, aby žádané vysokoškolské kursy vyjednal i na Moravě a ve Slezsku. A právě o těchto kursech jednal s prof. Masarykem a prof. Drtinou. Při oněch jednáních neformálně padla zmínka o společných známých v Kloboukách, což otevřelo cestu k následným Havelkovým rozhovorům s Masarykem.

První z nich, pražský, byl diskusí nad problémy náboženskými. V něm dominovalo Masarykovo zdůvodnění jeho vstupu do evangelické církve: „...já jsem přestoupil po mnohém zpytování svědomí, rozumem i srdcem.“ (Havelka, 1993, s. 14). Sám Havelka zavedl debatu o aktuálním úkolu protestantské církve ve směru náboženského a mravního zvýšení národa, a to formou přednášek, sociální péče... Masaryk s ním však důrazně nesouhlasil, tvrdě: „To Vám, pane učiteli, postačí? Mně ne! Naše církve by měla národem hýbat, měla by být přinejmenším jeho živým svědomím.“ (Havelka, 1993, s. 14).

Druhá a třetí rozmluva, obě náhodské, jsou opět věnovány problémům náboženství, úloze církvi a náboženské víře. První z nich proběhla během společné dvouhodinové procházky v krásném přírodním prostředí u Nového Města. Procházka následovala po Masarykově skvělé přednášce o Dostojevském v univerzitním učitelském kursu v Náchodě v roce 1904 (přednášeli zde i Drtina, Čáda, Babák a Novák). V Náchodě se poté Havelka ještě jednou sešel s Masarykem k dalšímu rozhovoru. Sám Havelka uvažuje, proč si právě jeho vybral Masaryk k debatě. Usoudil, že „Snad jsem mu přišel vhod právě v této době, kdy úsilně bojoval o náboženství a přemýšlel mnoho i o evangelické církvi české.“ (Havelka, 1993, s. 19). Obě debaty byly velmi otevřené, Masaryk se velmi kriticky postavil ke katolické, ale i protestantské církvi. Během rozmluv byl Masaryk velmi zaujat svým moderním nedogmatickým pojetím náboženství, odmítal katolicismus, ale také ortodoxní protestantismus. Emanuel Havelka před rozchodem vůči Masarykovi vznesl tato slova: „Děkuji Vám, pane profesore, že jste mně dopřál tyto vzácné chvíle. Smím snad dodat, že váš humeovský kriticismus je v otázkách náboženských velikým zkušebním kamenem, zasahuje však i evangelickou církev českou někdy snad příliš přísně. Burcuje ovšem svědomí, v ní i mimo ni, přáli bychom si však, aby probuzené zase nesrážela.“ (Havelka, 1993, s. 28–29).

Čtvrtá rozmluva, brněnská, byla plodem náhodného setkání Havelky s Masarykem na počátku července roku 1910 v podvečer na České ulici v Brně. Masaryk pozval Havelku do vegetariánské restaurace na večeři (nyní restaurace U Stopků). Rozhovor během večeře (zeleninová polévka, zeleninové řízky, ovocná šťáva) reflektoval Havelkovu spolupráci s Josefem Úlehlou ve prospěch realizace jejich společné ideje vybudování nové školy – interkonfesijní, svobodné, všem náboženstvím vyhovující, školy vedené svobodnými, vysokoškolsky vzdělanými, hmotně zajištěnými pedagogy. Masaryk byl uvedenou iniciativou nadšen. Ve směru stávající přípravy učitelů na učitelských ústavech se otevřeně kriticky vy-

jádril: „Tady je kořen zla, zvláště i proto, že na učitelských ústavech všechno vědí a že s takovým křivým, nekritickým sebevědomím odcházejí i ti vyučenci do zodpovědného života.“ (Havelka, 1993, s. 31). Poslední Havelkovo setkání s budoucím prezidentem ukončila debata o toleranci náboženské a politické, které by se všichni lidé bez rozdílu měli učit a kterou, jak sám Masaryk na závěr zdůraznil, považuje za nejvyšší ctnost a požadavek dnešní doby.

Na závěr je dlužno podotknout, že Havelka se setkal s T. G. Masarykem ještě jednou, a to v Hodoníně. Toto setkání bylo vlastně čtvrté. Časově totiž předcházelo setkání v restauraci na ulici Česká v Brně, které tedy bylo setkáním pátým.

Závěr

Řeka Morava protéká od svého pramene pod vrcholem Králického Sněžníku celým územím Moravy až po hranice mezi Rakouskem a Slovenskem. Během své 354 km dlouhé cesty v některých svých úsecích dokonce tvoří hranice. Na svém horním toku je historickou zemskou hranicí mezi Moravou a Čechami, na dolním toku je v úseku Rohatec – Lanžhot přirozenou hranicí mezi Českou a Slovenskou republikou, u soutoku s Dunajem je hranicí mezi Slovenskem a Rakouskem. Říční koryto může území, obyvatelstvo, dokonce i národy rozdělovat, ale i spojovat. Inspirujeme – li se citátem brněnského polyhistora Františka Vymazala z roku 1896, který praví, že: „Řeka rozděluje divochy, ale spojuje kulturní národy“ (Vymazal, 1993, s. 53), a zároveň uvažujeme, že uvedené národy jsou národy kulturními, budeme preferovat ono spojování. Sestoupíme – li ze světa přírodního do světa lidského, můžeme analogicky hledat osobnosti, které v podobném smyslu a významu jsou tak jako řeka Morava osobnostmi spojujícími. Jednou z nich byl a doposud je T. G. Masaryk. Je historicky významnou osobností, která je mostem mezi Čechy a Slováky, a to nejen svým původem a rodinnými vazbami, které jej svazují s oběma břehy řeky Moravy, ale zejména svým celoživotním pocitem. Ten byl hluboko v dětství zakořeněn v prostředí tehdejší jižní Moravy, kde převládalo cítění a uvědomění zemsky moravské. V této souvislosti je nutno chápat Masarykův pozdější postoj: „Cítil jsem se být Slovákem...“ (Opat, 1990, s. 29). Masaryk, tento chudý chlapec, který se prosadil, opustil místo svého rodiště a vyrazil po cestě plné překážek a úskalí do finále své životní cesty – symbolu naší státnosti. Cestou se setkával se spoustou světově významných osobností, ale i lidí běžného každodenního života. Zajisté není bez zajímavosti fakt, že pokud se setkal se zajímavými a inspirujícími lidmi zakotvenými v krajině jeho dětství, vždycky jim věnoval svou pozornost. Nehledě na to, z jakého břehu řeky Moravy pocházeli. Výše uvedená svědectví dokazují, že některé myšlenky moravskoslovenských rodáků, s jejichž cestou se životní pouť Masarykova zkřížila, jej inspirovaly k mnoha vlastním úvahám. Kontaktů a spolupráci s nimi, a to na počátku jeho společenského života, byl věnován výše uvedený text.

Použitá literatura

- DOLEŽAL, J. (1925): Masaryk – Masařík. In: *Masarykův sborník*, I/1925. s. 317–320.
- ĐUROVIČ, E. (2009): Pavel Blaho a Ján Černochoch. *Zborník*, 5. Skalica: Záhorské muzeum v Skalici. s. 128–130.
- HAVELKA, E. (1993): *S T. G. Masarykem. Rozmluvy o náboženství, filosofii a školství*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně.
- HERBEN, J. (1925): Masařík – Masaryk (příspěvek do diskuse). In: *Masarykův sborník*, I/1925, s. 371–372.
- HERBEN, J. (1925): Masaryk osvoboditel. Praha: Naše doba, I/1925. In: *Masarykův sborník*, I/1925, s. 290–294.
- CHOVANČÍKOVÁ, I. (2012): T. G. Masaryk a jižní Morava. Hodonín: Masarykovo muzeum. /online/. Dostupné na: <http://www.ccrjm.cz/userfiles/file/MASARYK%20%C4%8CJ%20FINAL.pdf>
- LUKÁČOVÁ, V. (2017): *V službách člověčenstva*. Skalica: Záhorské muzeum v Skalici.

- PRAŽÁK, A. (1937): *Jan Herben*. Turnov: Jan Jiránek.
- MASARYK, T. G. (1924): *Česká otázka*. Praha: Státní nakladatelství.
- MASARYK, T. G. (1923): *Slované po válce*. Praha: Stanislav Minařík v Praze.
- NOVÝ, L. (1994): *Filosof T. G. Masaryk*. Brno: Doplněk.
- OPAT, J. (1990): *Filosof a politik T. G. Masaryk*. Praha: Melantrich.
- SAUDEK, R. (1927): Pokus o grafologický životopis T. G. Masaryka. In: *Masarykův sborník*, II/1927, s. 1–17.
- SPÁLENKOVÁ, J. (2010): Jan Herben. Politik, novinář, spisovatel. /online/. Dostupné na: DPZX_2008_2_11210_ASZK10001_131637.pdf.
- ŠALDA, F. X. (1936/1937): O Janu Herbenovi, novináři a beletristovi. *Šaldův zápisník*, IX/1936–1937, s. 132–142. Muzeum Česká Sibiř. Dostupné na: <http://www.ceskasibir.cz/dok/d43.php>.
- ŠIMEČEK, J. (1993): Předmluva zpracovatele. In: *Havelka. Emanuel. S T. G. Masarykem. Rozmluvy o náboženství, filosofii a školství*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně. s. 4–8.
- ŠROBÁR, V. (1928/1929): Vliv T. G. M. na Slovákov. (T. G. Masarykovi k 60. narozeninám). In: *Masarykův sborník*, III/1928/1929. s. 251–263.
- ŠTEFÁNEK, A. (1931): Masaryk a Slovensko. In: *Sborník přednášek o T. G. M.* Praha: Orbis. 1931. s. 201–257.
- VACULÍK, L. (1996): *Zápis v pamětní knize Masarykova muzea v Hodoníně*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně.
- VOJÁČEK, L. (2001): Úsilí československé vlády o faktické začlenění Slovenska do Československa. In: *Historie a současnost. Časopis pro právní vědu a praxi*, 1/2001. s. 56–62. Dostupné na: <https://journals.muni.cz/cpvp/article/view/8465/7612>.
- VYMAZAL, F. (1996): *Zrnka moudrosti od Františka Vymazala (z let 1896–1912)*. Brno: Studijní texty stréčovské filosofie University velkomoravské.

Resumé

The first part of the paper is devoted to a consideration of what the secret of the extraordinary personality of T.G.M. as a poor boy who broke through consists in. The author offers an answer to the „Attempt at the Graphological Biography of T.G. Masaryk“ by Robert Saudek (published in Masaryk’s proceedings in 1927), emphasizing the following dominant features of Masaryk’s personality: inner balance and harmony, strength, reliability, fidelity, naturalness, matter-of-factness and consistency, high intelligence, mental brightness, critical sense, strong originality, personal modesty and great naturalness. Writer Ludvík Vaculík adds: discipline, responsibility, sense of reality and will to work.

The second part of the text points to the relation of T.G.M. to both banks of the Morava River during his childhood, specifying it on the Moravian and Slovak sides. The contact of T. G. Masaryk with both banks of the Morava River is on the Moravian side connected to his whole childhood, which he spent in Hodonín, Mutěnice and Čejkovice (he considered Čejkovice the home of his childhood), later after he finished his studies at the Hustopeče school with his first two-month experience in the role of a trainee at the Hodonín school. T.G. Masaryk’s direct contact on the Slovak side from today’s perspective is documented during his childhood by family visits to numerous relatives in Kopčany, Holič, Šaštín and Skalica.

The third part of the text is aimed at Masaryk’s contacts with the natives at the time of his teaching at the University of Vienna and the University of Prague. T. G. Masaryk’s first contacts with the resulting great influence on part of the emerging future Slovak intelligence during his time at the University of Vienna in the years 1879–1882 are based on the cooperation of the Slovak academic association Tatran with the Czech Academic Association. It is here that the future group of his supporters is formed among the then Viennese students. The following long-term cooperation between T.G.M. and the future doctor in Senica, Dr. Ludevít Šimek and young Skalička citizen Pavel Blaho is also anchored at the University of Vienna. Young Šimko visited several of Masaryk’s lectures in the period under review, which influenced him mainly concerning his religious beliefs. Skalička citizen Pavel Blaho enters the scene in the Viennese environment at the moment when the activity of young Slovak and Moravian students in Vienna focused on preparing the monthly magazine Hlas.

The cooperation with Slovak students at the time of Masaryk’s engagement at the Czech University of Prague is connected to their activity around „Detvan“ and „Čas“. In Prague, a part of Slovak intelligentsia even came up with the idea that Professor Masaryk gave the impetus to the revival of Slovak youth and to the struggle for the Slovak matter. Here, the Skalica native Pavel Blaho comes into play again.

The fourth part is devoted to a reflection on the main protagonists of the *Čas* magazine concerning the suitability of Uhorská Skalice as a place for publishing this political revue: a town situated in the middle of the Czech and Slovak territory was very suitable for the intention of Masaryk's *minor work* (moral revival, Czechoslovak national idea and Slovak realism) for two reasons: the geographic location (located in the middle of the Czech and Slovak territory) and the fact that Skalica was already a very long time ago the centre of the faithful Slovak priesthood, both Catholic and Protestant. The main editor of *Hlas*, Skalica citizen Pavel Blaho, took advantage of both.

The Moravian side of the Morava River in the matter of contacts with T.G.M. is represented by a native of Brumovice, the so-called creator of the Masaryk legend – editor of the magazine *Čas*, politician, journalist, writer and historian, Jan Herben, who spent almost his whole life assisting Masaryk and his ideas. In Masaryk, Herben found not only a lifelong model, but also a programme. Herben stood on Masaryk's side in the matter of „fighting for manuscripts“, he was involved in “hilsneriáda” in favour of Masaryk, he supported Masaryk several times on the pages of the *Čas* magazine, which Herben edited. For that he was accused by the anti-Semitic public of being paid by Jews.

The final lines of the text are dedicated to the important Hodonín personality of the Masaryk era, Emanuel Havelka, who led five dialogues with Masaryk between 1904 and 1910. The first, Prague one, was a discussion of religious issues. Masaryk's justification for his entry into the Evangelical Church dominated in it. The fourth, Brno, conversation was also interesting. It was the fruit of an accidental meeting between Havelka and Masaryk at the beginning of July 1910 in the early evening on Česká Street in Brno. Masaryk invited Havelka to a vegetarian restaurant for dinner (now the U Stopků restaurant). The dinner interview was about Havelka's cooperation with Josef Úlehla in order to realize their common idea of building a new school – interconfessional, free, for all religions, a school led by free, university-educated, materially provided teachers. Masaryk was enthusiastic about the initiative. Havelka's last meeting with the future president ended with a debate on religious and political tolerance, which all people, without difference, should learn, and which, as Masaryk pointed out, he considers to be the highest virtue and requirement in today's world.

Formování regionální identity na příkladu vybraných významných osobností

Formation of Regional Identity in Examples of Selected Prominent Personalities

RADIM ŠTĚRBA

Abstract: The paper focuses on the development of regional identity among pupils by using the themes of important personalities associated with the given place. Within the defined region – the Hodonín region, the town of Strážnice, such prominent personalities were selected (B. Hrejsová, J. A. Komenský, M. Kudeřková, J. Skácel and J. Úprka), who represent the region, those that significantly exceed it and have significant international overlaps. At the same time, the text should serve as a starting material for the didactic implementation of the given topic into school education.

Keywords: regional identity, Strážnice, education, didactic transformation

Tematika regionu a regionální identity patří k oblastem, které se stávají centrem zájmu mnohých odborných článků i výzkumných šetření. Připomeňme rozsáhlý mezinárodní srovnávací výzkum International Social Survey Programme (ISSP), který proběhl v letech 1995 a 2003. Z komparace závěrů těchto dvou výzkumů lze vyvodit, že se Češi více identifikují se sídlem – místem kde žijí, než se státním útvarem. Autorky toto zdůvodňují nejistotou, která vznikla jako důsledek teritoriální diskontinuity na úrovni státu, jež ještě nebyla plně zacelena (Plecitá, K., & Řeháková, B. 2004, s. 33).

Znovuoživení významu regionu/místa si všímá i Cílek. Spojuje toto s pojmy „*deglobalizace*“ nebo „*neotribalismus*“. Tyto tendence pramení z určitých negativních dopadů globalizace (např. jejich ekonomických dopadů – globální kapitál versus lokální chudoba) spojených s nárůstem existenčních i existenciálních nejistot. Toto lze spojit s oslabením role autority tvořené tradicemi, náboženstvím, vazbou k rodině a dílčí komunitě (např. na úrovni státu). Můžeme hovořit o dynamizaci modernity, které zjevně nestačí rozvoj tradic. Vzniká zde proto určitá neustále se rozšiřující mezera mezi námi a vazbou na tradice/minulost posilující efekt odcizení u jedince. Vyrovnávací tendencí je pak snaha nalézt zakotvení, jistotu, své místo – někam patřit. (Cílek, V. 2007, s. 147–152).

Je to právě místo – region, kde lidé žijí, kde cítí jistotu, ke kterému mají zároveň emocionální vazbu. Zde můžeme mluvit o „*prožívání domova*“, které lze charakterizovat „*pocity zakořeněnosti, přijetí, regenerace, pohody, kontroly nad děním*“ (Morgensternová, M., & Šulová, L. 2007, s. 52). Dle autorek se zde jedná o takto projevenou funkci domova, prožitku někam náležet. Toto „*někam*“ znamená určitou lokalitu, konkrétní místo. Místo však nemusí být jenom jedno. Lidé si vytvářejí jakousi síť „*kognitivních map*“, ve kterých jednotlivé propojené uzlíky/oka jsou místa, jimž připisují určitý vztah, důležitost (místo ve svém bytě, ulici, místa v obci kde žijí, místa v jejím okolí atp.) (Morgensternová, M., & Šulová, L. 2007, s. 53–56), kdy „*Na všech těchto a podobných rovinách „kogni-*

tivních map“ můžeme sledovat centra s prožitkem emoční blízkosti podobně zbarveným jako domov.“ (Morgensternová, M., & Šulová, L. 2007, s. 53).

Citované autorky zde vycházejí z konceptu D. Seamona a jeho pohledu na fenomén „doma“, at-homennes. Seamon v souvislosti s tímto pojmem identifikoval několik komponent, které si s ním lidé spojují. Jedná se o zakořeněnost, osvojení, regeneraci, pohotovost, vřelou atmosféru. Synonymicky můžeme mluvit o pocitech bezpečí, intimity, relaxaci. Na určitých místech v prostoru pak jedinec zažívá silněji výše uvedené komponenty. Domov tedy vede k ochraně a udržování identity. Ovšem, jak autorky dále zdůrazňují, osobnost není nějakým statickým útvarem, mění se, vyvíjí se, což se týká i modifikace identity (Morgensternová, M., & Šulová, L. 2007, s. 60–61).

Komplexně se tématem identity zabýval O. Roubal (Roubal, O. 2009a), který se rovněž zamýšlí nad problémem stálosti/proměnlivosti identity. Jedná se o rozpor mezi neměnným esencialistickým/substanciálním základem identity a identitou pojatou konstruktivisticky, tzn. nestálou, dynamickou, proměnlivou. Roubal se snaží vybalancovat mezi tezemi o neměnnosti podstaty identity jako totožnosti se sebou samým na jedné straně, která je konfrontována s dynamickým a neustále se měnícím světem, kterou registruje naše běžná zkušenost. Až téměř extrémním přístupem je zvláště v postmoderně prosazovaná tzv. „totální konstrukce“, zejména J. Butlerové, kde už neexistuje substanciální základ ani v samotné tělesnosti, která je rovněž výsledkem kulturních determinací (Roubal, O. 2009a). Roubal následně pojmenovává a rozlišuje několik rovin identity – bazální, esenciální, žitou, symbolickou a situační.

Bazální identita, tedy lidská podstata, to že jsme lidé, je základem a východiskem pro identitu. Zde Roubal připomíná nezbytnost socializace do lidské společnosti, zvláště pak u dětí. Esenciální identitu pak tvoří individuální pohlavní identita, ale i kolektivní identity příslušnosti ke skupině/národu. Tato esenciální identita je v procesu života dále utvářena v tzv. žitou/symbolickou založenou na v životě získávaných zkušenostech. Poslední/vnější vrstvou je pak situační identita, která je tvořena sociálními rolemi, které jedinec zastává. Roubal v této souvislosti upozorňuje na důležitost internalizace těchto rolových identit, která by měla být v souladu s předchozími rovinami identit.⁵⁰

Samotná regionální identita je spjata s prostorem, konkrétním místem – regionem. Toto místo, se kterým je jedinec bytostně spojen je oním domovem (viz Morgensternová, M., & Šulová, L. 2007, s. 52), které je spojeno s každodenní zkušeností, jedinec jej vnímá svými smysly – „sense of place“, a jak doplňuje Chromý „*Identita se pak vytváří významem místa jako prostředí, do kterého jedinec nebo skupina patří a ve kterém se cítí spokojeně a bezpečně*“ (Chromý, P. 2009, s. 113). Toto místo – fyzický prostor je rovněž nositelem sociálních obsahů, je sociální konstrukcí tvořící síť kulturních politických a ekonomických vztahů. Dle Passiho je tato sociální konstrukce regionu založena na třech pilířích, které se navzájem prolínají: územním, symbolickým a institucionálním prvku (Chromý, P. a kol., 2014, s. 264). Zde podobně Szepaňsky, Tuan, Szlachcicowa (vycházející z G. Simmela) hovoří o sociálních obsazích, daných příslušným sociokulturním prostředím sdílených jedincem s ostatními jedinci, kteří se v daném prostoru vyskytují. Společné sdílení těchto obsahů pak vytváří silnou identifikaci/spoluidentifikaci jedince s tímto prostředím, jež je

⁵⁰ Více viz Roubal, O. 2009a.

vnímáno jako naše, své, domácí (Roubal, O. 2009, s. 15, s. 58–59). Jak však dále připomíná Roubal, tato regionální identita může být vystavena nejrůznějším změnám, kdy si jedinec určité vztahy znovuvytváří, rekonstruuje, posiluje či oslabuje (Roubal, O. 2009, s. 19). Tento identifikační vztah bývá nejsilnější k nejbližšímu okolí jedince, užšímu lokálnímu prostoru (Roubal, O. 2009, s. 172–173). Výše uvedenou vazbu místa a domova esejisticky rozvíjí Cílek, který pro ni používá termín „*makom*“. Tímto označením chce zdůraznit vnitřní vztahovou vazbu člověka k určitému místu – „*místu v srdci*“, představuje vztah člověka nejenom ke krajině, ale také k lidem, jazyku (Cílek, V. 2007, s. 8).

Při dílčí konkretizaci pojetí regionální identity pro edukační účely můžeme u ní vymezit tzv. kognitivně-racionální aspekt a afektivně-prožitkový aspekt. Kognitivní aspekt je v našem případě založen na odpovídající úrovni vědomostí/znalostí spojených s příslušnou lokalitou. Tento kognitivní obraz místa vychází z paměti – kolektivní paměti, v rámci níž jsou uchovávány významné společenské jevy souvisejících s příslušnou lokalitou – místní zvyky a tradice, a také významné historické osobnosti spjaté s daným místem. Tato paměť má i svoji materiální rovinu, tzn. je tvořena hmotnými památkami vyskytujícími se v dané lokalitě. Cílek si v této souvislosti oceňuje nerevoluční, pozvolný postup modernizace sídel, ve kterých se dbalo na uchování původních prvků starších staveb, „*bylo respektováno tradiční rozvržení hmot a materiálů*“. Zde uvádí i vyzorovaný zajímavý jev, kdy místa, která takto citlivě navazují na tradici, tvořivě rozvíjejí svou historii, přispívají většímu stupni pohody, jistoty a zakořeněnosti. Do těchto míst se více stěhují mladí lidé, roste zde porodnost (Cílek, V. 2007, s. 180). Důležitým je rovněž druhý zmiňovaný – afektivně/prožitkový aspekt, který můžeme chápat jako jedincem pociťovaný vztah, emocionální vazbu, k místu a lidem tam žijícím. Zmiňovaný Cílek hovoří také o tzv. *geniu loci*, pozitivním iracionálním impulsu – atmosféře místa, duchu místa založeném na specifickém rázu krajiny (Cílek, V. 2007, s. 10). Rovněž je zřejmé, že tyto dva aspekty nestojí izolovaně, ale jsou navzájem propojeny a vytváří komplexnější obraz reality.

Jedním z nástrojů, kterým lze efektivně rozvíjet znalosti vztahující se k dané lokalitě spolu s vytvářením a posilováním postoje složky, vztahu k místu, je exkurze/exkurzní vyučování. O této formě výuky, která probíhá z větší části v mimoškolním prostředí, se zmiňuje již Skalková. Spojuje ji s modernizací vyučování, v jehož rámci se výuka realizuje i v méně tradičních formách, než pouze ve školní třídě. Využití této mimoškolní vyučovací formy prohlubuje např. společenskovední znalosti žáků, posiluje motivaci a zájem jelikož prezentuje praktický význam získávaných poznatků – např. školní poznatky v mimoškolní realitě. S tím souvisí rovněž rozšíření názornosti vyučování. Skalková rovněž vymezuje tři fáze exkurze. V přípravné fázi se stanoví její hlavní cíle, naplánuje se průběh exkurze. Zde rozlišuje Skalková exkurzi s tzv. orientačním charakterem a s intenzivním charakterem. Jak již lze z názvu odvodit, orientační charakter exkurze bude zaměřen na obecnější seznámení se s daným místem, naopak intenzivní charakter vede ke hlubšímu a specializovanějšímu seznámení se s místem/objektem. Další fází je pak vlastní provedení exkurze. Zde se ústřední metodou stává demonstrační metoda, tedy zejména pozorování předmětů/jevů, případně je žák veden do interakce s těmito předměty (což by dle Skalkové byla již metoda praktických činností). Kromě toho se zde vyskytuje klasická kombinace vysvětlování a výukového rozhovoru. Poslední fází je zhodnocení. Při ní dochází k reflexi proběhlých aktivit, posouzení např. vyplněných pracovních listů, případně klasifikaci (Skalková, J. 2007, s. 195–197, s. 233).

Tematicke exkurzní výuky se ve své obsáhlé publikaci zabývající se nejrůznějšími výukovými metodami věnuje i R. Čapek. Zdůrazňuje zejména důležitost reflexe v její závě-

rečné části. Kromě toho exkurzi považuje za významný metodický nástroj, který propojuje prostředí školy a reálný/mimoškolní svět. Díky tomuto propojení je pro žáky mnohem atraktivnějším formátem než běžné vyučování, žáci si také mohou mnohem lépe zapamatovat získané informace (Čapek, R. 2015, s. 194–195).

Naše varianta exkurzní výuky rozvíjející regionální identitu žáků je založena na historicky významných osobnostech, které jsou spojeny s danou lokalitou, v našem případě městem Strážnice. Jelikož je zde silná vazba na historii, zaměříme se na to, jak k exkurznímu vyučování přistupuje didaktika dějepisu. Zde terminologicky rozlišuje na exkurzní vyučování a odbornou exkurzi. Exkurzním vyučováním Julínek rozumí „*didakticky účinnou...adekvátní vyučovací formu uskutečňovanou ve specifickém prostředí...pokrývá kromě prezentace nových informací...také další fáze vyučovací hodiny*“ (Julínek, S. 2004, s. 154). Ohledně fází vyučovací hodiny lze vycházet z klasického schématu tří strukturálních prvků hodiny (úvodní, základní, závěrečná), které lze následně členit do dílčích částí tvořících tzv. kombinovaný model hodiny – organizace, motivace, opakování, expozice, fixace, aplikace, závěr (viz např. Maňák, J., & Švec, V. 2003, s. 14, také Kalhous, Z., & Obst, O. 2002, s. 296). Vlastní odbornou exkurzí pak Julínek rozumí „*osvojování dějepisného obsahu metodami přímého pozorování předmětů a jevů historické skutečnosti v jejich přirozeném společenském nebo přírodním prostředí*“ (Julínek, S. 2004, s. 154–155). Tzn., jde zde hlavně o určitou formu expozice v mimoškolním prostředí. V rámci exkurzního vyučování lze rovněž využít nabídku mimoškolních institucí, v našem případě se bude jednat o muzeum a hmotné památky, které jsou na původním místě vzniku – stavební objekty (srovnej Julínek, S. 2004, s. 155–156).

Můžeme shrnout, že v případě realizování exkurze/exkurzního vyučování, si žáci nové znalosti osvojují prostřednictvím vlastního pozorování, kdy pokud si i něco vyzkouší, lépe si zapamatují, vědomosti jsou trvalejší a také při aktivitě rozvíjí logické myšlení. Je zde zahrnuta rovněž afektivní rovina – utváření postojů a zejména vztahu k danému místu. Během exkurze lze využívat různé výukové metody například výklad, vypravování, demonstraci, samostatnou či skupinovou práci. Exkurze má tedy důležitý vzdělávací ale i výchovný význam. Pro žáky je rovněž atraktivní a zajímavou formou vyučování.

Námi navržená exkurze propojuje prvky odborné exkurze a exkurzního vyučování. Je zaměřena na rozvoj regionální identity ve vztahu k významným osobnostem ve městě Strážnice. Lze pro ni použít pracovní název „*Významné osobnosti ve Strážnici*“. Tato konkrétní vyučovací forma je založena na využití kooperativní strategie, v jejímž rámci řada autorů, např. K. Kitzmiller, J. Mc Whirter a C. Bassett vymezuje tyto prvky:

- pozitivní závislost členů skupiny – je založena na tom, že všichni ve skupině vnímají, že jsou spojeni jeden s druhým při plnění společného úkolu. Jsou propojeni takovým způsobem, že nemohou uspět, pokud neuspějí i ostatní členové skupiny, a musí koordinovat své úsilí s jejich úsilím k dokončení úkolu,
- žáci ve skupině interagují „face to face“, je klíčovou pro sociální integraci, při této interakci může dojít k prolomení mnohých mezilidských bariér. Toto rovněž souvisí s velikostí skupiny, nejefektivnější jsou obvykle trojice a čtveřice,
- individuální odpovědnost členů skupiny za dílčí úkoly, kdy každý jedinec se spolupodílí na určité dílčí činnosti, zároveň je každý člen sám odpovědný za to, co se během skupinové práce naučí. Tyto získané poznatky lze následně zkontrolovat např. testem po ukončení kooperativních činností v následující vyučovací hodině,
- rozvoj sociálních dovedností a komunikace mezi členy skupiny, souvisí s budováním vzájemné důvěry, uměním naslouchat druhým, řešením rozporů mezi jednotlivými členy.

Lze toho dosáhnout i přímým nacvičováním a postupným rozvíjením konkrétních dovedností v rámci specifických aktivit, např. techniky aktivního naslouchání (Maňák, J., & Švec, V. 2003, s. 138–139, k tomu také Pasch, M. 1998, s. 250–254).

Rovněž již realizované výzkumy – Robert E. Slavin z Johns Hopkins University, bratrů Johnsonů z University of Minnesota, práce Spencera Kagana dokazují výhody kooperativních strategií ve výuce: „*Výsledky naznačují, že spíše kooperativní skupinová výuka podporuje vyšší dosažené výsledky než kompetitivní individualistická výuka. Tyto výsledky jsou platné pro všechny věkové úrovně, pro všechny oblasti předmětů a pro úkoly, které zahrnují verbální řešení problémů, kategorizace, prostorové řešení problémů, paměti...*“ (Ginnis, P. 2017, s. 58.).

Ústřední osobností, se kterou žáci v souvislosti se Strážnicí mají blíže seznámit je J. A. Komenský. Dle Skácela byl Komenského pobyt ve Strážnici vyústěním několika událostí jeho raného života. O přesné místo Komenského narození dne 28. 3. 1592 „soupeří“ dvě místa – Nivnice a Uherský Brod, případně třetí (i když méně pravděpodobná) obec Komňa. Komenského otec Martin byl bratrem Komeňského fojta Staňka. Sám byl uherskobrodským měšťanem a měl pronajat mlýn v Nivnici, kde měl on, případně jeho manželka Anna příbuzné. Mladý Jan tedy pravděpodobně strávil své dětství v Uh. Brodě, kde Martin definitivně zakotvil. Roku 1604 však jeho otec umírá, nedlouho poté umírá i jeho matka, pravděpodobně na nějakou epidemii (Martin mohl být vrchnostenským úředníkem, srovnej Polišenký, J. Pařízek, V. 1987, s. 8–9, členem nákladnického cechu, majitelem jednoho domu na rynku a dvou předměstských domů, srovnej Zemek, M., & Bartoš, J. 1972, s. 103). Mladý Jan je svými poručníky poslán ke své tetě z otcovy strany do Strážnice. Mezi historiky nepanuje na základě analýzy historických pramenů zcela jednoznačná shoda ohledně přesného časového určení délky pobytu Komenského ve Strážnici. Dle zápisu Komenského v lešenské fundační knize odešel do Strážnice již roku 1602 a žil zde do roku 1605. Nicméně sám Komenský ve svém díle z roku 1665 „*Lux e tenebris*“ (Světlo v temnotách) naopak píše, že do Strážnice odešel až po smrti svých rodičů roku 1604 a žil zde přibližně rok a půl (Strážnice Komenskému. 1984, s. 3–4). Můžeme říci, že trvale u své tety Komenský pobýval až po smrti svých rodičů, tzn. od roku 1604. Nelze samozřejmě vyloučit i nějakou dřívější návštěvu i kratší pobyt v předchozích letech. Doba odchodu, tedy rok 1605 je z pramenů nesporný.

Komenského teta z otcovy strany Zuzana Komněnská měla za manžela Martina z Bránek a bydleli spolu na gruntě č. 93, jak je patrné ze záznamů gruntovních knih. Nepřijala manželovo přízvisko, jelikož jméno Komňanský mělo ve Strážnici větší prestiž. Právě Komenského otec Martin ručil při prodeji okolních gruntů, z čehož lze vyvodit, že ač byl ve Strážnici vlastně cizincem, byl zde náležitě považován (Strážnice Komenskému. 1984, s. 4).

Pobyt Komenského ve Strážnici je spojen s jeho navštěvováním místní bratrské školy. Jednota bratrská ve Strážnici působila už před rokem 1500. Samotné základy pro vytvoření školy byly dány v roce 1577, kdy Jan mladší ze Žerotína potvrdil strážnickému bratrskému sboru obdarování učiněné jeho dědem, ke kterému pak přidal další privilegia. Bratrská nižší a vyšší škola byla postavena roku 1579. Jednalo se o rozlehlou stavbu. V jejím středu byl čtvercový dvůr, který byl obklopen poschodovými budovami. V samotné škole bylo šest učeben, škola byla spojena s modlitebnou. Ke stavbě přiléhá špitál a bratrský dům (Mrkvová, L. 2007, s. 14).

Komenský od roku 1604 navštěvoval vyšší bratrskou školu, kde se seznámil a navázal dlouholeté přátelství s Mikulášem Drábíkem. Byl to syn zámožného strážnického měšťana,

kteřý byl rychtářem a cechmistem kožešnickým. Samotný Drabík se později stal českobratrským knězem. Znamějším se stal svými prorockými vizemi, které Komenský zveřejnil ve zmiňované knize Světlo v temnotách. Tímto se stal Drabík známý v náboženských i politických kruzích tehdejší Evropy. Kvůli svým proctvím věšticím zkázu Habsburků byl roku 1671 v Prešpurku odsouzen k smrti a popraven (Mrkvová, L. 2007, s. 15). Vraťme se však zpět ke Komenskému. Jeho pobyt ve Strážnici ukončil roku 1605 vpád „bočkajovců“ z blízkých Uher. Komenského strýc Martin umírá, dům, kde spolu s ním a tetou Jan žil, je vypálen. Teta Zuzana se po smrti svého muže a zničení obydlí dostala do existenčních problémů a již se nemohla o mladého Jana dále starat. Ten je proto poslán zpět ke svým poručníkům do Nivnice. Odtud pak roku 1608, podporován Karlem starším ze Žerotína, odchází na studium do bratrské školy v Přerově (Strážnice Komenskému. 1984, s. 6).

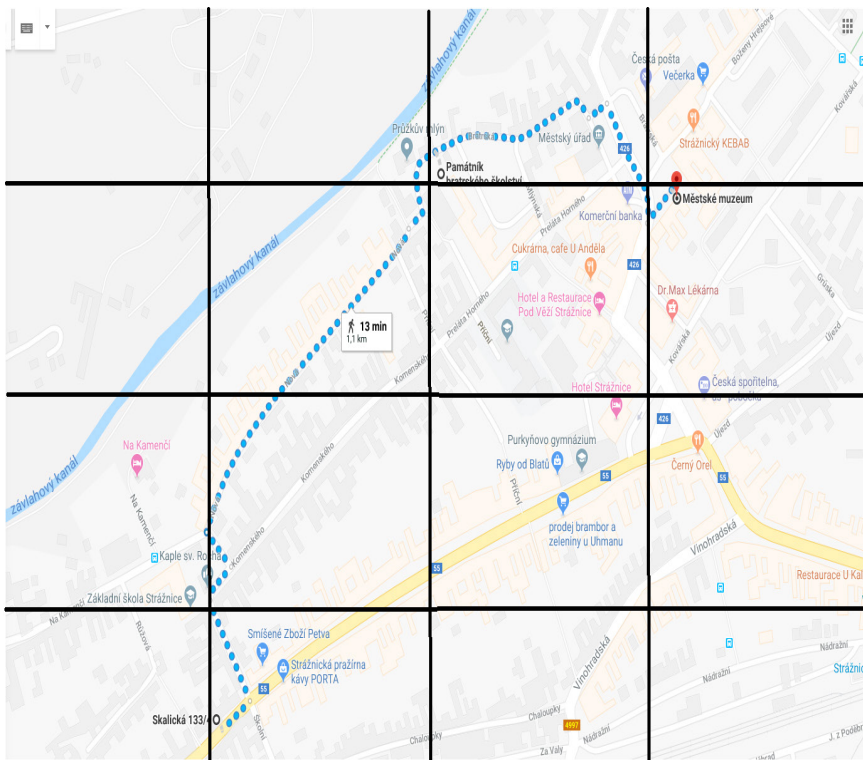
Právě tato dvě, respektive tři místa tvoří osu exkurzního vyučování ve Strážnici. Jedná se o dům č.p. 133 na ulici Skalická, kde stával grunt Zuzany Komněnské a Martina z Bránka. Druhou lokací je Památník bratrského školství na místě někdejší bratrské školy. Třetím místem je pak Městské muzeum Strážnice se stálou expozicí věnovanou J. A. Komenskému.

Popis postupu realizace jednotlivých aktivit v rámci exkurzní výuky

Jelikož je tato forma založena na kooperativní výuce (viz výše), je učitelem nejprve iniciováno vytvoření čtyř čtyřčlenných skupin, kdy každý žák dostane podkladový text věnovaný jedné ze čtyř osobností, jejichž životní osudy byly nějakým způsobem spojeny se Strážnicí. Každý žák má pouze dílčí část textu, na jehož základě bude možné správně sestavit celkový text a zároveň vytvořit čtyřčlennou skupinu. Jedná se o metodu práce s textem (skládání textu) v kombinaci s vytvářením skupiny pomocí zadání (srovnej Čapek, R. 2015, s. 311 a 415). Pokud je text správně poskládan (viz obr. 1) získají žáci na druhé straně tohoto papírového archu mapu s vyznačenými zastávkami. Následně se žáci na základě této mapy vydají po vyznačené trase (viz obr. 2). Veškeré podkladové texty a pracovní listy si budou žáci zakládat do žákovského portfolia, které bude dokumentovat jejich výstupy. Vypracované portfolio může zároveň učitel sloužit i jako podklad pro případné hodnocení žáků (k tomu více Kolář, Z., & Šikulová, R. 2005, s. 127)

Božena Hrejsová (1870–1945)	Marie Kudeříková (1921–1943)	Joža Úprka (1861–1940)	Jan Skácel (1899–1984)
A. učitel/ka	A. student/ka	A. malíř/ka	A. učitel/ka a historik/čka
B. vedl/a instituci Okresní péče o mládež ve strážnici	B. aktivně působil/a v protinacistickém odboji	B. byl/a spoluzakladatel a prvním předsedou/ kyní spolku „Sdružení výtvarných umělců moravských“	B. zakladatel/ka městského muzea
C. zakladatel/ka Dětského domova ve Strážnici	C. byl/a zatčena gestapem a popraven/a	C. autor/ka obrazu „Jízda Králů“ a „Poutí u svatého Antoníka“	C. autor/ka pětidílné monografie Dějiny města Strážnice

Obr. 1 – poskládaný text

Obr. 2 – mapa s vyznačenou trasou

Jak už bylo výše popsáno, jedná se o tři lokace – na ulici Skalické č.p. 133, u Památníku bratrského školství a u Městského muzea, které jsou spjaty s osobností J. A. Komenského.

První lokací je dům č.p. 133 na ulici Skalická. Jedná se o časově méně náročnou zastávku, při které žáci plní jednoduché úkoly z pracovního listu, které vycházejí z nápisu na pamětní desce: „*NA TOMTO MÍSTĚ STÁL DŮM ZUZANY KOMNĚNSKÉ, U KTERÉ ŽIL J. A. KOMENSKÝ JAKO CHLAPEC V LETECH 1604–1605 KDY NAVŠTĚVOVAL STRÁŽNICKOU BRATRSKOU ŠKOLU.*“ Žáci mají splnit dva jednoduché úkoly, odpovědět na otázku a splnit úkol:

- Kdo a kdy žil v domě, který stával na tomto místě?
- Podle mapy se vydej na další místo, kde žila tato osobnost.

Učitel může rovněž krátkým výkladem blíže popsat události a souvislosti, které jsou spojeny s přestěhováním Komenského a počátkem jeho pobytu ve Strážnici. Zde je možné rovněž zvolit variantu odpovědí na další otázky, které vycházejí z učitelova výkladu, případně zvolit verzi výkladového textu, jenž je skupinám poskytnut. Návrhy otázek mohou být např.:

- Kdy se Komenský narodil a jak se jmenovali jeho rodiče?
- Kde strávil první léta před příchodem do Strážnice a proč se musel do Strážnice přestěhovat?
- Kdo byl Martin z Bránek?

Druhou, časově delší zastávkou je Památník bratrského školství. Ten se nachází blízko Průzkova mlýna, nedaleko kostela P. Marie (viz obr. 2). Zde žáci pracují s informacemi, které jsou na daném místě v podobě tabel s výkladovými texty i hmotnými skulpturami

(znázorňující plán prvního poschodí pozdější piaristické stavby vzniklé z původních bratrských staveb, viz také Mrkvová, L. 2007, s. 20). Samotná tabla jsou tvořena textovým i obrazovým materiálem, který obsahuje rozšiřující informace o Komenského pobytu ve Strážnici, rodokmen jeho potomků a zejména informace o samotné bratrské škole. Zde žáci doplňují informace do svých pracovních listů. Varianty listů mohou být různé, buď jednoduše s instrukcí doplnění předchozích informací, což rozvíjí jejich autonomii při práci s textovým či obrazovým materiálem. Případnou variantou je heteronomní model, kdy jsou žáci pomoci předem připravených otázek vedeni k vyhledávání informací přímo na místě. Učitel by neměl zapomenout na případná dovysvětlení pojmů, výrazů, kterým žáci nemusí rozumět.

Třetí zastávkou je Městské muzeum ve Strážnici na náměstí Svobody. Na tomto místě bude využita stálá expozice věnovaná pobytu Komenského ve Strážnici a místnímu bratrskému školství. Expozice se nachází v prvním patře muzea. Kromě textového a obrazového materiálu, se kterým žáci pracují podobně jako na druhé zastávce (hlavní cíle je zejména opakování a fixace již získaných informací a na základě komparace jejich případné doplnění a úprava) je na této zastávce využit i historický artefakt s letopočtem dokončení stavby bratrské školy.

Poslední zastávka jen před Městským muzeem u sochy J. A. Komenského. Socha je dílem akademického sochaře Miloše Hudečka a na daném místě stojí již od roku 1984. Na tomto místě by mělo dojít k dalšímu upevnění získaných informací i k závěrečné reflexi. Pro tuto fixaci byla zvolena aktivita „Kruh“, při níž žáci pracují s již získanými informacemi. Žáci dostanou z papíru udělaný středový kruh se jménem J. A. Komenského okolo kterého mají správně sestavit další kruhy z nastříhaných pojmů obsahující klíčové informace, jež žáci zjistili tak, aby byla jasná vzájemná návaznost a souvislost pojmů. Postup v rámci dalších vnějších kruhů je od obecnějších termínů (např. rodiče, manželky, rok narození, doba pobytu ve Strážnici) ke stále konkrétnějším (např. Martin Komenský a manželka Anna, manželky Magdaléna Vizovská, Dorota Cyrillová, Anna Gájusová, 1592, 1604–1605). Po vzájemné kontrole je kruh vlepen do pracovního listu (srovnej Orálková, M. 2014, s. 82). Každá skupina si takto postupně vytváří zmiňované portfolio, které dokumentuje absolvovanou exkurzi.

Další činností na tomto místě je aktivita „Jak se rozhodnu já“ (srovnej Orálková, M. 2014, s. 82–83). Žáci mají individuálně vyřešit úkoly a svou odpověď zdůvodnit (do pracovního listu, jež bude založen do portfolio) na otázky:

1) Změním své náboženské přesvědčení (své zvyky, tradice, něco co mám rád), abych se nemusel stěhovat do ciziny.

2) Své náboženské přesvědčení (své zvyky, tradice, něco co mám rád) nezměním a budu se muset vystěhovat.

Cílem této aktivity je, aby se hlouběji zamysleli nad problematičností rozhodování v těžké situaci a alespoň takovýmto způsobem se částečně i niterně přiblížili Komenského osobnosti a lépe pochopili jeho situaci. Žáci budou dopředu upozorněni, že své odpovědi budou prezentovat ostatním a diskutovat o nich, nicméně pokud se některý z žáků bude i přesto ostýchat, neměl by být učitele nucen k prezentaci.

Poslední činností žáků bude závěrečná sebereflexe žáků, kdy každý sám za sebe vyplní krátký dotazník. Odpovědi zároveň poskytnou i učitelé zpětnovazební informaci o proběhlých aktivitách a mohou sloužit k jejich modifikaci. Domníváme se, že tento způsob výuky může díky svému charakteru poskytnout jejím účastníkům dostatek podnětů (v kognitivní i afektivní rovině) k rozvoji a formování jejich regionální identity.

Použitá literatura

- ČAPEK, R. (2015): *Moderní didaktika: lexikon výukových a hodnotících metod*. Praha: Grada.
- CÍLEK, V. (2007): *Makom: kniha míst*. Praha: Dokořán.
- GINNIS, P. ([2017]): *Efektivní výukové nástroje pro učitele: strategie pro zvýšení úspěšnosti každého žáka = The teacher's toolkit : raise classroom achievement with strategies for every learner*. Praha: ve spolupráci s nakladatelstvím Martina Romana a projektem Čtení pomáhá vydala EDUKační LABoratoř.
- CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): *Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje*. Geografie, 119, č. 3, s. 259–277.
- CHROMÝ, P., HEŘMANOVÁ, E. (2009): *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. Praha: ASPI.
- JULÍNEK, S. (2004): *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita.
- KALHOUS, Z., & OBST, O. (2002): *Školní didaktika*. Praha: Portál.
- KOLÁŘ, Z., & ŠIKULOVÁ, R. (2005): *Hodnocení žáků*. Praha: Grada.
- MAŇÁK, J., & ŠVEC, V. (2003). *Výukové metody*. Brno: Paido.
- MORGENSTERNOVÁ, M., & ŠULOVÁ, L. (2007): *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum.
- MRKVOVÁ, L. (2007): *Vyšší bratrské školství a strážnické gymnázium*. Strážnice: Občanské sdružení při Purkyňově gymnáziu Strážnice.
- ORÁLKOVÁ, M. (2014): *Tematika vlastenectví prostřednictvím významných osobností i ve výuce Občanské výchovy*. Diplomová práce. Brno: MU.
- PASCH, M. (1998): *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině: jak pracovat s kurikulem*. Praha: Portál.
- POLIŠENKÝ, J. PAŘÍZEK, V. (1987): *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*. Praha: SPN.
- PLECITÁ, K., & ŘEHÁKOVÁ, B. (2004): *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- ROUBAL, O. (2009a): *Identita – více příběhů jednoho života*. Nestránkováno. Dostupné z: <http://doczz.cz/doc/247241/disertace---o.roubal---institut-sociologick%C3%BDch-studi%C3%AD-uk-fsv>
- ROUBAL, O. (2009): *Teritoriální identita v biografických vyprávěních poválečných osidlenců pohraničí severních Čech*. Disertační práce, dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/8001109462/?lang=cs>
- Strážnice Komenskému: 380. výročí příchodu J. A. Komenského do Strážnice*. (1984). Strážnice: Městský národní výbor.
- SKALKOVÁ, J. (2007): *Obecná didaktika* (2., rozš. a aktualiz. vyd). Praha: Grada.
- ZEMEK, M., & BARTOŠ, J. (1972): *Uherský Brod: minulost i současnost slováckého města*. Brno: Blok.

Resumé

The aim of the paper is to give suggestions on how to shape and develop regional identity. The first part deals with the definition of central concepts, i.e., region, identity and regional identity. A region is a specific place to which an individual has a certain relationship, emotional attachment. In accordance with the concept by D. Seamon, we can talk about the phenomenon of home, which is characterized by feelings of security, assurance, acceptance, regeneration, well-being. Identity can be understood as a multi-layered construct, which according to, e.g., Roubal contains several levels of identity – basal, essential, experienced, symbolic and situational. This creates space for a more comprehensive understanding of identity, something that can be understood as unchangeable/essentialist as well as variable/constructivist.

For educational purposes, we can define the so-called cognitive-rational aspect and affective-experience aspect in regional identity. The former is related to the corresponding level of knowledge associated with the site. It includes local customs, traditions, material cultural and natural monuments, important historical personalities associated with the place. The second aspect is the felt relationship, the emotional bond to the place and the people living there.

The next part of the paper gives us a more general, later a more specific approach to the methodical tool that can serve for the formation and development of regional identity. This is excursion education. It is a form of teaching that is largely conducted in an extracurricular environment. At the same time, this connection allows the school and “out-of-school” worlds to connect and thanks to the attractiveness of its format it can also contribute to better motivation and fixation. During the excursion, various teaching methods can be used,

e.g., explanation, narrative, teaching interview, form of group/cooperative teaching. What is important here is a co-operative strategy based on the findings of the research and work of R.E. Slavin and S. King, on the benefits of integrating co-operative strategies to solve tasks.

The excursion itself, called „Significant Personalities in Strážnice“, has several parts that rely mainly on the person of J. A. Komenský. Three locations/sites associated with this personality in Strážnice are used. In these places pupils in groups solve assigned tasks, use worksheets the solutions to which can be found in these locations. These are house No. 133 on Skalická Street, the Memorial of Brethren Education at the Municipal Museum, and the exhibition itself in the museum. The paper contains specific activities and tasks to be solved by pupils/students in these localities. In addition, it also contains a text about Komenský’s time in Strážnice. Komenský lived here in his childhood and in 1604–1605 he attended the local Brethren school.

The paper provides theoretical support and practical guidance for excursion promoters, providing enough cognitive and affective stimuli that can serve to shape and develop regional identity.

Trnavská univerzita v dejinách slovenského filozofického myslenia

Trnava University in the History of Slovak Philosophical Thinking

ZUZANA PALOVIČOVÁ

Abstract: The University of Trnava was founded in 1635. The foundation of the university represented an important milestone not only in the history of the town of Trnava, but also promoted the development of education in Austria-Hungary. The town of Trnava gained European repute as the University of Trnava became a centre for science, education and culture. This article evaluates the scientific contributions of the University of Trnava in the 17th and 18th century with the focus on the field of philosophy. We analyse the Aristotelism in the neo-scholastic system and the influence of Cartesianism on the development of philosophy in Slovakia. The article also addresses the contribution of the University of Trnava to philosophy after the reform of Maria Theresa.

Keywords: University of Trnava, Aristotelianism, Cartesianism, neo-scholastic system

Úvod

Skôr než sa pokúsime charakterizovať filozofické myslenie na Slovensku v období pôsobenia Trnavskej univerzity, musíme aspoň stručne sa zmieniť o niektorých problémoch ideového kultúrneho vývoja na tomto teritóriu, ktoré determinovali aj jeho špecifické rysy. Vzhľadom na kultúrny vývoj Slovenska a Uhorska vôbec v období pôsobenia Trnavskej univerzity, vzdelanosť sa rozvíjala len v kláštoroch a katolíckych rádoch. Neboli tu podmienky pre pestovanie vlastných filozofických systémov. Najcharakteristickejšou črtou filozofovania na Slovensku v tomto období bola jeho ideová aj metodologická väzba na dobovo aktuálne smery, prúdy, resp. koncepcie európskej filozofie.⁵¹ Prenášali sme cudzie autority na našu pôdu a tu sme ich propagovali, pokúšajúc sa o ich dopĺňanie, rozpracovanie a kritiku. Významným filozofom bol u nás ten, čo preniesol myšlienky významného západného filozofa k nám. Výber cudzích autorov sa dial podľa konfesijného kľúča. Táto tendencia pretrvala na Slovensku stáročia. Tým nechcem povedať, že toto prenášanie nemalo pre slovenskú filozofiu veľký význam. Bez tohto teoretického pozadia by sa bola mohla ťažko začať rozvíjať inštitucionálna filozofia na Slovensku v dvadsiatom storočí. Je teda zrejmé, že dejinám slovenskej filozofie musí predchádzať zmapovanie ducha doby, postihnutie duchovných súvislostí, ktoré charakterizujú Uhorsko ako celok. Nerešpektovať tento fakt znamená stratiť hľadisko umožňujúce kvalifikovane hodnotiť úroveň a dosah jednotlivých kultúrnych a teda aj filozofických počinov. V tomto kontexte treba vnímať aj

⁵¹ Bližšie k problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku pozri DUPKALA (2009), s. 552–559.

pôsobenie Trnavskej univerzity, ktorá trvala na našom území od roku 1635 do roku 1777, teda 142 rokov.⁵²

Sociálno-politickú situáciu na Slovensku začiatkom 17. stor. charakterizovala na jednej strane kulminácia reformačných snáh, na strane druhej prudký nástup rekatolizačného úsilia. Skutočnosť, že v Uhorsku získalo reformované náboženstvo prevahu nad katolíckym, že sa k nemu pridala značná časť šľachty a zámožného meštianstva, že sa evanjelická a kalvínska cirkev osamostatnili a vybudovali si vlastné vyspelé školstvo, vyústila v dlhotrvajúce otvorené náboženské a stavovské boje, ktorých cieľom bolo vrátiť stratenú prestíž katolíckej cirkvi. Jedným z dôležitých bodov tohoto programu bola modernizácia katolíckeho školstva podľa vzoru humanistických a reformistických škôl. Z týchto podnetov vznikla v roku 1635 katolícka univerzita v Trnave, ktorá tu pôsobila do roku 1777. Podľa štatútu univerzity bola jej hlavnou fakultou teologická a filozofická fakulta mala slúžiť len pre jej potreby (Bodnár, 1987). Neskôr vznikla právnická a lekárska fakulta.

Zaujímavý je prínos profesorov Trnavskej univerzity z hľadiska dejín filozofického myslenia na Slovensku. Za poldruha storočia existencie Trnavskej univerzity prednášalo filozofiu niekoľko desiatok profesorov. Hoci išlo o jezuitskú a svojim pôvodným určením o protireformačnú univerzitu s novoscholastickým zameraním, novoveká filozofia ovplyvnila viacerých profesorov a neraz ich dostávala do konfliktu s tradíciou, ktorú mali obraňovať. Stretávame sa tu s mnohými názormi, ktoré túto tradíciu prekračujú a významne prispievajú k rozvoju domáceho myslenia. Tým skôr, že do filozofie tu patrili podľa aristotelovského vzoru ešte aj prírodné vedy, z ktorých síce títo profesori prakticky pestovali len astronómiu, ale teoreticky ich sledovali a ťažili z nich pre filozofiu.

Vývin filozofie na Trnavskej univerzite možno rozdeliť do troch období (Bodnár, 1987). Prvé obdobie tvoria roky 1635–1700. Ide o obdobie, v ktorom prevahu scholastickej filozofie vystriedal prvý významný kultúrny a filozofický počin v dejinách filozofického myslenia na Slovensku a to je vydanie trojzväzkového diela *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (*Zmes zvláštnych a vybraných náuk z rozličných vied*) od M. Szentiványiho, ktoré vyšlo v roku 1689–1709 (ďalej *Miscellanea*). V druhom období, vymedzenom rokmi 1700–1753 dochádza k sporu scholastickej filozofie s newtonovskou mechanikou, heliocentrizmom a inými novovekými prírodovedeckými teóriami, čo má výrazný vplyv na diferencovanejšie chápanie predmetu filozofie a vedie k zrodu gnozeologickej problematiky na Slovensku a to v diele Františka Kériho. Tretie obdobie je charakterizované činnosťou Trnavskej univerzity po tereziánskej reforme školstva, čiže od roku 1753 do zániku Trnavskej univerzity v roku 1777. Ide o obdobie rozmachu filozofickej produkcie na Trnavskej univerzite. Vo filozofických prácach je zrejmä prevaha prírodofilozofickej a prírodovednej tematiky a cieľavedomé prepojenie filozofie na Slovensku na dobový európsky kontext.

⁵² Dejinám Trnavskej univerzity je venované množstvo prác. Za všetky možno uviesť napríklad: Csontos, L. (ed.) (2006); Čičaj, V. (ed.) (1987); Jankovič, V. (1995); Šimončič, J. – Hološková, A. (2010); Novacká, M. (ed.) (1986); Lopatková, Z. (2011). Podrobnú pramennú analýzu filozofických diel profesorov Trnavskej univerzity a syntetické spracovanie ich názorov podali T. Münz a M. Oravcová, predovšetkým v štúdiu *Filozofické myslenie na Trnavskej univerzite*. In: Čičaj, V. (ed.) (1987), s. 108–120, ako aj v kapitole *Protireformácia na Slovensku*, publikovanej v kolektívnej monografii Bodnár, J. a kol (1987).

Prvé obdobie existencie Trnavskej univerzity

Z prvého obdobia pôsobenia univerzity sa z prvých päťdesiatich rokov nezachovali písenné doklady o nejakých mimoriadnych počinoch v oblasti filozofie (Bodnár, 1987). Dôvodom môže byť aj skutočnosť, že Trnavská univerzita nemala v tom čase vlastnú tlačiareň a preto môžeme predpokladať, že filozofické práce vznikali ale ostali len v rukopisoch. Pre filozofiu tohto obdobia boli závažné a smerodajné traktáty, ktoré napísal ostrihorský arcibiskup, ktorý mal na starosti organizovanie škôl v Trnave Peter Pazmány. Jeho práca *Opera omnia* (1800 strán) sa stala štandardom peripateticko-scholastickej filozofie v Uhorsku. Spomínané dielo je detailným výkladom Aristotelovej *Logiky*, *Fyziky* a prírodovedné témy sa opierajú o Aristotelove práce *O nebi*, *O vzniku a zániku* a *O meteoroch* (Bodnár, 1987). Autor sleduje Aristotela, jeho delenie filozofie a komentuje jeho jednotlivé knihy a v ich rámci všetky pojmy, ktoré tvorili kostru scholastického výkladu prírody – hmota, forma, substancia, celok, časť, duša, miesto, priestor, atď. Metódou výkladu bola scholastická sformalizovaná dialektika, ktorá sa opierala o dedukciu a sylogistický dôkaz. Faktom však zostáva, že pocit ohrozenia katolicizmu zo strany reformácie nútil trnavských profesorov k tomu, aby sa zoznámili s názormi protestantských filozofov a tým spoznali dobovú empiristickú filozofiu, prírodovedu a induktívno experimentálnu metódu. Celkovú atmosféru univerzity ovplyvňovalo tiež narastanie sociálnorevolučného pohybu v Európe, ktoré postupne zasahovala aj do Uhorska a na Slovensko. A tak sa škola čím ďalej tým viac menila na inštitúciu, kde prebiehal skrytý zápas medzi oficiálnou scholastickou platformou a modernými teoretickými poznatkami. Zmeny, ktoré prinieslo v poznaní 16. stor. ako prvý na Trnavskej univerzite zakotvil Martin Szentiványi vo svojej práci *Miscellanea* (1689–1709). Ide o dielo, ktoré v našich kultúrnych dejinách 17. stor. nemá obdobu. Je prehľadom stavu poznania vedy v 17. storočí. Tým Szentiványi otvoril priestor pre integráciu poznatkov novovekej filozofie a vedy a stal sa na Trnavskej univerzite zakladateľom tendencie orientovať sa na európsku filozofiu a prírodné vedy. V tejto súvislosti je zaujímavý Baconov vplyv na Szentiványiho. Nejde o rozhodujúci, prípadne normujúci vplyv. Szentiványi preberá z Bacona niektoré výsledky prírodných vied, žiada vytvorenie nových metód poznávania, stotožňuje sa s významom, ktorý Bacon pripisuje metodicky usporiadanému poznaniu, možno tu nájsť i ohlas delenia a hodnotenia vied. Chýba však sústavnejší výklad Bacona (bližšie Münz – Oravcová, 1987, s. 108–120; tiež Bodnár, 1987). V Szentiványiho diele ide u nás v tom období o ojedinelý encyklopedický pokus systematicky sledovať úroveň prírodovedeckého poznania. Szentiványiho rozsiahle dielo však ešte neobsahuje sústavnejšie rozpracovanú gnozeológiu. S gnozeologickou problematikou v samostatnej podobe sa stretávame až o päťdesiat rokov neskôr v diele trnavského profesora Františka Kériho.

Druhé obdobie. Duchovný obrat od stredoveku k novoveku

Začiatok prvej polovice 18. storočia pôsobí v porovnaní s úrovňou evanjelických škôl v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch 17. storočia ale i v porovnaní so Szentiványiho prístupom ako krok späť a to tak z obsahovej stránky ako aj formálnej (Bodnár 1987). Pretrváva začleňovanie nových poznatkov do široko chápanej histórie naturalis a ich nediferencované chápanie. Filozofické práce z toho obdobia evokujú dojem tradičných scholastických prác. Tento fakt súvisí zrejme s infraštruktúrou organizácie školstva, keďže o charaktere filozofickej produkcie a o jej úrovni rozhodujú spravidla také momenty ako osobnosť profesora, jeho schopnosť čerpať z dobovej európskej tradície, organizácia a forma štúdia, závažné vzory učebníc, konkrétna dobová determinovanosť atď. Napriek

dominancii tejto tendencie existujú však aj v tomto období niektoré diela, ktoré sa odkláňajú a prekračujú aristotelovsko scholastické vymedzenie, obsahujú polemiku s dobovo modernými stanoviskami prírodnej filozofie a prírodovedy, najmä vyrovnávanie sa s Descartovou filozofiou, newtonovskou fyzikou a heliocentrizmom. Prvú polemiku scholastickej filozofie s karteziánizmom na Slovensku možno nájsť v diele Vavrince Tapolczányiho v roku 1706. (Descartove diela vyšli v roku 1637–1644). V tejto prvej etape vyrovnávania sa s Descartom sa trnavskí filozofi bránili predovšetkým proti Descartovmu obrazu prírody vyplývajúcej z jeho dualizmu, nahradzujúceho Aristotelov dualizmus hmoty a formy, ako aj proti jeho konceptu boha. Tapolcsányiho východiská sú tradičné: Fyzikálne teleso má tri vnútorné princípy: hmotu, formu a zbavenosť. Zmena je prechod subjektu z formy nebytia do formy bytia. Takže patrí k jej podstate, že vyžaduje všetky tri princípy: subjekt čiže hmotu, ktorá prechádza, formu nebytia čiže zbavenosť, z ktorej prechádza, a formu, do ktorej prechádza. Z týchto pozícií polemizuje s Descartovou predstavou *res extensa*. U Descarta je hmota rozpriestranená, stotožnená s priestorom. Z tohto geometrického chápania hmoty vyplýva jej neobmedzenosť, neohraničenosť a to nielen v zmysle možného zväčšovania jej troch rozmerov, ale aj v možnosti nekonečnej deliteľnosti telies. Teda niet prázdna a niet posledných nedeliteľných prvkov. Hmota ako abstraktná geometrická rozpriestranenosť sa môže zväčšovať i znižovať bez toho, že by sa principiálne zmenila. Descartes tvorí z matematicky neohraničenej hmoty nový obraz prírody, tiež neohraničenej, a nie kvalitatívne určenej dokonalosťou, ktorú jednotlivým súcnam prepožičal boh a podľa toho usporiadal do hierarchie, ako to bolo v antickom i scholastickom obraze sveta. Tapolcsány odmieta Descartovu interpretáciu prírody, lebo protirečí učeniu katolíckej viery o tajomstve eucharistie. Aj Descartovo chápanie boha ako všeobecnej príčiny či mechanika, ktorý celý vesmír dokonale rozvrhol, usporiadal a uviedol do pohybu a naďalej ho udržiava bez zjavných zásahov je pre Tapolcsányiho neprijateľné. Descartovu fyziku prirovnáva k obrazu hada prinášajúceho poznanie a jeho chápanie boha pokladá za ateistické (bližšie Münz – Oravcová, 1987, s. 108–120; tiež Bodnár, 1987).

Tapolcsányiho kritika karteziánizmu je prvým stupňom recepcie, v ktorej descartovský obraz sveta postupne nahrádza tradovaný neoscholastický systém. Tým, ako tento vplyv karteziánizmu silnie, pôvodne zamietané názory sa čoraz viac začleňujú do filozofie, dokonca sa stávajú východiskom pre recepciu Newtonovej prírodnej filozofie. To, čo bolo u Tapolcsányiho predmetom kritiky, stalo sa neskôr u Františka Kériho základom, z ktorého kritizoval Newtonovu fyziku. S neskorým karteziánizmom do filozofie 18. storočia prenikajú viaceré črty, modifikujúce aristotelovsko tomistickú líniu, ktorými Descartes ovplyvnil novovekú filozofiu. František Kéri v troch prácach, ktoré vydal v ročných odstupoch 1752–1754 demonštruje prehlbujúcu sa znalosť prírodnej filozofie Descarta i Newtona a napokon príklon k Descartovi. Kériho práce patria ešte k tomu typu, v ktorom sa chápanie prírody a sveta z fyzikálneho a filozofického stanoviska nerozlišuje. V intenciách Szentiványiho pokladá Kéri fyziku za najužitočnejšiu vedu pre človeka. Podrobne analyzuje Descartovu, Leibnizovu i Newtonovu teóriu pohybu telies ako najvýznamnejšiu časť novej fyziky. Kériho fyzika je eklektickým spájaním názorov rôznych fyzikov na otázku fungovania sveta. Spájajú sa v nej rezídua aristotelovskej fyziky (štyri základné prvky) so zákonmi Newtonovej mechaniky (voľný pád, jednoduchý a zložený pohyb), s Descartovými predstavami pohybu (pohyb telies pomocou veľmi jemného fluida vyplňujúceho voľný priestor) i konkrétnymi objavmi v prírodných vedách (vznik rastlín zo semien vlastného druhu, vznik živočíchov z oplodneného vajíčka) atď. Podobne je to aj v analýze príčin pohybu telies. Kéri rozlišuje prvú príčinu každého pohybu v prírode, ktorou je boh, a druhotné

príčiny, napr. gravitačnú silu. Diferencovaným postojom k jednotlivým autoritám sa snažil vyhnúť obvineniu z uznávania nedostatočne zdôvodnených princípov novej filozofie. Kériho výhrady voči Newtonovi pramenia z obavy prijať v situácii, keď sa myslenie zba-
vuje tradovaných, nezodôvodnených a predsudkami zaťažených predstáv, hypotézu, ktorá by sa mohla ukázať ako jedna tohto druhu. Descartov obraz sveta spolu s Newtonovou fyzikou a s ich prírodnofilozofickými ako aj gnozeologickými konzekvenciami sa práve vďaka Kériho prácam stali osnovou vzdelania celej ďalšej generácie profesorov filozofie. Ich najväčším výdobytkom s veľkými dôsledkami pre filozofiu bolo definitívne prebo-
jovanie Kopernikovho heliocentrizmu u nás proti Ptolemaiovmu geocentrizmu a proti kompromisnému názoru Tycha de Brahe. No aj Kopernik bol už vtedy skorigovaný a po-
prednou vedeckou autoritou trnavských profesorov sa stal Newton. Vyrovnávanie sa s he-
liocentrizmom vidíme v prácach Jána Kaziho, Petra Mayra, Krištofa Akaia (Münz, 2008, s. 54, tiež Bodnár 1987).

S pôsobením F. Kériho na pôde Trnavskej univerzity sa spája aj začiatok záujmu o gnozeologickú problematiku na pôde scholastiky. V súvislosti s tým, ako sa vyrovnával s novovekou filozofiou, počnúc Descartom v prírodnofilozofickej problematike, zoznamoval sa súčasne i s paletou rodiacich sa noetických stanovísk, tak ako boli prezentované na pôde Descartovho racionalizmu a anglického empirizmu. Ako je známe z dejín filozofie gnoze-
ologická problematika sa vo filozofii začala rozvíjať až v novoveku a to počínajúc Descar-
tom a najmä v anglickom empirizme. Do značnej miery bola novoveká teória poznania práve reakciou na scholastickú filozofiu a na naivno realistické chápanie dokonalého odra-
zu objektu v ľudskej myslí. Avšak okrem toho, že novoveká gnozeológia znamenala znač-
ný posun v rozpracovaní problému sprostredkovanosti poznania ľudským subjektom, niesla v sebe i nebezpečie subjektivismu, imanentizmu a mechanicizmu. F. Kéri sa začal sústavne venovať gnozeológii, a to vo forme kritiky, začiatkom päťdesiatych rokov 18. storočia. Postupne kritizoval subjektívno imanentistickú líniu (Berkeley, Malebranche, Kant), ale aj niektoré postuláty karteziánskeho racionalizmu. Súčasne formuloval vlastné gnozeologické stanoviská. Prijal viaceré empirické názory, ktorými obohatil svoj gnozeo-
logický realizmus.

Scholastická filozofia rieši základnú gnozeologickú otázku dôverou v schopnosti ľudskej duše ako božského princípu v človeku a ontologicky autoritou bibliie. Staví na nepochyb-
nosti vnemov a poznania. Vychádza z presvedčenia, že objekt poznávania je od poznáva-
júceho subjektu nezávislý a poznateľný. Kéri spája aristotelovsko–scholastickú vieru v nepochybnosť vnemov a poznania vôbec (predkantovský, resp. predkritický realizmus) s novovekou empirickou teóriou. Proti názoru subjektívnych idealistov (Berkleyho) obha-
juje poznateľnosť reality, jej nezávislosť od subjektu, adekvátnosť zmyslového poznania a možnosti jeho zdokonaľovania. Podľa Kériho povahu vonkajších vecí poznávame na zá-
klade vnemov, vyvolaných v našich zmysloch a ich prostredníctvom v našom duchu. Kéri postupne vyvracia tri námietky proti empirickému poznaniu a to, že nás zmysly klamú, samy sú klamné a klamú rozum. Zmysly podľa Kériho neklamú rozum, pretože mu ideí vecí vďaka svojmu spôsobu nesporedkujú inak než ich z vecí prijali. Rozum klame sám seba, ak pripisuje zmyslom to, čo mu poskytnúť nemôžu. Kéri vyžaduje súčinnosť zmyslového a rozumového poznania. Napriek obhájenej adekvátnosti zmyslového poznania prírodných vecí Kéri pripúšťa, že naše poznanie predsa len nie je vždy správne usporiada-
né. Identifikuje štyri príčiny tohoto stavu: Prvá spočíva v nesystematickosti a neutriede-
nosti poznávania. Druhá v predpojatosti, zaťaženosti predsudkami a nepravdivými dom-
nienkami. Tretia v nedostatočnej diferencovanosti predmetu a metód poznania a štvrtá

v neadekvátnej oscilácii mysle medzi prehnaným optimizmom a predčasnou skepsou, pokiaľ ide o možnosti poznania. Napriek tomu podľa Kériho poznávame prírodu stále hlbšie a z jednotlivých poznatkov môžeme vyvodit' ďalšie poznatky ako ich zákonité dôsledky (bližšie Münz – Oravcová 1987, s. 108–120). Kéri zostáva na pozíciách gnozeologického realizmu. Kériho gnozeologické stanoviská prebrala mladšia generácia. Rozšírila noetickú problematiku o ďalšie aspekty (fyziológia poznávacieho procesu) a podrobila kritike racionalistickú koncepciu vrodenej ideí a neskoršiu Kantovu kritickú transcendentálnu gnozeológiu.

Filozofia po tereziánskej reforme

Chod Trnavskej univerzity sa začal menit' za vlády Márie Terézie v súvislosti s reformou školského systému. Najdôležitejšími cieľmi modernizácie vzdelávania bolo zavedenie jednotného školského systému, poštátne škôl a obmedzenie cirkevného vplyvu. V roku 1752 Mária Terézia vydala nariadenie týkajúce sa reformy filozofickej a teologickej fakulty Trnavskej univerzity podľa vzoru univerzity vo Viedni. Na teologickej fakulte pribudli nové predmety. Právo študovať na univerzite získali aj evanjelici. Samotný jezuitský rád bol v roku 1773 zrušený bulou pápeža Klementa XIV. Následne boli jezuiti vylúčení z teologickej fakulty, na filozofickej fakulte však pôsobili naďalej. Práce mladšej skupiny trnavských profesorov pôsobiacich na Trnavskej univerzite po tereziánskej reforme najmä Jána Baptistu Hornátha a Andreja Jaslinského priniesli mnoho významných podnetov pre rozvoj novovekého filozofického myslenia na Slovensku. Títo trnavskí profesori propagovali novú vedeckú metodológiu, pestovali prírodné vedy, napriek cirkevnému zákazu dokazovali pravdivosť heliocentizmu, newtonových gravitačných zákonov a zákonov mechaniky vôbec. Hlásali atomizmus a iné myšlienky, ktoré oživil a zrodil novovek. Pod vplyvom Descartovej matematickej prírodovedy, jeho kvantitatívneho chápania prírody, korpuskulárnej teórie ako aj Newtonovej mechaniky a obidvom spoločnej požiadavky metodických postupov v poznávaní sa výrazne zužuje výklad Aristotelovej filozofie na problémy, ktoré neboli ešte dovtedy vyriešené matematickou prírodovedou. Akceptovanie Newtona v prácach Andreja Jaslinského, Antona Revického, Jána Horvátha možno pokladať za dôkaz vedeckej erudície trnavských profesorov, pretože v 18. stor. bola Newtonova teória vrcholom prírodnej filozofie. Novoveký racionalizmus bol blízky trnavským filozofom svojou špekulatívnou povahou, pritom však odmietajú Descartovu metodickú skepsu ako aj jeho predstavu vrodenej ideí. V otázke zloženia hmoty Jaslinský a Revický zastávajú atomistické stanovisko a všetkým je spoločný príklon ku kauzálnemu vysvetľovaniu sveta, k mechanistickému výkladu prírody. Ďalším spoločným znakom filozofických prác tohto obdobia je presadzovanie a obhajovanie heliocentizmu, názoru, ktorý najviac narážal na odpor cirkvi. Tento otvorený konflikt vedy a náboženstva riešia títo autori vymedzením vplyvu jedného i druhého názoru, aby potom na základe pozorovaní a experimentov mohli na poli vedy obhájiť prírodovene názory (Münz – Oravcová 1987, s. 108–120; tiež Bodnár 1987). Súhrne možno povedať, že prijímanie najrozličnejších aktuálnych myšlienok modernej vedy a kolísanie medzi teológiou a vedeckým poznaním nevyhnutne vyústilo do eklekticismu. V prácach tohto obdobia ťažko dešifrovať jednotný filozofický systém. Sú typickým produktom prechodného obdobia. Obsahujú rezíduá scholastiky, na ktoré sa navrstvujú myšlienky novovekej filozofie a v rozhodujúcich otázkach sa ťažisko presúva k vede.

Práce trnavských profesorov z tohoto posledného obdobia Trnavskej univerzity významne prispeli aj k ďalšiemu formovaniu gnozeológie v slovenskom filozofickom myslení. Horváth a Jaslinský kritizujú zo svojho pozdno-scholastického hľadiska najmä subjektívno

imanentistickú líniu najmä Berkeleyho, Malebrancha a Kanta (Münz, 2008, s. 55, Bodnár 1987). A hoci kritizovali len z pozícií svojich autorít, ich kritika bola často vecne i formálne presvedčivá. Trnavskí profesori sa priklonili k aristotelovskému empirizmu, ale v jeho modernejšom lockovskom podaní, čím sa dostali k noetike ako už k systematicky sa rozvíjajúcej novovekej filozofickej disciplíne. Odmietali akýkoľvek racionalistický apriorizmus. Rozumové poznávanie vzniká podľa nich len na základe zmyslového poznávania. Empirické stanovisko trnavských filozofov nepripúšťa vrodené idey. Všetci vychádzajú z toho, že všetky pojmy sú empirického pôvodu, získané zmyslami, či už bezprostredne alebo sprostredkovane, pomocou rozumu, abstrakciou zo zmyslových ideí a pojmov, pôvodne vzniknutých z empirie. Nesprávnosť myšlienky vrodenej ideí podľa nich dokazuje najširšia skúsenosť poznania jednotlivca počas jeho života a rozširujúce sa poznanie ľudského rodu. Stvorenie sveta dokazuje nielen, že svet existuje nezávisle od subjektu, ale je aj poznateľný, lebo ak by nebol, Boh by klamal, čo nie je možné. Preto vystupovali proti Berkeleyho subjektívnemu idealizmu, podľa ktorého hmota objektívne neexistuje a redukuje sa na naše idey, a neskôr aj proti Kantovmu agnosticizmu. Proti Kantovi sa v osobitnej monografii *Prehlásenie o nedostatočnosti Kantovho diela Kritika čistého rozumu* (1797) obrátil Ján Baptista Horváth a podal v nej dôslednú kritiku jeho agnosticizmu z empiristických pozícií (bližšie Münz, 2008, s. 55; Münz – Oravcová 1987, s. 108–120). V Horváthovej kritike Kanta nejde len o rozdielnosť názorov na poznateľnosť, vyplývajúcich z Horváthovho empirizmu, ale aj o hlbší teologický motív. Idea boha je podľa Kanta apriórna, tvorená rozumom, prekračujúc všetku možnú skúsenosť. Horváth si uvedomuje, že z toho, že je subjektívna, vyplýva, že jej v skutočnosti nič nezodpovedá, ani ju nemožno tvoriť na základe skúsenosti. A to zásadne odporuje scholasticko-teologickej koncepcii, podľa ktorej boh, hoci ideálna entita, existuje reálne, je empiricky nepriamo poznateľný zo svojich prejavov v tomto svete. Podľa neho Kantov noetický systém je „celý vybudovaný na piesku.“ (Münz, 2008, s. 55). Ján Baptista Horváth bol jedným z posledných profesorov filozofie Trnavskej univerzity. Po presťahovaní univerzity do Budína odišiel tam prednášať. Na význame jeho kritiky Kanta nič nemení, že toto dielo vyšlo už v Maďarsku roku 1795, po preložení Trnavskej univerzity do Budína. Čo sa týka niekdajšej Trnavskej univerzity pôsobiacej v Budíne, na základe nariadenia Jozefa II. bola neskôr presťahovaná do Pešti. V súčasnosti nesie názov Univerzita Loránda Eötvösa a sídli v Budapešti.

Záver

Bezmála stopäťdesiatročné pôsobenie jezuitskej univerzity v Trnave bolo významným prínosom nielen v dejinách Trnavy, ale vzdelanosti v Uhorsku vôbec. Táto inštitúcia prispela k tomu, že Trnava sa dostala do povedomia celej Európy. Stala sa strediskom vedy, vzdelanosti a kultúry. Najväčším prínosom trnavských profesorov z hľadiska formovania slovenského filozofického myslenia bolo presadenie Kopernikovho heliocentrizmu proti Ptolemaiovmu geocentrizmu a proti kompromisnému názoru Tycha de Brahe. No aj Kopernik bol už vtedy skorigovaný a poprednou vedeckou autoritou trnavských profesorov sa stal Newton. Významnou mierou podmienili aj vznik gnozeológie ako už systematicky sa rozvíjajúcej novovekej filozofickej disciplíny. Ich názory sú v mnohom protirečivé, nedomyšlené. Podstatné je však to, že v každom prípade pripravovali pôdu pre nástup osvietenstva, kedy prírodné vedy už prestali patriť do filozofie, osamostatnili sa a propagovali sa v populárnovedeckých knihách a novinách, písaných bibličtinou alebo západoslovenským nárečím pre široké ľudové vrstvy. Ruka v ruke s tým kráčala filozofia, ktorá sa pestovala už nielen v školách, ale aj v učených spoločnostiach.

Literatúra

- BODNÁR, J. (ed.) (1987): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. I. Bratislava : Veda.
- CSONTOS, L. (ed.) (2006): *Jezuitské školstvo včera a dnes*. Trnava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity.
- ČIČAJ, V. (ed.) (1987): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava, Veda.
- DUPKALA, R. (2009): Filozofovanie na Slovensku: Reflexie a súvislosti (K problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku). In: *Filozofia*, 2009, roč. 64, č. 6, s. 552–559.
- LOPATKOVÁ, Z. (2011): *Z dejín Trnavy a Trnavskej univerzity*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity.
- JANKOVIČ, V. (1995): *Trnavská univerzita*. Bratislava: Pamiatkový ústav.
- NOVACKÁ, M. (ed.) (1986): *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a Ústav školských informácií.
- MŮNZ, T. – Oravcová, M. (1987): Filozofické myslenie na Trnavskej univerzite. In: ČIČAJ, V. (ed.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava, Veda, s. 108–120.
- MŮNZ, T. (2008): Recepčia a odozvy západnej filozofie v dejinách filozofického myslenia na Slovensku. In: PLAŠIENKOVÁ, Z., SZOTEK, B., TOMAN, M. (ed.): *Filozofia a slovanské myšlienkové dedičstvo. Osobnosti, problémy, inšpirácie*. Bratislava: IRIS, 1. diel, s. 51–62.
- ŠIMONČIČ, J. – HOLOŠKOVÁ, A. (2010): *Dejiny Trnavskej univerzity 1635–2010*. Trnava, Typi Universitatis Tyrnaviensis.

Resumé

The paper presents and evaluates almost 150 years of work of philosophy professors at the University of Trnava (1635–1777). The cultural and historical context of philosophy during the existence of the University of Trnava is characterized by education developed only in monasteries and Catholic orders, which were not conditions suitable for developing their own philosophical systems. The socio-political situation in Slovakia at the beginning of the 17th century was characterized on the one hand by the culmination of reformist efforts, and on the other by the rapid onset of recatholicization efforts, the aim of which was to restore lost prestige to the Catholic Church. One of the important milestones of recatholicization was the modernization of Catholic education in the model of humanistic and reformist schools. The most characteristic feature of philosophizing in Slovakia in this period was its ideological and methodological link to contemporary trends, tendencies and concepts of European philosophy.

In the half-century of existence of the University of Trnava, several dozen professors lectured on philosophy there. Although it was a Jesuit and, by its original designation, an anti-reform university with a neo-scholastic focus, modern philosophy influenced several professors and often put them in conflict with the tradition they were supposed to defend.

The development of philosophy at the University of Trnava can be divided into three periods. In the first period (1635–1700), the dominance of scholastic philosophy was replaced by the first significant cultural and philosophical achievement in the history of philosophical thinking in Slovakia, namely the publication of the three-volume work *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (Mix of Special and Selected Doctrines of Different Sciences) by M. Szentiványi, which was published in 1689–1709 (hereafter *Miscellanea*).

In the second period, defined by the years 1700–1753, there was a conflict between scholastic philosophy and Newtonian mechanics, heliocentrism and other modern-day natural science theories, which has a significant impact on the more differentiated understanding of the subject of philosophy, and leads to the birth of gnoseological issues in Slovakia in the work of František Kéri.

The third period is characterized by the activities of the University of Trnava after the Theresian reform of education, i.e., from 1753 to the closing of the University of Trnava in 1777. It is a period of expansion of philosophical production at the University of Trnava. In the philosophical works, the predominance of natural philosophical and natural science themes and the purposeful linking of philosophy in Slovakia to the contemporary European context are evident.

The nearly 150 years of existence of the Jesuit University in Trnava was an important contribution not only to the history of Trnava, but to education in Austria-Hungary. This institution contributed to the fact that Trnava became known throughout Europe. It became a centre of science, education and culture. The greatest contribution by Trnava professors in terms of the formation of Slovak philosophical thinking was the assertion of Copernic's heliocentrism against Ptolemy's geocentrism and against the compromise opinion of Tycho de Brahe. They also made a significant contribution to the emergence of gnoseology as a systematically evolving modern philosophical discipline. Their views are in many ways contradictory, inconsistent. What is important is that they were preparing the ground for the enlightenment, when the natural sciences ceased to belong to philosophy, became independent and were promoted in popular science books and newspapers, written in the Bible or Western Slovak dialect for broad folk classes.

Baťovka – modernistická vize života koncernu Baťa a.s. na Slovácku

Baťovka – Modernist Vision of the Life of the Baťa a.s.
Concern in the Slovácko Region

BARBORA VACKOVÁ

Abstract: The text should serve as a basis for teachers who want to acquaint their students with the concept of modernity as it was developed within the framework of sociological knowledge, through excursion education in localities of typical standardized workers' colonies. The paper uses a small Baťa colony at the brown coal mine in Ratíškovice (South Moravia, Czech Republic) for this purpose. The first part of the text presents the sociological idea of modernity; the second part introduces the context of the Baťovka colony in Ratíškovice; the third is the application of the concept in the given locality. Similarly, the idea can also be used in other Baťa locations.

Keywords: Baťa Company, democratization, individualization, modernization, Ratíškovice – Baťovka, standardization

Lze exkurzi do malé jihomoravské obce a jejího bezprostředního okolí využít jako možnost, jak seznámit žactvo, a nejenom to, s hlavními principy fungování moderní společnosti? Následující text chce být příkladem, jak lze za pomoci prohlídky malého sídla a úpravy krajiny v jeho okolí popsat modernu jako racionalizaci života jednotlivců i širších skupin. Úvodní část textu představuje sociologický koncept modernity a jeho klíčový význam pro sociologické poznání společnosti. Druhá kapitola je věnována místnímu kontextu, tedy činnosti firmy Baťa s důrazem na její aktivity v Ratíškovících. Závěrečné shrnutí pak propojuje obě dvě témata a představuje tuto konkrétní lokalitu jako sociologicky zajímavý, jedinečný a současně typický příklad toho, co to byla organizovaná moderna.⁵³

Co je to moderna?

Kdybychom měli jednoduše odpovědět na otázku, čím se především zabývá sociologie jako specifický vědní obor, pak se mi zdá jako nejjednodušší a současně ne příliš zavádějící odpověď, že se zabývá sociální změnou. Sociologie se (jako věda, ale také jako zájem o to, jak žijí lidé a co vlastně tvoří společnost) zrodila ze zásadních společenských změn vrcholících na přelomu 18. a 19. století v Evropě a dalších oblastech, kde můžeme hovořit o západním typu společnosti. Byly to změny, které otřáslly základy sociální struktury, jež byla do té doby považována za více či méně neměnnou. A právě snaha vysvětlit, co se

⁵³ Z hlediska možnosti výuky tedy představuje lokalita Baťovka možnost jak seznámit frekventanty s konkrétní historií regionu, tak se specifickým sociologickým pohledem na společnost.

se společností děje a jak je možné, že neupadá do chaosu, byla formující silou nově se ustavujícího oboru. Sociologie, zcela v souladu s racionální logikou rodící se moderny, nehledala odpovědi v transcendentních, metafyzických či filosofických argumentech (jakkoli stojí její základy na filosofii Hegela, Rousseaua, Saint Simona a jiných), ale v povaze měnící se společnosti samotné. Základními otázkami tedy byly ty, které hledaly vysvětlení změny, a současně ty, které hledaly vysvětlení stability, jež byla i přes tyto změny udržována. Otázky, které se ptaly, jak je možné, že svět, ve kterém mizí tradiční sociální pouta, neupadá do chaosu. Z odstupů vnímáme toto období jako to, ve kterém se definitivně proměňuje společnost předmoderní (jinak označována též jako tradiční) ve společnost moderní⁵⁴. Následující řádky stručně shrnují hlavní rysy toho, co jsme si zvykli označovat jako modernu.

To, čeho si pečliví pozorovatelé společnosti mohli všimnout především, byl rozpad tradičních sociálních vazeb a zdrojů loajality. Poprava krále během Francouzské revoluce není náhodným excesem, ale z jistého hlediska ji lze vidět jako vyvrcholení situace, ve které stávající mocenské rozdělení ztrácí svou legitimitu. Ve světě, kde rodící se buržoazie má často vyšší sociální a ekonomický kapitál než feudální vrstvy, kde postavení přestává být navázáno pouze na rodinný původ, kde se rozvíjí gramotnost a racionální (osvícenská) věda, je těžké stále znova osvědčovat stavovské rozdělení společnosti.

Jan Keller poučen dlouholetým studiem sociální teorie a inspirován dílem německého sociologa Petera Wagnera (1994) ve své s knize věnované ikonám sociologie a jejich teoriím charakterizuje cestu k modernitě skrze tři vzájemně propojené procesy: Demokratizace, individualizace a racionalizace (Keller 2005).

Proces *demokratizace* můžeme vysvětlit skrze francouzskou revoluční *volnost, rovnost, bratrství*. Jde o myšlenku rovnosti lidí před zákonem a státem, který tento zákon zastupuje. Posupně se v 19. století projevuje především stále obecněji rozšířeným volebním právem, které z obyvatel státu tvoří občany, jež mohou být aktivně zapojeni do ovlivňování politik⁵⁵. Ruku v ruce s tímto procesem demokratizace se upevňuje pozice veřejnosti (Habermas 2000), jako aktivní diskutující skupiny zapojující se do veřejné debaty o obecných problémech společnosti. Jinými slovy, demokratizace je procesem, ve kterém se do správy společnosti nějakým způsobem zapojují stále širší vrstvy obyvatel⁵⁶.

Volební právo je pak signifikantním příkladem toho, jak je společnost *individualizována*. Volba není prováděna za sociální skupinu, za rodinu či za jinou společenskou jednotku, ke které člověk přísluší nebo zažívá pocit přináležení. Volba je prováděna za každého jednoho člověka zvlášť. Před státem, který takto ovlivňujeme, stojíme každý sám za sebe. To je podstatná změna oproti předmoderním typům přináležení, které byly do značné míry předdefinovány rodinným a stavovským původem každého jednotlivce. Koncept individualizace odkazuje k rozpadání těchto tradičních vazeb, které jsou v moderní společnosti postupně nahrazovány vazbami novými.

⁵⁴ Odkaz k tradičnímu slovníku, např. Tönnies 2001 (1887)

⁵⁵ Teoretik moderny Petr Wagner (1994) ve svých studiích přesvědčivě ukazuje, že i moderna má vlastní periodizaci. První období označuje jako omezeně liberální modernitu, čímž vyjadřuje především to, že ona proklamovaná svoboda a rovnost nebyla přístupna zdaleka všem. Např. z ní byly zcela vyloučeny ženy, ale také sociálně nejslabší společenské skupiny, které se často teprve formovaly (jako např. pracující třída).

⁵⁶ Srovnej např. Hobsbawm 2000, který ve své studii popisuje formování moderních národů právě jako řešení nahrazení ztracené loajality státních/vládnoucích elit.

Klasickým příkladem je postupná proměna rodiny jako společenské jednotky, která je i v sociologické teorii tradičně považována za jednu ze základních jednotek společnosti, neboť se stále významnou měrou podílí na její fyzické, ale především kulturní a sociální reprodukci (Ariès 1962). Předmoderní rodina měla podobu vícegeneračního relativně širokého společenství, které nemuselo být nutně početně větší, než jsou a byly rodiny moderní, ale je rozhodně bohatším společenstvím z hlediska svých funkcí. Moderní nukleární rodina se postupně ustavila jako společenství rodičů a dětí, které má stále mnoho zásadních rolí (primární socializace do světa, ekonomické zajištění), ale o mnoho funkcí během posledních dvou set let také přišla, neboť je na sebe převzaly nové instituce. Nelze ale tvrdit, že by tyto instituce rodinám něco proti jejich vůli sebraly. Naopak, v mnoha ohledech vznikaly právě ve chvíli, kdy rodiny – následkem individualizace např. na pracovním trhu – již nemohly své funkce plnit: Člověk odcházející za prací do města prostě záchranou rodinou sít nemá. A v případě, že dojde k výpadku příjmu jediného člena rodiny, pak ani nukleární rodina nemůže využívat podpory své širší sociální sítě. To je situace, ve které se postupně etabloují instituce odborů, sociálních pojišťoven, kampeliček atd.

Jinými slovy lze tuto situaci popsat jako formování nových sociálních skupin a forem přináležení. Když se tradiční skupiny rozpadají, loajalita již není nutně projevována rodinám, stavům či panovníkovi, začínají se objevovat nové skupiny, členství, v nichž je důležitou součástí osobní identity každého jednotlivce. Individualizace tak paradoxně vede k utváření nových forem kolektivity, na něž je moderní společnost rozhodně bohatá. Nejde pouze o již zmíněné odbory, ale např. sportovní oddíly (ať už jde o členství aktivní nebo pasivní podporu), jiné zájmové spolky (turisté, zahrádkáři, ...), a např. školy.

Státem garantovaný vzdělávací systém je ostatně další z institucí, jež (vedle např. skautských oddílů a v případě zdravotní péče nemocnic) převzal významnou část výchovy obyvatel od rodin. V tomto případě nelze zapomínat na latentní funkce školského systému, který mimo jiné vychovává děti ke správnému (rozuměj požadovanému a státem předpokládanému) chápání toho, jaká bude jejich role v občanském i privátním životě. Je to právě školství, které vychovává budoucí voliče a pěstuje v nich základní kompetence k tomu, aby byli schopni se jako individua ve společnosti úspěšně pohybovat. Nejde pouze o to naučit se číst a psát, ale také užívat jednotný jazyk, kterým komunikuje státní správa s občany a např. sdílet stejný výklad historie skupiny, ke které přináležím.

Již na začátku 20. století francouzský sociolog Emile Durkheim (2004) tento rozdíl ve zdroji sociálních vazeb předmoderní a moderní společnosti popsal v termínech přírodních věd jako organickou (typickou pro moderní společnost) a mechanickou (předmoderní) solidaritu.⁵⁷ Zatímco pro mechanickou solidaritu byla (a je) typická podobnost životní situace a zkušenosti, pro solidaritu organickou je charakteristická různorodost; vazba mezi sociálními aktéry je založena na vzájemném doplňování rozdílných funkcí, zkušeností, jednání. Zatímco v předmoderním období byla společnost strukturována do relativně velkých skupin lidí, jejichž zkušenost se světem byla obdobná a sdíleli spolu shodné výkladové rámce i hodnoty, v moderně se tato struktura společnosti stávala stále komplikovanější a komplexnější, takže individuální zkušenost jednotlivce se začala odlišovat od celku.

⁵⁷ Lze říci, že organická solidarita odpovídá Tönniesovu (viz výše) popisu moderních vazeb jako společenských, mechanická solidarita pak popisuje vazby pospolitostní. Není bez zajímavosti, že Durkheimova analýza je založena na rozboru převládajícího typu práva ve společnosti (občanského nebo trestního).

Výsledkem však byla vize restrukturované společnosti, která již nebyla rozdělena stavovskými, ale třídně. Období, ve kterém sourozenci Baťovi realizovali své vize, označuje německý sociolog Wagner jako období organizované moderny. Je to období, kdy jsou už ustaveny výše zmíněné moderní instituce, které naplňují mnohé původně privátní rodinné funkce. Modernou individualizovaní jedinci se stávají součástí nových společenství, jako jsou odbory či politické strany. Technologický rozvoj výroby a obchodu současně formuje tato individua novým způsobem: vytváří z nich spotřebitele, a to nejenom materiálních statků, ale také statků kulturních. Je to období velkých institucí, rodící ho se rozhlasu a filmu a spolu s nimi také jejich masového publika.

Jedním z hlavních rysů produktů učených masové spotřebě je standardizace. Ta úzce souvisí s procesem *racionalizace*, tedy třetím ze zmíněných modernizačních efektů (i tlaků). Zjednodušeně řešeno je možné proces standardizace chápat jako snahu dosáhnout normovaného tvaru – očekávaného, obecně přijímaného, odpovídajícího jakési průměrné představě. Ve výrobě se standardizace projevuje jako rozložení produktu na jednotlivé části, které je možné vytvářet odděleně a výroby jednoduše kompletovat. Celý proces se tak jeví jako efektivnější z hlediska času i vynaložených nákladů. Práci zde zastanou zaškolení jednotlivci, kteří nemusí nutně znát celý výrobní proces. Symptomatickým znakem takto pojaté výroby je výroba pásová – racionalizovaná, efektivní a zaměřená na výsledek, tedy počet vyprodukovaných věcí. Ve sféře společenských vztahů se jistý typ standardizace projevuje jak v procesu administrace a řízení společnosti, tak ve vztahu k její správě. Pokud moderní individualizace vede k tomu, že jednotlivec přistupuje před stát sám za sebe, vyžaduje také jednotné, standardní, předpisy vztahující se k modelovým a osobám, situacím a jednáním. Potřeba standardu se tak neprojevuje pouze v procesu masové výroby, ale také v procesu organizace společnosti jako takové. Aby byly administrativní složky schopny sledovat, zapisovat a ukládat informace o jednotlivcích (typicky např. pro potřeby vybírání daní ve státě), musí nastavit pravidla, která ale předpokládají existenci typizovaného jednání. Jinými slovy je v rámci byrokratického⁵⁸ systému utvářen obraz společnosti složené z individuí, jež mají nějaké shodné vlastnosti, potřeby a nároky, v závislosti na svém socio-ekonomickém postavení. Nejenom průmyslově produkované objekty, ale i lidé jsou nahlíženi jako standardizovaní, odpovídající daným očekáváním. Některé instituce organizované moderny, jako masové národní školství (viz výše; např. Bourdieu, Passeron 1977), jsou pak schopny tyto standardizované jednice (např. občany státu s očekávanými hodnotami a predispozicemi) produkovat.

Nelze popřít, že současná společnost je v mnohém odlišná a že představa velkých třídních celků vzala v posledních zhruba čtyřiceti letech za své. Sociální vědy pravděpodobně mnohem realističtěji popisují společnost jako rozmanitější strukturu mnoha zájmových skupin. Jakkoli chápeme socioekonomické postavení jako stěžení v tom, jaké možnosti jednotlivci i skupiny v rámci svých společností mají⁵⁹, snažíme se také lépe chápat podobnosti mezi jednotlivými třídami, respektive rozdílnosti uvnitř nich. Sociální vědy opustily představu, že společnost vypadá jako dobře uklizený šuplík s ponožkami, kde má každá tu

⁵⁸ Německý historik, ekonom a sociolog Max Weber ukazuje, že právě pro složitě strukturované společnost s nutností řízení velkých celků je byrokratický systém nutností. Hovoří v této souvislosti o tzv. „legálním panství“, ve kterém je loajalita projevována ne konkrétním pánům, ale neosobním univerzalizujícím pravidlům. Byrokratický systém ale není nutně spojen se systémem demokratickým. (Weber 1997: 45–173)

⁵⁹ Ve vztahu ke vzdělávání viz např. Katrňák 2004, Hamplovná, Katrňák 2018.

svou do páru a ještě jsou rozděleny podle délky a materiálu. Společnost se mnohem spíše podobá šuplíku, kde, i když většina je ještě na svém místě, jsou ponožky přece jenom pomíchané, občas některá chybí a občas se spojí dvě, které k sobě, podle pravidel, vlastně vůbec nepatří.

Přesto by bylo bláhové myslet si, že modernizované struktury myšlení a očekávání se v naší současnosti neprojevují a není nutné se jimi zabývat. Je to právě toto období, které v mnoha ohledech vytvořilo standardy, jimiž se správa a administrace společnosti dodnes řídí.⁶⁰ Za druhé pak dala tato doba vzniknout mnoha hmotným strukturám – urbánním celkům, úpravám krajiny, typům výroby, školám, nemocnicím, atd. – ve kterém se stále odehrává náš aktuální život. Příkladem takové struktury, který zároveň může sloužit jako typický příklad pro výklad toho, co byla organizovaná moderna, je i Baťovka v Ratíškovcích.

Baťovka v Ratíškovcích

Ratíškovice jsou dnes obec s více než 4 tisíci obyvateli.⁶¹ Návštěvníka neohromí ani zachovalým historickým centrem, ani krásou starých venkovských stavení. Průmyslový ruch minulého století z Ratíškovíc vytvořil upravenou, ale na první pohled nijak zajímavou obec, která sama sebe prezentuje jako moderní slováckou obec s tradicí vína, ale také hornictví a v současnosti také se službami, jako je plavecký bazén, kuželková dráha atp.⁶² I urbanismus obce naznačuje, že velká část ulic a domů byla postavena až v průběhu 20. století.

Je to právě hornická část historie Ratíškovíc, která nás v tomto textu bude zajímat. Dnes rekreační dům určený pravděpodobně především těm, kdo chtějí využívat cykloturistické trasy v okolí, Vila Vlasta připomíná, že první důl stejného jména byl v obci v roce 1918 otevřen Slovenskými akciovými cihelnami a.s. Tento text se ale bude věnovat otevření a budování zázemí jiného dolu, dolu Tomáš, který v roce 1934 zprovoznila v místě firma Baťa⁶³. Důvody, proč se známá obuvnická firma rozhodla k vlastnímu hnědouhelnému podnikání, jsou jednoduché. Minimálně od doby svého rozvoje po 1. světové válce se snažila a co největší finanční, a tedy logicky i materiálovou a surovinovou soběstačnost. Pokud si mělo vedení podniku vybrat mezi nákupem a transportem uhlí z ostravského revíru, nebo snahou zajistit si vlastní surovinu pro své továrny, přiklonila se logicky k druhé variantě. Už proto, že ložiska sice ne příliš kvalitního, ale přece jenom uhlí, byla již v bližším okolí Zlína známa. Firma proto přistoupila ke geologickým průzkumům v lokalitě již v roce 1928 (Jemelka, Ševeček 2016, s. 179)

Podstatou přístupu Baťova koncernu však nebylo otevírat pouze továrny či doly. Pokud se firma rozhodla někde založit novou produkci, pak to znamenalo, že bude budovat nejenom výrobní budovy (v tomto případě důl), ale také relativně široké zázemí pro své zaměstnance. V terminologii svázané s historií a fungováním firmy jsou tyto nově budované lokality označovány jako satelity. Ratíškovice jsou z tohoto pohledu jedním ze zlínských satelitů, tedy jedním z otisků svého mateřského města.

⁶⁰ Příkladem je udělování jedinečného rodného čísla, evidence demografických informací, trvalého bydliště, ale také povaha pracovní doby, docházky do zaměstnání, zdravotních kontrol atd.

⁶¹ Informace z oficiálních webových stránek obce.

⁶² Což je ostatně typicky urbánní občanská vybavenost, kterou si obecně s „životem na vesnici“ nespojujeme.

⁶³ Nejpodrobnější studii věnovanou činnosti firmy Baťa a.s. v Ratíškovcích zpracovali historici Martin Jemelka a Ondřej Ševeček (Jemelka, Ševeček 2016, s. 175–201).

Hornáková (2009, s. 123) vysvětluje, že důvodem výstavby těchto nových baťovských sídel byl mimo jiné fakt, že ke konci 20. let se již závod rozrostl do podoby, která nutně potřebovala přístup k mnoha zdrojům a trasám. Úzké údolí Dřevnice nedovolovalo další expanzi továrny, která potřebovala pravidelný přísun vody, materiálu, elektřiny, uhlí a k tomu také pohodlné cesty pro export vlastní výrobků. Tomáš Baťa a později jeho bratr Jan Antonín začali nejprve budovat síť prodejen, postupně pak i síť závodů a měst. Sesterské filiálky začaly vznikat jak v Československu⁶⁴, tak postupně v zahraničí – v Evropě i jinde ve světě.⁶⁵ Abychom správně pochopili význam slova satelit, musím se krátce zmínit o podstatě baťovského urbanismu: jeho fyzické struktuře, ale také očekáváních, která do něj stavitelé vkládali.

Urbanismus baťovských sídel představuje modernistickou vizi funkčně zónovaného městského prostoru. Ve stejném období, kdy jej především architekt František Lýdie Gahura tvořil pro Zlín a kdy (mimo jiné na základě zkušeností s výstavbou malých Zlínů, jak se také satelitům říkalo) vznikala ve Stavebním oddělení podniku (fakticky nikdy nevydaná) publikace *Ideální průmyslové město budoucnosti*, byla v diskuzi nejvlivnějších architektů a urbanistů své doby formulována pravidla pro strukturu měst 20. století. Tzv. Athénská charta shrnovala⁶⁶ jasně zásadní funkce, které má moderní město plnit: výrobní, residenční, rekreační a transportní. Jinými slovy, moderní město mělo být rozděleno do jednotlivých zón s jasně určenými funkcemi, které má propojovat přehledný a rychlý dopravní systém. Zlín, a každé další baťovské město, měl svou zónu výrobní (tovární areál), residenční (rozsáhlé čtvrti rodinných domů, svobodáren a dalších ubytoven) a rekreační a spotřebitelskou zónu. Ve Zlíně bylo touto zónou nově vzniklé Náměstí práce, kde postupně vyrůstaly tržnice, obchodní dům, společenský dům (zahrnoval v sobě hotel, několik restaurací a kaváren) a kino. Další rekreační zóny představovala sportoviště a ve Zlíně např. také lesní hřbitov.

Stejnému zónování pak podléhala logika každého dalšího zakládaného sídla. Pro své potřeby výstavby ve světě firma vytvořila dva základní modely průmyslového města, a to pro mírný pás a subtropický pás. (Březovská 2017: 85–96) Základem sídla bylo vždy umístění továrny tak, aby byla poblíž vodního toku a navázána na dopravní tepny, tedy silnice a železnici. V prostoru hlavních bran do továrny pak bylo obchodní centrum, respektive centrum služeb pro zaměstnance. Skrze tento prostor spotřeby se pak lidé dostávali do obytných čtvrtí. Vizually je pak vždy zásadní dominantou baťovských měst rozsáhlá oblast rodinných dvojdomků – nejviditelnější znak toho, že urbanistickou inspirací bylo pro Gahuru a ředitele koncernu Howardovo Zahradní město.⁶⁷

⁶⁴ Jde o lokality blízké i vzdálenější Zlínu: Otrokovice (Baťov), Napajedla, Ratíškovice (část Baťovka), Třebíč (část Borovina), Sezimovo Ústí II (Baťov), Zruč nad Sázavou (část Baťov), na Slovensku pak Svit (Batizovce), Partizánské (Šimonovany – Baťovany)

⁶⁵ Např. East Tilbury (Velká Británie), Chelmek, Ottmuth (Krapkovic, Polsko), Möhlin (Švýcarsko), Borovo (Vukovar, Chorvatsko), Best (Nizozemí), Bataville (Hellcourt, Francie), Batawa (Kadnada), Belcamp (USA), Batatuba, Batayporã (Brazílie), Batangar (Kalkata, Indie), Batapur (Pákistán) a další. Pro všechna baťovská sídla bylo typické, že byla vystavěna poblíž existujícího města, tak, aby byla dobře napojena na infrastrukturu (vodní toky, železnice). V názvech se často objevovalo jméno Baťa, popřípadě odkazovaly k původnímu sídlu (Tilbury a East Tilbury, Sezimovo Ústí a Sezimovo Ústí II).

⁶⁶ Dokument vytvořený členy CIAM (Mezinárodním kongres moderní architektury) na jejich zasedání v roce 1933.

⁶⁷ Howardův koncept měl ovšem velmi silný sociální podtext; šlo o vizi města soběstačného, nikoli továrního. Více k problematice vizte Vacková 2013.

Podstatné je si uvědomit, že tento promyšlený urbanistický plán, byl především odrazem vize, že vhodně upravené prostředí je předpokladem pro dobře fungující společnost (Vacková 2010). Firma Baťa, především tedy její první generální ředitel Tomáš Baťa a ani jeho spolupracovníci ve vedení, ale nepřišli ve své době s něčím novým. Naopak výstava továrních měst a všechna další sociální opatření, která ve své činnosti uplatňovali, vycházela z tradice paternalistických průmyslníků rozvíjející se po celé dlouhé 19. století. Ta byla postavena na fungujícím předpokladu, že zaměstnanec, o kterého je firmou slušně postaráno, nemusí řešit existenční otázky a má klid na odpočinek, podává ve své profesi lepší výkon.

Zamlčenou, ale nedílnou součástí této představy je však fakt, že firma bude přesně schopna odhadnout potřeby svých zaměstnanců, respektive zajistit je. Samozřejmě, že podnik s mnoha tisíci zaměstnanci pak není schopen pečovat o každého jednotlivě, ale poskytuje standardizované hromadné služby: jídelny, obchody, zdravotní péči, vzdělání, bydlení, kulturu – to vše je firma schopna zajistit, ale ve standardizovaném a více či méně masovém měřítku. Což předpokládá představu průměrného zaměstnance s průměrnými, či lépe řečeno standardními, potřebami. To pak souvisí s tím, že firma Baťa, podobně jako mnohé jiné firmy s obdobnou sociální politikou, neprodukovala pouze boty, letadla, pneumatiky a další výrobky, ale že dokázala ve svém systému velmi efektivně produkovat také určitý typ aktéra – zaměstnance podniku a spotřebitele jeho výrobků, který této standardizované představě odpovídal. Vše začínalo již v baťových školách práce pro mladé muže a mladé ženy. Děti nastupovaly do škol a na internáty kolem 14 let a od té doby byly připravovány na práci a život ve Zlíně, nebo jiném továrním městě koncernu.

Vedle vzdělávacího systému bylo druhou podstatnou složkou sociální politiky podniku firemní bydlení, které mělo několik úrovní. Internáty pro mladé, svobodárny pro svobodné zaměstnance, ubytovny pro ty, kdo na jiné bydlení nedosáhli. Bydlení ve firemních rodinných domech pak bylo určeno pouze rodinám s dětmi. Možnost dosáhnout na podobné bydlení byla pravděpodobně jednou ze zásadních motivací zájmu o práci ve firmě. Je ovšem také pravdou, že získat bydlení zdaleka nebylo samozřejmostí. Rodiny byly před udělení nájemní smlouvy prověřeny u vedoucích zaměstnanců žadatelů, ale také u sousedů či známých, a to i v původním místě bydliště. Tito oslovení lidé odevzdávali doporučující dopis, ve kterém potvrzovali občanskou a morální bezúhonnost žadatelů o bydlení. Současně byla evidována finanční situace rodin, zda mají dluhy a v jaké výši. Po přidělení bytu v domě museli nájemníci čekat namátkové kontroly, které dohlížely jak na dodržování domácího řádu, tak na to, že je o dům i zahradu řádně a podle pravidel pečováno. Součástí dotazníků bylo i chování obyvatel a výchova dětí. Ve chvíli, kdy zaměstnanec ztrácel svou práci, musel do stanoveného termínu opustit také firemní bydlení.

Nemohu samozřejmě tvrdit, že následkem zvoleného postupu jsou všechna baťovská města stejná. Urbanismus byl přizpůsobován fyzickému prostředí, společenské domy byly autorskými díly. Např. centrum Otrokovic se od centra Zlína liší zásadně, a to nejenom svou formou, ale celkovým vyzněním prostoru náměstí. Přesto ale v obou případech okamžitě poznáváme, že města patří k sobě, ať už díky cihlovému rastru budov, nebo přísně se opakující logice výstavby. A to platí i v tak malém sídle, kterým bezpochyby jihomoravské Ratíškovice, respektive jejich část Baťovka, jsou.

Kolonii tvořilo celkem 22 rodinných domů všech typů, které firma stavěla. Nejstarší verzi jejího dělnického bydlení byly tzv. čtyřdomky – domy se čtyřmi shodnými bytovými jednotkami. Nejčastějším typem jsou pak půldomky, tedy domy se dvěma bytovými jednotkami. V obou případech se v přízemí domů nacházela malá kuchyň s obývacím pokojem,

koupelnou se záchodem, koupelnovými kamny a vanou, v patře potom jedna či dvě ložnice. Pokud to terén dovozoval, byly všechny Baťovy domky podsklepeny. Sklepy sloužily k uskladnění trvanlivých potravin, ale především uhlí, kterými se v domech topilo. Nejvyšší kategorií domu byl tzv. jednodomek, tedy malý rodinný dům, určený pro vedoucí pracovníky, lékaře, úředníky, učitele a podobné profese, kterých bylo v baťovských městech dost. Všechny tyto domy byly určeny pro ženaté zaměstnance továrny s rodinami. Svobodní, nebo ti, na které se v rodinných domech nedostalo místa, pak bydleli v jiných typech ubytování, na ubytovnách a svobodárnách. Faktem je, že získat nájem v rodinném domě nebylo zdaleka automatické a zájemce musel splňovat všechny nároky kladené na řádného a loajálního zaměstnance (podrobněji viz Vacková a kol. 2017).

Je zřejmé, že Baťovku nemůžeme považovat za urbanisticky složitě sídlo⁶⁸. Přesto zde ale nacházíme všechny z typů výše jmenovaných domů. Dnešní hotel u Tomáše je bývalou ubytovnou pro svobodné zaměstnance. Na okrajích kolonie nacházíme několik klasických jednodomků. Typy půldomků a čtyřdomků jsou zjevně spíše na původním nákrese než na současném stavu, neboť domy prošly samozřejmě mnoha úpravami. Spíše letecká fotografie odhaluje jednotlivé typy podle toho, jak vypadají jejich střechy. Odhlédneme-li od residenční architektury, kolonie jinak není nijak zásadněji vybavena, ani co se týká obslužnosti: Jak již bylo zmíněno, v areálu dolů sídlil lékař, jinak ale budovy občanské vybavenosti chybí. Je ovšem pravdou, že zcela v souladu s politikou firmy, podnik podporoval školu a další instituce v Ratíškovících a při dole stejně jako tomu bylo při jiných výrobních celcích firmy, fungovalo také hornické učiliště.

Baťovka jako součást modernistického projektu

To, co je na aktivitách firmy tak zajímavé a hodné studia, je dokonalost, se kterou všechny principy modernizace a modernity zaváděla. Podívejme se tedy na všechny prvky modernity, které můžeme pozorovat, a to i na tak malém příkladu, jakým kolonie v Ratíškovících je. Cílem této závěrečné části textu je ilustrovat všechny zmíněné charakteristiky modernity na tomto malém baťovském sídle. Výše jsem odkazovala především ke třem základním vzájemně se prolínajícím modernizačním procesům, a to k postupné demokratizaci, individualizaci a racionalizaci společnosti. Je to právě první z nich, který se ve vztahu k politice firmy a především architektuře jejich sídla charakterizuje nejobtížněji. Pokud budeme o demokratizaci společnosti přemýšlet jako o rozvoji veřejné politické debaty, pak nám nebude koncern dobrým příkladem. Faktem je, že od 20. let byla zlínská městská politika spjata se zájmy podniku (Tomáš Baťa byl nejenom generálním ředitelem, ale také starostou města) a toto spojení nám může být vhodnou ilustrací spíše pro to, jak demokratický proces neřídit. Na druhou stranu je třeba uznat, že i autokratické procesy jsou součástí modernity a často jsou podporovány právě takovými nástroji, jako je všeobecně rozšířené volební právo. Slouží k tomu i další nástroje, pro modernu typické, jako je rozšíření masových médií a schopnost nabídnout širokým vrstvám obyvatelstva dobrý plat a alespoň vizi nadstandardně vedeného života. Pokud budeme o demokratizaci uvažovat jako o otevření nejen prostoru politické diskuze, ale o otevření nových příležitostí pro kohokoli bez ohledu na jeho stavovský či třídní původ, pak samozřejmě můžeme baťovský systém jako demokratický chápat. Zde ale už celý proces úzce souvisí s procesem individualizačním.

⁶⁸ Ševeček s Jemelkou jako důvod uvádí především fakt, že šlo zřejmě spíše o experiment, o jehož trvalost nebylo přesvědčeno ani samo vedení firmy, což nebylo v politice koncernu nijak běžné. (2016: 195)

Ten můžeme, na rozdíl demokratizace, sledovat zcela jasně. Baťův systém klade zásadní důraz na výkon jednotlivce. A to nejenom ve smyslu jeho produktivity práce v podniku. Každý jednotlivec a jeho rodina byl podroben přísnému dohledu podniku. Personální oddělení firmy bylo zdrojem a současně autorem nekončící řady informací o svých zaměstnancích: od fyzické zdatnosti, přes pracovní předpoklady po osobní život, kvalitu péče o děti a finanční zabezpečení rodiny. Od statusu zaměstnance (v ideální představě) se pak odvíjí status celé jeho rodiny. Baťovy domy můžeme chápat jako zhmotnění modernistické⁶⁹ ideologie o nukleární rodině, kde muž je vydělávající hlavou rodiny a žena je empatickou ochránitelkou rodinného krbu, která v domácím prostředí pečuje o muže a jejich děti. Systém ubytování rodin zaměstnanců tuto vizi podporuje: domy jsou místem relaxace pro zaměstnance, který musí nabrat sílu do dalšího pracovního dne a místem domácí práce pro jeho ženu. Na druhou stranu musíme baťovské ideologii přiznat i jistou míru angažovanosti v ženské otázce. Jakkoli nepředpokládá, že vdaná žena by byla zaměstnána v podniku, klade důraz na nejmodernější vybavení domácností. Pod Baťovým heslem *Nenáročná žena, líný manžel* se skrývá právě tlak na manželky, které vedou svými potřebami muže k vyšším výkonům. Jakkoli neměla být baťovská manželka moderní ženou využívající výtěžky pokroku (včetně punčoch a bot firmy), stále měla být ženou v domácnosti, k čemuž ji ostatně směřovala také výchova v Baťově škole práce pro mladé ženy.

Ostatně právě vzdělávací systém je další z řady modernistických metod utváření individualizovaného člověka – dělníka, spotřebitele, zaměstnance, manželky... Je součástí široce rozšířeného nástroje racionálního vedení společnosti, výše zmiňované standardizace. Tak, jako školství vytvářelo standardního muže či ženu, opět i domy jsou přesnou ilustrací standardizovaných postupů. Aby bylo možné stavět residenční čtvrti a celá nová sídla s rychlostí, kterou to dokázal podnik, bylo zapotřebí jasného plánu výstavby čtvrtí i domů. Jeden půldomek postavilo několik čtveřic dělníků během zhruba šesti týdnů. První četa hloubila a připravovala základy, další provedla hrubou stavbu, další prováděla vnitřní dokončovací práce. Na konci čtvrti se teprve hloubily základy, zatímco na jejím začátku se připravovaly elektrické rozvody a omítky. To vše díky využívání standardizovaných stavebních prvků a postupů: cihly, okna, dveře – vše firma získávala ve velkém množství od místních dodavatelů na základě hromadných zakázek, popřípadě z vlastních zdrojů. Tak, jako na jezdicím páse vyráběli dělníci a (svobodné) dělnice boty, obdobným způsobem se posouvaly čety stavebních dělníků po staveništích a v masovém měřítku byly schopné produkovat domy.

Odkaz k masám pak znamená odkaz ke zmíněnému utváření nových kolektivit. Individualizovaní jednotlivci nezůstávají bezvládně viset ve společnosti, stávají se součástí jiných skupin, jiných sociálních celků. Období rozkvětu firmy Baťa je nejenom obdobím rozkvětu masové společnosti, ale také nejrůznějších spolků i méně formálně organizovaných skupin. Také firma kladla velký důraz na loajalitu ke společnosti, nejenom formou výkonu, ale také tlakem na formování osobní identity svých zaměstnanců. Být Baťovcem mělo jasné kontury: oddanost podniku, práci, pokroku a dalším sdíleným hodnotám a pravidlům. Vysoce organizovaný charakter neměla pouze práce, ale celý život zaměstnanců továrny. Současně ale byla tato forma organizace zdrojem kolektivní identity baťovských zaměstnanců, minimálně těch, kteří celý systém přijali za svůj.

⁶⁹ Přesněji by bylo liberálně-modernistické ideologie, neboť socialistická moderna jde ve svých představách ještě dál a snaží se rozpustit i samu rodinu a individualizovat jedince (v zájmu budování nové kolektivity) takřkajíc absolutně.

Konečně v úplném závěru je třeba si uvědomit, že Baťovka je součástí širšího plánu racionalizace krajiny jako takové. Podstatnou součástí celého plánu bylo zbudování tzv. Baťova kanálu, který měl sloužit přepravě zboží a materiálu. Poblíž slovenské Skalice byl na kanálu postaven výklopník, kde se vytěžené uhlí, které sem bylo dopraveno po za tím účelem zbudované železniční dráze, překládalo na lodě, aby bylo levně a jednoduše dopraveno do Otrokovic. Nesledujeme tu pouze modernistický plán jednoho malého sídliště, ale vidíme, že ve stejném duchu je pojata celá krajina, konkrétní region, který je opanován technologickým pokrokem, svázán a využíván. Ostatně stejně přemýšlelo vedení koncernu i v širších měřítcích při plánování silničního a železničního propojení Zlína, jako centra firmy, s celým středoevropským regionem, respektive skrze klíčové vodní a vzdušné cesty i se světem.

Použitá literatura

- ARIES, P. (1962): *Centuries of childhood: a social history of family life*. New York: Vintage Books.
- BOURDIEU, P., PASSERON, J.-C. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- BŘEZOVSKÁ, M. (2017): „Vyvážené město.“ In Vacková, B. a kol.: *Baťovský domek: mizející prvky zlínské architektury*. Brno: MUNI press, s. 85–96.
- DURKHEIM, E. (2004): *Společenská dělba práce*. Brno: CDK.
- HABERMAS, J. (2000): *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia.
- HAMPLOVÁ, D. & T. KATRŇÁK (2018): *Na vzdělání záleží: jak vzdělanostní rozdíly ovlivňují osudy lidí v české společnosti*. Brno: CDK.
- HARVEY, D. (2000): *Spaces of hope*. Berkeley : University of California Press.
- HOBSBAWM, E. J. (2000): *Národy a nacionalismus od roku 1780: Program, mýtus, realita*. Brno: CDK.
- HORNÁKOVÁ, L. (2009): *Fenomén Baťa: zlínská architektura 1910–1960*. Zlín: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně.
- JEMELKA, M., ŠEVEČEK, O. (2016): *Tovární města baťova koncernu: Evropská kapitola globální expanze*. Praha: Academia.
- KATRŇÁK, T. (2004): *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon.
- KELLER, J. (2005): *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON.
- TÖNNIES, F. (2001): *Community and Civil Society*. Cambridge University Press.
- VACKOVÁ, B. & K. ELIÁŠOVÁ & J. RESSOVÁ & M. REUSS BŘEZOVSKÁ (2017): *Baťovský domek: mizející prvky zlínské architektury*. Brno: MUNI press.
- VACKOVÁ, B. (2010): *Prostor, moc a utopie: Ideální město a jeho společnost*. Brno: Masarykova univerzita.
- VACKOVÁ, B. (2013): „Idea bydlení za městem a koncept zahradního města.“ In Ouředníček, M. & P. Špačková & J. Novák (eds.): *Sub Urbs: Krajina, Sídla. Lidé*. Praha: Academia.
- WAGNER, P. (1994): *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London, New York: Routledge.
- WEBER, M. (1997): *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.

Resumé

The text interprets Baťa's activities in the region through the sociological concept of modernity. Baťovka is a small company site of the Baťa company and a part of the village of Ratiškovice. The Baťa siblings founded their shoe factory in the late 19th century in nearby Zlín. Thanks not only to military orders during WWI, the company started to prosper and already at the turn of the 1920s and 1930s it expanded from Zlín first to other areas of former Czechoslovakia, later to other parts of the world. A part of the corporate policy was the effort to maximize self-sufficiency. Therefore, the rubber for soles or cardboard boxes for shoes, but also plastic toys or tires, as well as other products, gradually became part of the production. In order to ensure at least partial energy self-sufficiency, a lignite mine was opened in 1934 in Ratiškovice.

However, the essence of the Baťa concern's approach was not only to open factories or mines. If the company decided to start a new production somewhere, it meant that it would not only build production

buildings (in this case a mine), but also a relatively wide base for its employees. In the terminology tied to the history and operation of the company, these newly built sites are referred to as satellites. Ratiškovice is one of Zlín's satellites, one of the imitations of its home town. Zlín and all other Baťa settlements met the criteria of modernist urbanism with separate functional zones: production, residential and service. A similar logic can be observed even in the smallest settlements such as Baťovka in Ratiškovice.

Using the established sociological concept of modernity, the text also represents the social logic of the corporate policy. Modernity is characterized by the emergence of new social groups, the break-up of traditional ties and the gradual establishment of institutionalized forms of care and also education. Baťa's social policy is a prime example of modernizing forms of emancipation (providing quality housing, education, services) and, at the same time, discipline (education for urban, consumer and proper employee and family behaviour corresponding to middle-class morals). At the same time, its production activities represent a typical standardized and mass-used product: standardized shoes were produced in factories and other institutions, but, in a metaphorical way, standardized workers were produced there as well.

3. blok:

Historie regionu v období novověku, jeho menšiny a multikulturní zkušenost

Blok věnovaný některým aspektům historie regionu, především v období novověku. Typickým rysem přeshraničních oblastí je národnost, ale často také etnická či náboženská různorodost. Cílem bloku je představit některé historické souvislosti této regionální různosti a způsoby, jak s ní lze pracovat.

Trnava ako kultúrne a hospodárske centrum regiónu v 18. storočí – pohľad Mateja Bela

Trnava as Cultural and Economic Centre of the Region
in 18th Century (Bel's View)

PETER FRAŇO

Abstract: Matej Bel (1684–1749) is one of the most famous and reputable Hungarian men of letters. His most valuable works, *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Vienna 1736), was also dedicated to the description of Trnava. Trnava is called „Little Rome“ because of the characteristic complex of university buildings and many churches in town. This paper deals with the characterization of Trnava's history (etymology of town names), geographical (town location), economic (trade, markets, agriculture, the function of wheat and vine) and cultural characterization (seat of archbishop and university, free royal town), religious and secular topography (churches, monasteries, seminars, academic buildings, bulwarks, three squares, twelve streets) and the national situation (relations between Hungarians, Germans and Slovaks). Thanks to Bel's writing and by comparing it to nowadays conditions we can make a relatively clear picture of Trnava as a cultural and economic centre of the region in the 18th century.

Keywords: Matej Bel, Trnava, topography, regional history

Matej Bel (1684–1749) patrí k najvýznamnejším uhorským vzdelancom obdobia novoveku. V 30. rokoch 18. storočia začal v súlade so svojou obsiahlou koncepciou diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica*⁷⁰ písať aj *Notíciu* Trnavy, v ktorej chcel zaznamenať dejiny a súdobý miestopis tohto významného slovenského mesta. Časť o Trnave je súčasťou rukopisu Bratislavskej stolice, ktorá je uložená v Lyceálnej knižnici v Bratislave (Juríková, 2006, s. 30) a skladá sa z dvoch častí.⁷¹ V prvej sa opisuje historický vývoj Trnavy od obdobia kralovania uhorského panovníka Bela II (* 1108/1110 – † 1141) až do autorovej súčasnosti (43 paragrafov).

⁷⁰ *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitatibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium, atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae.* Vienna: 1736. (= *Notitia*).

⁷¹ Latinský text, ako aj slovenský preklad *Notície* Trnavy preberáme od Eriky Juríkovej (Juríková, 2006, s. 115–255; latinský text je takisto súčasťou nečíslovanej prílohy autorkinej práce). Pri interpretácii *Notície* Trnavy verne vychádzame z prác najmä Eriky Juríkovej (Juríková, 2003, s. 66–71; 2006; 2009, s. 135–146).

Hlavný námet druhej časti je už odlišný – zaoberá sa najmä topografiou mesta, ktorá je doplnená informáciami o národnostných pomeroch, hospodárskej činnosti či zvykoch obyvateľstva. Celá stať má dovedna 100 tlačенých strán a doteraz predstavuje najsúbornejšie dielo o Trnave, ktoré zachytáva dejiny tohto mesta od počiatkov až do obdobia novoveku (Šimončič, 1998, s. 62; Juríková, 2006, s. 33). Z tohto dôvodu nám Belovo dielo umožňuje celkom podrobne rekonštruovať význam a postavenie Trnavy ako kultúrneho a hospodárskeho centra regiónu v 18. storočí.

Pomenovanie mesta

Pri vysvetlení pôvodu názvu mesta Trnava (lat. *Tyrnavia*) prezentuje Matej Bel rôzne, niekedy až bizarné teórie. Ľudovo (*Vulgo*) sa podľa neho pomenovanie Trnavy odvodzuje od trňov (*spinis*). Keďže toto vysvetlenie by znamenalo, že sídlo má pôvodne slovanský pôvod, Bel dokazuje, že podobný spôsob etymologizácie umožňuje aj nemčina. Nemci totiž podľa neho označujú slovo trň (*sentem*) výrazom *Dorn*. Z tohto dôvodu *Dorn-au*, s mäkkou výslovnosťou ako *Törnau* či *Türnaue* bude taktiež označovať širšie priestranstvo porastené trnám (*aruum significabit, sentibus obsitum*). Vďaka tomuto vysvetleniu sa tak slovanská etymologizácia dostáva na rovnakú relevantnú úroveň ako nemecká.

Ako druhé si Bel všimá maďarské pomenovanie mesta v podobe *Nagy Szombath* (slov. Veľká Sobota). Tento názov vraj vznikol v období vojen, ktoré viedlo Uhorsko proti Rakúšanom, Čechom alebo Moravanom. Po úspechu bližšie neidentifikovanej výpravy si mali vojská v priestore budúceho mesta rozložiť tábor a určiť práve sobotu za deň ďakovnej slávnosti. Podľa nej vraj potom nazvali aj toto mesto.

Tretie vysvetlenie, ktoré Bel spomína, sa opäť navracia k slovanskému základu slova. Názov *Trnava* mal vzniknúť podľa pomenovania rieky, ktorá preteká mestom (t. j. dnešnej Trnávky). A posledné možné – asi najnepravdepodobnejšie vysvetlenie – má názov Trnavy odvodzovať od početných veží mesta, ktoré sa hrotom dvíhajú do výšok a tak by mali pri pohľade z diaľky akoby imitovať trnie (*Notitia*, § I, s. 6–7).

Na základe súčasných výskumov vieme, že mesto Trnava malo dva názvy. Úradný názov v tvare *Sombat* (slov. Sobota) sa vytvoril od názvu dňa, kedy sa v meste smel konať jarmok. Druhý názov, *Trnava*, bol naozaj odvodený od slovanského základu *trn-* spojeného s príponou priestoru *-ava*, ktorá doslova označuje plochu porastenú pichľavým trnám, ktoré slúžilo ako bezpečnostná ochrana križovatky ciest neďaleko pôvodnej usadlosti s trhoviskom. Toto pomenovanie teda súvisí so strategickou polohou mesta (Krajčovič, 2005, s. 155), ktoré ako vieme ležalo na starej obchodnej Českej ceste spájajúcej Prahu s Budínom.

Geografická, hospodárska a kultúrno-spoločenská charakteristika mesta

Mesto Trnava leží v Podunajskej nížine medzi riekou Váh a pohorím Malé Karpaty. Podľa Mateja Bela vzniklo toto sídlo na utešenom mieste (*amoenum*) s vynikajúcou polohou (*cum insigni commoditate*). Kraj je rovinný a trochu zvlnený (*Campestris, sed erecti positus regio est*) a leží približne na severovýchod od Bratislavy pričom susedí s Nitrianskou stolicou (*Notitia*, § I, s. 75). Veľkosťou teda ide skôr o mestečko (*Vrbiculam*) (*Notitia*, § II, s. 76), pre ktoré nie je typickou črtou ani tak rozľahlosť (*vasta*), ako skôr pôvab (*elegans*) (*Notitia*, § I, s. 75). Z Belových náznakov je zrejmé, že Trnava predstavuje do určitej miery kontrastné mesto. Na jednej strane v nej sídlia významné štátne a cirkevné inštitúcie, ktoré vyzdvihujú jej mestský ráz, no na strane druhej nikdy nestratila ani špecifický vidiecky charakter. Mesto tak podľa neho obľubujú najmä tí ľudia, ktorým sa páči vidiecka samota kombinovaná s výdobytkami mesta (*aegrestes secessus, vrbicis conuictibus, ex interuallo, temperare*) (*Notitia*, § VIII, s. 85).

Z hospodárskeho hľadiska sa Trnava javí najmä ako centrum obchodu. Toto podľa Bela dosvedčuje najmä právo skladu,⁷² osem verejných trhov,⁷³ výročný jarmok či týždenné a dobytčie trhy (*Notitia*, § IX, s. 85–86). Z poľnohospodárskych plodín si najväčšie chvály zaslúži dozaista trnavská pšenica a chlieb, ktorý sa z nej piekol (*Notitia*, § XI, s. 87). Mesto by sa tak malo nazývať sýpkou celého okolia (*horreum dici meruerit, totius circum regiunculae*). Podľa výnosu tunajšieho obilia sa totiž stanovuje cena aj v Bratislave (*Notitia*, § XVII, s. 99).

Druhou významnou hospodárskou komoditou mesta sú vinohrady, ktoré Bel situuje do blízkosti rieky Parná, kde sa mal vinič pestovať už od roku 1347. Toto víno síce disponuje jemnou vôňou a mimoriadnou ušľachtilosťou (*vber, saporis probi, & generositatis eximiae*), ale ani hustotou a ani vekom sa nemôže rovnať vínu (*neque pinguedine, neque aetate*), ktoré Trnavčania spracovávajú z vinohradov v Dolných Orešanoch, Šenkviaciach, Viničnom či Vinosadoch (*Notitia*, § XVII, s. 99–100).

Kultúrno-spoločenský význam Trnavy sa v Belovej práci prejavuje v dvoch základných významových rámcoch: cirkevnom a svetskom. V roku 1543 sa kvôli nebezpečenstvu tureckej invázie presťahoval do Trnavy ostrihomský arcibiskup spolu s katedrálnou kapitulou a v roku 1635 tu zas vznikla univerzita.⁷⁴ Tieto udalosti mali veľký vplyv na stavebnú činnosť v meste. Preto sa Trnava podľa Bela javí ako Rím v menšom (*Romam in compendio*) alebo ľudovo povedané malý Rím (*Paruam Romam*) (*Notitia*, § II, s. 76).

V svetskom slova zmysle má zas najväčší význam status Trnavy ako privilegovaného slobodného kráľovského mesta, ktorý získala v roku 1238 od uhorského kráľa Bela IV (* 1206 – † 1270). Podľa Mateja Bela nadobudla Trnava túto pozíciu najmä vďaka dôležitosti (*dignitate*) a veľkému počtu obyvateľov (*populi frequentia*) (*Notitia*, § I, s. 5). Prejavom uvedeného výsadného postavenia je existencia inštitúcie mestského magistrátu,⁷⁵ erb⁷⁶ a fakt, že v ňom sídli nižší kráľovský tribunál (*Notitia*, § XIV, s. 92–93; XV, s. 94).

Asi najvýstižnejšiu charakteristiku dobového významu mesta nachádzame v 15. paragrafe, kde vraj s odkazom na dielo Jána z Turca *Chronica Hungarorum* Bel cituje⁷⁷ nasledovné slová: „Trnava má prívlastok podľa zakladateľa a obnoviteľa kráľovská, z veľkorysosti vládcov slobodná, podľa miest zasvätených viere, svätá, podľa Ostrihomskej kapituly vznešená a ctihodná, podľa univerzity prekvitajúca, no predovšetkým veľmi slávna“ (*Tyrnauia, inquit, a conditore, sive reparatore Bella II. Regia; ab inductis principum, Libera; a locis religioni dicatis, Sancta; a metropolitano Strigoniensum Capitulo, Illustris ac Veneranda; ab Vniuersitate litterarum omnium, Florens, atque in primis celeberrima est*). Bel k tomu ešte dodáva, že kvôli nižšiemu kráľovskému tribunálu (*a Tribunali Regio minore*) jej prislúchajú aj prívlastky nestranná a spravodlivá (*Aequa Iustaque*) (*Notitia*, § XV, s. 94). Kombinácia uvedenej cirkevnej a svetskej dôležitosti Trnavy sa premieta aj do Belovho opisu topografie mesta.

⁷² Právo skladu (*ius stapulae*) udelil Trnavčanom kráľ Žigmund v roku 1402 (Šimončič, 1998, s. 210).

⁷³ Keď v roku 1762 vykazovala Trnava Uhorskej komore svoje jarmoky, uvidela ich v tejto chronológii: 1) 22. január – Vincent – od roku 1647; 2) 6. nedeľa pred Veľkou nocou – Quadragesima – od roku 1463; 3) 24. apríl – Juraj – od roku 1463; 4) 15. jún – Vít – od roku 1647; 5) 25. jún – Jakub – od roku 1436; 6) nedeľa po 8. septembri – Narodenie Panny Márie – od roku 1508; 7) 28. október – Šimona a Júdu – od roku 1647; 7) 6. december – Mikuláš – od roku 1436 (Šimončič, 1998, s. 211).

⁷⁴ K vzťahom Trnavy a Trnavskej univerzity bližšie pozri (Šimončič, 2010, s. 219–229).

⁷⁵ O mestskom magistráte pozri viac (Šimončič, 1998, s. 157–162).

⁷⁶ K mestskému erbú pozri viac (Šimončič, 1998, s. 165–166).

⁷⁷ Citovaná časť sa však v jeho diele nenachádza (Juríková, 2003, s. 66–67).

Cirkevná topografia mesta

Ako už bolo spomenuté, jedným z najvýznamnejších prívlastkov Trnavy je malý Rím v zmysle náboženského centra súdobého Uhorska. Ako prvé v poradí preto Bel vymenováva všetky kostoly a kláštory, ktoré sa v meste nachádzajú. Ako najkrajší najskôr spomína kostol sv. Mikuláša (*templum S. Nicolai*), ktorý sa po presťahovaní kapituly premenoval na katedrálu (*Cathedralis*) a niekedy sa nazýva aj prívlastkami farský (*Parochiale*) respektíve metropolitný (*Metropolitanam*) chrám. Tento kostol prevyšuje všetky ostatné stánky tak rozmermi (*vastitate*), ako aj výzdobou (*cultu*), pričom bohoslužby sa v ňom odohrávajú v maďarskom a v nemeckom jazyku. Vedľa neho dal potom Juraj Selepčeni postaviť kostol sv. Michala (*vicina S. Michaelis ades*), v ktorom sa zas konali bohoslužby pre Slovákov (*Notitia*, § II, s. 76–77).⁷⁸

Druhým najvýznamnejším kostolom mesta je chrám sv. Jána Krstiteľa (*Templum S. Iohannis Baptistae*), ktorý sa niekedy nazýva aj jezuitským kostolom (*templum Sovietatis Iesv*) (*Notitia*, § III, s. 77–78). Z Belovho výkladu je zrejmé, že tieto dva kostoly považuje za najdôležitejšie. Ostatných šesť chrámov potom už len skratkovito vymenováva: chrám sv. Jakuba (*Aedes S. Iacobo sacra*), ku ktorému bol pristavaný františkánsky kláštor; kostol Najsvätejšej Trojice – Trinitárov (*Templum SS. Triadis, Trinitariorum*); kostol sv. Jozefa – Paulínov (*S. Iosephi Paullinorum*); Uršulínsky kostol (*Sororum S. Vrsulae*); kláštor sv. Kláry s pristavaným chrámom Blahoslavenej Panny Márie Nanebovzatej (*D. Clarae*) a nakoniec chrám sv. Heleny (*templum D. Helenae*). Popri tom treba ešte spomenúť štyri kaplnky, ktoré sa nachádzajú v seminároch a dva stĺpy: Najsvätejšej trojice na Hlavnom námestí a Panny Márie bez poškvrny počatej na Univerzitnom námestí (*Notitia*, § IV, s. 78–79). Z kláštorov je samostatný výklad venovaný len osudom a vzhľadu budovy kolégia Spoločnosti Ježišovej (*Collegium PP. Soecietatis*) (*Notitia*, § V, s. 79–80).

Druhý súbor Belom spomínaných cirkevných pamiatok reprezentujú konvikty, t.j. miesta v ktorých bývali študenti univerzity. Najstarší konvikt založil Mikuláš Oláh a podľa prvého uhorského kráľa sa nazýva konvikt sv. Štefana (*S. Stephani*). Druhým konviktom je seminár sv. Vojtecha (*D. Adalberti*). Ako tretie spomína generálne kolégium uhorského kléru (*Collegio Generali Cleri Hungariae*). Najnovšie zo zariadení zasvätil Juraj Selepčeni Blahoslavenej Panne Márii (*B. V. Mariae*). Posledným je takzvaný dom pre vyslúžilcov (*domus deficientium*) známy aj pod menom sv. Imricha (*nomine S. Emerici*) Táto budova slúžila pre opateru ľudí, ktorí už odišli z aktívnej verejnej služby (*Notitia*, § VI, s. 80–82).

Tretí korpus pamiatok tvoria ostatné cirkevné a univerzitné budovy. Najpoprednejšia spomedzi nich je dozaista arcibiskupská rezidencia (*Praetorium Archiepiscopale*). Z druhej strany Mikulášskeho cintorína zas stojí budova starej mestskej fary (*Parochia Ciuica*) a domy kanonikov (*Canonicorum aedes*). Najpamätihodnejší (*maxime memorabiles*) z nich je ten, v ktorom býval barón František Ladislav Medňanský. V tomto dome sa totiž počas povstania Gabriela Betlena (1619–1626) ukrývala uhorská kráľovská koruna. Ostatné stavby potom reprezentuje budova akadémie (*adificia academica*), dve divadlá (*duo theatra*), tlačiareň (*Typographia*) a knižnica (*Bibliotheca*) (*Notitia*, § VII, s. 82–83).

⁷⁸ O kostole sv. Michala pozri podrobnejšie (Šimončič, 1998, s. 296–298).

Svetská topografia mesta Trnava

Status slobodného kráľovského mesta symbolizuje najmä mestské opevnenie. Z diaľky preto Trnava vyzerá ako veniec z hradieb (*ad coronae muralis*). Matej Bel si ale nerobí dobové ilúzie o kvalite tohto obranného mechanizmu. Múr, ktorým je mesto obohnané, je podľa neho jednoduchý a postavený iba z malých pálených tehál, pričom má hrúbku, ktorá by neznesla ozbrojený útok (*Murrus, quo ambitur, singularis est, & cocto instructus laterculo, crassitie haud alia, quam, quae inermes adsultus possit tolerare*). Podobne, aj predsunuté bašty (*propugnaculis*) sú vďaka vplyvu počasia už na pokraji zrútenia. Brány rozpoznáva Matej Bel celkovo štyri. Dve hlavné brány: Hornú (*Superiorem*) a Dolnú (*Inferiorem*)⁷⁹ a dve užšie (*Duo reliqui angustiores sunt*): jedna, ktorá je blízko pri františkánskom kostole a druhú pri arcibiskupskom paláci (*Notitia*, § I, s. 75). Okrem fortifikácie reprezentujú mestský charakter Trnavy najmä námestia a ulice. Bel vymenúva v Trnave tri verejné námestia.

Najvýznamnejšie z nich je Hlavné námestie (*forum maius*), na ktorom sa nachádza mestská veža, veľké súsošie sv. Trojice, mestská radnica a pôvodne Esteházyovský palác. Toto námestie zaberá stred mesta a má tvar takmer pravidelného štvorhranu. Druhé, Univerzitné námestie (*forum academicum*), obkolesujú univerzitné budovy. Týmto námestím preteká riečka Trnávka. Podložie tohto námestia je dostatočne tvrdé (*solida*) na to, aby mohlo slúžiť na prechádzky študentov, pri ktorých sa diskutuje o vede a literatúre (*idonea litterariis deambulatiunculis*). Na námestí sa taktiež nachádza stĺp Blahoslavenej Panny Márie, chrám sv. Jána Krstiteľa a už spomínané univerzitné budovy. Posledným tretím námestím je Obilné námestie (*forum frumentarium*), ktoré sa nachádza pri kostole sv. Jakuba. Ako už napovedá jeho názov, na tomto námestí sa uskutočňoval predovšetkým predaj rôznych poľnohospodárskych plodín.

Z rozsiahlej trnavskej uličnej siete Bel celkovo identifikuje dvanásť konkrétnych ulíc. Najvýznamnejšou a najrušnejšou je takzvaná Veľká ulica (*vicus magnus*),⁸⁰ ktorá sa rozprestiera od vrchnej brány priamo k dolnej bráne. Ostatných jedenásť ulíc má skôr podobu uličiek (*angiportus*) než ulíc a Bel medzi zaraďuje: Jakubovu ulicu (*vicus Iacobaeus*),⁸¹ Ostrožnú ulicu (*vicus Sarkantyús-Útza*),⁸² Seminárnu ulicu (*vicus seminariorum*),⁸³ Kanonickú ulicu (*vicus canonicorum*),⁸⁴ Jeruzalemskú ulicu (*Hierosolymitanus vicus*), Jerichovu ulicu (*Hierichuntis vicus*),⁸⁵ Ulicu Pri hradbách (*Submoenialis vicus*) (tie sú v skutočnosti dve),⁸⁶ Potočnú ulicu (*flumentaneus vicus*),⁸⁷ Pekársku ulicu (*vicus pistorum*)⁸⁸ a Ulicu Za bitúňkom (*vicus post macella*)⁸⁹ (*Notitia*, § VIII, s. 83–85).

⁷⁹ Horná brána (Stulpulcherská) sa nachádzala v miestach dnešného Zeleného kričku a Dolná brána (Lautenburská) v miestach, kde dnes sídli okresný súd (Juríková, 2006, s. 84).

⁸⁰ Veľká ulica sa rozdeľovala na dve časti: hornú (dnes Štefánikova ulica) a dolnú (dnes Hlavná ulica) (Juríková, 2006, s. 84).

⁸¹ Dnešná Divadelná ulica (Juríková, 2006, s. 84).

⁸² Ulica, ktorá vedie od Veľkého námestia ku kostolu sv. Mikuláša. Túto ako jedinú označuje Bel maďarským názvom, ktorý je však zlým prekladom slovenského mena Ostrovná ulica (ostrov – ostroha). Jej pomenovanie súviselo s tokom Trnávky, ktorý v mieste dnešnej administratívnej budovy U kráľa Ľudovíta vytváral akoby malý ostrov. Dnes sa táto ulica nazýva Hviezdoslavova ulica (Juríková, 2006, s. 84).

⁸³ Podľa Belovho opisu tu pravdepodobne ide o dnešnú Ulicu Jána Hollého (Juríková, 2006, s. 84).

⁸⁴ Ide o dnešnú Kapitulskú ulicu (Juríková, 2006, s. 85).

⁸⁵ Obe ulice si podnes zachovali svoj názov. Patria totiž medzi najstaršie ulice mesta (Juríková, 2006, s. 85).

⁸⁶ Ide tu o dve ulice: jednu, ktorá smeruje od východného rohu hradieb k Dolnej bráne a druhú, ktorá sa ťahá od Hornej brány k jezuitskému kolégiu. Dnes sa tieto ulice nazývajú Horné a Dolné bašty (Juríková, 2006, s. 85).

Obyvateľstvo a jeho charakter

Obyvateľstvo mesta sa podľa Mateja Bela skladá z troch národností: Maďarov, Nemcov a Slovákov, ktorí ho obývajú takmer v rovnakom pomere (*fere ex aequo rerum potiuntur*). Z Belovho výkladu je zrejmé, že vedome zvyrazňuje najmä vplyv maďarskej etnickej zložky nad ostatnými.⁹⁰ Maďari podľa neho v meste prevažujú nielen veľkosťou majetku, ale aj počtom (*non opibus tantum, sed numero etiam*). Nemcov zas do mesta prilákalo najmä obchodovanie (*commercia*). Slováci sa spomínaným dvom etnickým zložkám nevyrovnajú počtom, ako skôr majetkom (*rerum copia*). Ich počet musel byť podľa Bela po husitských výpravách veľmi malý a jednou z príčin mohla byť aj tá skutočnosť, že museli uvoľniť miesto práve Maďarom a Nemcom.

Z iných národností autor spomína ešte Židov, ktorí ale boli v minulosti vyhnaní z mesta kvôli obvineniu z rituálnej vraždy.⁹¹ Vypudenie Židov z Trnavy vníma Bel pozitívne, pretože prinieslo výhody pre pospolitý ľud, ktorý už nemusel byť ochudobňovaný vysokými úrokmi (*vsuris exsugere*) a taktiež zásobovanie potravinami bolo oslobodené od zločinných dražieb (*iniquissimis licitationibus*).⁹² Poslednou uvádzanou národnosťou sú Rómovia, ktorí sa zhromažďujú ďaleko od mesta (*Abesse ab vrbe coguntur*). Rómom Bel pripisuje takmer všetky previnenia, najmä prešibanosť (*vasritiem*) a zvyk kradnúť cudzí majetok (*rapiendi aliena consuetudinem fuisse*) (*Notitia*, § IX, s. 85–86).

Spolunažívanie Trnavčanov hodnotí Bel ako vládne (*placide*) a slušné (*decore*). Zároveň si ale všimá, že status univerzitného mesta prináša Trnave niekedy aj problémy, ktoré vznikajú najmä kvôli nedisciplinovanosti univerzitných študentov a sporom medzi nimi a obyvateľmi mesta.⁹³ Na strane druhej autor vysoko vyzdvihuje pomoc univerzitetnej mládeže pri hasení požiarov v meste.

Vzťah trnavských mešťanov voči hosťom a cudzincom (*hospites, & alienigenas*) hodnotí Bel celkovo pozitívne a priateľsky. Túto priateľskosť podnietila v meste najmä univerzita pestujúca jemné vedy (*mansuetiores litterae*) a taktiež dlhšie spolužitie obyvateľstva s kňazmi a rehoľníkmi (*sacerdotibus, & nullo non religiosorum ordine, conuictus*). Práve tieto dva faktory spôsobili zjemnenie dovtedy nevládných mravov u obyvateľov mesta (*Notitia*, § XII, s. 88).

Na záver môžeme konštatovať, že Belova topografia mesta prináša zaujímavé a hodnotné poznatky ohľadom kultúrnych a hospodárskych špecifikách Trnavy v období novoveku. Ako praktická didaktická pomôcka, ktorá v sebe kombinuje historické, geografické, etnografické a topografické informácie sa dá veľmi vhodne využiť ako súčasť pedagogického procesu napríklad pri výučbe regionálnych dejín mesta a priľahlého okolia.

⁸⁷ Ide tu o dnešnú Hornopotočnú a Dolnopotočnú ulicu, ktoré kopírovali pôvodné koryto Trnávky (Juríková, 2006, s. 85).

⁸⁸ Táto ulica si ponechala svoje pomenovanie dodnes (Juríková, 2006, s. 85).

⁸⁹ Táto ulica dnes už neexistuje (Juríková, 2006, s. 85).

⁹⁰ Z tohto dôvodu sa príslušníci slovenského národného obrodzenia pozerali na postavu Mateja Bela negatívne. Vnímali ho ako „maďaróna“ – zradcu slovenskej identity (pozri Putna, 2018, s. 204–205).

⁹¹ K dejinám Židov v Trnave bližšie pozri (Šimončič, 1998, s. 30–39; Barkány – Dojč, 1991, s. 119–130).

⁹² K problematike antisemitizmu v staršom období pozri bližšie (Szabó, 2014).

⁹³ Bližšie pozri (Šimončič, 1998, s. 51–60).

Použitá literatúra

- BÁRKÁNY, E., DOJČ, E. (1991): *Židovské náboženské obce ma Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo VESNA.
- BELIUS, M. (1736): *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitatibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentilium, atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuracione summa explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum committatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae*. Viennae Austriae (= *Notitia*).
- JURÍKOVÁ, E. (2003): Trnavská univerzita I. (1635–1777) v Noticiách Mateja Bela. In: M. Mráz (zost.): *Univerzita – miesto vedeckého, pedagogického i ľudského rastu*. Trnava: Centrum komunikácie Fakulty Trnavskej univerzity, s. 66–71.
- JURÍKOVÁ, E. (2006): *Matej Bel a Trnava*. [dizertačná práca]. Trnava: Trnavská univerzita.
- JURÍKOVÁ, E. (2009): Elegans est urbs Tyrnavia et commoda habitatu. Latinský opis súvekej Trnavy očami Mateja Bela. In: D. Škoviera, E. Juríková (eds.): *Sambucus IV: práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 135–146.
- KRAJČOVIČ, R. (2005): *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- PUTNA, M. C. (2018): *Obrázky z kultúrnych dejín Strednej Evropy*. Praha: Vyšehrad.
- SZABÓ, M. (2014): *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*. Bratislava: Kalligram.
- ŠIMONČIČ, J. (1998): *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print.
- ŠIMONČIČ, J. (ed.) (2010): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: DAJAMA.

Resumé

Matej Bel (1684–1749) is one of the most famous and reputable Hungarian men of letters. In the 1730s, in accordance with his extensive conception of the work *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, he also began to write *Notícia Trnavy*, in which he wanted to record the history and contemporary topography of this important Slovak city. In this paper we focus mainly on the detailed presentation of Bel's ecclesiastical and secular topography of Trnava. Concerning church monuments, Bel focused on naming all the churches and monasteries that were in the city. The second set of sacral monuments was represented mainly by convents, i.e., places where university students were accommodated. The third corpus of monuments consisted of other church and university buildings. Concerning the secular monuments, Bel mentioned the city fortifications, the gates, the three squares and the twelve particular streets of the city. At the same time, he also noted some wider historical knowledge about it. For example, he dealt with explaining the name of Trnava and its geographical, economic and cultural-social characteristics. According to Matej Bel, this settlement was built in a delightful place with an excellent location. The size was rather of a small town, for which size was not the typical feature; it was rather its charm. From an economic point of view, Trnava appeared mainly as a centre of trade. This was, according to Bel, mainly evidenced by the right to store, by eight public markets, the annual fair or weekly and livestock markets. The wheat and bread from Trnava earned the greatest praise among agricultural crops. The second important economic commodity of the city were vineyards, which Bel located near the Parná river, where vines had been grown since 1347. In addition, he dealt with the characterization of three major nationalities living in the town (Hungarians, Germans and Slovaks) and two smaller ones (Roma and Jews). Thanks to this literary information and its comparison with the current state of our knowledge, we can gain a relatively clear picture of Trnava as the cultural and economic centre of the region in the 18th century.

Holokaust a jeho kontexty v Strážnici a Svatobořicích na podklade orálních svedectiev přeživších

The Holocaust and Its Contexts in Strážnice and Svatobořice Based on Oral Testimonies

SLAVOMÍR LESŇÁK

Abstract: The study examines the holocaust in the Moravian villages of Svatobořice and Strážnice using the micro-historical view. The transformations of the locality of Baráky in Svatobořice as well as the talk by the survivor Ruth Felix about her life reflect the „great history“ of the 20th century. The study draws information on both sites from the oral sources stored in the Visual History Archive (University of Southern California). The presentation of the field research concerns the locality of Baráky (Svatobořice – Mistřín), the former Roma settlement near Svatobořice, the synagogue and the Jewish cemetery in Strážnice and the house of Ruth Felixová on Bzenecká Street.

Keywords: Svatobořice, Strážnice, holocaust, oral testimonies, IWitness

Úvod

Príspevok mapuje holokaust v okrese Hodonín na príklade zvolených lokalít Svatobořice a Strážnice. Je založený hlavne na prehľadavani, analýze, selekcii a prepise orálních svedectiev přeživších uložených v archíve svedectiev Visual History Archive⁹⁴ (Univerzity v Južnej Kalifornii). Druhá časť príspevku ukazuje premenu českých dejín na základe prezentácie mikrohistórie lokality „Baráky“ v Svatobořicích -Mistříně.

Obe časti príspevku prinášajú odraz tzv. veľkých dejín napojených na konkrétne miesta, ktoré je možné so žiakmi navštíviť počas exkurzného vyučovania a tak pomáhať formovať občianske pozitívne postoje žiakov.

Odraz veľkých dejín v lokalite Strážnice

Mesto Strážnice bolo založené v 13. stotočí pôvodne ako pevnosť na ochranu zemskej hranice, na základe čoho dostalo i svoj názov. Stalo sa z neho najväčšie mesto v regióne, významné stredisko obchodu, remesiel, kultúry, rovnako sa stalo i správnym centrom.

⁹⁴ IWitness je edukačná stránka vyvinutá Nadáciou Šoa Univerzity Južnej Kalifornie (USC Shoah Foundation Visual History Archive), pod ktorú patrí i Inštitút pre vizuálnu históriu a vzdelávanie (The Institute for Visual History and Education). Inštitút umožňuje prístup k viac ako 1500 životným príbehom, svedectvám přeživších a svedkov holokaustu a genocíd. Univerzitná stránka IWitness sprístupňuje ľudské príbehy učiteľom a študentom sekundárneho vzdelávania cez multimediálnu učebnú online aktivitu. Na portáli IWitness je prístupných pre vzdelávanie „iba“ 1500 svedectiev, ďalších cca 55 000 nahrávok je uložených v Archíve vizuálnej histórie Nadácie Šoa USC, ktoré sú prístupné bádateľom z celého sveta na certifikované vyžiadanie. Prístupným bodom k archívu v česko-slovenskom priestore je Centrum vizuální historie Malach, ktoré sídli na Matematicko-Fyzikálnej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe.

Túto pozíciu si udržalo po niekoľko storočí. Úpadok mesta nastal s vojnami, ktoré prebiehali od 16. storočia, keď sa postupne stávalo roľníckym mestom, čo nezmenila ani doba industrializácie v druhej polovici 19. storočia.

Keďže cez mesto prechádzala obchodná cesta, bolo vhodné i pre usadenie židovského obyvateľstva, ktoré sa na základe diskriminačných zákonov nemohlo venovať tradičným povolaniam. Prvá písomná zmienka o židovskom obyvateľstve v meste je z roku 1447, je však pravdepodobné, že tu žilo už i v priebehu 14. storočia. (Pajer, 2002, s. 299) Stredoveká židovská štvrť sa nedochovala (nachádzala sa v miestach dnešnej Ružovej ulice), niektoré domy z novej židovskej štvrti však (od 15. storočia) stále existujú v uliciach s dnešnými názvami Bzenecká, Sadová, Boženy Hrejsové. O tom, že židovská obec v Strážnici patrila medzi významnejšie, svedčí i fakt, že v obci na pozícii rabína pôsobil i neskorší svetoznámy bratislavský rabín Chatam Sófer. Demografický vrchol židovského obyvateľstva v Strážnici sa týka obdobia okolo roku 1867, keď zároveň padli obmedzenia, ktorým Židia po stáročia podliehali (dosiahli 1/10 strážnického obyvateľstva, cca 500 ľudí).

Holokaust židovských občanov na príklade Ruth Felixovej a jej rodiny

Ruth Felixová sa narodila na dnešnej Bzeneckej ulici v roku 1924 židovským rodičom Heřmannovi a Erne. Rodinný dom Felixových býval v pôvodnej novovekej židovskej štvrti oproti domu rabína a židovskej škole, nachádzal sa tiež polminútu chôdze od synagógy s cintorínom a mikve.

V rodine Felixových dodržiavali židovské náboženské zvyky, pravidelne navštevovali synagógu. Otec sice zo začiatku nebol nábožensky založený, avšak po ťažkom zranení na fronte v prvej svetovej vojne v Taliansku sa stal pobožným a solidárnym židom (podľa slov Ruth Felixovej dal sľub, že bude pomáhať iným, koľko bude môcť) (Felix, 2018).

Do obecnej školy a na gymnázium chodila R. Felix aj so súrodencami priamo v Strážnici, v treťom ročníku gymnázia (ako 14 ročná) však musela svoje vzdelávanie kvôli nástupu nacizmu ukončiť.

Otec Heřmann Felix bol prezidentom židovskej náboženskej obce v meste a zároveň bol prvým radným. Okrem týchto svojich aktivít podnikal, bol mäsiarom, mäsiarstvo ho však príliš nezaujímalo, malú továrničku umiestnenú v zadnej časti domového traktu riadila matka. Otec sa viac zaoberal výnosnejším predajom surovej kože, ktoré exportoval hlavne do Nemecka, rodina i preto žila v dobrých pomeroch. Starší brat R. Felixovej študoval, mladší brat sa učil mäsiarom a navštevoval obchodnú školu, aby pokračoval v rodinnom obchode.

Felixoví boli pomerne veľkou rodinou, v dome žila ešte i babička Felixová, otcova matka, ktorá otcovi i všetkým ostatným veľmi pomohla svojou výhrou v lotérii, za čo zakúpila zmienený rodinný dom s tromi izbami a veľkou kuchyňou. V polovici kuchyne sa varilo kóšer, v druhej polovici sa varilo pre robotníkov. Podnik mal 19 zamestnancov a účtovníka, všetci sa stravovali u Felixových. Matka Felixová bola stále v obchode, ráno o 4tej vybavovala nákladné vozy, ktoré vyvážali údeniny po celej Morave. Heřmann Felix jazdil každú stredu do Brna na burzu, aby sa orientoval v cenách a dôležitých informáciách pri predaji koží.

Ruth Felixová zmienila, že antisemitizmus pred nástupom nacizmu v rodine nepociťovali, s vrstevníkmi komunikovali vždy česky a mali vždy veľmi dobré vzťahy, niektoré z nich udržovala po celý život. Na druhej strane, svedectvo Ruth Felixovej ukazuje, že antisemitizmus bol prítomný i naďalej po vojne a holokauste, keď sa matka jej priateľa postavila proti ich vzťahu z dôvodu jej židovského pôvodu.

Život v okupácii

Obsadenie ČSR a nástup Hitlera v roku 1939 bol podľa R. Felix pre všetkých šokom, deti museli opustiť školu a začať pracovať na zámku na pozemkoch, ktoré patrili Nemcom, viac ako rok. Žili však v presvedčení, že sa všetko obráti k dobrému a že to všetci dobre prežijú, otec Felix nevidel hrôzu a nebezpečie.

Hneď po okupácii stratil podnik všetkých zamestnancov, museli opustiť obchod, v dome však rodina naďalej bývala. Kamarátky Ruth Felix sa od nej podľa jej slov z dôvodu strachu odvrátili. Ako príklad sociálneho vylúčenia uviedla RF tancovačku v hoteli, ktorej sa už ako židovka nemohla zúčastniť. Označená hviezdou sledovala tanec rovesníčok za plotom, kde ju pozval k tancu 18–19 ročný chlapec. Po vzhliadnutí jeho nemeckej vojenskej uniformy ponuku odmietla s odkázaním na svoju židovskú identitu a s plačom ušla.

Smrť H. Felixa a odchod RF zo Strážnice

Koncom roku 1940 otec Felix musel prestať obchodovať, vylúčili ho tiež ako radného mesta, stále ale pokračoval vo svojich aktivitách v židovskej náboženskej obci. Koncom roku 1940 dom prepadli nemeckí vojaci. Búchali na vráta a kričali „Žid Felix von.“ Otec vyšiel v nočnej košeli von, kde ho na dvore ubili do krvi. Matku a Ruth zamkli v kúpeľni, bratia v tom čase neboli doma, spali u babičky. Kvôli bitke prišiel otec Felix o ľavú obličku, následkom po troch mesiacoch podľahol. Nemci dom prehľadali, zaistili kľúče od synagógy, ktorú ešte v tú noc zdemolovali a vypálili.

Členov SS bolo podľa slov Ruth Felix asi 30, v tú noc napadli ešte i občana Heidricha Schoena, ktorý však nezomrel a tiež suseda Felixových.⁹⁵ Dcéra sa pohrebu otca v januári 1942 nemohla zúčastniť, pretože už žila s manželom Walterom Freudom v Brne, odkiaľ nemohla využiť železničnú dopravu, pretože tá bola pre židovské obyvateľstvo neprístupná.

V Brne dostali s manželom na starosť židovský sirotčinec, ich predchodca bol zastrelený, pretože mal nelegálne zásoby potravín (Židia nemohli jesť sardinky). Jednalo sa o Rudolfa Haasa a jeho manželku. Ruth Felix sa tu s manželom starali o 80 detí, ktoré neskôr sprevádzali i počas deportácie do Terezína. V Terezíne dostali zase s manželom na starosť dom s dievčatami označený ako L410, Ruth Felix im spravovala prádlo a starala sa o organizáciu jedla.

V Terezíne bola Felix tehotná, interrupciu však odmietla v očakávaní návratu bežného života. Dieťa po niekoľkých mesiacoch umrelo na následky infekcie čierneho kašľa (a zlé materiálne a hygienické podmienky – nemali ani plienky). Keď neskôr ochorela R. Felix na angínu, lekár z Berlína menom Tarian ju operoval bez anestézie priviazanú na stoličku (vybrané mandle), čo jej zachránilo život.

Z Terezína do Osvienčimu, Kudowa Sackisch, Náchodu a Strážnice

Približne v novembri 1943 nasledovala aj s kamarátkami manžela Waltera Freuda budovať údajné nové židovské ghetto. Transport vlakom pre dobytok do Auschwitzu trval tri dni a tri noci, pričom transportovaní nemali k dispozícii jedlo ani vodu.

⁹⁵ Správy o ubití H. Felixa sú i v monografii o dejinách Strážnice od J. Pajera: „Bohoslužby probíhaly v synagoze až do zákazu nacistickými úřady v roce 1941. Dne 22. června 1941 templ přepadlo a zdemolovalo dvacet příslušníků SA – sekerami rozbili lavice, rozkradli nebo spálili inventář a vytloukli okna. Představeného náboženské obce Herrmanna Felixe, který jim odmítl vydat klíče, předtím ubili k smrti.“ (Pajer, 2002, s. 312)

Po príchode rýchlo precitla, bola svedkom teroru a strel'by. Pri strihaní vlasov, odovzdávaní vecí a prijímaní väzenského prádla bola kontaktovaná známymi dievčatami zo Strážnice, ktoré pracovali na pozícii kápa. Lici Zajíčková a Oľga Schoenová ju upozornili, aby sa nepriznávala k svojej známej z Terezína, pretože by bola poslaná do plynovej komory, tiež ju oboznámili so smrťou matky a jej bratov. Ruth Felix sa rozhodla, že bez rodiny už v živote nebude pokračovať a pracovať v tábore podobne jako jej kamarátky, ony ju však presvedčili, aby sa nevzdávala. V rodinnom tábore prežila 30 dní, podrobnosti opisuje vo svojom svedectve. O svojich známych sa vyjadrila, že boli na pozícii kápoV nedobrovoľne, svoju prácu však vykonávali poctivo, zodpovedne a bez násilia.

Asi po 30 dňoch bola R. Felix základe znalosti nemčiny vybraná na prácu v továrni pre letecký zbrojný priemysel, kam bola deportovaná v dobytčích vagónoch. Továreň v Kudowa – Sackisch (8–10 km od Náchodu) potrebovala pracovnú silu namiesto maďarských židoviek, ktoré nevedeli nemecky, preto nerozumeli inštrukciám a nemohli riadne pracovať. Tieto židovky boli transportované do Osvienčimu rovnakým vlakom, ktorým prišla R. Felix. Pracovná činnosť prebiehala 12 hodín denne s peším hodinovým pochodom do továrne a späť. V továrni zažila preživšia bombardovanie, ktoré prežila schovaná pod strojmi.

Po priblížení frontu príslušníčky SS vzali väzenkyniam ich špinavé šaty, aby vyzerali jako jedny z nich, podľa slov R. Felix im to však príliš nepomohlo, pretože oproti pravým väzenkyniam boli na pohľad dobre živené. Ešte pred príchodom oslobodeneckej armády dostali rozkaz tábor opustiť, keď prišli do Náchodu, postarali sa o ne viaceré české rodiny, ktoré im dali šaty, prístrešok a jedlo, z ktorého viaceré ochoreli, kdeže znamenalo pre telo príliš veľký šok (vrátane R. Felix, ktorá musela do nemocnice na infúzie).

Návrat do Strážnice

Po zotavení sa R. Felix rozhodla vrátiť do Strážnice, cestovala s rumunskými vojakmi na vozoch a koňoch. V Náchode i po ceste sa musela večer vždy schovávať pred ruskými vojakmi, ktorí podľa jej slov hodne znásilňovali, rumunskí vojaci však boli priateľskí.

Po príchode do Strážnice začiatkom júna 1945 zistila, že ich dom obývajú rumunskí vojaci, ktorí jej povedali, musela si preto nájsť iné ubytovanie. Bývalý šofér ich rodinného podniku Palata sa stal predsedom Národného výboru a na jej doliehanie jej poskytol malý byt po Nemcoch, kde bývala aj so svojimi kamarátkami, ktoré sa vrátili z Osvienčimu. Vytvorili uzavretú skupinku, komunikovali viac menej len medzi sebou, ostatných ľudí v Strážnici sa obávali a nedôverovali im. K ich uzavretosti najviac prispel fakt, že sa im z ich rodín po vojne z koncentračných táborov nik nevrátil.

Ruth Felix k tomu hovorí: „*Bola asi naša vina, lebo sme sa do seba strašne stiahli, báli sme sa ľudí. Nevedeli sme, akým spôsobom začať, ako s nimi jednať, my sme to už nevedeli. A nemali sme žiadnu dôveru, boli to Česi, ale vedeli sme, že keď prišiel Hitler, tak nám tiež ukázali chrbát, tiež sa s nami nik nekamarátil. Stýkali sme sa len medzi sebou, nehľadali sme inú spoločnosť.*“ (Felix, 2018)

Bývalý účtovník podniku Felixových Ladislav Procházka, ktorého v štúdiu podporoval H. Felix, u seba uchoval niektoré ich rodinné cennosti, po návrate ich odovzdal Ruth Felixovej. Dokonca spolu nadviazali partnerský vzťah, ukončila ho však nezhoda s matkou Procházkovou, ktorá si neželala, aby sa jej syn stýkal so židovkou, hoci už bolo po vojne.

Do domu Felixových sa R. Felix nevrátila ani po tom, čo ho vojaci opustili, pretože vyžadoval rekonštrukciu, na ktorú nemala peniaze, preto ho prenajala. Onedlho sa vydala za židovského chlapca, ktorý sa vrátil zo zahraničnej armády.

Ruth Felixová – utečenec a emigrant

S manželom Vilémom Reichsfeldom sa odsťahovali sa do Uherského ostrova, kde na základe podnikateľskej činnosti s alkoholom žili dobrý život až do roku 1948, keď im bol podnik znárodnený, čo jej manžel ťažko znášal (potýčka s vysokým úradníkom). Ruth Felix sa po prípadnom úteku manžela obávala perzekúcie novej štátnej moci, preto sa rozhodli z republiky ujsť nelegálne. Za niekoľko 100 tisíc korún a hektolitre slivovice ich boli ochotní do Rakúska previesť dopravcovia z firmy Baťa, ktorí vyvážali obuv. Štvormesačné dieťa muselo dostať od lekára liek, aby cestu prespalo. S manželom a dieťaťom absolvovali cestu cez hranicu v zapečatenej bedni (pôvodne s topánkami), ktorá bola zavalená ďalšími bedňami. Sovietski vojaci na hranici nič nezistili, ale v bedni začal dochádzať vzduch, kričať však nemohli. Keď auto zastavilo na druhej strane hranice, dieťa už nejavilo známky života. Sedliacky a sediaci pomohli páru spamätať sa a dostať sa k lekárovi, ktorý nakoniec dieťa prebral.

Vo Viedni im poskytol byt známy ota zo Strážnice, aj im finančne pomohlo, keďže ukryté doláre v zhone pri zachraňovaní dieťaťa v nákladnom automobile stratili. Organizácie na pomoc utečencom IRO a VICO im pomohli vybaviť falošné dokumenty o nežidovskom pôvode, keďže Židov do južnej Ameriky neprijímali, keďže sa nezvykli venovať preferovanému poľnohospodárstvu. Vycestovali loďou v najhoršej triede v podpalubí do Rio de Janeira a neskôr do Bolívie, kde už pobýval manželov súrodenec.

Najskôr pracoval len manžel Vilém ako povozník pečiva, neskôr aj R. Felix ako pokladníčka v železiarstve. Neskôr začali navštevovať židovský klub, kde Ruth získala koncesiu a začala podnik sama prevádzkovať. Manžel sa snažil získať stratený majetok v ČSR výhrou v kartách v kluboch, namiesto toho sa však veľmi zadlžil, až musel z Bolívie utiecť. S nezodpovedným manželom sa Ruth rozviedla, keď mal chlapec 15 rokov. Syn po maturite odišiel na štúdium do Izraela, veľmi skoro sa však oženil a štúdium nedokončil.

Po 13 rokoch (1978) vedenia klubu a všemožnej práce v klube bola Ruth unavená (18h denne pracovala), rozhodla sa zmeniť život. Najskôr sa odsťahovala do Izraela (nemohla si však zvyknúť na klímu a zvyky), neskôr do USA, kde sa zoznámila so svojim tretím manželom, s ktorým odišla do Nemecka, kde žil. Pobyť v Nemecku znášala veľmi ťažko (neustále sa bála o život), keďže Nemcom neverila. Ak nechcela opäť zostať sama, musela podľa jej slov so strachom a paranojou prestať.

O svojom živote napísala R. Felix knižku *Sílu žít dál* (Felix, 1997), aby jej vnúčatá vedeli, čo prežila (napísala ju v španielčine, kdeže jej vnúčatá vyrastali v Mexiku, neskôr ju na požiadanie preložila do nemčiny, nakoniec i do češtiny). Po vojne svedčila v procese proti vedúcemu skupiny SS, ktorí jej zabili otca, bol odsúdený na smrť, žiadal ju o zmilovanie, ona odmietla.

Informácie zo svedectva Ruth Felixovej týkajúcich sa Strážnice sú obsiahnuté i historických a vlastivedných spisoch o Strážnici, hlavne čo sa týka aktivít a smrti otca Heřmana (Pajer, 2002, s. 312), mnohé z nich sú tiež obsiahnuté vo výstavke synagógy v Strážnici (dobové fotografie a listiny).

Svedectvo Ruth Felix v kontraste iných prameňov

Orálne pramene v sebe vždy obsahujú riziko nepresnosti, subjektivity dotazovaného, splývanie spomienok, splývanie spomienok a predstáv, vkladanie sebaospravedňujúcich odkazov, dotváranie reality k lepšiemu celkovému obrazu dotazovaného.

Úmyslom nasledujúcich riadkov nie je spochybňovať svedectvo R. Felix, ani spochybňovať charakter jej hodnotenia osob, ktoré sa v jej príbehu vyskytli. Krátky analytický výstrih z informácií R. Felix nám skôr ilustruje náročnosť práce s orálnymi historickými prameňmi a s ich výpovednou hodnotou, ktorá je výrazne individuálna.

Istá nepresnosť vo svedectve Ruth Felix je nami očakávaná a prirodzená. Prejavuje sa hlavne pri jej snahe presnejšom datovaní udalostí – dni úmrtia otca, dni transportov, počet vojakov SS, ktorí napadli dom Felixových [podľa R. Felix je ich počet o 10 vyšší ako uvádza historik J. Pajer (Pajer, 2002, s. 312)]. Tieto detaily však nie sú podstatného charakteru, prípadne ich môžeme považovať za pochopiteľné – pri dlhšom časovom úseku spomienok ich presnosť prirodzene klesá.

Zaujímavými sa javia informácie o kamarátkach Lici Zajíčkovej a Olĝe Schoenovej, ktoré v Osvienčime pracovali na pozícii kápa. Podľa R. Felix na tejto pozícii pracovali z donútenia – pod hrozbou smrti. Nechvalne známu pozíciu podľa nej robili svedomite a mierumilovne. Na tomto príklade vidíme, že sa skôr jedná o vieru v dobro kamarátok, ako o fakty na základe jej pozorovania: R. Felix v Osvienčime pobudla „len“ 30 dní a tak pobyt kamarátok nemôže zhodnotiť komplexne. Jej pozitívne a možno i ochrannárske hodnotenie kamarátok môže vysvetľovať ich vzájomná dôverná blízkosť a spoločné bývanie v Strážnici v povojnovom období. Na druhej strane by sme zase mohli povedať, že R. Felix si vybrala Lici a Olĝu za kamarátky práve kvôli vzájomnému porozumeniu založenému na podobnom utrpení a skúsenostiach z koncentračných táborov, Spoločné bývanie, priateľstvo a intimita ukazujú na jej absolútnu dôveru v kamarátky, čo nemáme dôvod spochybňovať. I jej jednoznačné odsúdenie a odoprenie milosti vrahovi jej otca na súde v Hodoníne ukazuje, že k páchatelom a prisluhovačom nebola prívetivá, dôverný vzťah k prisluhovačkám by teda pravdepodobne nikdy nevznikol, ak by k nim nemala plnú dôveru.

Keďže fakty o holokauste sú všeobecne známe, nepresnosti svedectiev nie je ťažké korigovať. Autor overil existenciu domu L410 v Terezíne, tiež fotografie radných Strážnice z uvedeného obdobia, na ktorých sa nachádza H. Felix, i história fabriky v Kudowa – Sackisch s výpoveďou korenšponduje. O rumunských vojakoch v Strážnici či vyčíňaní nacistov v Strážnici a smrti H. Felixa píše tiež historik J. Pajer, údaje na hrobke H. Felixa v Strážnici s výpoveďou tiež súhlasia.

Obrazu štatistik a makroúdajov o holokauste chýbajú každodenné ľudské starosti, motívy konania, prežívané emócie aktérov dejín. Je preto výhodou čerpania informácií z rozprávania preživších, že zachytáva nielen fakty, ale i emócie aktérov namiesto sprostredkovateľov informácií – napríklad historikov, ktorí všetky kontexty odovzdať nedokážu a ani nemôžu. (Cave & Sloan, 2014, s. 273)

I emócie Ruth Felix sú odrazom udalostí, ktoré sa odohrali na konkrétnej ulici, konkrétnym ľudom, ktorí majú existujúci pomník, nie sú len záznamom v knihách a štatistikách niekde v neznáme. Spomínané udalosti, ktoré sa udiali v Strážnici a okolí robia zo Strážnice miesto s morálnou pamäťou v prípade ak existujú ľudia, ktorí sú tejto pamäti prístupní, aby mohla byť živá a plnila svoje funkcie.⁹⁶

⁹⁶ Viac vid' v texte: S. Lesňák: Etické kontexty kulturní regionální identity v oblasti vzdělávání. In Branislav Malík. *Formovanie identity v čase a priestore. I.* vyd. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. s. 366–376.

Internačný tábor Svatobořice

Na príklade Internačného tábora Svatobořice môžeme podobne ako na príklade jednotlivcov vidieť dôsledky rušného politického života v 20. storočí. Tábor poskytoval priestor pre utečencov i prenasledovaných, ktorých bolo kvôli napätému politickému životu v 20. storočíu hodne – práve na ich premenlivej prítomnosti v tábore je možné vidieť nestabilitu a krutosť doby, ktorá sa na iných miestach tak silne prejavila nemohla.

Históriu tábora zdokumentoval hlavne historik Ján Kux v publikácii Internační tábor Svatobořice (vydanej v roku 1995). Internačný tábor sa ako heslo nachádza i v databáze svedectiev holokaustu USC Shoah Foundation. V databáze sú k táboru indexované svedectvá Věry Feldman a Václava Kufnera, z ktorých budeme v príspevku v krátkosti citovať.

Kyjov niesol v minulosti neoficiálny názov Malé Srbsko, pretože jeho občania počas balkánskej vojny v roku 1912 zbierali milodary pre ranených slovanských vojakov. Rakúsko-Uhorskou vojenskou správou bol Kyjov potrestaný za túto podporu a ďalšie prejavované panslovanské sympatie tým, že v ňom plánovala postaviť utečenecký tábor pre haličských utečencov. Pre nedostatok vody a z ďalších technických príčin nakoniec správa upustila od stavby priamo v obci, umiestnila ho ale poblíž – medzi Kyjovom a obcou Svatobořice, poblíž rímskej osady. V časti obce, ktoré sa dnes nazýva Svatobořice-Mistřín boli postavené ubytovne, ktoré dostali príznačný názov “Baráky”.

Cez utečenecký tábor prešlo počas prvej svetovej vojny cez 7000 utečencov z Haliče a Bukoviny, jednalo sa prevažne o Ukrajincov a Rusínov. Po vojne v nich zostalo na vlastnú žiadosť 1109 z nich, ktorí boli do 24.11.1920 Československým štátom postupne deportovaní. Už v roku 1919 sa tábor začal využívať pre internovanie “živlov” a nepriateľov zo Slovenska i z Čiech. V januári 1921 prešiel tábor pod správu Ministerstva školstva a národnej osvety, časť tábora Ministerstvu zdravotníctva pre účely karantény, časť tábora mestu Brno, ktoré tu zriadilo starobinec.

V časti tábora pod správu ministerstva zdravotníctva bol zriadený tábor pre vysťahovalcov zo Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny, ktorí chceli emigrovať do Ameriky. Cez túto časť tábora prechádzalo denne asi 100 osôb. Poblíž tábora bola v roku 1924 vystavaná i elektráreň, čistička a cintorín pre ľudí zo starobinca či karantény. Táborom v rokoch 1921–1930 prešlo asi 100 000 vysťahovalcov, ktorým sa venovala Štátna zdravotná revízna komisia v počte 20 zamestnancov. Vyzeralo to tak, že po zrušení “četníckej” stanice, vysťahovaleckého tábora a nakoniec i chorobinca, ktorý bol presunutý do Bohunic do Brna, bude tábor v roku 1935 úplne zrušený. Inventár prázdnych objektov štát rozpredal Svatobořičanom v roku 1936 a chátraniu objektov sa snažil zabrániť hľadaním nájomcu.

Pohyb osôb po Mnichovskej konferencii v roku 1938 opäť tábor oživil, sú v ňom dočasne internovaní politicky nespoľahliví” a zároveň prijímaní nemajetní utečenci zo Sudet, neskôr i utečenci z obsadenej časti južného Slovenska (po Viedenskej arbitráži).

Po začatí okupácie a vyhlásení Protektorátu bol z “Barákov” zriadený riadny internačný tábor pre Židov, pre politicky nespoľahlivých a podozrelých, tiež pre tých, čo boli určení na “pracovnú prevýchovu”. V roku 1942 bola utečenecká časť tábora zrušená, tábor bol oplotený ostnatým drôtom a drevom tak, aby do neho nebolo vidieť. Boli sem privázaní príbuzní emigrantov bojujúcich proti Nemecku v ZSSR či vo Veľkej Británii.

Po razii Gestapa 17. 9. 1942 sem bolo dovezených 800 osôb z rodín českých utečencov (manželky, rodičia, súrodenci). Tábor bol pod správou protektorátneho ministerstva vnútra, podľa J. Kuxa však bol v skutočnosti pod správou Gestapa. Od decembra 1942 sem boli privázaní i Židia z väznice v Olomouci i s ich veliteľom Trunzom. (Kux, 1995, s. 10–37).

Židov sa týkalo 5 pravidiel: označenie hviezdou, zákaz styku s ostatnými internovanými, povinnosť zdraviť druhých zložením čiapky z hlavy a stáť v pozore, pri stretnutí úradníka podať hlásenie, zákaz onemocnieť. Porušenie pravidiel bolo trestané bitkou a kopaniami až obesením. Lekárska starostlivosť bola zabezpečená gestapákmi dr. Walterom Marquorom a dr. Bedřichom Pilným. Prvý menovaný predpokladal, že aj tak všetci Židia skončia v koncentračnom tábore inde, takže liečbu nepotrebujú.

Veliteľmi tábora boli najskôr nadporučík Franz Kaiser (prezývaný Punt'a kvôli svojmu „brechavému štýlu hovoru“) a neskôr nadporučík Jan Schuster. Spolu s ďalšími dôstojníkmi a asi stovkou vojakov väzňov (hlavne Židov) týrali nočnými apelmi a prehliadkami, samotkou, ktorá bola prevádzkovaná v mrazivej márnici (často preto končila smrťou potrestaného) alebo bezdôvodnými bitkami.

Muži a ženy boli v tábore oddelení, medzi dvoma časťami tábora bola cesta, ponad ktorú viedol most-tunel, ktorý získal názov „most vzdychov“.

Orálne pramene o tábore

O tábore ve Svatobořicích hovorí vo svojom svedectve na Iwitness preživšia Věra Feldman: „otec zomrel, pretože bol cukrovkár a nemal inzulín, pretože mu všetko vzali. Židov podľa nej držali v stodole (asi 75 ľudí), bili ich a doháňali k šialenstvu. Museli pracovať na stavbách ciest a budov), hovorí o tom, ako sa im veliteľ vyhrážal, ako ich naučí a ako im nedali niekoľko dní po sebe ani len vodu, na následky čoho tiež otec zomrel 8. 11. a bol pochovaný na židovskom cintoríne v Kyjově.“ (Feldman, 2018).

Politický väzeň Václav Kufner vo svojom svedectve na portáli Iwitness potvrdzuje zú situáciu väzňov a Židov v tábore a upresňuje, že stodola, v ktorej boli koncentrovaní a ubytovaní Židia bola chlievom pre prasatá, asi 80 Židov bývalo priamo nad nimi. (Kufner, 2018) V. Kufner nezávisle od Věry Feldman potvrdzuje, že väzňom väzňitelia vzali osobné veci, dôvodom bola zábava a šikanovanie. Práve pri takomto šikanovaní prišiel otec Věry Feldman o inzulín a následne i o život.

Obyvatelia tábora neboli občanom Svatobořic ukradnutí, sympatie im prejavili tým, že im slávnostne zaspievali za plotom tábora a tiež im poskytovali potravinovú a materiálnu pomoc, za čo bolo perzekuovaných asi 30 obyvateľov obce. Tábor bol oslobodený Červenou armádou 19. 4. 1945. O tom, že sa nejednalo o formálne a bezproblémové prevzatie tábora, svedčí 24 padlých sovietskych vojakov.

História tábora však obsadením tábora neskončila, víťazná strana tábor začala využívať pre svoje účely. Už 15. mája 1945 boli do tábora privezení kolaboranti, nespoľahlivé osoby a iné zatknuté osoby. Tábor bol tiež využitý pre nemeckých zajatcov, vojakov Wehrmachtu. Od roku 1946 tu boli umiestnení nemocní a starí sudetskí Nemci, neskôr v roku 1947 okolo 1000 nemecky hovoriacich chovancov.

Od roku 1948 sa tábor stáva útočiskom emigrantov z Grécka, ktorí tu pobývali až do roku 1950. (Kux, 2017, s. 5–12), v roku 1957 slúži ako kasárne, neskôr ako priemyselný park, ktorý je v areáli tábora dodnes.

Použité zdroje

- CAVE M., & SLOAN, S. M. (2014). *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford: Oxford University Press.
- FELDMAN, Věra. *Jewish Survivor*. Collection: USC Shoah Foundation. Elektronický záznam s číslem 20020. Dostupné v Centru vizuální historie Malach, Praha. Preklad citovaného textu z angličtiny v příspěvku zabezpečil autor textu.
- FELIXOVÁ, Ruth. *Jewish Survivor*. Collection: USC Shoah Foundation. [online]. [2018-11-07]. Dostupné na: <https://iWitness.usc.edu/SFI/Watch.testimonyID=12028&segmentNumber=0&returnIndex=0&content-View=1&pg=2>.
- FELIXOVÁ, Ruth a Erhard R. WIEHN. *Sílu žít dál*. Praha: Sít', 1997.
- KUFNER, Václav. *Political Prisoner*. Collection: USC Shoah Foundation. Elektronický záznam s číslem 43609. Dostupné v Centru vizuální historie Malach, Praha.
- KUX, Jan. *Slávnostní odhalení památníku a otevření muzea internačního tábora Svatobořice*. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad 2017.
- KUX, J. (1995). *Internační tábor Svatobořice*. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad.
- LESŇÁK, S. (2017). *Etické kontexty kulturní regionální identity v oblasti vzdělávání*. In Malík, B. FORMOVANIE IDENTITY V ČASE A PRIESTORE. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. s. 366–376.
- PAJER, Jiří. *Strážnice: kapitoly z dějin města*. Strážnice: [Městský úřad], 2002.
- PAJER, J. (2012). *V městě a na venkově: fotografie ze Strážnice a okolí*. Strážnice: Etnos.

Resumé

The study examines the holocaust in the Moravian villages of Svatobořice and Strážnice using a micro-historical view. In the first part the author presents the results of research from the oral testimony of Ruth Felixová, who was born in Strážnice. In the example of her story she points out the fate of the Jewish population in Strážnice from the first half of the 20th century,

through the period of occupation of Bohemia and Moravia by Nazi Germany and the persecution of the Jewish population (1939–1945), through the formation of totalitarianism in Czechoslovakia after World War II (1945–1948), to life in exile in the second half of the century (1948–1996). The events of the survivor's life point to pre-war and war life in Strážnice and Brno, internment life in the concentration camp in Terezín, in the Auschwitz concentration camp, in the Kudowa Sackisch war factory, life shortly after liberation in Náchod, the life of a refugee in Vienna, a refugee's journey on a ship from Europe to South America, the life of an exile in Bolivia, the USA, the life of a woman looking for a home, identity and happiness in Israel and Germany. The article describes the complicated relations of the survivor as a representative of the Jewish population to her community, friends, the majority, soldiers, and life partners and children.

In the second part of the paper, the author points out the transformation of the Svatobořice-Mistřín memorial site from the beginning of the 20th century to the present. It is mainly based on a monograph by Ján Kuxa, *Internační tábor Svatobořice* (Svatobořice Internment Camp) (1995) and also on the oral testimonies of Václav Kufner and Věra Feldman from the Visual History Archive database.

Václav Kufner was interned in the camp during World War II as a political prisoner, he reports on everyday life and conditions in the camp, the commanders and the crimes that took place there. His testimony is confirmed by the words of Věra Feldman, who was interned in the camp as a diet because of her Jewish origin, along with her father, whose death she describes. The transformations of the locality of "Baráky" in Svatobořice as well as the talk by the survivor Ruth Felixová are reflections of the „great history“ of the 20th century. The study describes the history through historical events based on specific historical sites that will be marked as memorial sites on the project map.

The study draws information on both of the major memorial sites (Strážnice and Svatobořice-Mistřín) from the oral sources stored in the Visual History Archive (University of Southern California). The presentation of the field research concerns the locality of Baráky (Svatobořice – Mistřín), the synagogue and Jewish cemetery in Strážnice and the house of Ruth Felixová on Bzenecká Street.

Spolupráce Okresního výboru Svazu Cikánů-Romů v Hodoníně a Okresního výboru Zväzu Cigánov-Rómov v Senici v letech 1969–1973⁹⁷

Cooperation of the Regional Committee of the Union of Gypsies-Roma
in Hodonín and the Regional Committee of the Union of Gypsies-Roma
in Senica in 1969–1973

DUŠAN SLAČKA

Abstract: The first two Romani organisations officially approved by the authorities in Czechoslovakia – the Union of Gypsies-Roma in the Slovak Socialist Republic (Zväz Cigánov-Rómov – ZCR) and the Union of Gypsies-Roma in the Czech Socialist Republic (Svaz Cikánů-Romů – SCR) – were established in 1968 and 1969. The areas of activity of the Regional Committee of ZCR in the Senica district and the Regional Committee of the SCR in the Hodonín district neighboured each other at the Moravian-Slovak border, which was the area – in the late 1960s – of the re-established border between the two partly autonomous republics of the newly federalized Czechoslovakia. During the quite short existence of both organisations (both were terminated in 1973), the aforementioned Regional Committees were not able to carry out closer cooperation. This paper aims to show the reasons why the cooperation of these neighbouring organisations did not reach the level expected by their regional officials and also tries to explain the situation in the late 1960s and early 1970s in the broader historical process of influencing the lives of Romani communities for many generations connected by a shared history, family links and common dialect of the Romani language, living in south-eastern Moravia and western Slovakia, by the often-changing politico-administrational arrangements in this area.

Keywords: Czechoslovakia, Roma people, borders, federation, ethnic emancipation

Otázka namísto úvodu

18. 8. 1972 poslal předseda Okresního výboru (dále OV) Svazu Cikánů-Romů (dále SCR nebo Svaz) v Hodoníně dopis svým kolegům z Okresního výboru Zväzu Cigánov-Rómov (dále ZCR nebo Zväz) v Senici. V tomto dopise pozitivně hodnotil spolupráci regionálních poboček zmíněných romských organizací na poli organizace sportovních akcí – měl na mysli turnaj romských fotbalových jedenáctek z okresů Senica, Břeclav a Hodonín, jež se konal 12. 8. 1972 v Hodoníně. Dále ve svém dopise zmínil, že spolupráce SCR a ZCR v sousedních okresech Hodonín a Senica je celkově nedostatečná a měla by se kromě sportovních aktivit zaměřit i na další sféry působnosti organizací, zejména na kulturu a práci s mládeží.⁹⁸ Jaké byly možné důvody slabé spolupráce zmíněných OV romských organiza-

⁹⁷ Příspěvek z podstatné části vychází z výzkumu realizovaného v rámci přípravy autorovy diplomové práce (Slačka, 2015).

⁹⁸ Štátny archív Bratislava – pobočka Skalica, fond Okresný výbor Zväzu Cigánov-Rómov, složka 1972, dopis I. Zimy OV ZSR Senica z 18. 8. 1972.

cí? Tuto na první pohled banální otázku se pokusíme zodpovědět v kontextu dlouhodobého historického vývoje romského osídlení tohoto území a vstupování politicko-správního vývoje na moravsko-slovenském pomezí do života romských jednotlivců, rodin, komunit (a organizací).

Romové při moravsko-slovenské hranici

Vůbec první zmínka o Romech⁹⁹ z území Moravy pochází z účetní knihy města Znojma z roku 1417, kdy byla „cikánským“ poutníkům vyplacena almužna (Hanzal, 2004, s. 28).¹⁰⁰ Tato konkrétní skupiny Romů přišla pravděpodobně z východu přes území Uher. Pro Horní Uhry tedy území dnešního Slovenska pocházejí první pramenné zmínky o přítomnosti Romů už z průběhu 14. století (Horváthová, 1964, s. 34–36).

Nejdříve neutrální či pozitivní přijetí Romů ve střední a západní Evropě se již v 15. a zejména v průběhu 16. století měnilo v pronásledování a vyhánění nově přichozích (Fraser, 1998, s. 55–69). V atmosféře strachu z turecké expanze byli Romové často obviňováni ze špionáže ve prospěch Turků, záškodnictví a žhářství. Podle usnesení sněmu moravských stavů z roku 1538 byli všichni Romové vypovězeni ze země. Nebývalé krutosti dosáhlo protiromské nařízení pro Moravu z roku 1701, v němž byli Romové prohlášeni za psance a mohli být beztrestně kýmkoliv zabiti. Obdobné nařízení z roku 1710 ukládalo trest smrti oběšením dopadeným romských mužů, ženám a vzrostlým chlapcům mělo být před vyhoštěním z Moravy uříznuto levé ucho (Hanzal, 2004, s. 28–61).

Ve východní a jihovýchodní Evropě měli romští řemeslníci (v prostředí Uher zejména kováři a kotláři) jistou možnost usazování. Na kočující Romy snažící se uniknout pronásledování ve střední a západní Evropě útekem na východ reagovala řada horno-uherských vrchností a měst (včetně např. Trnavy) v průběhu 17. století nařízením o vypovídání Romů. Jejich realizace buď nebyla přísně vymáhána nebo nebyly zpravidla mířeny na romské komunity usazené zde již po generace (Horváthová, 1964, s. 101–104).

V době vrcholící krutosti protiromských nařízení se na jihovýchodní Moravě setkáváme s rodinami romských kovářů, povolányi sem šlechtou. Tito Romové byli vyjímáni z platnosti drakonických zákonů. Někdy před rokem 1698 byl z panství Ráró na severozápadě dnešního Maďarska na panství Uherský Brod Ondřeje Dominika Kounice přestěhována rodina Štěpána Daniela. Pobyt jeho a jeho synů na území Moravy byl podmíněn tím, že budou bránit pronikání dalších Romů z Uher (Hanzal, 2004, s. 65–86). Přes protiromská nařízení a aktivní verbování tolerovaných Romů coby jakýchsi protiromských hraničářů přecházeli Romové ze Záhorí moravskou hranici a živili se zde převážně kovozpracujícími řemesly.¹⁰¹

Snížování míry perzekuce v období osvícenství vedlo k ukončení vypovídání uherských Romů z Moravy v roce 1785 a jejich postupnému usazování zejména v jižní a východní části země (Hanzal, 2004, s. 64). Na území Uher byli Romové v 70.–90. letech 18. století

⁹⁹ V případě odkazování na dobovou terminologii používáme v textu slova „Cikán/cikán“ a jeho deriváty v uvozovkách. S vědomím toho, že historické představy a definice „cikánů“ se nemusely podobat soudobé konceptualizaci Romů coby etnika či národnosti, používáme termín Rom v podstatě jako synonymum dobového termínu „cikán“.

¹⁰⁰ Stručný popularizační přehled dějin Romů v českých zemích viz Nečas (1999).

¹⁰¹ Podle svědectví matrik a soudních protokolů sepsaných se zadrženými Romy to uvádí Hanzal (2004, s. 53–67) Například členové skupina romských kovářů uvěznění a vyslýchaní roku 1737 v Jaroměřicích vypověděli, že již před 17 lety překročili hranici v prostoru Holíč-Hodonín.

vystaveni byrokraticky realizovaným asimilačním snahám osvícenských panovníků a vrchnosti. Měli se vzdát romských jmen, zvyků a krojů, obdělávat měli nově přidělené polnosti a romské děti měly být vychovávány v neromských rodinách (Horváthová, 1964, s. 119–123). Na Moravě proběhla podobná asimilační akce pouze omezeně většinou neúspěšným přesídlením několika rodin na pozemky zrušených klášterů (Hanzal, 2004, s. 212–220).

Specifická skromná obydlí romských usudlíků, jež byla na okrajích západoslovenských vesnic již po generace, se začala objevovat v průběhu 19. století i na Moravě. Rodiny Danielů, Holomků, Malíků, Heráků a dalších původem z Horních Uher se usazovaly samovolně, často proti vůli obecních a městských autorit a započaly postupnou cestu přibližování se majoritní společnosti (Nečas, 1986; Poláková, 2002). Na území jihovýchodu Moravy s nejhustším romským osídlením (okresy Uherské Hradiště, Zlín, Břeclav a Hodonín) žili Romové do roku 1943 v počtu kolem 2 500–3 000 (Pavelčík, 1999). Na Hodonínsku¹⁰² lze celkový počet romského obyvatelstva před tragickými událostmi 2. světové války odhadovat na více než 700 osob (Slačka, 2015, s. 43).

Romové na jihovýchodní Moravě byli příbuzensky spřízněni s Romy ze západního Slovenska a spojoval je také specifický dialekt romského jazyka (Nečas, 2005, s. 231–234). Také v období první Československé republiky se objevovaly tendence omezovat pohyb Romů na moravsko-slovenském pomezí. Na základě zákona č. 117/1927 SbZn. měly policejní složky věnovat větší pozornost „potulným cikánům a osobám po cikánsku žijícím“ s cizí státní příslušností zejména v pohraničních oblastech. Přestože bylo pomezí západního Slovenska a jižní Moravy vnitrostátní hranicí, existují doklady o tom, že slovenští Romové byli i ve 20. letech 20. stol. z Hodonínska vykazováni do svých bydlíšť (Nečas, 2007).

V březnu roku 1939 nastala na námi sledovaném území nová situace – procházela jím hranice dvou odlišných státních útvarů: Protektorátu Čechy a Morava a Slovenské republiky. Na obou územích docházelo k postupnému přijímání a uplatňování protiromských vyhlášek a nařízení. První z nich schválená 9. 5. 1939 protektorátním ministerstvem vnitřní věci kladla důraz na zamezování pronikání Romů na území Protektorátu. Ve stejné době podávaly policejní orgány na Hodonínsku hlášení o slovenských Romech, kteří překračovali hranice a byli zadržováni až v Brně (Nečas, 2005, s. 238–239). Dohled na hranici nepochybně omezoval sociální kontakty mezi Romy na jejich opačných stranách, ale pohybu Romů zcela nezabránil. Vzácné vzpomínky pamětníků jednak vypovídají o Romech z Holíče, kteří na začátku 40. let pašovali do Hodonína naftu a zpět vozili těžko dostupný cukr,¹⁰³ v době vrcholícího rasově motivovaného pronásledování v Protektorátu našlo útočiště v osadách na Slovensku několik Romů z Moravy.¹⁰⁴ Rasově motivovaná perzekuce a genocida Romů v Protektorátu Čechy a Morava znamenala smrt pro naprostou většinu zde žijících Romů (Nečas, 1994). Protiromská nařízení na Slovensku k hromadnému genocidiu Romů naštěstí nedospěla. Romové zde trpěli v pracovních táborech a stovky z nich se

¹⁰² Území tzv. velkého okresu vzniklého podle správní reformy k 1. 1. 1960.

¹⁰³ Viz vzpomínku Bartoloměje Daniela, rodáka ze západoslovenského Šaštína, prvního promovaného romského historika, pracovníka SCR a jednoho ze zakladatelů a pracovníků Muzea romské kultury (Hübschmannová, 2005, s. 596–597).

¹⁰⁴ Dívka z romské osady v Oslavanech přežila válku v západoslovenských Kopčanech, není ale jasné, zda sem nepřišla již před válkou. První romský student práv v Československu a budoucí zakladatel SCR Tomáš Holomek původem z romské osady u Svatobořic na Hodonínsku se před transportem do koncentračního tábora skrýval také mezi Romy na Slovensku. Viz vzpomínky Františky Zimové, Ignáce Zimy a Tomáše Holomka (Hübschmannová, 2005, s. 610–622; 646–651)

staly obětmi masakrů v závěrečné fázi války (Janas, 2010). Vzpomínky pamětníků ze západního Slovenska svědčí o relativně klidnější situaci v průběhu války, kdy místními úřady nerealizovaly některé protiromské vyhlášky (Hübschmannová, 2005, s. 589–592).

Po skončení války se hrstka přeživších Romů z Moravy vracela z koncentračních táborů a úkrytů a přes stále přítomné protiromské sentimenty svých neromských sousedů a úřadů se snažila začít nový život. Optika správních a bezpečnostních úřadů se místo na ně soustředila spíše na Romy ze Slovenska, kteří zejména do českého a moravského pohraničí a průmyslových center přicházeli v poválečném období za prací (Pavelčíková, 2003). I v poválečném Československu byl uplatňován zákon „o potulných cikánech“ č. 117/1927 SbZn. (zrušen byl až v roce) a bezpečnostní složky na Moravě podle něj zasahovaly proti Romům, které považovaly za podezřelé. Například stanice Sboru národní bezpečnosti ve Vracově na Hodonínsku v srpnu 1946 informovala (v protiromsky předsudečném stylu pro bezpečnostní složky různých období tak typickém) své nadřízené o tom, že „cikáni ze Slovenska skutečně do zdejšího kraje dojíždějí, ponějvíce drahou. Nemají zpravidla žádných řádných osobních dokladů, podle kterých by se jejich národnost dala spolehlivě zjistit. Při zadržení se zpravidla vymlouvají, že jedou na návštěvu, že jejich členové rodiny neb příbuzní v některé zdejší obci pracují“.¹⁰⁵ Výsledky prvního poválečného celostátního soupisu Romů ze srpna 1947 však ukázaly, že příbuzenské svazky Romů z Hodonínska a Záhorí byly velmi časté, podobně jako pracovní migrace Romů ze západního Slovenska na jihovýchodní Moravu.¹⁰⁶

Úzkou provázanost romských komunit na Hodonínsku a Senicku a horší sociální podmínky Romů na Slovensku (jeden z faktorů při přesídlování na Moravu) si uvědomovali i romští aktivisté, kteří v době formulování státního přístupu k „řešení cikánské otázky“¹⁰⁷ v 50. letech vstupovali v jednání se správními orgány různých úrovní ve snaze zlepšit sociální postavení ostatních Romů. Jedním z nich byl i mladší seržant SNB František Kýr ze Strážnice na Hodonínsku, který na znepokojivou situaci Romů ve Skalici a jejím okolí v listopadu 1953 upozorňoval svým dopisem Ministerstvo sociální péče. Poukazoval na situaci „cikánů“ žijících se prostitucí, děti nechodící do školy a obecně na „cikány“ nemající vhodné ubytování, kteří se pak toulají v „nepěkném stavu po ulicích“, s nimiž bude podle jeho vlastních zkušeností mnohem těžší porázení než „s našimi sourozenci na mor. Slovácku“.¹⁰⁸

Sounáležitost Romů na Hodonínsku a Senicku do jisté míry uznával i Okresní národní výbor Hodonín. Když byl například ve 2. polovině 60. let v rámci realizace státní politiky „likvidace nežádoucích cikánských soustředění“ a administrativně řízeného přesunu Romů ze Slovenských osad do českých zemí vybrán jako výchozí oblast řízeného přesídlování jihoslovenský okres Rimavská Sobota, považovali hodonínští úředníci za klíčové „vejít ve styk s okresní komisí pro řešení otázek cikánského obyvatelstva v Senici k navázání vzájemné spolupráce“, protože odsud pocházela většina Romů, kteří na Hodonínsko po válce

¹⁰⁵ Státní okresní archiv Hodonín, fond ONV Kyjov, inv. č. 567, nefoliováno, Cikáni za Slovenska, nutná opatření, Vracov 21. 8. 1946.

¹⁰⁶ Soupis zaznamenal 116 Romů v 18 obcích Hodonínska. Soupisové archy z celé Moravy a Slezska jsou uloženy v Moravský zemský archiv v Brně, fond B 124 (KNV Brno), k. 1871/III, inv. č. 1536. Pro hodonínsko zpracovány v diplomové práci autora (Slačka, 2015, s. 62–67).

¹⁰⁷ V době diktatury komunistické strany v Československu toto sousloví vyjadřovalo souhrn politik a praxí namířených k cíli asimilace „občanů cikánského původu“, podrobněji viz např. Pavelčíková (2004).

¹⁰⁸ Moravský zemský archiv v Brně, fond B 125 (KNV Gottwaldov), k. 29/II, inv. č. 94, fol. 97, Dopis Františka Kýra MSP, Strážnice 22. 11. 1953.

přišli.¹⁰⁹ Byrokratické přesouvání romských rodin na Hodonínsku ztroskotalo (také na celostátní úrovni, viz níže). Z pouhých 5 rodin přestěhovaných z okresu Rimavská Sobota v letech 1966–1968 zůstala na cílovém okrese pouze jediná. Ostatní se vrátily zpět.¹¹⁰

Dvě romské organizace

Období politických a společenských změn známé jako Pražské jaro, mělo výrazný vliv na umožnění vzniku prvních úředně schválených romských organizací v Československu, Zväzu Cigánov-Rómov a Svazu Cikánů-Romů. Angažovaní romští aktivisté se o založení romské organizace, jež by je sdružovala, rozvíjela by romskou kulturu a jazyk a prosazovala by program zlepšení sociálního postavení romské menšiny snažili přinejmenším od závěru 40. let 20. stol. (Sadílková – Slačka – Závodská, 2018). K tomuto souboru požadavků se ve druhé polovině 60. let přidala stále otevřenější kritika oficiální státní politiky „řešení cikánské otázky“ formované podle vládního usnesení č. 502/1965, jež kladlo největší důraz na „likvidaci nežádoucích cikánských soustředění“. Ambiciózní projekt sociálního inženýrství zacílený na zbourání 611 z celkového počtu 1300 romských osad a čtvrtí a rozptýlení jejich obyvatel včetně řízeného přesunutí 2173 rodin ze Slovenska do českých zemí byl realizován velmi restriktivně, mocensky a byrokraticky. Byly například stanoveny kvóty maximálně 5% romského obyvatelstva na okresech a v mnoha případech bylo Romům bráněno ve svobodném pohybu a stěhování se mimo okresy stanovené pro úředně řízený přesun. Přestože byl „řízený rozptyl“ Romů na mnoha místech bez skrupulí realizován a vymáhán, byly jeho plány realizovány pouze částečně a na podzim 1968 byla tato státní politika zrušena.¹¹¹

Jako první v roce 1968 se svým obnoveným návrhem na založení celostátní romské organizace přišli romští aktivisté na Slovensku (skupina kolem Jána Cibul'ý a Antona Facuny se o to samé snažila již v roce 1957) (Jurová, 1993, s. 90–91). Od května 1968 se také v Brně scházeli romští intelektuálové a aktivisté s podobným cílem. Vůdčí úlohu v přípravném výboru měli zejména členové rodiny Danielů původem z romské osady v jihomoravských Oslavanech a Holomků původem ze Svatobořic na Hodonínsku (Horváthová, 2018, s. 377–391). Na Slovensku a v českých zemích tak existovaly samostatně pracující centrální přípravné výbory budoucích romských organizací, jež si postupně vytvářely síť regionálních poboček. Realita dvou oddělených iniciativ snažících se o založení romské organizace a příprava nového federativního uspořádání státu¹¹² se projevila v rozhodnutí stranických úřadů o vzniku dvou organizací.¹¹³

¹⁰⁹ Státní okresní archiv Hodonín, fond ONV Hodonín po r. 1960, Kulturní odbor, inv. č. 114, nefoliováno, Zápis ze schůze komise, Hodonín 23. 3. 1966.

¹¹⁰ Úředníci hodonínského ONV proto navrhovali v budoucnosti cílit na „další společenskou konsolidaci cikánských rodin přirozené migrace“ převážně z okresu Senica. Státní okresní archiv Hodonín, fond ONV Hodonín po r. 1960, Kulturní odbor, inv. č. 114, nefoliováno, Zpráva do rady ONV v Hodoníně na den 20. 6. 1968, Hodonín.

¹¹¹ V letech 1966–1968 bylo ze Slovenska do českých a moravských okresů přesunuto pouze 494 romských rodin, řada z nich z různých důvodů nezůstala na jim přikázaných okresech. Přirozená, neřízená migrace v témže směru za stejné období byla i přes restriktci úřadů vyčíslena na 2254 rodin (Pavelčíková, 2004, s. 83–91).

¹¹² Do jisté míry autonomní Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika vznikly 1. 1. 1969 na základě ústavního zákona č. 143/1968.

¹¹³ Například vedoucí osobnost budoucí romské organizace v Bratislavě Anton Facuna byl o rozhodnutí úřadů schválit dvě romské organizace s působností pro české země, respektive Slovensko telefonicky dne 25. 10. 1968, tedy dva dny před tím, než byl schválen ústavní zákon č. 143/1968 o federalizaci (Donert, 2017, s. 186–187).

Obě připravované romské organizace se od doby Pražského jara zapojovaly do vědeckých a politických debat o definování Romů a zasazovaly se o uznání romské národnosti. Slovenský Zväz (založen na ustavujícím sjezdu 19. 4. 1969), na tyto etnicko-emancipační snahy na základě odporu ze strany zastánců marxistické definice národností rezignoval, byl dále téměř výhradně kulturní organizací a za dobu své existence byl zmítán mocenskými boji v jeho vedení (Jurová, 1993, s. 91–91). Svaz Cikánů-Romů v českých zemích rozvíjel širokou škálu aktivit na poli kultury (celostátní hudební, pěvecké a taneční soutěže a další kulturní akce), osvětové a vzdělávací práce, připomínání válečného utrpení Romů a v řadě dalších odvětví, ale pokračoval i ve v roce 1968 započatých etno-emancipační činnosti započaté v roce 1968 (vydávání zpravodaje *Románo ľil* / Romský list s texty v romštině, přípravy výstav o tradičních řemeslech Romů a postavení Romů ve společnosti, přípravy směřující k založení romského muzea, navazování kontaktů s mezinárodním romským hnutím, uveřejnění „Memoranda k základním otázkám romské /cikánské/ problematiky a vymezení společenského postavení Romů /Cikánů/“,¹¹⁴ s požadavkem uznání romské národnosti).¹¹⁵ Z největší pravděpodobnosti z politických důvodů byly SCR a ZCR na nátlak vedení komunistické strany pod záminkou ekonomických, organizačních a kádrových nedostatků v roce 1973 zrušeny.

Limity spolupráce okresních organizací

SCR kopíroval svou strukturou Ústředního výboru a jemu podléhajících krajských (KV) a okresních výborů (dále městských výborů a místních organizací) strukturu státní správy. Naproti tomu v případě ZCR na Slovensku neexistovaly KV a OV podléhaly direktivně rovnou ústředí Zväzu (Ragač, 1999, s. 1).¹¹⁶

Realita federalizovaného Československa znamenala, že obě sesterské organizace pracovaly v kontextech jednotlivých republik, v nichž se projevovaly do jisté míry odlišné názory na „řešení cikánské otázky“. Obecněji lze říci, že byl přístup úřadů na Slovensku represivnější, což se projevovalo také v užívané terminologii – na Slovensku byly užívané termíny jako „akulturácia“ či „kultúrna asimilácia“, zatímco v českých zemích úřady hovořily spíše o integraci Romů (Víšek, 1999, s. 184–218). Jeví se jako pochopitelné, že v této situaci nevyústila opakovaná jednání SCR a ZCR k vytvoření jedné federální romské organizace¹¹⁷ a spolupráce sesterských organizací se zúžila zejména na koordinaci příprav kulturních a společenských událostí – např. Dni Rómov 12.–13. 8. 1972 v Bratislavě (Lhotka, 2009, s. 18–19). Politicko-správní uspořádání Československa od roku 1969 a jisté rozdíly v zaměření činnosti SCR a ZCR měly tedy vliv na to, že mezi oběma romskými organizacemi nebyla navázána úzká spolupráce (Jurová, 1993, s. 92). Správní rozdělení okresů Senica a Hodonín přešlo do struktury OV SCR a ZCR, která ji kopírovaly.

¹¹⁴ Memorandum k základním otázkám romské /cikánské/ problematiky a vymezení společenského postavení Romů /Cikánů/, *Románo ľil* 2/1970, s. 11–15.

¹¹⁵ Podrobnější informace o činnosti SCR viz Lhotka (2009).

¹¹⁶ Tento rozdíl ve struktuře romských organizací v českých zemích a na Slovensku byl ovlivněn zrušením KNV podle zákona č. 71/1969 Zb., přičemž krajské zřízení bylo obnoveno zákonem č. 130/1970 Zb. (Švecová – Gábriš, 2009, s. 202).

¹¹⁷ Zápisy z jednání Koordinační komise ÚV SCR a ÚV ZCR uloženy v Slovenský národný archív Bratislava, fond ZCR, inv. č. 14, k. 7.

Přestože velká část členů a pracovníků SCR na okrese Hodonín pocházela z okresu Senica a byla s Romy na tomto území příbuzensky a sociálně propojena (například předseda OV SCR v Hodoníně Ignác Zima (1938–2017) pocházel z romské osady v Kopčanech, odkud v 50. letech přesídlil do Hodonína)¹¹⁸, rozdílly politické, správní a administrativní povahy byly ve výsledku silnější, než generace trvající sounáležitost Romů na jihovýchodní Moravě a západním Slovensku posílená poválečnou pracovní migrací Romů převážně z okresu Senica na okres Hodonín.¹¹⁹ Politicko-správní a administrativní podmínky konce 60. a počátku 70. let v Československu obecně a na moravsko-slovenském pomezí konkrétně tedy opět vstupovaly do života Romů a romských komunit a ve svých důsledcích neumožnily rozvinutí užší spolupráce regionálních poboček romských organizací se sídly v Senici a v Hodoníně. Zdejší OV SCR a OV ZCR tedy prováděly svou práci v oblastech kultury, podpory školní docházky romských dětí, zlepšování sociálních podmínek Romů, spolupráce s okresní a místní správou a zastupování zájmů Romů v jednání s ní odděleně a bez větší „přeshraniční“ spolupráce.

Použitá literatura

- DONERT, C. (2017): *The Rights of the Roma – The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. New York: Cambridge University Press.
- FRASER, A. (1998): *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HANZAL, J. (2004): *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HORVÁTHOVÁ, E. (1964): *Cigáni na Slovensku. Historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied.
- HORVÁTHOVÁ, J. (2018): Romové v Brně a na Brněnsku. In: *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, s. 377–391.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (2005): *Po židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. (I. Díl). Praha: Triáda.
- JANAS, K. (2010): *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Bratislava: Ústav pameti národa.
- JUROVÁ, A. (1993): Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Bratislava: Goldpress Publishers.
- LHOTKA, P. (2009): Svaz Cikánů-Romů 1969–1973. In: *Svaz Cikánů-Romů 1969–1973. Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury „Svaz Cikánů-Romů (1969–1973). Z historie první romské organizace v českých zemích“*. Brno: Muzeum romské kultury, s. 5–23.
- NEČAS, C. (1986): Asimilační tendence usedlých moravských a slezských Cikánů v období kapitalismu. In: *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro folkloristiku 3/2*, s. 48–72.
- NEČAS, C. (1994): *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzity v Brně.
- NEČAS, C. (1999): *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- NEČAS, C. (2005): *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- NEČAS, C. (2007): Romové na Moravě ve 20. letech minulého století. In: *Sborník prací FF OU, Historie 14*, s. 175–180.
- PAVELČÍK, J. (1999): „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. In: *Slovácko 41*, s. 183–197.
- PAVELČÍKOVÁ, N. (2003): Co „konečné řešení“ nevyřešilo (Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1947). In: DVOŘÁK, T. – VLČEK, R. – VYKOUPILOVÁ, L. (Eds.): *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Historický ústav AV ČR, s. 327–336.
- PAVELČÍKOVÁ, N. (2004): *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.

¹¹⁸ Rozhovor s Ignácem Zimou k dispozici v rámci projektu Paměť národa <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/3757>

¹¹⁹ Počet Romů na Hodonínsku se z velké části právě díky přirozené pracovní migraci zvýšil do roku 1970 na 552, zatímco na okrese Senica se mělo nacházet 3 938 Romů (Romské obyvatelstvo podle sčítání lidu, 1971).

- POLÁKOVÁ, J. (2002): Míra integrace strážnických a oslavanských Romů: projekt „My a oni – oni a my“. In: *Český lid 89*, č. 4, s. 389–391.
- RAGAČ, R. (1999): *Zváz Cigánov-Rómov (1968–1973). Inventár*. Bratislava: Slovenský národný archív.
- Romské obyvatelstvo podle sčítání lidu, domů a bytů 1. 12. 1970 (Předběžné výsledky)*. Praha: Federální statistický úřad, 1971.
- SADÍLKOVÁ, H. – SLAČKA, D. – ZÁVODSKÁ, M. (2018): *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- SLAČKA, D. (2015): „*Cikánská otázka*“ na Hodonínsku v letech 1945–1973. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav.
- ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T. (2009): *Dějiny státu, správy a soudnictva na Slovensku*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- VÍŠEK, P. (1999): Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970–1989. In: *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, s. 184–218.

Použité prameny

- Moravský zemský archiv v Brně, fond B 124 (KNV Brno)
- Moravský zemský archiv v Brně, fond B 125 (KNV Gottwaldov)
- Slovenský národný archív Bratislava, fond Zväz Cigánov-Rómov
- Státní okresní archiv Hodonín, fond ONV Hodonín po r. 1960
- Státní okresní archiv Hodonín, fond ONV Kyjov
- Státní okresní archiv Hodonín, fond OV NF
- Štátny archív Bratislava – pobočka Skalica, fond Okresný výbor Zväzu Cigánov-Rómov.
- Paměť Národa, vyprávění Ignáce Zimy, dostupné z <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/3757>

Resumé

The article deals with the possibilities and limits of the cooperation of the Regional Committee of the Union of Gypsies-Roma in Hodonín and the Regional Committee of the Union of Gypsies-Roma in Senica at the end of the 1960s and early 1970s. The Roma unions in the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic were the first officially approved Roma organizations with a nationwide influence in Czechoslovakia. The problems in the cooperation of two regional branches of the Roma associations bordering each other on the Moravian-Slovak border are seen in the article in the context of the historical process of the political and administrative development of this area entering the lives of Roma individuals, communities and, in this particular example, also the organization.

In early modern history, the Moravian-Slovak border functioned as a dividing line between a territory where the Roma were cruelly persecuted, expelled and executed (Moravia) and an area of relative security, where anti-Roma legislation either did not exist or was not applied strictly (Upper Hungary). After the abolition of the harshest anti-Romani regulations, the Roma people, especially from the second half of the 18th century and during the 19th century, moved more often from the territory of present-day Slovakia to Moravian territory, where they settled in settlements on the outskirts of the majority of towns and villages similarly as they had lived on the Slovak side of the border for several generations already.

Cross-border relations, ethnic and linguistic belonging were threatened by the newly established guarded border between the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Slovak Republic during the Second World War. While the vast majority of Roma from Moravia did not survive the racially motivated genocide measures, the Roma people on the Slovak side of the border mostly survived the war period of intense persecution.

The situation in post-war Czechoslovakia allowed the labour migration of Roma people from Slovakia, especially to the border and industrial areas of Bohemia and Moravia. Roma people moved mostly to the Hodonín region from near eastern Slovakia.

Among the members of Roma families of survivors of the holocaust in Moravia and among the newly arrived Roma people from nearby Záhorí, a number of socially and politically engaged individuals were found who took part in the activities of the Regional Committee of the Gypsy-Roma Union in Hodonín and sought to develop cooperation with the neighbouring Regional Committee of the Union of Gypsies-Roma in Senica. However, this cooperation was made more difficult by the federal organization of Czechoslovakia and the emergence of somewhat differently functioning Roma organizations in the Czech lands and Slovakia. Thus, some form of border between the federalized republics also negatively influenced the activities of the Roma associations.

Trnava ako historické centrum náboženského života

Trnava as a Historical Centre of Religious Life

IVAN A. PETRANSKÝ

Abstract: Trnava has a specific significance in the religious history of Slovakia, and in some historical periods this importance extends beyond the boundaries of Slovakia and, at the same time, it acquires a dimension that extends to other than religious and confessional aspects of society. The paper deals with the key problems of Trnava's position in religious life, focusing largely on the importance of the town in the history of the Catholic Church from the Middle Ages up to the 20th century. In addition, it focuses on the history of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and the Jewish religion as the confession which also shaped the history of the town. The issue is explored from the point of view of the possibilities of using the results for the preparation of excursion education, paying attention to specific places in Trnava which could be used for excursions.

Keywords: City of Trnava, Religious life, Catholic Church, Evangelical Church of Augsburg Confession, Jewish religion

Mesto Trnava popri iných významoch zaujíma kľúčové miesto v náboženskej histórii Slovenska. Jeho vplyv je špecifický v tom, že v určitých historických obdobiach presahuje hranice samotného mesta i slovenského územia a popri tom nadobúda celospoločenský rozmer, ktorý zasahuje aj do iných ako religiózných prvkov života. Príspevok má cieľ sledovať zásadné otázky postavenia Trnavy v náboženskom živote. Problém pritom skúma s ohľadom na možnosti využitia výsledkov na prípravu exkurzného vyučovania. Z tohto hľadiska považujeme za potrebné venovať pozornosť vybraným miestam v Trnave, u ktorých je predpoklad využitia pri realizácii exkurzných aktivít. Treba brať do úvahy, že hoci osudy Trnavy najvýraznejšie ovplyvnilo v rôznych etapách historického vývoja jej dôležité postavenie v dejinách rímskokatolíckej cirkvi, neopomenuteľnú úlohu mal aj vývoj iných náboženských vyznaní. Príspevok sa tak orientuje na význam mesta v dejinách katolíckej cirkvi od stredoveku po 20. storočie, no v neposlednom rade i v dejinách evanjelickej cirkvi augsburského vyznania ako najpočetnejšej z protestantských cirkví, rovnako ako v dejinách židovského náboženstva ako jediného nekresťanského náboženstva s dlhodobým vplyvom na vývoj mesta a celej krajiny.

Pre prezentáciu najdôležitejších problémov náboženských dejín mesta študentom počas exkurzie sú v meste k dispozícii široké možnosti: architektonické objekty plniace náboženskú funkciu, ako sú kostoly, synagógy, budovy slúžiace cirkvám a náboženským spoločnostiam na rôzne účely (administratíva, školstvo, spolková činnosť), historické cintoríny jednotlivých konfesíí či umelecké predmety s náboženským motívom umiestnené v interiéri i v exteriéri. Z týchto možností sme vybrali štyri miesta – stavebné objekty, ktoré vznikli v rôznych obdobiach a reprezentovali všetky tri náboženstvá. Dva z nich (z toho jeden sakrálny objekt – kostol) súviseli s dejinami katolíckej cirkvi, jeden sakrálny objekt (kostol) s dejinami evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a jeden sakrálny objekt (synagóga) s dejinami židovského náboženstva. Vo všetkých prípadoch ide o miesta, ktoré sú priamo spojené s dôležitými, no zďaleka nie všetkými podstatnými udalosťami z histórie danej

konfesie. Zároveň však v procese vyučovania môžu slúžiť tieto objekty ako určité symboly, reprezentujúce vo všeobecnosti celý vývoj príslušnej náboženskej komunity v meste.

Miesto 1: Katedrála sv. Jána Krstiteľa (univerzitný kostol)

Ranobarokový katedrálly chrám sv. Jána Krstiteľa stojaci na Univerzitnom námestí v Trnave bol postavený medzi rokmi 1629–1635 čiastočne na pôdoryse dominikánskeho kostola. Výtvarným a dispozičným riešením sa kostol zaraďuje do okruhu rakúskych ranobarokových chrámov, pričom bol ovplyvnený univerzitným kostolom vo Viedni. Ide o jednolodovú stavbu, kde loď lemujujú štyri kaplnky po oboch stranách. Súčasťou chrámu je mohutné priečelie na západnej strane s dvojicou veží (Žuffová & Staník, 2010, s. 422–423).

Trnava je miestom koncentrácie viacerých kostolov, kvôli čomu získala aj vzletné označenie „malý Rím“. Patrí k nim aj chrám sv. Jána Krstiteľa, ktorý bol od svojho vzniku v prvej polovici 17. storočia jedným z najvýznamnejších náboženských symbolov Trnavy. Bolo to v čase, keď už mesto zohrávalo v náboženskom živote Uhorska zásadné miesto. Hoci nemožno opomenúť rozvoj Trnavy v tejto oblasti v stredoveku, keď tu okrem farnosti existovali rehoľné spoločenstvá, celouhorský význam nadobudla Trnava v 16. storočí, keď postupujúca expanzia Turkov nútila aj vrcholné cirkevné inštitúcie štátu, vrátane ostrihomskeho arcibiskupa a kapituly, hľadať útočisko v severnej časti krajiny, ktorá bola pod vládou Habsburgovcov.

Trnava sa tak stala v roku 1543 sídlom ostrihomskeho arcibiskupa i kapituly. Členovia ostrihomskej kapituly zastávali následne v Trnave aj post mestského farára. Zostala po celý čas mestom, ktoré napriek existencii protestantských menšín zachovávalo, a to aj v období reformácie, svoju vernosť katolíckej cirkvi, k čomu okrem prítomnosti arcibiskupa a kapituly prispievali aj rehoľné spoločenstvá, ktoré v Trnave pôsobili – františkáni, dominikáni či jezuiti (Kazimír, 2010, s. 158–160).

Práve jezuiti stáli pri premene Trnavy na mesto, ktorého význam nielen z náboženského, ale aj vzdelanostného a kultúrneho hľadiska získal celouhorský, ba aj medzinárodný rozmer. V roku 1635 bola v Trnave založená univerzita, pôsobiaca pod správou jezuitov a podľa ich vzdelávacích pravidiel. Vzdelávala teológov, no poskytovala vzdelanie aj laikom na filozofickej, právnickej a lekárskej fakulte (Kazimír, 2010, s. 219–220). Pre potreby univerzity sa vybuďoval rozsiahly komplex budov. Jeho dominantou bol kostol sv. Jána Krstiteľa, známy aj ako univerzitný kostol. V jeho blízkosti vznikli počas štyroch etáp ďalšie stavby univerzity, kolégia a gymnázia (Jankovič, 1989, s. 316–317). Na Trnavskej univerzite sa prestalo učiť v roku 1777 a v roku 1820 sa do Ostrihomu vrátil arcibiskup a kapitula. Obdobie, keď bola Trnava centrom uhorského katolíckeho života, sa skončilo. Význam mesta sa celkovo znížil a jeho ďalší rozvoj spomalil.

Nová situácia po roku 1918 otvorila priestor, aby sa z Trnavy, kde v tom čase sídlil jeden z vikariátov ostrihomskej arcidiecézy, vytvorilo jedno z centier cirkevnej správy na Slovensku. Tá sa postupne musela prispôbiť situácii, keď sa rozpadla jednotná uhorská cirkevná štruktúra. V roku 1922 bola z územia ostrihomskej arcidiecézy nachádzajúcej sa na Slovensku vytvorená trnavská apoštolská administratúra. Za jej administrátora bol vymenovaný Pavol Jantausch. Ten sa v roku 1925 stal aj biskupom. Vysvätený bol v trnavskom kostole sv. Mikuláša (farskom kostole) (Petranský, 2001, s. 18–19). Trnava sa tak stala sídlom biskupa, nevytvorila sa však trnavská diecéza, ale existovala len apoštolská administratúra. Toto provizórium sa ukončilo až v sedemdesiatych rokoch.

V roku 1977 sa udiali udalosti, ktoré znamenali nielen historicky prelomový vznik slovenskej cirkevnej provincie, ale mali aj osobitný význam pre Trnavu, ktorá sa stala jej sídlom. Po dlhotrvajúcich a náročných rokovaniach medzi československým štátom a Svätou stolicou vydal dňa 30. decembra 1977 pápež Pavol VI. dve buly, ktorými sa upravili okolnosti vytvorenia cirkevnej provincie. Rozhodol nimi oddeliť územie trnavskej apoštolskej administratúry od ostrihomskej arcidiecézy a povýšiť na stupeň diecézy a vyzdvihol ju na hodnosť metropolitného sídla. Ako sufragánne diecézy jej podriadil všetky slovenské rímskokatolícke diecézy: nitriansku, banskobystrickú, spišskú, košickú a rožňavskú (Mulík, 1997, s. 80–81).

Práve v univerzitnom kostole sv. Jána Krstiteľa v Trnave sa za účasti pražského arcibiskupa Františka Tomáška odohrala 6. júla 1978 slávnosť odovzdania a vyhlásenia pápežských konštitúcií. Išlo v meste o významnú udalosť, ktorej význam presahoval regionálny rámec. Na zaplnenie arcibiskupského postu musela nová provincia čakať viac ako desať rokov. Za trnavského arcibiskupa metropolitu bol v júli 1989 vymenovaný dovtedajší apoštolský administrátor Ján Sokol. Trnava sa tak vtedy stala sídlom trnavského arcibiskupa – metropolitu Slovenska. V roku 1995 sa názov arcidiecézy zmenil na bratislavsko-trnavská a jednotná slovenská provincia sa rozdelila na dve (Petranský, 2002b, s. 265–266). Od roku 2008 po zásadnej cirkevno-správnej reorganizácii prestala byť Trnava sídlom provincie (stala sa ním Bratislava), trnavská arcidiecéza sa zmenila na diecézu a označenie „arcidiecéza“ v svojom názve nesie už len z historických dôvodov.

Miesto 2: Spolok svätého Vojtecha

V priestore medzi Radlinského a Divadelnou ulicou v Trnave sa nachádza komplex troch budov spojených s dejinami Spolku svätého Vojtecha. Dve z nich (Divadelná 5 a 7) sú historické budovy pochádzajúce zo 16. a 17. storočia. Medzi nimi sa nachádzajúca moderná budova (Divadelná 6) bola postavená koncom dvadsiatych rokov 20. storočia už pre potreby Spolku svätého Vojtecha (Katuninec, 2004, s. 54–55). Spolok má sídlo na Radlinského ulici č. 5. V jeho priestoroch sa okrem administratívy nachádza aj archív spolku a hodná návštevy je kvalitná knižnica, obsahujúca významnú zbierku cenných tlačí (Šimončíč, 1998, s. 322).

Spolok svätého Vojtecha vznikol v roku 1870 a pôsobí dodnes. Už z tohto pohľadu ide o unikátnu inštitúciu, ktorá vo svojich dejinách odráža jeden a pol storočia vývoja Slovenska a jeho náboženského a kultúrneho života v rozličných spoločenských usporiadaniach. Tie mali dopad aj na pôsobenie tohto spolku a odrážali sa v zmenách jeho smerovania a zamerania jeho aktivít. Význam spolku bol vždy nadregionálny a počas niektorých období jeho úloha presahovala rozmer náboženského života.

Od svojho vzniku Spolok svätého Vojtecha vykonával predovšetkým vydateľskú činnosť. V období maďarizácie mal dôležitú úlohu nielen v náboženskej oblasti, ale aj pri udržiavaní národného povedomia slovenských katolíkov. Okrem knižných publikácií vydával obrázkový kalendár Pútnik svätovojtežský i učebnice. V roku 1901 sa správcom spolku stal Martin Kollár. Spolok musel vzdorovať pokusom o jeho zrušenie, alebo aspoň elimináciu činnosti a brzdenie rozvoja. Napriek tomu uskutočňoval v posledných desaťročiach existencie Uhorska dôležité aktivity. Počet jeho členov v roku 1914 dosiahol 33-tisíc (Katuninec, 2004, s. 20–46; Medvecký, 1920, s. 25–27; Hanakovič, 2005, s. 42).

Po vzniku Československa v roku 1918 spolok po prekonaní krízy ďalej napredoval a premenil sa na organizáciu s masovou členskou základňou a širokým kultúrnym dosahom.

Jeho súčasťou bolo vydavateľstvo, tlačiareň, knižarska dielňa a kníhkupectvá (Petranský, 2001, s. 23). Knihy a časopisy sa vďaka nemu dostávali za prijateľných podmienok do väčšiny katolíckych rodín. Vydavateľskú činnosť realizoval spolok v niekoľkých edíciách orientujúcich sa na inteligenciu, široké vrstvy či mládež. Okrem toho bol výhradným vydavateľom učebníc pre katolícke ľudové školy, všetkých učebníc náboženstva i modlitebných kníh (Petranský, 2001, s. 24–25; Vašečka, 1957, s. 250–253; Zúbek, 1990, s. 139–145).

V septembri 1940 bola na pôde Spolku svätého Vojtecha založená aj Slovenská katolícka akadémia, ktorá mala ambíciu stať sa vrcholnou organizáciou katolíckej vedy. Po nástupe ľudovodemokratického režimu v roku 1945 táto akadémia zanikla (Petranský, 2002a, s. 40–42). Po druhej svetovej vojne prežíval spolok ťažké obdobie, predovšetkým po februárovom prevrate v roku 1948. Na rozdiel od ostatných katolíckych spolkov síce zostal zachovaný, jeho členská základňa, ktorá predstavovala vyše 200-tisíc ľudí, však bola rozpustená, činnosť utlmená a spolok sa vo svojej limitovanej podobe zmenil na účelové zariadenie rímskokatolíckej cirkvi (Letz, 2001, s. 191; Katuninec, 2004, s. 117–132). Po demokratizačných zmenách na konci deväťdesiatych rokov 20. storočia sa Spolok svätého Vojtecha oživil a obnovil svoju slobodnú činnosť, zameranú predovšetkým na vydavateľské aktivity.

Miesto 3: Kostol evanjelickej cirkvi augsburského vyznania

Evanjelický kostol stojí v Trnave na Námestí Slovenského národného povstania. Jeho základný kameň na pozemku, ktorý cirkevný zbor kúpil v roku 1910, bol položený v roku 1923 a kostol bol dokončený v roku 1924 (Dobrotková, 2010, s. 299). Vznikol podľa projektu architekta Josefa Mareka, českého architekta pôsobiaceho na Slovensku. Pred vstupom do kostola sa nachádza arkáda, pôvodne presklená. Na bočných stranách kostola sú umiestnené dve valcové veže. Dominantou kostola je štvorhranná veža so zvonnicou v severnej časti kostola pri mestských hradbách. Vo vnútornom priestore sú miesta na sedenie usporiadané do polkruhu (Dulla & Moravčíková, 2002, s. 330). Hoci je evanjelický kostol modernou stavbou, je základným odkazom na bohaté a podstatne staršie dejiny evanjelickej cirkvi a. v. a v širšom kontexte na dejiny protestantizmu v Trnave.

Trnava si počas reformácie síce zachovala svoj katolícky charakter, predsa však sa jej reformačný pohyb nevyhol a zanechal v nej svoje stopy. Svojich zástancov si tu získal najneskôr v štyridsiatych rokoch 16. storočia. V Trnave boli zástupcovia oboch evanjelických konfesií, pričom luteráni boli predovšetkým medzi nemeckým a slovenským a kalvíni medzi maďarským obyvateľstvom (Pöstényi, 1938, s. 39). V druhej polovici storočia už pôsobilo v meste niekoľko protestantských kazateľov, narážali však na vážne prekážky a stavala sa proti nim časť mešťanov, katolícki hodnostári i kráľovský dvor. Napriek konfliktom, ktoré sa preniesli aj do 17. storočia, dokázali protestanti udržať svoju prítomnosť v meste, hoci len ako trpené konfesie. Počas protihabsburského Bočkajovho povstania z rokov 1604–1606 zabrali kalvíni kostol a kláštor františkánov, v roku 1607 im ho však museli vrátiť. V roku 1619, počas Betlenovho povstania, zabrali farský kostol, na Betlenov príkaz ho však museli odovzdať späť a krátko potom používali jezuitský kostol sv. Jána. V štyridsiatych rokoch si napokon mohli postaviť vlastný kostol, ktorý však v roku 1671 odovzdali pavlínom. Trnavskí evanjelici, po sporoch s mestom, nakoniec vyriešili otázku svojho kostola adaptáciou jednej z budov v meste v roku 1615 a využívali ho do roku 1671, keď sa ho museli vzdať v prospech benediktínov. V tomto roku prišli evanjelici, podobne

ako kalvíni, o svoje majetky v dôsledku protireformačných opatrení, ktoré nastali po odhalení a potlačení Vešeléniiho sprisahania (Kazimír, 2010, s. 159–173).

Toto obdobie prinieslo veľký tlak na kalvínov i evanjelikov, ktorého dôsledkom bol ich značný pokles. Situácia protestantských konfesíí sa ešte zhoršila v prvej polovici 18. storočia, keď boli striktnými protireformačnými krokmi takmer úplne vytlačení a ich prítomnosť v Trnave sa zredukovala na minimum. Po tom, ako Jozef II. v roku 1781 svojím tolerančným patentom udelil protestantom obmedzené náboženské práva, zlepšila sa postupne aj ich situácia v Trnave. Na začiatku 19. storočia sa tam opäť vytvorili evanjelický matkocirkevný zbor, ktorý odvtedy nepretržite existuje (Janoviček, 1938, s. 255–256). Evanjelici používali až do dvadsiatych rokov 20. storočia pre svoje bohoslužby miestnosť v katolíckom kostole sv. Jána Krstiteľa (Krivošová, 2002, s. 275). Napokon sa po dlhej snahe v roku 1924 dočkali aj svojho vlastného kostola.

V prvých desaťročiach 20. storočia žilo v Trnave niekoľko stovák evanjelikov augsburského vyznania a malý počet kalvínov (menej než sto). Po roku 1918 tvorili evanjelici a. v. v Trnave síce menšinu, ale živé spoločenstvo. V medzivojnovom období vybudovali v meste moderné stavby, slúžiace cirkevnému zboru. Okrem nového kostola to bola v jeho blízkosti budova evanjelického domu postavená v roku 1928. Vznikla aj nová budova ľudovej školy. Rozšíril sa evanjelický cintorín. V meste fungovali evanjelické spolky ako Združenie evanjelickej mládeže, Evanjelická jednota či Evanjelický a. v. dobročinný ženský spolok (Dobrotková, 2010, s. 299). Počet evanjelických veriacich vzrastal, presiahol v tridsiatych rokoch tisíc členov, takže sa aj pôvodne dostatočne veľký kostol začínal stávať tesným (Janoviček, 1938, s. 259).

Rozvoj náboženského života trnavských evanjelikov, podobne ako iných cirkví, negatívne poznačil nástup komunistického režimu v roku 1948. Okrem iného priniesol likvidáciu náboženských spolkov a zatlačenie náboženského života medzi múry kostola. Úplnú slobodu náboženského vyznania trnavskému evanjelickému cirkevnému zboru priniesla až nežná revolúcia v roku 1989. Podľa posledného sčítania obyvateľov v roku 2011 žilo v Trnave 1534 evanjelikov augsburského vyznania a 68 reformovaných (kalvínov) (Juhaščíková, Škápik & Štukovská, 2012, s. 34).

Miesto 4: Synagóga status quo ante

Na Halenárskej ulici v Trnave sa nachádza budova synagógy trnavskej náboženskej obce status quo ante. Pochádza z roku 1897 a navrhol ju viedenský architekt, odborník na architektúru synagóg Jakub Gartner, ktorý stál aj pri zrode dnes už neexistujúcej synagógy v Hlohovci. Ide o stavbu postavenú na princípe trojlodovej baziliky. Čelnej časti dominujú dve veže s kupolami cibulového tvaru (Borský, 2007, s. 114). Budova synagógy je prístupná verejnosti. V roku 2015 prešla rekonštrukciou a nachádzajú sa v nej výstavné priestory centra súčasného umenia Galérie Jána Koniarka. Stavba je dnes najvýraznejšou pamiatkou na dejiny židov v Trnave, čo vytvára predpoklad na jej využitie pri exkurznom vyučovaní.

Prvá písomná zmienka o prítomnosti židov v Trnave sa viaže k roku 1340 a predstavuje ju nápis na náhrobku židovského obyvateľa (Šimončíč, 1998, s. 30). Počiatky prítomnosti židov v Trnave sú však pravdepodobne staršie a niektorí autori ich kladú do 12. storočia. Židia sa stali postupne súčasťou života stredovekého mesta a koncentrovali sa na Židovskej ulici (Judengasse). Priestor, kde žilo židovské obyvateľstvo, sa postupne rozširoval, mali svoju modlitebňu, vlastnú náboženskú obec a duchovných. Ich dejiny boli spojené s obdo-

biami rozkvetu i úpadku. Vzťahy s väčšinovým kresťanským obyvateľstvom boli napäté, čo prerastalo do útokov proti židom, spojeným aj s obvineniami z rituálnych vrážd. V 16. storočí komunita židov v meste dočasne zanikla v dôsledku ich vyhnania (Büchler, 2012, s. 253–255; Bárkány & Dojč, 1991, s. 119–123).

Židia, ktorí prichádzali do Uhorska z Moravy v 18. storočí, sa v Trnave usadiť nemohli, zostávali však v jej okolí. Prvé židovské rodiny sa v meste usadili koncom 18. storočia. Ich počet vzrastal v nasledujúcom storočí. Pri Kamennom mlyne si vytvorili cintorín, založili svätý spolok Chevra Kadiša. Napokon v polovici 19. storočia sa z Cífera, kam dovtedy spadali aj trnavskí židia, presunulo sídlo rabína do Trnavy. Prvým rabínom bol Šimon Sidon. Znamenalo to oživenie náboženského života. V meste bola založená Ješiva. V roku 1857 mala trnavská náboženská obec 525 členov (Gerö, 1938, s. 297; Büchler, 2012, s. 255–256).

Po náboženskom rozdelení uhorského židovstva na konci šesťdesiatych rokov 19. storočia sa trnavská náboženská obec nestala neologickou, ani ortodoxnou, ale hlásila sa k stavu pred rozkolom – status quo ante. O niekoľko rokov neskôr sa v Trnave popri tom sformovala menšia ortodoxná komunita, ktorá si vytvorila náboženskú obec (Büchler, 2012, s. 256). Na začiatku deväťdesiatych rokov 19. storočia si ortodoxní židia vybudovali svoju synagógu (Borský, 2007, s. 114). Dodnes stojí na Haulíkovej ulici, je prístupná verejnosti, nachádza sa v nej kaviareň a konajú sa tam kultúrne podujatia. O niekoľko rokov neskôr bola postavená synagóga náboženskej obce status quo ante. Obe obce používali spoločný nový cintorín, ktorý vznikol v roku 1879 a pre obe vetvy slúžil aj spolok Chevra Kadiša. V druhej polovici 19. storočia sa vytvorili ďalšie židovské spolky orientované nábožensky, spoločensko-kultúrne, sociálne či telovýchovne (Büchler, 2012, s. 256–257).

Po vzniku Československa žilo v Trnave približne 2 300 židov. Nastalo pre nich úspešné obdobie veľkého rozvoja. Väčšina z nich patrila do obce status quo ante. Tá sa v roku 1928 stala súčasťou Zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku Ješurun, ktorý tvorili neologické a status quo ante obce. Menšina židov bola združená v ortodoxnej obci, ktorej vývoj výrazne ovplyvnil významný rabín Samuel Dávid Ungar. Vybudoval v meste jednu z najvýznamnejších ješív na Slovensku. Židia sa v medzivojnovom živote aktívne zapájali do spolkových aktivít a časť z nich sa politicky angažovala v novej Židovskej strane (Büchler, 2012, s. 257–258). V roku 1930 v Trnave žilo vyše 2 700 židov (Bárkány & Dojč, 1991, s. 126).

Už počas autonómneho Slovenska sa na jeseň 1938 začali objavovať protižidovské výtržnosti, ktorých sa dopúšťali zradikalizovaní obyvatelia. Prišlo k ničeniu židovského majetku, pri ktorom vznikli škody aj na oboch synagógach (Büchler, 2012, s. 260). Po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 postihli trnavských židov perzekúcie zo strany vládnej moci spojené so zbavovaním občianskych práv a majetku. V roku 1942 vyvrcholili deportáciami väčšiny z nich do koncentračných táborov (Sokolovič & Dobrotková, 2010, s. 327–338). Proces vyhladzovania prevažná časť z nich neprežila. Po skončení vojny ich zostalo nažive okolo štyristo (Büchler, 2012, s. 264). Trnavské obete holokaustu pripomína pamätník od architekta Artura Szalatnaia-Slatinského, ktorý po vojne pred synagógou status quo ante umiestnila židovská náboženská obec (Bárkány & Dojč, 1991, s. 127). Návšteva tohto miesta tak môže upriamiť študentov aj na tento tragický moment dejín židov v Trnave.

Hneď po vojne prišlo do Trnavy asi 250 židov. Obnovil sa náboženský život v rámci zjednotenej náboženskej obce. Na konci štyridsiatych rokov sa väčšina židov, ktorí ešte v Trnave boli, vystažovala do Izraela (Büchler, 2012, s. 264). Synagógy stratili svoj pôvodný účel a slúžili na iné účely. Trnavská náboženská obec formálne pretrvávala do začiatku

deväťdesiatych rokov. Následne, keďže v skutočnosti nepôsobila, stratila štatút náboženskej obce (Salner, 2016, s. 70). Pri poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 2011 sa k židovskému náboženstvu v Trnave prihlásilo 26 ľudí (Juhaščíková, Škápik & Štukovská, 2012, s. 35). Židia ako osobitá náboženská a etnická menšina tak v dôsledku holokaustu a povojnového vývoja prestali byť aktívnou súčasťou života Trnavy. Ich stopy, vrátane hmotných pamiatok (okrem synagóg aj dvoch cintorínov), však trvale pripomínajú význam tejto komunity v dejinách mesta.

Literatúra

- BÁRKÁNY, E. & DOJČ, L. (1991): *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Vesna.
- BORSKÝ, M. (2007): *Synagogue Architecture in Slovakia: A Memorial Landscape of a Lost Community*. Bratislava: Jewish Heritage Foundation – Menorah.
- BÜCHLER, R. J. (ed.) (2012): *Encyklopédia židovských náboženských obcí. 3. zväzok*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- DOBROTKOVÁ, M. (2010): Trnava v rokoch 1848–1938. In: J. Šimončič (ed.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, s. 243–319.
- DULLA, M. & MORAVČÍKOVÁ, H. (2002): *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart.
- GERÖ, I. (1938): Vývoj židovského školstva st. quo. In: *Trnava 1238–1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, s. 296–300.
- HANAKOVIČ, Š. (2005): Martin Kollár a jeho činnosť v Spolku sv. Vojtecha. In: F. Čechová (ed.): *Martin Kollár 1853–1919*. Trnava: FF UCM, s. 34–47.
- JANKOVIČ, V. (1989): Pamiatkové bohatstvo mesta. In: J. Šimočič & J. Watzka (eds.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, s. 313–326.
- JANOVIČEK, A. (1938): Dejiny evanj. a. v. cirk. sboru v Trnave. In: *Trnava 1238–1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, s. 254–261.
- JUHAŠČIKOVÁ, I., ŠKÁPIK, P. & ŠTUKOVSKÁ, Z. (2012): *Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Obyvateľstvo podľa náboženského vyznania*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- KATUNINEC, M. (2004): *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity.
- KAZIMÍR, Š. (2010): Trnava v rokoch 1526–1848. In: J. Šimončič (ed.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, s. 151–241.
- KRIVOŠOVÁ, J. V. (2002): Kostoly ECAV na Slovensku. In: P. Uhorskai (ed.): *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3*. Liptovský Mikuláš: Transcius, s. 263–279.
- LETZ, R. (2001): Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989. In: F. Mikloško, G. Smolíková & P. Smolík (eds.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, s. 67–335.
- MEDVECKÝ, K. A. (1920): *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*. Ružomberok: vlastným nákladom.
- MULÍK, P. (1997): Úsilie o zriadenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie od roku 1939 a vývoj po súčasnosť. In: P. Mulík (ed.): *Katolícka cirkev a Slováci. Úsilie Slovákov o samostatnú cirkevnú provinciu*. Bratislava: Bernolákova spoločnosť, s. 63–85.
- PETRANSKÝ, I. A. (2002a): Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In: M. Lacko (ed.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov I*. Trnava: UCM, s. 33–52.
- PETRANSKÝ, I. A. (2001): *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946*. Nitra: Garmond.
- PETRANSKÝ, I. A. (2002b): Ustálenie cirkevných štruktúr na Slovensku po druhej svetovej vojne a smerovanie k samostatnej cirkevnej provincii roku 1977. In: J. Bobák (ed.): *Na ceste k štátnej samostatnosti (Na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského)*. Martin: Matica slovenská, s. 255–266.
- PÖSTÉNYI, J. (1938): *Z minulosti Trnavy do prevratu (1918.)*. Trnava.
- SALNER, P. (2016): *Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava: Veda.

- SOKOLOVIČ, P. & DOBROTKOVÁ, M. (2010): Trnava v rokoch 1938–1945. In: J. Šimončíč (ed.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, s. 321–369.
- ŠIMONČIČ, P. (1998): *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print.
- VAŠEČKA, F. (1957): *Buržoázny štát a cirkev*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ZÚBEK, T. J. (1990): Katolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1918–1948. In: I. Kružliak & J. Okál' (eds.): *Svedectvo jednej generácie*. Cambridge: Dobrá kniha, s. 131–164.
- ŽUFFOVÁ, J. & STANÍK, I. (2010): Urbanistický a architektonický vývoj mesta. In: J. Šimončíč (ed.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, s. 387–459.

Resumé

The city of Trnava occupies a key place in the religious history of Slovakia. Its influence is specific because in certain historical periods it transcends the boundaries of the city itself as well as the Slovak territory, and in addition to that it acquires a social dimension that extends to other than religious elements of life. This paper aims to follow the fundamental questions of the position of Trnava in religious life. The problem is explored with regard to the possibilities of using the results to prepare excursion education. From this point of view, it is necessary to pay attention to selected places in Trnava, where the use of excursion activities is expected. It should be borne in mind that although the fate of Trnava was most significantly influenced in various stages of its historical development by its important position in the history of the Roman Catholic Church, the development of other religious beliefs also played an important role. The paper thus focuses on the importance of the city in the history of the Catholic Church from the Middle Ages to the 20th century, but also in the history of the Evangelical Church of the Augsburg Confession as the most numerous of the Protestant Churches, as well as in the history of the Jewish religion as the only non-Christian religion with a long-term influence on the development of the city and the whole country.

For the presentation of the most important issues of the religious history of the city to students during excursions, there is a wide range of options available in the city: architectural objects serving religious functions such as churches, synagogues, buildings serving churches and religious societies for various purposes (administration, education, social activity), historical cemeteries of individual confessions or art objects with a religious theme placed both indoors and outdoors. From these options, four sites are selected – buildings that were created at different times and represented all three religions. Two of them (one sacral object – a church) were related to the history of the Catholic Church, one sacral object (a church) to the history of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and one sacral object (a synagogue) to the history of the Jewish religion. The paper characterizes these places and focuses on their development and role in history. Specifically, these are the Catholic Cathedral of St. John the Baptist (University Church), buildings of the Society of St. Adalbert, Church of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and the Synagogue of the Jewish Religious Community status quo ante. In all cases, these are places that are directly related to important, but not all, major events in the history of the confession. At the same time, however, these objects can serve as symbols in the teaching process, representing in general the entire development of the religious community in question.

Výzvy v integrácii zdravotne znevýhodnených na trnavských univerzitách

Challenges in the Integration of People with Disabilities at Universities in Trnava

LUKÁŠ SIEGEL

Abstract: In this article, we will analyze the difficulties that students with disabilities encounter at universities. These students have a unique set of needs. Universities must consider this factor while creating any school regulations and curriculum. University education is essential in our society. Students with special needs often rely on education in order to apply for a job position. Therefore, it is necessary to pay close attention to students with special needs. We will focus on a specific region in Slovakia to demonstrate the difficulties that students with disabilities encounter at a university. We will analyze what kind of measures universities in this region utilized. Universities in this region created a set of guidelines to help students with special needs. These will serve as a basis for our analysis. These universities struggle with various challenges while integrating students with special needs. The purpose of this article is to describe the current situation in the Trnava region and to address some of the challenges that universities encounter.

Keywords: university; encountering disabilities; students with special needs

Úvod: kľúčová rola vzdelania

V súčasnej spoločnosti je úloha vzdelávania kľúčová. Vzdelávanie rozširuje naše znalosti, schopnosti a zručnosti. Je jedným z rozhodujúcich faktorov pri uplatnení sa na trhu práce. Samozrejme, že poskytované vzdelanie musí byť kvalitné, pretože kvalita vzdelania sa primárne odrazí na trhu práce. Zamestnávateľia neustále hľadajú vysoko kvalifikovaných a dobre vzdelaných pracovníkov. Tieto „mechanické a technické“ zručnosti nie sú jediné, ktoré sú pre zamestnávateľov zaujímavé. V súčasnosti sa často diskutuje o schopnosti kriticky uvažovať o problémoch v rámci firmy. Hĺbková analýza problému a jeho následné strategické riešenie sa stávajú podstatnou vlastnosťou, ktorou môže uchádzač o prácu zaujať.

Pozitívne aspekty vzdelávania sa nekončia pri uplatnení na trhu práce. Rôzne organizácie a autori upozorňujú na vplyv vzdelávania v našich životoch. Vzdelanie je natoľko dôležité, že je uznané ako ľudské právo. V knihe *Ľudské práva* (2017) je kapitola od autora Normana Weißa, ktorá sa venuje vzdelávaniu. Autor tu uvádza, že vzdelanie má ľudom „umožniť plnohodnotne sa zúčastňovať na spoločenskom, kultúrnom, hospodárskom a politickom živote. Len samotné sprostredkovanie poznatkov na to nestačí a už vôbec sa nemôže obmedzovať len na školské roky (celoživotné vzdelávanie). Vzdelanie by sa nemalo chápať len funkcionalisticky, ale aj ako hodnota a cieľ samy osebe“ (Weiß, 2017, s. 343). Weiß tvrdí, že vzdelanie je sférou, ktorá má nesmierny vplyv na našu existenciu. Opisuje rôzne dimenzie, do ktorých vzdelanie zasahuje. Hovorí o kultúrnom, spoločenskom, či politickom živote. Chápe ho aj ako hodnotu samotnú. To znamená, že vzdelanie má pre človeka význam samo o sebe.

Weiß nie je jediný, kto tvrdí, že vzdelanie zasahuje aj do spomínaných sfér. Islandská organizácia, ktorá sa zaoberá ľudskými právami (Icelandic human rights centre), uvádza na svojej internetovej stránke, že vzdelanie je podmienkou, ktorá umožňuje človeku využívať rôzne ľudské práva. Organizácia uvádza ako príklad sociálne, kultúrne, ekonomické a iné práva (The right to education and culture, n. d.). Ide o podobnú definíciu, ktorú uvádza aj Weiß. Je teda zrejmé, že vplyv vzdelania na rôzne sféry života je nepopierateľný. Vzdelanie má však rôzne formy a podoby. Realizuje sa na rôznych úrovniach, napríklad v súčasnosti má najväčší význam pravdepodobne univerzitné vzdelanie. To otvára človeku rôzne pracovné dimenzie a umožňuje mu široký výber povolání. V našom prípade obhajujeme právo na vzdelanie zdravotne znevýhodnených na univerzitách. Poukazujeme na potrebu integrácie a pozitívny dopad, ktorý má univerzitné vzdelanie na život týchto ľudí.

Vyššie vzdelanie a pracovné príležitosti

Predtým, ako sa budeme venovať vzdelávaniu znevýhodnených na trnavských univerzitách, nazrieme do problematiky vyššieho vzdelania a pracovných príležitostí. Je nutné si uvedomiť, že pracovné schopnosti zdravotne znevýhodnených sú limitované a čelia často prekážkam, ktoré kladie samotná spoločnosť. Uviedli sme si rôzne sféry, ktoré vzdelanie ovplyvňuje a poukázali sme na dôležitosť vzdelania v ekonomickej sfére. Uplatnenie sa na trhu práce je pre túto skupinu ľudí často problematické. V praxi sa napríklad môže jednať o nemožnosť zamestnať sa v profesii vyžadujúcej manuálne schopnosti. Človek je teda odkázaný na „intelektuálnu“ prácu, ktorá sa môže vykonávať pomocou technických pomôcok napríklad v kancelárii.

Tento problém je napríklad analyzovaný v diele *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku* (2007), kde sa nachádza aj časť venovaná vzdelávaniu. Jana Levická z katedry teórie sociálnej práce FZaSP TU v Trnave napísala v tejto časti príspevok s názvom „Význam vzdelávania z pohľadu sociálne exklúzie“. Autorka v tomto článku poukazuje na zaujímavý vývoj pracovného trhu v súčasnosti, kedy sa zo vzdelania stáva akási norma úspešnosti (Levická, 2007, s. 291–294). Analyzovať, či je takýto vývoj správny alebo nie, nie je účelom tejto práce. Tento faktor je však dôležitý pre našu analýzu, pretože vzniká väčší tlak na inklúziu zdravotne znevýhodnených do vyššieho vzdelávania. Ak je vyššie vzdelanie nutnosťou pri uplatnení sa na trhu práce, tak je logické, že človek, ktorý je často odkázaný na „intelektuálnu“ prácu, by mal mať vytvorené podmienky na získanie adekvátneho vzdelania.

Realita však býva často odlišná, nie vždy majú žiaci so špecifickými podmienkami vytvorené dostatočné podmienky na začlenenie sa do univerzitého života. V prípade, ak sa žiakovi aj podarí dostať sa na univerzitu, môže čeliť diskriminácii, či sťaženým technickým podmienkam.

Základné dilemy a výzvy vo vzdelávaní študentov so špecifickými potrebami na vysokých školách

Študenti so špecifickými potrebami čelia pri vyššom vzdelaní rôznych prekážkam. Nie je jednoduché nájsť univerzálnu definíciu, ktorá by obsiahla všetky problémy, s ktorými sa stretávajú. Formy prekážok sú rôzne, často môže ísť o veľmi špecifické a technické problémy, ktoré by sa dali riešiť príslušnými materiálnymi opatreniami. Napríklad ak žiak, ktorý má problém s mobilitou, nemá zabezpečené prostriedky na pohyb v rámci budovy univerzity, tak je pre univerzitu povinnosť zaviesť opatrenia (napr. vybudovať rampy, výťahy a iné), ktoré mu umožnia bezproblémovo sa pohybovať v rámci budov. Existujú však aj také formy prekážok, ktoré súvisia s procesom a prístupom univerzity samotnej.

Ak študent so špecifickými potrebami nedokáže udržiavať tempo „normálnych“ študentov, je nutné nastaviť mu špecifické a individuálne podmienky, ktoré mu umožnia dosiahnuť rovnakú kvalitu štúdiu a dosiahnutého vzdelania.

Existuje množstvo literatúry, ktorá sa zaoberá prekážkami pri vzdelávaní študentov so špecifickými potrebami. Napríklad v knihe *Education, Equality and Human Rights* (2006) nájdeme článok od Richarda Riesera, ktorý je učiteľom so zdravotným postihnutím. Tento článok s názvom „Inclusive education or special educational needs“ hovorí o type bariér, ktoré sprevádzajú študentov so špecifickými potrebami. Rieser v článku opisuje rôzne druhy bariér, ktoré sú podľa neho pre študentov so špecifickými potrebami prekážkou pri vzdelávaní. Hovorí napríklad o sociálnych, prístupových, fyzických či emočných prekážkach. Pri fyzických bariérach môže ísť o neprístupnosť budov pre žiakov alebo o nedostatočné vybavenie. Môže ísť aj o postojové prekážky, o ponížovanie alebo urážanie znevýhodneného žiaka, teda o postoj, ktorý má napríklad personál alebo študenti k znevýhodneným. Rieser tvrdí, že vzdelávacie bariéry sú okrem iného charakteristické nedostatočným vzdelávaním a školením pedagógov či zamestnancov (Rieser, 2006, s. 158).

Rieserove charakteristiky prekážok sú pre našu analýzu nesmierne dôležité, pretože umožňujú pochopiť situácie, ktorým môžu študenti so špecifickými potrebami čeliť. Napríklad študent môže mať problém s vyučujúcim, ktorý nedostatočne chápe dôležitosť individuálneho prístupu. Nedostatok individuálneho prístupu k znevýhodnenému žiakovi spôsobí prekážky, ktoré obmedzujú štúdium žiaka so špecifickými potrebami. To môže mať za následok obvinenie z diskriminácie voči tejto skupine žiakov. Rieser ešte poukazuje na dve dôležité skupiny prekážok a tými sú inštitucionálne a emočné bariéry. Pod inštitucionálnymi môžeme chápať pravidlá, regulácie, či testovanie, ktoré diskriminuje postihnutých žiakov. Emočné prekážky môžu byť vnímané, ako nedostatok šancí na rozvoj, či neochota podporiť znevýhodnených študentov (Rieser, 2006, s. 158). Rieser však nie je jediným autorom, ktorý tieto prekážky popisuje. Mike Adams a Sarah Holland napísali v knihe *Towards Inclusive Learning in Higher Education* (2006) kapitolu s názvom „Improving access to higher education for disabled people“. Podobne ako Rieser skúmajú rôzne negatívne vplyvy, ktorým čelia zdravotne postihnuté deti vo vyššom vzdelávaní.

V našej práci sa sústredíme na identifikáciu výziev, ktorým čelia študenti so špecifickými potrebami na trnavských univerzitách. Z tohto dôvodu si musíme vybudovať širokú teoretickú základňu, ktorá nám bude slúžiť pri identifikácii týchto výziev. Holland a Adams tvrdia, že študenti so špecifickými potrebami čelia rôznym problémom pri vyššom vzdelávaní. Podstatné je, že aj bežné problémy, ktorým čelia „normálni“ študenti sú pre študentov so špecifickými potrebami náročnejšie a komplikovanejšie (Adams a Holland, 2006, s. 10–12). Holland a Adams analyzujú nedostatok snahy¹²⁰ u znevýhodnených študentov. Podľa nich je tento nedostatok zapríčinený slabým rozvojom dlhodobých cieľov. Tento typ študentov sa zväčša sústreďuje na krátkodobé ciele, čo však podľa autorov nie je správne. Koncentrácia sa na dlhodobé ciele umožní študentom hlbšiu a kvalitnejšiu participáciu na edukačnom procese (Adams a Holland, 2006, s. 13). Autori poukazujú aj na iné problémy, ktorým títo študenti môžu čeliť. Napríklad nedostatok technického a materiálneho vybavenia môže žiakom, ktorí len nastúpili do vyššieho vzdelávania spôsobovať nemalé problémy. Každá univerzita (škola) by mala žiakom zabezpečiť adekvátne prostriedky (v závislosti od potrieb odboru), ktoré umožnia žiakovi so špecifickými potrebami plnú participáciu (Adams a Holland, 2006, s. 15).

¹²⁰ Autori používajú slovo „aspiration“, ktoré sa dá preložiť aj ako túžba, snaha, úsilie.

Nie je jednoduché zabezpečiť a poznať všetky prostriedky a formy pomoci, ktoré môže znevýhodnený študent požadovať. Je teda nutné, aby sa každá univerzita pokúšala zabezpečiť a nájsť všetky možné formy pomoci, ktoré študent môže potrebovať. Napríklad univerzity by mohli používať osobné rozhovory a rôzne iné formy komunikácie so znevýhodnenými študentmi na získavanie informácií o ich problémoch a prekážkach. V knihe *Disabled Students in Higher Education* (2005), ktorá sa zaoberá rôznymi dilemami vo vyššom vzdelávaní a sústredí sa na zdravotne postihnutých študentov, sa nachádza kapitola s názvom „Disabled students' experiences of access and independence“. V nej môžeme nájsť príklady rozhovorov a výpovedí študentov so špecifickými potrebami. Práve vďaka nim môžeme nahliadnuť do skutočnej situácie týchto študentov a pochopiť, ktoré problémy a prekážky obmedzujú ich štúdium. Kapitola uvádza príbehy troch študentov, ktorí opisujú s akými prekážkami sa bežne stretávali. Často ide o nedostatok materiálno-technických pomôcok, či nedostatok finančných prostriedkov na štúdium, alebo nemožnosť prispôbiť sa časovým podmienkam zamestnancov (Riddell, Tinklin and Wilson, 2005, s. 110–111). Študenti tiež poukazujú na nedostatok osobnej asistencie zo strany univerzity. Tá je podľa výpovedí študentov často na nižšom stupni dôležitosti a študent, ktorý je odkázaný na osobnú asistenciu má obmedzené možnosti (Riddell, Tinklin and Wilson, 2005, s. 110–111). Zároveň študenti uvádzajú aj faktor finančnej záťaže študentov so špecifickými potrebami. Podľa výpovedí dvoch študentiek, je štúdium so zdravotným postihnutím finančne náročné a mnohokrát je ťažké manažovať limitovaný rozpočet (Riddell, Tinklin and Wilson, 2005, s. 110–111). Univerzita by mala zabezpečiť určité formy finančnej podpory pre študentov, pretože nároky a náklady spojené so štúdiom sú pre túto skupinu oveľa náročnejšie. Autori v závere kapitoly ešte upozorňujú, že mnohé služby a formy pomoci sú často pomalé a neadekvátne, preto treba dbať na rýchlosť a precíznosť pri riešení problémov znevýhodnených študentov (Riddell, Tinklin and Wilson, 2005, s. 110–111).

V tejto časti sme si stanovili základné teoretické východiská a zadefinovali si problémy a prekážky, s ktorými sa bežne študenti so špecifickými potrebami stretávajú pri vzdelávaní. Ukázali sme si aké formy bariér existujú, a aké špecifické problémy sprevádzajú týchto študentov. Môže ísť o rôzne materiálne či technické bariéry, ale aj o pomalosť či neadekvátnosť služieb. Mnohokrát je problém aj v samotných pedagógoch, ktorí nemajú dostatočné školenie a informácie na to, aby zaujali k týmto študentom správny postoj. Nasledujúca časť sa bude venovať práve konkrétnym opatreniam, ktoré trnavské univerzity prijali aby pomohli študentom prekonať rôzne prekážky a výzvy vo vzdelávacom procese a umožnili im plnú integráciu.

Prekážky v inklúzii žiakov so špecifickými potrebami na univerzitách

V tejto časti si predstavíme smernice a opatrenia, ktoré sú prijaté na univerzitách v rámci štúdia študentov so špecifickými potrebami. Primárne sa zameriame na trnavské univerzity, avšak pozrieme sa aj na iné univerzity. Konkrétne pôjde o stredisko Teiresiás, ktoré poskytuje služby určené študentom so špecifickými potrebami Masarykovej univerzity. Toto centrum poskytuje mnohé služby a slúži, ako vhodný príklad prístupu k študentom so špecifickými potrebami. Samozrejme, služby, ktoré sú znevýhodneným študentom poskytované sú rôznorodé v závislosti od univerzity a možností, ktoré má. Integrácia týchto študentov do vzdelávacieho procesu nie je jednoduchá a vyžaduje si mnoho snahy a úsilia. Študenti so špecifickými potrebami sú však súčasťou našej spoločnosti a treba im vytvárať priestor, ktorý im umožní plnú integráciu. Umožníme im tak maximálne využiť ich potenciál a schopnosti, ktorými disponujú. V minulej časti sme stanovili teoretickú základňu

slúžiacu na pochopenie základných problémov, ktorým postihnutí študenti čelia. Rôzne technické, materiálne, sociálne či emocionálne bariéry a prekážky môžu byť pre týchto študentov problematické.

Začneme smernicou rektora Trnavskej univerzity s názvom „Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013 o podpore študentov a uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami a o pôsobnosti koordinátora pre študentov o špecifickými potrebami“¹²¹. V našej analýze sa sústredíme na praktické problémy a opatrenia, ktoré univerzita prijala, aby umožnila plnú integráciu študentov so špecifickými potrebami. Prvý bod, na ktorý sústredíme svoju pozornosť je samotná charakteristika znevýhodneného študenta (nachádza sa v článku 2). Trnavská univerzita poskytuje jasnú definíciu, koho považuje sa študenta so špecifickými potrebami. Zároveň požaduje od uchádzača lekársky nález, teda správu o jeho chorobe a zdravotnom stave a potrebách (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 1). Toto je samozrejme štandardizovaný postup, pretože študent pri uchádzaní sa o vyššie vzdelávanie musí preukázať zdravotnú spôsobilosť. Ďalší bod, ktorý je pre našu tému dôležitý je článok 4 hovoriaci o rôznych podporných opatreniach, ktoré Trnavská univerzita prijala. Uvádza sa v ňom nárok na rôzne formy podporných služieb: „využívať špecifické vzdelávacie prostriedky, individuálne vzdelávacie prístupy, najmä individuálnu výučbu vybraných predmetov pre študentov so zmyslovým postihnutím, osobitné podmienky na vykonávanie študijných povinností bez znižovania požiadaviek na študijný výkon, individuálny prístup vysokoškolských učiteľov“ (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 2). Tieto opatrenia sú nesmierne dôležité pre študentov so špecifickými potrebami. Práve ich znevýhodnenie a rôzne obmedzenia, ktorým čelia spôsobujú, že ich štúdium je oveľa komplikovanejšie a náročnejšie na zvládnutie. Univerzita teda môže prijať rôzne opatrenia umožňujúce študentovi ľahšie zvládať náročnosť štúdiá. Odbúrať negatívne vplyvy a umožniť plnú participáciu sa dá dosiahnuť napríklad spomínanými opatreniami, ako sú individuálny študijný plán, individuálny prístup pedagógov, aplikácia rôznych vzdelávacích prostriedkov a iné.

Ďalej smernica uvádza rôzne technické opatrenia, ako „bezbariérové prostredie vo svojich akademických priestoroch“ (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 2). Zabezpečiť bezbariérovosť je jedným z kľúčových faktorov, ktoré musí univerzita znevýhodneným žiakom poskytnúť. Pre študenta s pohybovými problémami je kľúčové, aby mohol počas svojho štúdiá bezproblémovo a naplno participovať vo všetkých priestoroch univerzity. Žiadna jej časť či poschodie mu nemôže byť neprístupné. Len takýmito opatreniami sa môžeme snažiť o plné začlenenie pohybovo znevýhodneného študenta. Podobné technické opatrenia sú ešte uvedené na záver smernice, kde sa nachádzajú v článku 12: „univerzita zabezpečí podľa jej organizačných a technických možností prednostné ubytovanie študentov so špecifickými potrebami na ich požiadanie vo vhodnej lokalite“ (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 6). V ďalšom bode sa uvádza, že „študentom so špecifickými potrebami univerzita zabezpečuje bezbariérový prístup k stravovaniu“ (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 6). Trnavská univerzita rôznymi technicko-materiálnymi opatreniami vytvára podmienky pre integráciu študentov so špecifickými podmienkami. Mnohé prekážky,

¹²¹ Ďalej používame len „Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013“.

ktorým títo študenti čelia majú práve takýto charakter a pre univerzitu je prospešné, aby odstránila tento typ bariér, pretože každý študent je prínosom pre univerzitu. Zaujímavý je ešte jeden bod, ktorý sa nachádza v článku 4. Ten hovorí, že „univerzita v pedagogickom procese berie na zreteľ budúce možnosti uplatnenia študenta so špecifickými potrebami v zamestnaní“ (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013, 2013, s. 2). Pripomeňme si začiatok nášho článku, ktorý sa zameriaval práve na závažnosť vyššieho vzdelávania pri pracovných príležitostiach. V ňom sme si priblížili dopad vzdelania na pracovné príležitosti jednotlivca a skonštatovali sme, že pre zdravotne znevýhodneného jedinca je vzdelanie značnou zárukou uplatnenia sa na pracovnom trhu. Úlohou univerzity by malo byť aj poskytovanie dostatočnej podpory pri získavaní pracovných zručností, respektíve zamerať sa pri vzdelávaní aj na prehľbovanie pracovných zručností znevýhodneného žiaka, ktoré mu umožnia efektívnejšie uplatnenie na pracovnom trhu.

Ďalšiu smernicu, ktorú preskúmame ponúka Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave¹²² nazvanú „Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda v Trnave“. Podobne, ako v smernici z Trnavskej univerzity, tu nájdeme rôzne opatrenia a nariadenia, ktoré majú umožniť študentom so špecifickými potrebami plné začlenenie do edukačného procesu. V prvej časti si UCM jasne zadefinovala, kto je to študent so špecifickými potrebami, následne vysvetlila, aké dokumenty sú požadované od znevýhodneného študenta (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, n. d., časť 1)¹²³. V ďalšej časti UCM upravuje aj prijímacie konanie študenta so špecifickými potrebami. V bode 3 sa uvádza, že znevýhodnený uchádzač o štúdium môže požiadať o „prispôsobenie prijímacej skúšky vzhľadom k svojim špecifickými potrebám.“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 2). V časti 3 sa nachádzajú už rôzne opatrenia, ktorými sa UCM snaží zjednodušiť štúdium študentov so špecifickými potrebami. UCM napríklad umožňuje využiť týmto študentom fondy účelového štipendia (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 3). Finančné prostriedky sú pre týchto študentov nesmierne dôležité. Vzhľadom na ich zvýšené životné náklady, ktoré sú spôsobené napríklad potrebou zaobstaráť si rôzne kompenzačné pomôcky je nesmierne výhodné zriadiť pre nich univerzitné fondy.

Deviaty bod hovorí o rôznych opatreniach pre znevýhodnených študentov, ktoré im umožňujú využívať rôzne špecifické vzdelávacie prostriedky. Ďalej sa uvádza, že univerzita podporuje „individuálne vzdelávacie prístupy, najmä individuálnu výučbu vybraných predmetov“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 3), ako aj „osobitné podmienky na vykonávanie študijných povinností bez znižovania požiadaviek na študijný výkon“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 3). Tieto opatrenia umožňujú postihnutému študentovi plnohodnotnejšie štúdium, ktoré by malo poskytovať rovnakú kvalitu. Je dôležité prispôbiť nároky, ktoré sú na týchto študentov kladené špecifickým podmienkam ich individuálneho znevýhodnenia. Závažným bodom, ktorý nesmie byť opomenutý je, že musí existovať individuálny prístup učiteľov k žiakom. Ďalší bod stanovuje, že aj harmonogram znevýhodneného študenta musí byť prispôbený špecifickým podmienkam (Sprievodca štúdiom

¹²² Používame skratku UCM.

¹²³ Ďalej budeme používať len „Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM“.

pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 3). Prístup pedagógov je podstatný pre plnohodnotné štúdium študenta so špecifickými potrebami. Pedagóg a študent trávajú množstvo spoločného času v akademickom procese. Pedagóg určuje náročnosť svojich predmetov, teda určuje náročnosť aj samotného štúdia. Harmonogram štúdia musí byť nastavený podľa možností študenta. Študent, ktorého zdravotné potreby alebo iné formy znevýhodnenia často určujú jeho denný harmonogram, môžu spôsobiť kolíziu medzi očakávaniami univerzity a jeho časovými možnosťami.

Tak isto, ako na Trnavskej univerzite, poskytuje aj UCM študentovi možnosti zabezpečiť „bezbariérový prístup do budov a postupne odstraňovať bariéry pri pohybe v budovách UCM“ a zároveň sa zaväzuje zabezpečiť „dostupnosť študijných materiálov vo vhodnej forme vzhľadom na stupeň a druh postihnutia“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 3). Táto forma podpory je technicko-materiálna, pretože odstraňuje materiálno-technické prekážky, ktorým môže študent so špecifickými potrebami čeliť. Dôležitosť dostupnosti študijných materiálov je kľúčová, pretože umožnia študentovi zvládať vzdelávacie požiadavky na požadovanej úrovni. V texte ešte nájdeme definíciu koordinátora, ktorý sa zaoberá prácou so študentmi so zdravotným postihnutím. Jeho úlohou je napríklad „poskytovať informácie o charaktere a obsahu štúdia, možnosti uplatnenia v praxi“, či „identifikovať potreby študentov so zdravotným postihnutím a pomôcť im riešiť ich problémy“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 4).

Podstatným faktorom pre našu analýzu je práve vzťah univerzitného koordinátora a študentov. Študent potrebuje pri svojom štúdiu osobu, ktorá mu môže byť oporou a pomáha mu riešiť problémy, s ktorými sa môže stretávať počas svojho štúdia. K úlohe koordinátora sa ďalej uvádza, že má povinnosť „udržiavať kontakt s týmito študentmi, špecifikovať ich potreby a limity a zabezpečiť ich akceptáciu v rámci existujúcich možností UCM“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 4). Univerzita by mala prejavovať záujem o študentov so špecifickými potrebami, pretože problémy, ktorým čelia, môžu byť priamo spojené s komplexnosťou štúdia. Nie je jednoduché zabezpečiť plnú asimiláciu týchto študentov do vzdelávacieho procesu univerzity. Práve z tohto dôvodu je dôležitá úloha koordinátora, ktorý sa stará o problémy týchto študentov a snaží sa s nimi udržiavať kvalitné vzťahy, ktoré sú vybudované na dôvere a podpore. Koordinátor však nie je jediná osoba, ktorá udržiava vzťahy so znevýhodnenými študentmi.

V piatej časti tohto sprievodcu štúdiom môžeme nájsť popis centra podpory, ktoré je zamerané na študentov so špecifickými potrebami. Podobne ako úloha koordinátora, tak aj táto inštitúcia je zodpovedná za identifikovanie potrieb „študentov so zdravotným postihnutím a sociálnym znevýhodnením a hľadanie najvhodnejšieho riešenia ich problémov“ (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 5). Koordinátor pre študentov so špecifickými potrebami a CPŠŠP¹²⁴ spolupracujú na riešení špecifických potrieb postihnutých študentov, zároveň CPŠŠP vykonáva podobné funkcie ako koordinátor (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 5). To čo je na funkcii CPŠŠP zaujímavé je, že sa snaží nadväzovať kontakt

¹²⁴ Skratka pre Centrum podpory študentov so špecifickými potrebami.

s inými inštitúciami, ktoré majú poskytnúť študentom so špecifickými potrebami pomoc (Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na UCM, n. d., časť 5). Keď sa vrátíme k bodu, v ktorom Trnavská univerzita deklarovala, že sa snaží pri štúdiu znevýhodneného študenta zohľadňovať budúce uplatnenie, môžeme nájsť spojitosť medzi opatrením UCM a Trnavskou univerzitou. Ide o fakt, že tie organizácie, ktoré osloví CPŠŠP môžu pomôcť študentovi s nadobudnutím schopností a zručností, ktoré mu umožnia lepšie uplatnenie na pracovnom trhu. Ako sme už spomínali, uplatnenie zdravotne postihnutého nie je jednoduché, čelí mnohým prekážkam, ktorým bežný študent nemusí čeliť. Práve preto je dôležité, aby sa univerzita sústredila na budovanie zázemia a pomoci pre znevýhodneného študenta, ktoré mu poslúži pri uplatnení sa na trhu práce.

Ako sme už spomínali na začiatku kapitoly, pozrieme sa na stredisko Teiresiás, ktoré ponúka služby určené študentom so špecifickými potrebami Masarykovej univerzity. Na stránke centra nájdeme základný popis, kde je uvedené, že centrum vzniklo v roku 2000 v Brne. Zriadila ho Masarykova univerzita a jeho cieľom bolo, aby študenti napríklad s nejakou formou znevýhodnenia, mali možnosť študovať akreditované študijné odbory (Teiresiás, 2018). Keď sa rozhodneme preskúmať časť s názvom „služby určené študentom MU s postihnutím“ zistíme, že sa tu nachádza systematický rozpis služieb a pomoci, ktorú toto centrum poskytuje. Prvú vec, ktorú si môžeme všimnúť je, že centrum poskytuje študijné poradenstvo. Centrum poskytuje štandardné služby, ako pomoc pri tvorbe individuálneho študijného plánu alebo skúškových termínov. Zároveň poskytuje jednu veľmi dôležitú službu, ktorou je pomoc pri dohadovaní sa s vyučujúcimi a pracovníkmi študijných oddelení (Teiresiás – služby určené študentom mu s postihnutím, 2018). Môžeme tu nájsť aj iné formy opatrení, ktoré majú uľahčiť štúdium postihnutým študentom na MU, napríklad tlmočnícky servis, kde centrum zabezpečuje artikulačné tlmočenie, tlmočenie do českého znakového jazyka, či prepis hovoreného slova do češtiny (Teiresiás – služby určené študentom mu s postihnutím, 2018).

Centrum Teiresiás ďalej uvádza, že poskytuje služby osobnej asistencie. Tá je veľmi podstatná pre študentov, ktorí majú pohybové postihnutie, avšak centrum uvádza, že službu vie prideliť aj študentom s inou formou zdravotného postihnutia. V rámci služieb osobnej asistencie poskytujú aj nácvik priestorovej orientácie v budovách univerzity. Nácvik orientácie je dôležitý pre študentov so zrakovým znevýhodnením, pretože im umožní efektívnejšiu a bezpečnejšiu orientáciu. (Teiresiás – služby určené študentom mu s postihnutím, 2018). Na webovej stránke sú uvedené aj formy technickej podpory, ktoré centrum poskytuje svojim študentom. Ide o pomôcky typu „hardwaru a softwaru“, ktoré sú určené pre individuálnu výučbu a vzdelávanie sa študentov so špecifickými potrebami. Zároveň spomínajú služby univerzitnej knižnice, ktoré zabezpečujú materiály vo všetkých možných formách vzhľadom na druh zdravotného postihnutia (Teiresiás – služby určené študentom mu s postihnutím, 2018). Toto centrum poskytuje ešte mnohé iné služby pre pomoc študentom so zdravotným postihnutím. Stredisko Teiresiás je dobrým príkladom toho, ako možno zvládať integráciu študentov so špecifickými potrebami. Uviedli sme len malú časť služieb, ktoré centrum poskytuje a je vidieť, že okrem foriem osobnej asistencie a pomoci pri komunikácii s pedagógmi, či zabezpečením adekvátnej technickej podpory, môžeme na stránke nájsť mnohé ďalšie opatrenia a služby, ktoré centrum poskytuje. Na webovej stránke sú služby rozčlenené podľa zdravotného postihnutia, čo uľahčí študentom orientáciu v službách. Centrum sa snaží poskytovať aj voľno časové aktivity a rôzne workshopy pre znevýhodnených študentov.

Spoločné menovatele pomoci pre znevýhodnených študentov v rámci trnavských univerzít

Nájsť spoločné menovatele opatrení, ktoré tieto dve univerzity prijali pre odľahčenie situácie študenta so špecifickými potrebami sa javí ako kľúčové. Ako sme si už na začiatku stanovili, znevýhodnení študenti majú mnohé ďalšie problémy spojené so štúdiom, ktorým bežne študenti čeliť nemusia. Rôzne zdravotné procedúry, či návštevy a kontroly u lekárov, alebo aj rehabilitácie môžu značne narúšať bežné fungovanie vo vzdelávacom procese. Preto je nutné aby univerzita zaujala špecifický, respektíve individuálny postoj k týmto študentom.

Za prvého spoločného menovateľa možno považovať zariadenie si študenta so špecifickými potrebami. Definícia nám uľahčí prácu so zaradovaním študentov a pridelovaním špecifických služieb pre týchto študentov. Určitá forma databázy s údajmi a špecifikáciou týchto študentov je taktiež nutná, pretože nám pomáha vytvárať vhodné služby vzhľadom na potreby a problémy, ktorým čelí znevýhodnený študent. Samozrejme, že je nutné držať informácie ohľadom študenta utajené a používať ich výhradne na účely, ktoré zabezpečia zvýšenie kvality štúdia študenta so špecifickými potrebami. Jedná sa o formu údajov, ktoré sú citlivé pre jednotlivca, preto je nutné s nimi náležavo opatrne a zabezpečiť ich pred zneužitím.

Druhý spoločný menovateľ možno nazvať, ako formy podpory pre študenta so špecifickými potrebami. Sú to rôzne druhy pomoci či služieb, ktoré sú pridelené postihnutému študentovi na základe jeho špecifických potrieb. Obe univerzity napríklad ponúkajú špecifické vzdelávacie prostriedky, ktoré majú pomôcť integrovať týchto študentov. Ďalej môžeme nájsť opatrenia, ako individuálny prístup k výučbe či k rozvrhu študenta. Oba tieto faktory sú závažné, pretože umožňujú študentovi vytvoriť si vlastný plán štúdia, ktorý bude vyhovovať jeho špecifickým požiadavkám. Znevýhodnený študent má rôzne závažné zdravotné a iné prekážky, ktoré mu znemožňujú štandardnú participáciu vo vzdelávacom procese. Tieto faktory nevie ovplyvňovať a do značnej miery je od nich závislý, nemôže si napríklad dovoliť nechodiť na rôzne rehabilitácie či lekárske procedúry, na ktorých závisí jeho život. Preto je jednoduchšie pre univerzitu vytvoriť podmienky časového harmonogramu tak, aby tento študent mohol v rámci svojich možností dodržiavať podmienky štúdia, ktoré mu vyplývajú z jeho zaradenia. Ďalší aspekt, ktorý je dôležitý pre integráciu študentov so špecifickými potrebami je individuálny prístup vysokoškolských pedagógov. Individuálny prístup spočíva práve v komunikácii so znevýhodneným študentom. Pedagóg a študent si dohodnú osobitné podmienky štúdia daného predmetu, ktoré budú vyhovovať potrebám študenta a požiadavkám pedagóga. Tento prístup je ideálnym riešením mnohých problémov, ktorým postihnutý študent môže na univerzite čeliť. Je preto dôležité školiť pedagógov, aby rozumeli komplexnosti problémov, ktorým môže študent so špecifickými potrebami čeliť. S týmto školením a vzdelávaním pedagógov môže pomôcť spomínané „Centrum podpory študentov so špecifickými potrebami“ alebo „koordinátor pre študentov so špecifickými potrebami“. Tie môžu zabezpečiť dostatočné informácie pre pedagógov, aby mohli správne a korektne vyhodnotiť situáciu znevýhodneného študenta a rozhodnúť o vhodnom spôsobe individuálneho prístupu vo výučbe.

Tretím spoločným menovateľom je materiálo-technický aspekt integrácie študentov so špecifickými potrebami. Ten spočíva v rôznych opatreniach, ktoré univerzity zaviedli na odstránenie materiálo-technických prekážok. Rozumieme pod tým bezbariérový prístup na univerzitu, k ubytovaniu, či stravovaniu. Každá z univerzít sa snaží o kompletnú bezba-

riérovosť vo svojich budovách. Ďalej, ako sme uviedli, môže ísť o rôzne pomôcky, ktoré majú kompenzovať študentovi jeho zdravotné znevýhodnenie pri štúdiu. Môže ísť o rôzne formy elektronických či iných zariadení na čítanie, písanie, ktoré študentom umožnia študovať v plnom rozsahu. Materiálno-technický aspekt je však finančne náročný a vzhľadom na ekonomickú situáciu školstva na Slovensku, nie je možné zabezpečiť toľko pomôcok a vybavenia, koľko je pre znevýhodnených nutné. Treba brať do úvahy, že výzvy v integrácii týchto študentov vo veľkej miere spočívajú práve v nedostatku potrebného materiálno-technického vybavenia a možností, ktoré univerzita z finančných alebo rôznych iných dôvodov nevie zabezpečiť. To však značí, že je potrebná systémovo-štrukturálna zmena, ktorá vytvorí lepšie podmienky a možnosti pre univerzitu.

Záver

V článku sme sa zamerali na dve primárne analýzy. Prvá sa sústredila na rozbor prekážok, ktorým čelia študenti so špecifickými potrebami na univerzitách. Táto časť vytvorila teoretický a univerzálny základ nášho ďalšieho skúmania. Uviedli sme si, že existujú rôzne formy bariér, ktoré pôsobia na štúdium postihnutého študenta. Môže ísť o technické, inštitucionálne, vzdelávacie a iné bariéry, ktoré majú dopad na štúdium a do značnej miery určujú úspešnosť študenta. Rôzne typy bariér predstavujú pre univerzity veľké výzvy, pretože ich cieľom nie je diskriminovať a obmedzovať vzdelávanie ktoréhokoľvek študenta. Vzniká tu požiadavka riešiť problémy a pomôcť týmto študentom. Univerzity teda vytvárajú rôzne opatrenia, vo forme smerníc či noriem, ktorými sa snažia študentovi so špecifickými potrebami umožniť plnú integráciu do vzdelávacieho procesu.

Opísali sme opatrenia troch univerzít, ktoré sa snažia o integráciu študentov so špecifickými potrebami. Trnavská univerzita a UCM v Trnave sa snažia svojimi smernicami a nariadeniami určiť formu a rozsah pomoci, ktoré poskytujú postihnutému študentovi. Pomocou týchto smerníc a nariadení sa snažia odstrániť prekážky, ktoré stoja v ceste integrácii zdravotne postihnutého študenta. Opatrenia sa týkali individuálneho študijného plánu, individuálneho prístupu učiteľov alebo vytvárania rozvrhu podľa potrieb študenta. Ďalej sa tu nachádzali opatrenia týkajúce sa technickej stránky integrácie, kedy sa univerzity snažia zabezpečiť materiálno-technické pomôcky pre študenta, ktoré kompenzujú jeho znevýhodnenie (rôzne formy učebníc, kníh, počítače, a iné). Zároveň sa snažia vytvárať bezbariérové prostredie v rámci budov, internátu či zabezpečiť vhodnú formu stravovaniu pre študenta. Ako príklad dobrej formy integrácie sme si uviedli centrum Teiresiás, ktoré slúži študentom so špecifickými potrebami Masarykovej univerzity. Centrum poskytuje nespočetne veľa opatrení a podpory pre znevýhodnených študentov. Snaží sa im zabezpečiť všetky spomínané formy pomoci a zároveň poskytuje oveľa viac. Komplexnosť týchto služieb je skutočne príkladná a nesústreďuje sa len na štúdium, ale napríklad aj na voľnočasové aktivity, či celoživotné vzdelávanie.

V príspevku sme popísali súčasný stav trnavských univerzít (Trnavská univerzita a UCM v Trnave), a prišli sme k záveru, že obe univerzity sú na dobrej ceste ku kvalitnej integrácii študentov so špecifickými potrebami. Svojimi opatreniami sa snažia umožniť svojim študentom plnú participáciu na vzdelávacom procese. Tieto opatrenia sú však často podmienené finančnými možnosťami univerzity, ktoré samotná univerzita nevie ovplyvniť. Preto je nutné pokračovať v postupnej integrácii a vytvárať ďalšie opatrenia, ktoré umožnia plné začlenenie študentov.

Použitá literatúra

- ADAMS, M. & HOLLAND, S. (2006): Improving Access to higher education for disabled people. In: M. Adams, S. Brown (eds.): *Towards Inclusive Learning in Higher Education*. New York: Routledge & Taylor & Francis e-Library, s. 10–22.
- CENTRUM PODPORY ŠTUDENTOV. Smernica rektora o podpore študentov a uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami (Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 17/2013 o podpore študentov a uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami a o pôsobnosti koordinátora pre študentov o špecifickými potrebami). [online]. [2018-10-11]. Dostupné na: <https://www.truni.sk/centrum-podpory-studentov>
- CENTRUM PODPORY ŠTUDENTOV SO ŠPECIFICKÝMI POTREBAMI. Sprievodca štúdiom pre študentov so špecifickými potrebami na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda v Trnave. [online]. [2018-10-10]. Dostupné na: <http://www.ucm.sk/sk/centrum-podpory-studentov-so-specifickymi-potrebami-01/>
- LEVICKÁ, J. (2007): Význam vzdelávania z pohľadu sociálnej exklúzie. In: M. Čambáliková, T. Sedová (eds): *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, s. 291–298.
- RIDDELL, S. & TINKLIN, T. & WILSON, A. (2005): *Disabled Students in Higher Education*. New York: Routledge & Taylor & Francis e-Library.
- RIESER, R. (2006): Inclusive education or special educational needs: meeting the challenge of disability discrimination in schools. In: M. Cole (eds.): *Education, Equality and Human Rights Issues of gender, “race”, sexuality, disability and social class*. New York: Routledge and Taylor & Francis e-Library, s. 157–179.
- TEIRESIÁS. [online]. [2018-11-10]. Dostupné na: <https://www.teiresias.muni.cz/>; <https://www.teiresias.muni.cz/cim-je-stredisko-teiresias/nase-sluzby-v-kostce/sluzby-urcene-studentum-mu-s-postizenim>; <https://www.teiresias.muni.cz/cz/vzdelavani-sport-a-volny-cas>
- THE RIGHT TO EDUCATION AND CULTURE. [online]. [2018-10-10]. Dostupné na: <http://www.human-rights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-education-and-culture>
- WEIß, N. (2017): Vzdelanie. In: A. Pollmann, G. Lohmann (eds.): *Ludské THE RIGHT TO EDUCATION AND CULTURE* (n. d). Zdroj: <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-education-and-culture>
- WEIß, N. (2017): Vzdelanie. In: A. Pollmann, G. Lohmann (eds.): *Ludské práva Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 342–346.

Resumé

In this article, we will analyze the difficulties that students with disabilities encounter at universities. We have chosen three primary universities. The first one is Trnava University, the second is the University of Ss. Cyril and Methodius and the third is Masaryk University. We divided our analysis into two main parts. In the first part, we describe the fundamental problems that students with disabilities face in a university environment. There are various forms of barriers that students with disabilities encounter, such as institutional, technical or educational barriers. These types of limitations can often discriminate against students with disabilities because they restrict their ability to participate. For example, students that use wheelchairs cannot freely move around the university without proper modifications to the buildings (elevators, wheelchair ramps). Universities in Slovakia create directives in order to eliminate the discrimination of students with disabilities. Both Trnava University and the University of Ss. Cyril and Methodius use this form of directives. They both propose an individual approach to students with disabilities. For example, they allow students to use an individualized study plan. Additionally, teachers should be able to adjust their requirements for these students. Both universities provide technical and material support for disadvantaged students (software or computers and other educational tools). We can conclude that Trnava University and the University of Ss. Cyril and Methodius (universities in the Trnava region) try to eliminate any form of discrimination against students with disabilities. Masaryk University (an example of a university with very good integration of students with disabilities) provides some additional measures to include these students. It offers a very practical online building guide to help students to adjust to the new environment. Masaryk University also provides tours around areas of the university for students with visual impairment (in order for them to get familiar with the area layout). To conclude our analysis, we can argue that students with special needs demand very specific conditions to support their full inclusion. The three universities we described try to provide such conditions and create an inclusive environment for the students.

4. blok: Hmotná kultura regionu

Blok věnovaný vybraným příkladům hmotné kultury regionu chce poukázat na různorodost v tomto případě materiálních kulturních statků, kterou lze v místě studovat. Současně by měl posluchačům osvětlit, jak lze skrze materiální kulturu studovat například historii lokality, proměny místních sociálních vazeb či sociální struktury, popřípadě vliv změn v produkci a ekonomice na podoby společnosti i místa.

Společné rysy lidové kultury na Podluží a na Záhoří na příkladu lidového oděvu

Common Features of Folk Culture in Podluží and Záhoří in the Example of Folk Clothing

ALENA KRÍŽOVÁ

Abstract: Folk culture was formed in the past without regard to the state borders. For its appearance, the geographical and climatic conditions, the resulting source of livelihood, the economic ties to the city centres, and the way of life in its material, social and spiritual form were fundamental. For the ethnographic regions of Podluží in the south-eastern tip of Moravia and Záhoří in the south-western part of Slovakia, the lowland position and the same conditions for agriculture are characteristic. The historical circumstances of coexistence in the common state of the Austrian Monarchy contributed to their proximity, as well as being influenced by the Croat colonization that began in the mid-16th century, which also affected the appearance of folk clothing and was reflected primarily in the colour of individual components and their embroidery decorations. However, the development of folk costumes can only be observed systematically from the end of the 18th century, as written and pictorial sources and material documents are missing for the older period. By comparing the cut of clothing components in both regions, it can be concluded that male and female workwear exhibits the most common features, some differences in festive and ceremonial dresses are found especially in accessories. Nevertheless, the overall character of folk clothing in Podluží and Záhoří tells us about the cultural proximity of inhabitants on both sides of the border.

Klíčová slova: Podluží, Záhoří, Croats, folk culture, folk costumes

Hranice mezi Moravou a Slovenskem nebyla nikdy neprostupná a na obou územích se projevovaly kulturní vlivy sousedů. Silným pojítkem byla geografická situace, především oblouk západních Karpat a působení pastevecké kultury, které se projevilo nejvíce v goralském prostředí Polska, Těšínska, Kysúc a Valašska, ale pokračovalo až po Bílé Karpaty na Kopanice. Mnohé moravské obce rozkládající se na východních svazích měly silnější vazby na slovenskou, než na moravskou stranu, jejich obyvatelé chodili na trhy na Slovensko a vzájemný kontakt se promítal i do podoby tradičního oděvu.

Podobně v jižní části hranic obou zemí, na jihovýchodní Moravě a v jihozápadním cípu Slovenska, a nakonec i v blízkosti Rakouska, sehrály roli zeměpisné podmínky, a to nížina s písčnou půdou, stojatými vodními plochami a borovicovými lesy. **(obr. 1)** Z etnografického hlediska byla celá oblast jihovýchodní Moravy nazvána souhrnně Moravské Slovensko (rj, 2007), aby se odlišila od historického pojmenování uherského Slovenska, neboť panovala představa, vyvolaná především podobnostmi v dialektu, o slovenském původu obyvatel tohoto regionu, jejichž osídlení mělo zasahovat až po linii moravských měst Hranice – Kroměříž – Kyjov. Již tato úvaha, i když byla ve 20. století vyvrácena, svědčí o určitém jednotném charakteru tohoto území a sounáležitosti jeho obyvatel.

Nejzazší jihovýchodní výběžek dnešní České republiky převzal své jméno po tzv. lužích a byl pojmenován jako Podluží. Nejstarší zprávy pocházejí ze začátku 18. století a je zřejmé,

že hranice Podluží a počet obcí, které mělo zahrnovat, se v průběhu dalších dvou století proměňovaly, dokonce z původních asi 70 lokalit kleslo na současnou dvacítku. Ještě v 19. století se k Podluží hlásily některé dolnorakouské obce na pravém břehu Dyje, ležící na tzv. Moravském Poli (např. Ranšpurk/Rabensburg, dříve Havranohrad, Cahnov/Hohenau, Lingaštorf/Ringelsdorf, Přílepy/Waltersdorf, Pernitál/Bernhardstahl, Střezemice/Drasing, Suché Kruty/Dürnkrot a Dolní Opatov/Nieder Absdorf), které však postupně podlehly jazykovému tlaku okolního německého prostředí. K jejich sounáležitosti s moravským Podlužím přispívala zajisté příslušnost k lichtenštejnskému panství, a právě toto území bylo jedním ze sporných při stanovování hranic nově vzniklého Československa. Dnes se Podluží vymezuje oblastí před soutokem Dyje a Moravy, v zásadě mezi městy Břeclav a Hodonín, i když vliv tradiční kultury se prosazuje i dál na sever (Jeřábek, 2000, s. 9–29). I přes jeho nevelkou rozlohu se v poslední době projevují tendence dělit jej na dvě části, a to severní neboli horní v okolí Hodonína a jižní neboli dolní v okolí Břeclavi (Jeřábek, Frolec & Holý, 1962).

Nepoměrně rozsáhlejším regionem na druhé straně státní hranice je Záhoří, Záhorie, místním nářečím Záhorí (Etnografický atlas, 1990; Prikryl, 2016). Jeho poloha a rozloha je determinována přírodními podmínkami: od západu řekou Moravou, od severu výběžky Bílých Karpat, od severovýchodu Chvojnickou pahorkatinou a na východě je Záhoří ohraničeno Malými Karpatami. Odtud také vznikl název pro území „za horami“. Kolem řeky Moravy pokračují lužní lesy, rovinnou část tvoří naváté pisky s borovicovými a akátovými porosty, odlesněná území jsou zaměřena na zemědělství, na úbočích Karpat jsou vysázeny vinice, což bylo určující pro způsob obživy a následně způsob života místního obyvatelstva. Ačkoli z pohledu etnografické rajonizace tvoří Záhoří jeden celistvý region, ze správního hlediska bylo vždy rozděleno – nejprve na Bratislavskou a Nitranskou župu, nyní na Bratislavský a Trnavský kraj. Vnitřně se dělí na dvě části, a to severní s okresy Senica a Skalica a jižní s okresy Malacky a městskými částmi Bratislavy IV.

Ačkoli tyto regiony po zániku Velké Moravy v 10. století patřily po dlouhá další stáletí do jiných státních útvarů, byť nakonec zastřešovaných Rakouskou monarchií, přesto měly v historii mnoho společného. Podstatným faktorem byla od 13. století důležitá obchodní cesta mezi Českým královstvím a Uhrami, posléze i komunikace spojující sever Evropy s Balkánem.

Jedním z významných fenoménů, který měl dopad na vývoj lidové kultury, byl v 16. století příchod novokřtěnců, na Moravě zv. habánů, kteří byli nuceni pod tlakem rekatolizace v roce 1622 odejít nejprve na Slovensko a pak i dál do Sedmihradska, rumunského Valašska až na Ukrajinu. Vynikali jako zdatní vinaři, nožíři, textilní řemeslníci a především výrobci kvalitní fajánse na způsob italské majoliky. I když byla jejich keramika určena nejprve pro aristokratickou vrstvu, postupně se její podoba přizpůsobovala požadavkům nižších sociálních vrstev, až nakonec v 19. století zlidověla a přispěla k rozvoji tzv. lidového džbánkařství. Na Podluží byly jedny z habánských dílen v Podivíně a v Lanžhotě, na Záhoří v Malackách, Moravském Svätém Jánu, Skalici, Sobotišti, Stupavě, Šaštíně, Velkých Levárech a v Holíči. V tomto městě založil František Štěpán Lotrinský, manžel císařovny Marie Terezie, v roce 1743 manufakturu na fajánsové zboží, v níž využil znalosti hrnčírů z Velkých Levárů, a odtud putovalo zboží zase zpět na Moravu (Kalesný, 1981; Kybalová & Novotná, 1982).

Dalším jevem, který zasáhl Podluží i Záhoří a podstatným způsobem ovlivnil lidovou kulturu, byla charvátská kolonizace (as, 2007), která začala probíhat po bitvě u Moháče v roce 1526 přímo z Chorvatska, když obyvatelé Balkánu prchali před tureckým náparem,

v další vlně kolem roku 1570 přišli z Dolního Rakouska a z Uher. **(obr. 2)** Na jižní Moravě se usadili v desítkách obcí na Mikulovsku a na Břeclavsku (Jeřábek, 1991; Pavličević, 1994; Kopřivová & Leisserová, 2017), na jihozápadním Slovensku na Záhoří, na východních svazích Malých Karpat a za Dunajem (Botík, 2001). Na Podluží si udrželi svou specifickou kulturu nejdéle v Poštorné, Charvátské Nové Vsi a v Hlohovci, na Záhoří v Mokřém Háji, Gajarech, Lábu, Vysoké při Morave, Zohoru, Mástu, Borince, Záhorské Bystrici, Devínské Nové Vsi, Devíně, Lamači a Dúbravce. Početnější bylo charvátské osídlení v Dolním Rakousku, především podél dnešní maďarské hranice. Charváti vynikali jako zemědělci, vinaři i ovocnáři a od okolních obyvatel se odlišovali dialektem a oděvem. Někteří vlastivědní pracovníci měli dokonce tendence zaměňovat Podlužáky za Charváty, nebo je přímo ztotožňovat, což vyplývá teprve z podrobnějších popisů jejich oděvu.

Až do konce středověku se lidový oděv vyvíjel v celé střední Evropě téměř shodně – nosily se jednoduché a praktické oděvní součástky, které ani nebyly přizpůsobené pro konkrétního nositele a mohly se bez omezení předávat a dědit (a pak se užívaly až do roztrhání). Teprve s počátkem raného novověku, zřejmě někdy v 16. století, se začaly formovat regionální typy lidového oděvu, tj. oděvní komplety, které měly určité rysy charakteristické pro konkrétní region. Nejstarší zmínky o Podluží pocházejí ze začátku 18. století, teprve o sto let později se o odívání jeho obyvatel rozepsal v několika článcích pedagog Josef Alois Zeman, který pocházel z Lednice a studoval ve Skalici a v Bratislavě, takže toto prostředí dobře znal z autopsie (Jeřábek, 1997). Kroj na Záhoří popsal český slavista František Pastrnek, působící koncem 19. století na vídeňské univerzitě, když se zabýval studiem místního nářečí (Benža, 2017, s. 9). Dosud známé obrazové doklady z Podluží i ze Záhoří vznikly až na začátku v 19. století a do této doby už lze datovat i některé oděvní součástky v muzejních sbírkách. **(obr. 3a a 3b)**

Nedostatek hmotných, písemných i obrazových (Křížová & Šimša, 2012; Markov, 1955) pramenů ztěžuje vytvoření nepřerušené vývojové linie ve všech regionech českých zemí a Slovenska, sporadické zprávy máme až od 18. století a systematictěji můžeme oděv studovat teprve v následujícím věku (Stránská, 1949). Přitom v mnoha oblastech se již v polovině 19. století začal tradiční oděv odkládat a zvláště muži přijímali ochotně konfekční oděv jako praktičtější. Jen v některých regionech, a týká se to právě jihovýchodní Moravy a Slovenska, se uchovalo každodenní nebo alespoň sváteční nošení původního lidového oděvu. Proto je naše bádání vymezeno 19. až první polovinou 20. století.

V odborné terminologii se zavedl obecný pojem *lidový oděv*, který zahrnuje jak pracovní, tak sváteční oblečení. Obvyklý termín *kroj* vyjadřoval ještě v 19. století všechny druhy oděvů všech společenských vrstev, od tohoto slova se pak odvozuje *stejnokroj* ve smyslu nejen vojenské uniformy, ale také jednotného a závazného oděvu různých socioprofesionálních skupin, jako byli např. řezníci, nebo členové spolků, jako např. Sokolu (Křížová, 2001). V dnešní době se v etnologii ztotožňuje *kroj* se sváteční nebo obřadní podobou tradičního oblečení, které se nosí při výjimečných příležitostech. Pro stanovení regionálního typu oděvu je podstatný celý komplet, tj. souhrn všech základních oděvních součástí a především jejich střih, který však můžeme identifikovat jen na základě dochovaných kusů. Případné obměny v barevnosti, ve výšivce, zdobení a doplňcích pak vytváří podtypy, popř. varianty, kterými se odlišuje oděv v jednotlivých, třeba i sousedních obcích.

Oděvní komplety se pochopitelně liší podle situace, ke které se nosí. V pracovním oděvu se zachovalo více součástí archaického charakteru, podomácku zhotovovaných, neboť byla upřednostňována jeho funkčnost. Proto také měl méně regionálních rysů a prokazuje větší shodu na velkých územích bez rozdílů mezi národopisnými oblastmi. Ve svátečním

a zvláště obřadním oděvu přibývá zdobených součástek a doplňků, z nichž mnohé byly zhotovovány specializovanými výrobci, krejčími a vyšivači a dokonce vesnickými nebo městskými řemeslníky, např. obuvníky a kloboučníky. V mužském kompletu patří k základním oděvním součástkám košile, kalhoty, vesta, kabátek a kabát, popř. kožich. V ženském kompletu je to spodní košile, košilka zv. na Moravě *rukávce*, sukně a zástěra, vesta, kabátek a svrchní kabát, v případě Podluží a Záhoří je to kožíšek, zv. *mentýk* (Csütörtökyová, 2017).

Pokud chceme zkoumat a porovnávat tradiční oděv ve dvou nebo více regionech, jeví se jako nejvhodnější použití kartografické metody, při které se zanáší do mapy výskyt konkrétní součástky, která vykazuje stříhovou shodu, a na tomto základě můžeme učinit závěry o vzájemných podobnostech. Zatímco oděv na Podluží tvoří jeden regionální typ, na nepoměrně větším Záhoří se zformovaly další podtypy: skalický, holičský, šaštínský, senický (Kolektiv autorů, 1984), jablonický (Kolektiv autorů, 1999; Csütörtökyová & Drška, 2018), moravsko-svátojánský (Kolektiv autorů, 1999) a malacký (Csütörtökyová, 2018), navíc u ženského kroje ještě podhorský podtyp, který zaujímá část severovýchodu malackého mužského podtypu. Jak bylo již řečeno, při studiu lidového oděvu na Podluží a Záhoří nemůžeme pominout ani etnickou minoritu Charvátů a případné vzájemné vlivy mezi kulturou moravských a charvátských a stejně tak slovenských a charvátských obyvatel sledovaných regionů (Schallenbergerová, 2008).

Porovnáním stříhových řešení základních oděvních součástek na Podluží (Klvaňa, 1922, s. 146–167; Jeřábek, Frolec & Holý, 1962, s. 91–103; Jeřábková, 2000; Ludvíková, 1993; Matuszková, 2015), na Záhoří (Reichlová-Kucháriková, 1941; Pátková, 1962; Nosál'ová, 1971; Nosál'ová, 1977; Nosál'ová, 1982; Benža, 2017) a s přihlédnutím ke specifickým charvátského osídlení (Malec, 1900; Klvaňa, 1922, s. 837–843; Botík, 2001, s. 123–144; Nováková, 2017), lze dojít k následujícím poznatkům. V mužském oděvním kompletu byla shodná mužská košile stříhu podélného ponča, svazovaná pod krkem dvěma páry tkanic. Charakteristickým znakem byly rovné rukávy, které se ovšem v některých místech všivaly do manžety a takto se nosily zejména ke svátečnímu kroji (okolí Brodského, centrální Záhoří, okolí Holíče, Senice a v obcích Podbranč a Sobotiště). Pro práci a běžné nošení se používaly plátěné kalhoty rovného stříhu s vloženým klínem, stahované v pase šňůrou provlečenou tunýlkem. Jejich nejčastějším označením bylo *gatě*, *gate*, *trašlavice*, *trasláky*. Pro sváteční příležitosti se nosily vlněné přiléhavé nohavice stříhu shodného v obou regionech, ale odlišné barevnosti, zdobené na stehnech bohatým ornamentálním šňurováním. **(obr. 3)** Na nejstarších dokladech ze začátku 19. století jsou jak na Podluží, tak na Záhoří výhradně sytě modré (Ludvíková, 2000, s. 63, obr. 112), u Charvátů na zobrazeních z roku 1836 fialkové, jinak ale většinou popisované jako červenofialové (Horn, 1837). **(obr. 4a a 4b)** Ve druhé polovině 19. století a ve 20. století se považovala za typickou barvu podlužáckých nohavic ostře červená, a proto tato oděvní součástka dostala název *červenice* (Kašník, 2015). **(obr. 5)** I když se mnozí národopisci domnívali, že právě barevnost je důkazem působení charvátské kultury, teprve vyhodnocením a komparací dostupných ikonografických pramenů byl potvrzen názor, že červené nohavice pronikly do lidového prostředí pod vlivem atraktivní uherské uniformy. Součástí mužského kompletu byly vesty s přednicemi vykrojenými do půlkruhů, které se v průběhu 19. století zkrátily na minimální výšku. Oblíbený byl krátký soukenný kabátek do pasu s různě řešenými límci a klopami. V obou regionech byl rozšířen dlouhý kabát bez zapínání z přírodního sukna stříhu podélného ponča, zv. *halena* nebo *halina*, u Charvátů na Moravě *bélača*, na Slovensku *surina*, kterému spadal na záda čtverhranný límec. **(obr. 6 a obr. 7)** Další obvyklou součástí byla modrá zástěra.

V ženském oděvním kompletu je zřetelná větší vzhledová rozmanitost, i když většina součástí má na Podluží i Záhoří stejný střih. **(obr. 8)** Základ tvoří spodní košile na ramínka, zv. *rubáč*, sešitá ze dvou obdélníků plátna a těsně přiléhající na tělo. Na košile se oblékaly rukávce zavínovacího typu s nabíranými rukávy všitými v bočních švech, doplněné nabíranými, bohatě vyšívány volány, tzv. *taclemi* a stejně zdobeným čtverhranným límcem. Řasení sukní nebylo řešeno jednotně, v okolí Holiče a Senice se dokonce dlouho udržel archaický dvouzástěrový typ oděvu, který spočívá v zavázání zadní a přední zástěry, aniž by byly na bocích sešité. Podobně i živůtky jsou shodné střihem, ale odlišné materiálem, délkou, vystřížením krčního otvoru, výzdobou. Rukávce a živůtky nahradily zvláště pro denní nošení (a také u starších žen) praktičtější kabátky, zv. *jupky* nebo *jopky*. Charakteristickou součástí na obou stranách hranice byly polodlouhé kožíšky nebo soukenné kabátky s kožešinou, zv. *mentýky*, *mentíky*, na Slovensku *mentieky*, *mentičky*, u nichž bylo zvykem spínat přední cípy na zádech. Nepominutelnou součástí ženského oděvního kompletu je čepec, ten však má místní specifika a také proměnný vývoj. **(obr. 9 a obr. 10)**

Kromě samotného oděvu a střihového řešení jeho součástí by dalším okruhem studia mohl být ornament, doložený především v bohatých a pestrých výšivkách na mužských košilích, na ženských rukávcích a zástěrách (Ludvíková, 1986; Danglová, 2009). Vazby mezi Podlužím a Záhořím by bylo možno hledat i v dalších oblastech lidové kultury – v dialektu, stavitelství i výtvarných projevech.

Jak vyplývá z předložených dokladů, lidový oděv na Podluží a Záhoří, včetně etnické minority Charvátů, měl mnoho společných znaků a je jedním z důkazů o vzájemných kontaktech a blízkosti obyvatel obou regionů. Avšak v současné době můžeme tradiční oděv studovat spíše ve vědeckých a sbírkových institucích. Písemné prameny, zprávy z výzkumů, rozhovory s pamětníky, dotazníky z terénu schraňují akademická a univerzitní pracoviště, především Etnologický ústav České akademie věd v Praze a jeho pobočka v Brně, Ústav etnologie Slovenské akademie věd a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Kromě samostatných monografických prací a kapitol v širěji pojatých kompendiích se lidovým oděvem na Podluží a Záhoří zabývají mnohé drobnější články v regionálním tisku, a to v časopisu *Malovaný kraj*, který se zaměřuje na vlastivědu Moravského Slovenska, a v časopisu *Záhorie*, který vydává Záhorské muzeum ve Skalici.

Nejcennějším zdrojem poznání jsou však muzejní sbírky uchovávané hmotné doklady. Atraktivnost kroje, zvláště součástí zdobených výšivkou, přitahovala sběratele již od poloviny 19. století a ve většině regionálních muzeí je právě textilní sbírka nejpočetnější. Podlužácké i charvátské kroje jsou zastoupeny ve sbírkovém fondu Národopisného muzea Národního muzea v Praze i v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Avšak nelze opomenout sbírky Slovákckého muzea v Uherském Hradišti a Městského muzea a galerie v Břeclavi. Kroje ze Záhoří a kroje slovenských Charvátů se nacházejí v centrální instituci – Slovenském národním muzeu, které má sbírky národopisné povahy soustředěny v Etnografickém muzeu v Martině. Nepominutelné jsou však sbírkové fondy Záhorského muzea ve Skalici, Ústředí lidové umělecké výroby v Bratislavě a Muzea lidové umělecké výroby ÚLUV ve Stupavě. V archivech odborných institucí se také nacházejí soubory fotografií, dokumentující místní obyvatele v krojích při různých slavnostních událostech.

Lidový oděv však není zakonzervovaná minulost. Od začátku 19. století můžeme sledovat, jak se jeho podoba proměňovala. Nejdříve šlo jen o velmi pozvolné změny spíše ve výzdobě a příklonu k bílé výšivce. Již před polovinou století začaly být dostupnější továrně vyráběné látky, např. jemné bavlněné kartouny potiskované drobnými pestrými kvítky.

Ty postupně nahrazovaly původní, podomácku zhotovované materiály. Konečné zrušení poddanství v roce 1848 usnadnilo větší pohyb obyvatelstva, muži odcházeli ze zemědělství a začali pracovat v nově zakládaných průmyslových podnicích, v dopravě a ve službách. V těchto profesích nebyl vhodný tradiční oděv, a proto si muži pořizovali praktičtější konfekční oblečení z klotu a menšestru a kroje oblékali jen ve svých obcích při svátečních příležitostech výročního a rodinného cyklu. Ženy, jež zůstaly v domácím prostředí a věnovaly se hospodářství, udržovaly tradice mnohem déle a v některých lokalitách žijí dodnes poslední nositelky, které se po celý život nevzdaly krojů v každodenním životě.

Na konci 19. století se kroje (nebo polokroje) nosily jen v okrajových oblastech českých zemí, k nimž náleželo i Moravské Slovensko. Otevření dlouho připravované Národopisné výstavy československé v roce 1895 (NVČ, 1897) mělo ve své době pochopitelně politický kontext, ale zároveň přitáhlo zájem celého národa k lidové kultuře. Návštěvníci ze všech koutů českých zemí i ze zahraničí považovali za povinnost i čest dostavit se ve vlastním nebo zapůjčeném kroji nebo alespoň jeho nápodobě. Tím byl nastartován proces obnovy krojů, kterými se vyjadřovala národní hrdost a vlastenectví, a proto se zástupy v krojích staly nezbytnou kulisou všech veřejných státnických událostí i po vzniku Československé republiky (Křížová, 2015). Životnost krojů prodlužovali také členové všech věkových kategorií ve folklorních souborech.

V současné době, na začátku 21. století opět sílí zájem o poznání kořenů vlastního národa, regionu nebo obce. Obyvatelé Podluží a Záhoří se opírají o nepřerušovanou kulturní kontinuitu, jejíž nedílnou součástí je tradiční oděv. Je tedy běžné, že děti chodí v krojích k biřmování, pro mládež je prestižní záležitostí být členem chasy a být zvolen do role stárka a stárky. Pokud ještě dnes chceme vidět kroje v jejich autentickém prostředí, je nejvhodnější dobou pro návštěvu vybrané obce termín hodů, konajících se od srpna do prosince, tedy v době hojnosti po sklizené úrodě. Datum je vázáno buď na svátek patrona místního kostela nebo se konají tzv. císařské hody, a to třetí neděle v říjnu, která byla jednotně stanovena císařem Josefem II. Bývá to nejvýznamnější společenská událost, spojená s potřebou reprezentace směrem dovnitř komunity i navenek pro návštěvníky z okolního regionu a ze vzdálených destinací, pro které je účast na této události nezapomenutelným zážitkem.

Použitá literatura

- as [SULITKA, A.] Chorvati v českých zemích. In: S. Brouček, R. Jeřábek: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, s. 308–309.
- BENŽA, M. (2017): *Tradičný odev Záhoria*. Skalica: Záhorské muzeum.
- BOTÍK, J. (2001): *Slovenskí Chorváti. Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenskovedných poznatkov*. Bratislava: LÚČ.
- CSÜTÖRTÖKYOVÁ, D. (2017): Ludové kožuchy v zbierkach Záhorského múzea ve Skalici. In: *Záhorie* 26/6, s. 7–10.
- CSÜTÖRTÖKYOVÁ, D. (2018): Ludový odev na Záhoří – malacký kroj. In: *Záhorie* 27/1, s. 20–22.
- CSÜTÖRTÖKYOVÁ, D. & DRŠKA, R. (2018): Ludový odev na Záhoří – jablonický kroj. In: *Záhorie* 27/2, s. 12–14.
- DANGLOVÁ, O. (2009): *Výšivka na Slovensku*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.
- Etnografický atlas Slovenska: mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry* (1990). Bratislava: Národopisný ústav SAV – Slovenská kartografia.
- HORN, W. (1837): *Maehrens ausgezeichnete Volkstrachten*. Brünn: R. Rohrer.
- JEŘÁBEK, R. (2000): Etnické a etnografické skupiny a oblasti. In: J. Jančář (ed.): *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada. Svazek 10. Strážnice: Ústav lidové kultury – Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 9–29.

- JEŘÁBEK, R. (ed.) (1991): *Moravští Charváti. Dějiny a lidová kultura (Antologie)*. Brno: Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity – Etnologický ústav ČSAV – Sdružení občanů charvátské národnosti.
- JEŘÁBEK, R. (1997): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- JEŘÁBEK, R., FROLEC, V. & HOLÝ, D. (1962): *Podluží. Kniha o lidovém umění*. Brno: Krajské nakladatelství.
- JEŘÁBKOVÁ, A. (2000): Odívání. In: J. Jančář (ed.) *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada. Svazek 10. Strážnice: Ústav lidové kultury – Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 116–158.
- KALESNÝ, F. (1981): *Habáni na Slovensku*. Bratislava: Taran.
- KAŠNÍK, F. (2015): K problematice údajného vlivu Charvátů dosídlených na Moravu a rakouské Valticko na lidovou kulturu Podluží v 19. a 20. století. In: *Národopisná revue* 25, s. 40–46.
- KLVAŇA, J. (1922): Kroje břeclavsko-hodoňské. In: L. Niederle: *Moravské Slovensko*. 2. Praha: Národopisné muzeum československé, 1922, s. 146–167.
- Kolektiv autorů (1984): *Kroje senického okresu*. Skalica: Záhorské múzeum.
- Kolektiv autorů (2002): *Jablonica*. Skalica: Záhorské muzeum.
- Kolektiv autorů (1999): *Moravský Svätý Ján 1449–1999*. Skalica – Moravský Svätý Ján.
- KOPŘIVOVÁ, L. & LEISSEROVÁ, E. (eds.) (2017): *Barvy chorvatské Moravy*. Praha: Sdružení občanů chorvatské národnosti v ČR.
- KŘÍŽOVÁ, A. (2015): Kroj jako výraz národní/regionální identity. In: A. Křížová, M. Pavlicová & M. Válka: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, s. 9–88.
- KŘÍŽOVÁ, A. (2001): Lidový oděv a historický kostým (poznámky k terminologii, formě a funkci oděvu). In: *Národopisná revue* 11, s. 5–9.
- KŘÍŽOVÁ, A. & ŠIMŠA, M. (2012): *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- KYBALOVÁ, J. & NOVOTNÁ, J. (1982): *Habánská fajáns*. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum – Brno: Moravská galerie.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1986): *Moravská lidová výšivka*. Brno: Moravské muzeum, 1986.
- LUDVÍKOVÁ, M. (2000): *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno: Moravské zemské muzeum – München: Sudetendeutsches Archiv.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1993): Poznámky k vývoji kroje na Podluží v první polovině 19. století. In: *Folia ethnographica* 27, s. 47–58.
- MALEC, A. (1900): Kroj moravských Hrvátů. In: *Český lid* 9, s. 15–28, 313–418.
- MARKOV, J. (1955): *Slovenský ľudový odev v minulosti. Materiály k dejinám slovenského ľudového odevu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- MATUSZKOVÁ, J. (2015): *Kroje na Podluží a Hodonínsku*. Břeclav: Malovaný kraj a Místní akční skupina Dolní Morava.
- NOVÁKOVÁ, L. (2017): Příspěvek k vývoji kroje moravských Chorvátů ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. In: L. Kopřivová & E. Leisserová: *Barvy chorvatské Moravy*. Praha: Sdružení občanů chorvatské národnosti v ČR, s. 151–172.
- NOSÁLOVÁ, V. (1971): Ludový odev na Záhorí. In: *Rytmus* 20, s. 62–71 a 97–111.
- NOSÁLOVÁ, V. (1977): Ludový odev na Záhorí. In: *Rytmus* 28, s. 16–17.
- NOSÁLOVÁ, V. (1982): *Slovenský ľudový odev*. Bratislava: Osveta, s. 27–32.
- NVČ (1897) – *Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895*. Praha: J. Otto.
- PÁTKOVÁ, J. (1962): Ludový odev v západoslovenskom kraji. In: *Vlastivedný časopis* 11, s. 17–19.
- PAVLÍČEVIĆ, D. (1994): *Moravski Hrvati*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRIKRYL, L. V. (2016): Záhorie na najstarších mapách. In: *Záhorie* 25/6, s. 2–9.
- REICHLOVÁ-KUCHÁRIKOVÁ, L. (1941): *Dejiny kroja: Obrázková nauka o krojoch a vkuse*. Martin: Matice slovenská, s. 220–223, 231–232 a 242.
- rj [JEŘÁBEK, R.]: Moravské Slovensko a Moravští Slovinci. In: S. Brouček & R. Jeřábek (eds.) (2007): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, s. 578–580.

SCHALLENBERGEROVÁ, V. (2008): *Vymezení oděvních kompletů na území moravského Podluží a slovenského Záhohí*. Magisterská diplomová práce. Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno. Vedoucí práce: doc. PhDr. Alena Křížová, Ph.D.

STRÁNSKÁ, D. (1949): *Lidové kroje v Československu*. I. Čechy. Praha: J. Otto.

Resumé

Folk culture was formed in the past without regard to the state borders. The geographical and climatic conditions, the resulting sources of livelihood, the economic ties to the city centres and the way of life in its material, social and spiritual form were fundamental for its form. For the ethnographic regions of Podluží in the south-eastern tip of Moravia and Záhohí in the south-western part of Slovakia, the lowland position and the same conditions for agriculture and viticulture are characteristic. Historical circumstances also contributed to their proximity: first of all the coexistence in the early medieval state of Great Moravia, and then the coexistence in the common union of the Austrian Monarchy. An important role was played by the trade routes from Bohemia to Hungary and the north-south, so-called amber trail, through which not only material commodities, but also cultural phenomena were spread across the wide territory.

In the first half of the 16th century, Baptists, called Habans, started to come to South Moravia but they moved under the pressure of recatholization at the beginning of the 17th century to southwestern Slovakia. In total, they settled in more than 100 towns, where they devoted themselves to viticulture, textile production, cutlery and, above all, the production of ceramics in the style of Italian majolica. Although it was initially intended for aristocratic circles, it has been transformed over the centuries into a production designed for wide rural classes. This tradition was followed in the mid-18th century by the manufactory for faience goods in Holíč, which also supplied wealthy customers on the Moravian side of the border.

The folk culture in south-eastern Moravia and south-western Slovakia was influenced by the Croat colonization that took place in several waves during the 16th century. The population of Croatia fleeing the Turkish onslaught settled in Lower Austria, the Mikulov and Břeclav regions, and Záhohí, on the eastern slopes of the Small Carpathians and past the Danube. Croats excelled as farmers, winemakers and fruit growers. They distinguished themselves from the locals by their dialect, customs and, above all, by the clothing they kept in its traditional form with distinctive colour embroidery up to 20th century.

The development of folk costumes can only be observed systematically from the end of the 18th century, as written and pictorial sources and material documents are missing for the older period. For a comparison of the regional types of folk costumes it is essential to evaluate the basic garment components. By assessing the costumes in Podluží and Záhohí, one can conclude that male and female work and everyday clothes show the most identical features, while some differences in festive and ceremonial dresses are to be seen especially in accessories. Nevertheless, the overall character of folk clothing in south-eastern Moravia and south-western Slovakia reflects the cultural proximity of the population on both sides of the border.

Výtvarné dění těsně po vzniku Československa na území moravského Slovácka

Artwork Just after the Birth of Czechoslovakia in Moravian Slovakia

RADOVAN RYBÁŘ

Abstract: The Association of Moravian Visual Artists (SVUM) based in Hodonín became one of the most important cultural groupings after the establishment of the independent Czechoslovak state in the first decades of the 20th century. The active association with the idea of Moravianship of the creators emerged from the 1890s around the painter Joža Uprka, who called for the emancipation of Moravian artistic life as an alternative to European modernism. The „Association“ gradually developed into an art institution, using the traditions of Moravian Slovácko and forming an ideological platform of the late Moravian cultural revival.

Keywords: Fine Arts; the Moravian region of Slovácko; the idea of Slavonic reciprocity; Moravian-Slovak cultural relations

1. Celková situace výtvarného umění na Moravě

Umělecké výtvarné centrum v českých zemích tradičně představovala Praha se svým institucionálním zázemím, budovaným zvláště od osmdesátých let 19. století,¹²⁵ s řadou výtvarných spolků, rozvíjejících aktivní činnost, i významných uměleckých osobností. I když z Moravy vzešli významní výtvarní umělci, byli nuceni nakonec zakotvit v Praze (Jan Štursa, Jakub Obrovský, Oldřich Blažíček ad.), případně byli na Prahu a její výtvarné spolky napojeni organizačně, i když měli styk s Moravou (Max Švabinský). Jiní pobývali delší dobu v cizině (Alfons Mucha, Otakar Kubín, František Ondrúšek ad.). **Po vzniku československého státu podobné středisko koncentrující kulturně umělecký život na Moravě chybělo.**

Na začátku dvacátých let 20. století na Moravě nebyla soustavná a systematická výstavní činnost. **Osvětové působení v oblasti výtvarného umění** bylo stále na velmi nízké úrovni, neboť kulturně výchovný program mladého státu se teprve formoval; neměl jasnou metodiku a nebyla mu ještě věnována náležitá péče.

Pouze ve větších městech, kde docházelo k větší koncentraci představitelů místní inteligence a byly zde vyšší nároky na společenský život, se začínaly rozvíjet **umělecké spolky, sdružení a kluby**, které vyvíjely i výtvarnou činnost.

¹²⁵ V roce 1885 vzniklo **Rudolfinum** jako důležitý kulturní stánek v Praze, v němž byla umístěna i **Obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění** (1796). Pravidelnou výstavní činnost umožnilo i vybudování **Moderní galerie v Praze** (1901), zpřístupněné veřejnosti v roce 1905. Pod vlivem aktivní činnosti pražských výtvarných spolků došlo k **vybudování výstavních sálů v Obecním domě a v Městské knihovně**, pro velké příležitostné výstavy byly upraveny části Pražského hradu, Valdštejnský palác a další staropražské paláce.

Umělecký vývoj na Moravě byl brzděn nejen tradičním moravským konzervatismem, spočívajícím v absolutně uplatňovaném regionalismu a jeho folklóru, přetrvávajícím naturalistickým pojetím uměleckého zobrazení objektu, látky, námětu, ale i determinujícím vlivem německé mnichovské malířské školy a uměleckým ovzduším Vídně, k níž mělo v této době Brno ještě celkově mnohem blíže než k Praze.

V procesu rozvoje moravského uměleckého dění ve sledovaném období působily současně **dva odlišné proudy**. První vznikl a působil v souvislosti s vývojem brněnského výtvarného centra; **druhý**, působící do značné míry protikladně, zahrnoval výtvarné dění v ostatních moravských střediscích.

Tehdy velice vlivní **hodonínští výtvarníci**, kteří sice měli velký vliv i na Brno, ale oddávající se zcela regionálnímu kultu Uprkově, nemohli brněnský umělecký život nijak pozvednout k vyšší úrovni. Dlouho po vzniku samostatného státu **český výtvarný život** stále ještě živořil vedle organizačně lépe zajištěného výtvarného dění německého, které mělo k dispozici umělecký pavilón Františka Josefa, zatímco Češi neměli obdobné umělecké středisko a jejich výstavy se konaly často na periférii Brna. (Pražák, 1946)

Postupně se formující **výtvarná centra na Moravě** ve dvacátých letech začala teprve budovat svoji institucionální základnu a zázemí. **Základem** soustavnější práce ve výtvarné oblasti **byly** na mnoha místech **kluby přátel umění**. Soustřeďovaly umělce a probouzely zájem o výtvarné umění, zpravidla se stávaly platformou pro formování uměleckých výtvarných spolků.

Moderní umění na Moravě, zejména ve dvacátých letech **se prosazovalo obtížně**. Tehdejší představitelé moravské umělecké tvorby vycházeli zejména z realistického názoru, ovlivnění mnichovským školením či francouzským impresionismem. Veřejnost, nedostatečně připravená k vnímání moderního umění, spatřovala ve snahách mladých výtvarníků na počátku dvacátých let více provokaci a recesi, než seriózní snahy po hledání nového uměleckého výrazu. K tomu přistupovala i konzervativnost některých generačně starších druhů. Ale někdy i nepochopení publicistů, ovlivňujících veřejné mínění.¹²⁶

Přesto již **od počátku dvacátých let** sílila v moravském výtvarném umění tvorba bezprostředně reagující na **podněty kubismu, expresionismu a neoklasicismu**, kterou zpočátku soustřeďovala Skupina výtvarných umělců v Brně. Zvláště kubismus, jenž byl východiskem zápasů české výtvarné avantgardy, našel v tvorbě některých moravských umělců osobitý přízvuk.

Ve druhé polovině dvacátých a v průběhu třicátých let narůstala v moravských podmínkách **vlna sociálního umění**. V tvorbě moravských výtvarníků, zejména krajinářů, usilujících o spojení tradice českého krajinářství s moderním realismem, byla zastoupena rovněž sociální problematika venkova.

¹²⁶ V **Uměleckém listě**, orgánu Sdružení výtvarných umělců moravských, byly napadány Markalousovy články publikované v **Lidových novinách v roce 1921 a hodnotící moravské výtvarné umění** i sám autor tvrzením, že byl "...vyslán na nehostinnou Moravu, aby připravil vítězný příchod slavných Mesiášů nejnovějších uměleckých směrů." Toto tvrzení autor polemicky dále nevybíravě rozvíjel: „Jsou jeho kamarády z pražských kaváren tito kubisté, tvrdošijnci, dadaisté, orfisté, o nichž se ovšem na Moravě dosud ani ve snu nezdálo.“ Obdobně nepřiměřenou reakci a vulgární tvrzení uplatňoval i při hodnocení některých představitelů moderního moravského výtvarného projevu: „Kremlička nafukuje údy ženských aktů ve vábné formy tlačenek a jelit, sladce růžového nádechu...“ (*Umělecký list*, 1921, III., s. 15)

V průběhu třicátých let reagovala **řada výtvarníků** bez rozdílu uměleckých názorů a skupinové příslušnosti na vyhrcoující se politické události. Tato reaguece **se pohybovala od manifestace vztahu k domovu a návratu k české krajině až po směřování k surrealismu**, v němž někteří z umělců nacházeli prostředky pro vyjádření osobního postoje k politické situaci i tísnivých životních pocitů.

Moravské výtvarné umění nevstupovalo ve třicátých letech do období přejícího jeho dalšímu rozvoji. Právě naopak. Silně byly pociťovány **důsledky vrcholící hospodářské krize** a mnozí umělci jen stěží hájili svoji existenci. V ekonomické oblasti **ve druhé polovině třicátých let** nastával obrat k lepšímu, avšak **hrozba fašismu, zhoršení politické situace a posléze podepsání mnichovského diktátu** se bezprostředně dotýkaly umělců, zejména těch, kteří žili v moravském pohraničí.

Vzdor nepříznivým podmínkám právě v tomto období dosáhlo moravské výtvarné umění svého vrcholu. Generace dvacátých let vybudovala soustavnou práci v předních moravských městech základnu výtvarného života. Připravila tak půdu novým tvůrcům z přelomu dvacátých a třicátých let. Ti již nemuseli být tak závislí na vkusu a konvenci veřejnosti. **Na Moravu tak stále silněji pronikaly ohlasy evropské moderny, především prostřednictvím mladé generace**, spjaté s děním v pražském centru a obeznámené s kvašem evropského umění.

2. Hodonínské výtvarné středisko moravského Slovácka

Příznivé podmínky pro formování moravského výtvarného života se utvářely přes germanizační tlak ze strany představitelů města, **v Hodoníně**. Zde byl zaznamenán na přelomu 19. a 20. století čilý kulturně umělecký ruch, podporovaný českými kruhy, úzce spjatými se slovakofilským hnutím. Na této aktivitě, zahájené **již v devadesátých letech při přípravě zdejší národopisné výstavy, se přímo podíleli i výtvarní umělci.**¹²⁷

Z tradičně pořádaných „**Filipovských slavností**“¹²⁸ u Velké nad Veličkou, manifestujících bratrství moravského a slovenského lidu, vzešel podnět k uspořádání společné výstavy moravských a slovenských výtvarníků.

„**Umělecká výstava slovenská**“¹²⁹ uspořádaná ve dvoraně Besedního domu v Hodoníně a slavnost při jejím otevření (4. 5. 1902) se stala významnou kulturní akcí s širším ohlasem. Ukončení **výstavy se zúčastnil i francouzský sochař August Rodin**, kterého provázeli Alfons Mucha, Josef Mařatka, Miloš Jiránek, Zdenka Braunerová. Rodin byl okouzlen místním prostředím i probíhajícími slavnostmi a setkal se i s předním organizátorem výstavy Jožou Uprkou, který žil v Hroznové Lhotě.

Výstava i slavnost se stala bezprostředním podnětem i řady dalších kulturních událostí, například vystoupení slovenských divadelních ochotníků. **Pod jejím vlivem došlo i k založení *Grupy slovenských maliarov***, prvního samostatného spolku slovenských vý-

¹²⁷ Obohatili **národopisnou výstavu v Hodoníně** (1892), podporovali myšlenku založení společnosti Slovanického muzea (1903) v Hodoníně, které mělo dokumentovat a podporovat všestrannou vzájemnost a blízkost moravských a uherských Slováků.

¹²⁸ Název **slavností podle lesního zátiší Filipov**, kde byly již v osmdesátých letech a devadesátých letech 19. století pořádány tábory na sblížení moravského Slovácka a Slovenska.

¹²⁹ Z moravských výtvarníků vystavovali Joža a Franta Uprkovi, Cyril Mandel, Antonín Blažek, Ludvík Ehrenhaft, ze slovenských Jaroslav Augusta, Karol M. Lehotský, Tomáš Andrážkovic, Karel Motrovský, Jozef Hanula.

tvárných umělců, který však neměl dlouhé trvání. **Výstava zahajovala také počátek spolupráce mezi moravskými a slovenskými výtvarníky**, kteří k Hodonínu stále více inklinovali, protože umožňoval svou polohou i vhodnými podmínkami, které se zde utvořily, vzájemné styky.

V době, kdy se v Brně český výtvarný život začínal teprve nesměle rozvíjet, představoval Hodonín se svými kulturně uměleckými tradicemi podporujícími slovanskou vzájemnost vhodnou půdou pro sdružování moravských výtvarníků. Existovalo zde poměrně silné výtvarné zázemí. Řada umělců v blízkém okolí Hodonína žila a tvořila (Joža Uprka, Antoš Frolka, Cyril Mandel, Jano Köhler, Ludvík Ehrenhaft), jiné lákalo Slovácko námětově, vycházeli z tradic jeho lidové kultury (Franta Uprka, Alois Kalvoda).

Právě **Alois Kalvoda** dal již v roce 1905 podnět k vytvoření spolku moravských výtvarných umělců. Dokladem Kalvodovy snahy jsou listy adresované tehdejšímu výtvarnému redaktorovi Emilu Edgarovi.¹³⁰ Psal v nich o úkolech zamýšleného spolku moravských výtvarných umělců, které měly směřovat prostřednictvím výstavní a přednáškové činnosti k poznání moravského umění, jeho výchovného vlivu na lid, ale i ke kritické sebevýchově moravských umělců. Uvedl rovněž 37 jmen výtvarníků, kteří se již přihlásili za členy spolku.¹³¹

Z významných moravských umělců v tomto seznamu chyběl Max Švabinský, Joža Uprka i mladý Jakub Obrovský. Kalvodova iniciativa však neskončila zdarem a spolek prozatím nebyl ustaven. Nicméně **snaha sdružit moravské výtvarníky na určité programové platformě** nabyla na významu, zejména když se rozplývaly jejich naděje na výraznější prosazení v brněnském Klubu přátel umění.

K ustavení spolku moravských výtvarníků Sdružení výtvarných umělců moravských se sídlem v Hodoníně (SVUM) došlo ve Valašském Meziříčí (22. 7. 1907) za přítomnosti J. a F. Uprkových, A. Hudečka, C. Mandela, A. Frolky, A. Kalvody, B. a A. Jaroňkových, J. Köhlera, M. Benky a R. Havelky. (Hodonín, 1978)

Předsednictví bylo nabídnuto Jožu Uprkovi. Program spolku byl zaměřen k umělecké tvorbě, jež měla hájit zásady národní svěbytnosti a bránit se cizomilství. Vedle toho však byly cíle spolku i výchovné, protože umělci chtěli své ideály vštěpovat lidu a lid vychovávat.

Programově se Sdružení výtvarných umělců moravských orientovalo na národní umění, vycházející z lidových tradic moravské a slovenské kultury,¹³² a dále rozvíjelo všeslovanskou vzájemnost. **Od počátku** výstavní činnosti pojímali moravští umělci do svého středu i slovenské výtvarníky (Martina Benku, Kamila Lehotského), **vybírali si pro svoji tvorbu také náměty ze slovenského prostředí a pomáhali Slovákům i organizačně rozvíjet výtvarný život** (např. Alois Kalvoda redakčně vypomohl v ružomberšském Uměleckém Hlase).

¹³⁰ **Emil Edgar** o nich podal svědectví a otiskl je o padesát let později v článku *Počátky Sdružení moravských výtvarných umělců*. V této souvislosti Edgar připomíná, že počátek spolku, který měl sdružit moravské výtvarné umělce, „byly poznamenány osobními nechtěmi a kyselostmi, rozháranou uměleckou politikou.“ Tato zmínka se zřejmě vztahovala i ke skutečnosti, že členství Joži Uprky ve spolku bylo zpočátku obcházeno. (*Vlastivědný sborník moravský*, 1957, 12. s. 24–27).

¹³¹ Ze známějších výtvarníků byli mezi nimi: A. Blažek, V. Doležil, A. Frolka, F. Hlavica, V. Hrdlička, A. Hudeček, B. Jaroňek, A. Kalvoda, A. Kašpar, J. Krejčík, O. Kubín, S. Lolek, C. Mandel, A. Mucha, F. Ondrušek, F. Pečinka, J. Štursa, F. Uprka, K. Wellner, B. Zvěřina, E. Žižka.

¹³² **Vlna zájmu o národní umění a návrat k národním tradicím** nebyla pouze moravským specifickým, ale proběhla koncem 19. století celou Evropou.

Dokladem podpory všeslovanské vzájemnosti byly i v Hodoníně pořádány výstavy polského (1906) a jihoslovanského (1909) umění, stejně jako skutečnost, že právě z podnětu Sdružení výtvarných umělců moravských byl svolán **kongres slovanských výtvarných umělců na Moravě** (1909, Přerov).

Kulturní i výchovné působení Sdružení výtvarných umělců moravských se však neomezovalo pouze na výstavní činnost. Jeho iniciativa směřovala i k praktickému rozvíjení lidové umělecké výchovy a uměleckého vkusu formou kursů pro lidové hrnčířství, keramiku apod. Existovala také snaha zřídit umělecko-průmyslovou školu v Hodoníně, na jejíž podporu se stavěl zejména Alois Kalvoda.

Základnou pro Sdružení v počátečním období byl **hodonínský Besední dům**, v jehož dvoraně byly pořádány výstavy. Svou omezenou kapacitou však tyto prostory záhy nestačily. Proto byl architektem Antonínem Blažkem vypracován **projekt na vlastní spolkovou budovu** – Umělecký dům v Hodoníně. Základní kámen budovy byl položen v roce 1911, o dvě léta později (4. 5. 1913) byl Umělecký dům v Hodoníně, se sgrafitovou výzdobou Jano Köhlera, otevřen. Vybudování a otevření Uměleckého domu v Hodoníně bylo významnou událostí v českém kulturním a výtvarném životě Moravy. Umělecký dům se stal celomoravským výtvarným centrem, podporujícím i rozvoj slovenské výtvarné tvorby.

Při zahájení první výstavy Sdružení výtvarných umělců moravských v nově otevřeném Uměleckém domě v Hodoníně byl znovu vyzvednut národní program Sdružení, podtrhující vnitřní potřebu umělců stát se nadšenými obdivovateli svého lidu, propagátory jeho temperamentního života i krás rodného kraje, aby došlo včas k zachycení veškerého výtvarného bohatství. **Joža Uprka** shrnul umělecké krédo členů Sdružení v jediné větě: „*Naše umění, to je naša řeč!*“ (Kalvoda, 1909, s. 12)

Třebaže **program Sdružení výtvarných umělců moravských** byl určitým způsobem formulován, nebylo zřejmě v možnostech všech členů spolku jej plně akceptovat.¹³³ Je nutné si uvědomit, že se zde sešli vedle několika významných uměleckých osobností výtvarníci různé umělecké úrovně a vyspělosti, odlišní i generačně. Přesto činnost spolku byla plodná¹³⁴ a její škála byla pestrá.

Zejména v předválečném období je třeba ji hodnotit mimořádně kladně. Na půdě Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně došlo k soustředění moravských výtvarných umělců. Zejména po otevření Uměleckého domu v Hodoníně se rozšířila možnost jejich prezentace i kulturního a výchovného působení. Zároveň však program Sdružení svou orientací na národní umění sehrál ve své době **pokrokovou úlohu a podporoval i rozvoj české kultury vůbec.**

Význam Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně vynikne i na pozadí celkové charakteristiky výtvarného života **v moravských městech v období před první světovou válkou.** Pro soustředění výtvarných umělců, pro výstavní aktivitu i rozvoj výchovného působení v oblasti výtvarné, **s výjimkou Hodonína, v podstatě neexistovala vhodná institucionální základna.**

¹³³ Dokazuje to mimo jiné i **kritický článek, hodnotící grafiku na výstavě Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně v roce 1913**, jehož autor marně pátrá „*po jistém dochování umělecké tradice národní*“. Uvádí, že „*nejrásovitější*“ i po stránce programové jsou barevné dřevoryty B. Jaroňka. (*Veraikon*, 1913, 2, s. 78).

¹³⁴ **V období let 1907–1914** uspořádalo **Sdružení výtvarných umělců moravských** 11 společných výstav na různých místech, vedle menších výstav vánočních a prodejních.

I v době po první světové válce byla v tradičním moravském centru obnovena činnost **Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně**. Původní program zakladatelské generace ztrácel v nových podmínkách aktuálnost, nebylo již třeba zápatit o rozvoj českého národního života, potlačovat a omezovat vliv německé kultury a Vídně. Vznikem nových kulturních a výtvarných center na Moravě se Hodonín stával méně vhodným a zejména méně dostupným výtvarným střediskem i přesto, že měl jisté materiální zázemí ve svém Domě umění.

Program zakladatelské generace Sdružení výtvarných umělců moravských formuloval **při příležitosti první poválečné výstavy v roce 1919 mluvčí hodonínské skupiny Alois Kalvoda**: „... *umělci nejsou vedeni velkými uměleckými hesly ani spolkovou politikou, ale sdružila je nutná potřeba – stát se nadšenými obdivovateli svého lidu, propagátory jeho malebné ztepilosti, temperamentního života i krás rodného kraje, aby došlo včas k zachycení veškerého výtvarného bohatství před zkázou nivelizující kultury západnické.*“ (Kalvoda, 1919, s. 123).

Členské jádro Sdružení výtvarných umělců moravských tvořila v poválečném období vedle starší zakladatelské generace, narozené kolem roku 1870, generace pokračovatelů, kteří svou výtvarnou aktivitu zahájili před vypuknutím války.¹³⁵ **Zakladatelská generace určovala i nadále hlavní programovou tendenci spolku, jež vycházela z naturalistického příklonu k životu na vesnici**. Avšak její vliv již nebyl tak bezprostřední, jelikož řada předních činitelů žila v Praze – A. Kalvoda, Franta Uprka či R. Havelka, kdežto Joža Uprka odešel do slovenských Klobušic.

Základní tón na výstavách Sdružení výtvarných umělců moravských určovali **na počátku dvacátých let Stanislav Lolek**. Alois Kalvoda a Jakub Obrovský.¹³⁶ **Stanislav Lolek** představoval zralé impresionistické krajiny otevřené do dálek, zalité sluncem, chvějící se teplem a světlem. **Alois Kalvoda** našel zalíbení v jasných žlutozelených a modře zelených lesních interiérech, prosycených vzduchem, oživených vodou stojící či tekoucí přes kameny.

Pro **Jakuba Obrovského** byly charakteristické watteauovsky laděné galantní slavnosti v parcích, letní venkovské scény, dekorativně růžové, svítivé skupinové kompozice. Někdejší vůdčí představitel hodonínského Sdružení **Joža Uprka** postupně přecházel od slunečně světlých barev Slovácka k tlumeným, zašedlým tónům charakteristickým pro povahu chudého kraje, v němž žil a který realisticky líčil.

K této generaci náležel i **Roman Havelka**, vystavující jarní sady a lesy či zimní krajiny s příznačnými nafialovělými tóny. Mezi krajináři vynikali O. Blažiček a M. Benka, oba neúnavně hledající vlastní cestu. Zatímco **Blažiček** svým osobitým pojetím impresionismu zachycoval prosté krásy Horácka a Valašska, opouštěl **Benka** impresionismus a volil dekorativní způsob velmi zjednodušených kompozic, aby vyjádřil krásu a baladičnost slovenských hor i těžkého života na jejich úbočích. Dominantní osobností sochařskou byl **František Uprka**, jenž se kolorovanými drobnými plastikami ostře řezaných tváří a čepců vrátil od secesního názoru zpět k impresionismu.

¹³⁵ K datu **valné hromady 5. 1. 1919** mělo **Sdružení výtvarných umělců moravských** 865 přispívajících členů a 30 výtvarníků. (*Umělecký list*, 1919, I., s. 12).

¹³⁶ Charakteristiku tvorby některých předních představitelů Sdružení výtvarných umělců moravských i další údaje o činnosti spolku přináší články publikované v Almanachu SVUM za léta 1922–1923 a 1924–1925. Jejich autoři Oldřich Koblížek, František Kretz, Bohumír Jaroněk a další ideově vycházeli z programových pozic SVUM. (*Umělecký list*, I., 1919, s. 114; *Lidové noviny* 10. 6. 1920).

Vedle starší generace výrazných osobností, která pracovala v dřívějších intencích a rozvíjela původní program Sdružení výtvarných umělců moravských, se zde sešla i početná skupina mladších tvůrců, jež jakoby necítila potřebu experimentovat a postrádala touhu po uměleckém zápase.¹³⁷ Sdružení výtvarných umělců moravských se tak postupně stávalo uzavřeným spolkem, ohraničeným nejen „moravanstvím“, ale i uměleckým názorem, který měl důsledně vycházet z domácí tradice a oprostít se od vlivů, jež přinášel například pražský Mánes a jejichž rozvíjení bylo považováno za nedostatek osobitosti.

Názory vůdčích představitelů spolku, zacházející do krajnosti zdůrazňováním „rasovosti“ umění jako protiváhy „západnické kultury“,¹³⁸ mnohé výtvarníky odradily a nenacházely ani patřičnou odezvu v tvorbě mladší generace a v její umělecké kvalitě.

V meziválečném období se členská základna spolku nerozšiřovala, ale naopak mírně zmenšovala. Mnozí mladí výtvarníci nebyli přijati, protože jejich tvorba nekonvenovala s programem. Na výstavách se prezentovali nejen titíž autoři, ale opakovaly se problémy, náměty, ba dokonce tytéž obrazy. Remeslné provedení mnoha prací zůstávalo solidní

a někdy je bylo možno označit až za dokonalé. Za této situace se Sdružení výtvarných umělců moravských stávalo konzervativním spolkem a jeho poklidná činnost vyvolávala řadu útoků a kritických polemik.¹³⁹

Ani třicátá léta nevyburcovala spolek k těsnějšímu sepětí s politicko-spoločenskými problémy doby.¹⁴⁰ Na sociální realitu pracujících či na hrozící nebezpečí fašismu reagovali spíše jednotlivci, mezi nimi například Hubert Kovařík svým cyklem protiválečných obrazů.

3. Kritický obraz výtvarného dění hodonínského Sdružení výtvarných umělců moravských na stránkách brněnských Lidových novin

Po vytvoření samostatného československého státu v roce 1918 začal prudký rozmach českého tisku, zvýšil se celkový počet novin i jejich náklady. Jedním z významných českých deníků s celostátní působností byly **Lidové noviny** vydávané v Brně od konce roku 1893. Vyznávaly myšlenku jednotného národního programu. Jejich kritický způsob psaní, nestranné a objektivní informace o kulturním dění u nás si oblíbila značná část veřejnosti.¹⁴¹

¹³⁷ Na tuto skutečnost upozornil v jedné ze svých kritik v *Lidových novinách* Bohumil Markalous, když uvedl, že „...z mladých výtvarníků Sdružení nebude avantgarda, bouřliváci a vášnivci, kteří smetou zastaralé konvence a pohodlnosti starší generace... Nepřeženou se nějakými zvláštními výpady, spíše nedojdou nebo se rozpačitě zastaví, raději se přiklánějí k tradičním osvědčeným vzorům, než aby zkoušeli z vlastního popudu.“ A domnívá se, že budou spíše spojovacím článkem k příští generaci. (B. Markalous. XVI. Výstava Sdružení v Hodoníně, *Lidové noviny* 10. 6. 1920, s. 9).

¹³⁸ Umělecký list redigovaný A. Kalvodou vycházel v letech 1919 až 1921. Na první tři ročníky navázal od roku 1922 Almanach SVUM. (*Umělecký list*, III., 1921, s. 22).

¹³⁹ **Kritika reagující na brněnskou výstavu Sdružení výtvarných umělců moravských v roce 1920** uvádí: „...buřičů mezi nimi není, ani revolucionářů, ani výbojníků, ani objevitelů, jsou jakoby pokojní venkovští hospodáři, usedlí, starosvěští a tak trochu pyšní na svoje statky.“ (Markalous, XVI. Výstava Sdružení v Hodoníně, *Lidové noviny* 10. 6. 1920, s. 9).

¹⁴⁰ Dokladem jsou **hodnocení členský, ch výstav Sdružení výtvarných umělců moravských v dobovém tisku**, zejména při příležitosti větších výstav v Brně či v Praze. (*Elán*, 2, 1932, č. 9, s. 3–4; *Národní listy*, 72, 15. 5. 1932; *Index*, 1933, č. 5, s. 110; *České slovo*, 24, 29. 5. 1932; *České slovo*, 26, 29. 9. 1934).

¹⁴¹ **Lidové noviny** měly samostatnou redakci i v Praze. Ve vedení listu působili Jaroslav Stránský (syn zakladatele Lidových novin Adolfa Stránského), Arnošt Heinrich, Eduard Bass a jako redaktori působili Jiří Mahen, Karel a Josef Čapkovi, Eduard Valenta, Bedřich Golombek, Ondřej Sekora, Pavel Váša, Arne Novák, Gracian Černušák, Vladimír Helfert a jiní. (*500 let knihtisku v Brně 1486–1986*, Brno, 1986, s. 162).

V **článcích Lidových novin** se samozřejmě v první řadě odráželo umělecké dění na Moravě. Z tvorby mnohých moravských autorů bylo cítit jejich nadšení pro národní myšlenku. Lidové noviny se zjevně snažily národní emancipaci na poli kulturním všestranně podporovat a povzbuzovat. Sympatické na tom bylo, že se to nikdy nedělo na způsob „hurávlástenčení“, ale strízlivým a věcným rozbořením konkrétních faktů, který plodí objektivní výsledky kritické práce.

Jedním z významných výtvarných kritiků Lidových novin byl např. **Josef Zamazal**, který se zabýval regionálními výtvarnými poměry na Moravě. Když recenzoval členskou výstavu **Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně**, přiznal mu zásluhu na vytvoření určitého rázu a tradici výstav. (Zamazal, 1926).

Kritik Zamazal si ale neodpustil to, že se Sdružení neúměrně dlouho drželo svých osvědčených výtvarných postupů, které už nepřinášely nic nového pro další vývoj české tvorby. Naopak svým stereotypním stylem tvorby se stávali i brzdou pro mladší generaci hodonínských malířů, kteří pak v důsledku toho postrádali jistoty, zralosti i odvahy stát se skutečnými uměleckými osobnostmi a tak se nadále pouze přidržovali malířských receptů starších a jejich vlastní tvorba byla pouhým doplňkem či zpestřením členských výstav.

V podobném duchu informoval Zamazal i o další členské výstavě Sdružení u příležitosti oslav dvacetiletého trvání spolku a pětadvacetileté činnosti. (Zamazal, 1928 C)

Zamazal objektivně přiznával nemalý význam Sdružení pro výtvarné dění na Moravě, které zde po léta bylo prvním a nejpočetnějším výtvarným spolkem. Ocenil jeho kulturní a propagační práci, neboť bylo na Moravě stále jediným sdružením výtvarníků, které pořádalo pravidelné výroční členské výstavy, které byly ojedinělé svým rozsahem i oblibou. Upozornil však dále na to, že v pozdějších letech (tak od poloviny dvacátých let) došlo k jistému ustrnutí a zploštění smyslu umělecké práce, neboť pevný malířský program starší generace neumožňoval generacím následujícím přinést nové tvůrčí podněty a dále prohloubit uměleckou činnost spolku.

Josef Zamazal v kulturní kronice Lidových novin si také všiml jednotlivých uměleckých osobností Moravy. **Zabýval se například tvorbou** a úrovní výstav **Joži Uprky**, malíře a grafika, člena hodonínského Sdružení výtvarných umělců moravských. Koncem léta 1928 se Zamazal zabýval jeho soubornou výstavou, který přesáhla rámeček lokálního významu. Výstava byla velice nadšeně přijata a početně navštívena. Zdroj úspěchu Uprky byl podle Zamazala v jeho poctivé a vytrvalé práci. Měl mnoho epigonů, kteří přebírali z jeho díla jen vnější vzhled v protivně líbivé podobě bez skutečného uměleckého jádra a obsahu originálního Uprkova pohledu. Zamazal Uprku charakterizoval jako: „*strízlivého pozorovatele, upřímného malíře s mladistvým temperamentem.*“ (Zamazal 1928 B, s. 7)

Podle Zamazala zůstal Uprka svým nazíráním stále „jadrným realistou“, jenž dovedl odhalit pravou „tvář věci“ a „základní ráz motivu“. Ve způsobu líčení skutečnosti byl „selektivně robustní a venkovsky přímý“. Jeho vlastní cesta vedla k hlubšímu pochopení národopisných svérázností, totiž ne jako chladně dokumentární zpodobnění folklóru, ale jako ryze autonomní soustava měřitelná jen svými vlastními možnostmi i výsledky tvorby. Zamazal svou charakteristikou Uprky prokazoval velmi jemný a hluboce analytický smysl pro vnitřní psychologii tvůrce i pro hlavní směry vývoje soudobého umění a jeho odraz v obecném vkusu lidí. Na závěr své recenze o Uprkovi ocenil i činnost Klubu výtvarných umělců Aleš, který jubilejní výstavu připravil.

V roce 1929 Zamazal **hodnotil grafické práce Joži Uprky**. Zamazal o nich řekl, že tvoří pouhý zlomek celé jeho rozsáhlé tvorby. Většinou to byly jen kresby přípravného charakteru, někdy i ojedinělé ukázkové technického cviku. Jeho výbušnému temperamentu podle Zamazala více vyhovovala „široká paleta a velký formát“.

Impresionistické pojetí, které se vyznačovalo větším důrazem na celkový dojem než na detail, se objevilo i na jeho grafických leptech. Výsledky těchto pokusů byly potom podobné více obrazu než kresbě. Uprkovy výtvořiny i zde působily velice svěže a barvitě. Přestože se jednalo o neobvyklou techniku u tohoto umělce, Zamazal se domníval, že i tyto lepty budou příznačným dokladem umělcova nazírání a zaujmou všechny sběratele. (Zamazal, 1929)

Na rozvoj moravského výtvarného života v době po vzniku samostatného československého státu **měl výrazný vliv Bohumil Markalous v brněnských Lidových novinách.**¹⁴² Ve svých článcích kritizoval různé deformace a nezralé výklady umění, uměleckých děl, malodušnost i omezenost společenských a kulturních poměrů na Moravě. Markalous **utvářel nový smysl a filozofii moravského umění**, hledal pro ně nové výrazové a látkové možnosti.

Ve svém článku *Hubařské výtvarnictví* kritizoval jistého pátera Aloise Kolíska z hodonínského Sdružení¹⁴³ který byl údajně mistrem „mluveného“ výtvarnictví, protože pšetoval tradici „nadouvání“ uměleckých děl tam, kde právě nejsou.

Markalous odmítal nadnesená vlastenecká gesta spolku moravských spisovatelů, který razil jakousi zásadu „pravého“ moravského umění. Podrobně popisoval „politicky odbojný“ poměr ve spolku Koliby, kde někteří její představitelé zastávali až extrémně levicové pozice, když abstraktně konstruují prototyp „zaručené“ moravské povahy, která nese příznaky „**velkomoravského slovanství**“, „lidí Východu“, kteří se cítí být socialisty (Markalous, 1921 D).

Svoje hypotetické vlastnosti staví nad vlastnosti demokratického vůdce, respektive prezidenta Masaryka. . . Do centra svého úsilí staví tento extrémní spolek rozhodující sílu: slovenský lid, který má hrát roli rozhodujícího elementu ve střední Evropě a samotné Slovensko má zde vytvořit novou říši. Výše uvedené příklady potom Markalous nazýval „skvělou“ ukázkou „hubařské“ výtvarné práce. (Markalous, 1921 A)

V souvislosti s členskou výstavou **Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně.** Markalous znovu popisoval a hodnotil situaci mezi mladými výtvarníky ze Sdružení, když napsal, že z nich nebudou žádní avantgardní bouřliváci, že nesmetou zastaralé výtvarné konvence tvorby starší generace. Znovu upozornil na to, že neoplývají ani řemeslnou poctivostí starší generace, jejich technicky dokonalé pokusy jsou příliš krotké, neboť se raději přiklání k tradičním osvědčeným vzorům, nemají odvahy zkoušet něco z vlastního popudu.

Podle Markalouse se tato charakteristika se vztahovala na všechny výtvarníky žijící na Moravě. Podle něho je to samozřejmě zapříčiněno také tím, že na Moravě dosud není kulturního střediska s vyšší úrovní, které by zdejší umělce nutilo k usilovnější a náročnější práci. Nepočtená a rozptýlená skupina moravských výtvarníků žila osaměle bez kontaktů se světem, v Brně, v Olomouci a v několika menších městech a vesnicích. Markalous ale uznával, že je to velmi obtížné v takové neutěšené situaci najít v sobě tolik síly a odvahy být nadprůměrným, nepodlehout marasmu drsné reality života. (Markalous, 1920)

¹⁴² Založil v nich pravidelnou rubriku **Kulturní kronika**, v níž jako výtvarný kritik recenzoval tehdejší výtvarné akce.

¹⁴³ **Páter Kolísek** napsal na podzim roku 1916 slovní doprovod k členské premií Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně s názvem *Šátky a šátky slovenské*. Publikace obsahovala soubor reprodukcí hlav Slovenek z Uprkových obrazů. Pozdější vývoj ukázal, že páter Kolísek byl muž nevalného charakteru s aspiracemi na křeslo ministra umění.

Výstavu Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně, která se konala v Ostravě, charakterizoval jako výstavu rozdílné umělecké úrovně. Místní velice obětaví pořadatelé si údajně sice dali s výstavou velkou práci a uspořádali ji vkusně, ale vyznění výstavy bylo poplatné minulosti. Hodonínští umělci na ní opět ukázali svoji neměnnou, ustrnulou tvář, která byla ještě stále v zajetí impresionismu, tedy směru, který se těšil na Moravě stále ještě oblibě. (Markalous, 1921 C)

Přes tuto skutečnost bylo bohužel na Moravě hodonínské Sdružení jediným opravdu pracujícím uměleckým spolkem, jenž pravidelně vystavuje po celé republice.¹⁴⁴ Starožitný duch Sdružení se bohužel nesnažila odstranit ani jedna mladá generace, která zůstala nedotčena současným evropským výtvarným vývojem.

Markalous v článku *Stojaté vody* se pokusil rozebrat podstatu anachronického přešlapování členů Sdružení. Jejich obrazy již prý nezobrazují předměty nebo lidské postavy, jejich životní filozofii, činnost, vnitřní duševní hnutí, ale naopak redukuje toto všechno na pouhou barevnou skvrnu, neutrální dekoraci, rafinovaně barevnou symboliku.

„Zdálo by se tudíž, že umělci hodonínští pracující poměrně snad v lepších vnějších podmínkách, jejichž pracím dostává se reprezentativního umístění, přízně, podpory a odbytu, musí tvořit díla zvláště dobrých uměleckých kvalit, že tyto lepší podmínky podporují chuť nejen k práci pořadatelské, spolkové, nýbrž i k zápasům hybnosti, ruchu, zkoušení sil, neúnavnému zápolení o primát a výtvarnický nadprůměr.“ (Markalous, 1920 C, s. 9) Kdo by však podle Markalouse přicházel s těmito myšlenkami na výstavu Sdružení, byl by zklamán.

Sdružení výtvarných umělců moravských si však přesto podle Markalouse vedlo ve svých veřejných podnicích vždy velmi obratně. Od vybudování vlastního uměleckého domu v Hodoníně pořádal tento spolek výstavu za výstavou, vydával měsíčník, prémie, pilně zpravoval o všech svých podnicích veřejný tisk, i když vzdáleno velkého města, dovedlo si vychovat si své obecenstvo v malém Hodoníně, přitáhnout k svému Domu umělců řadu umělců i ze vzdálených měst, hlavně na trati severní dráhy. Tento spolek měl oddané přátele ve Vídni, navazoval styky s německými umělci (Hagenbunden), polskými, jihoslovanskými a mezi našimi politiky a nikdy mu nescházelo vlivných přátel, příznivců a podporovatelů.

O moravské nejednotnosti i sporech vypovídá článek, v němž **Markalous** seznamuje své čtenáře s protestem výboru Sdružení proti zaměření výtvarné kritiky v Lidových novinách.¹⁴⁵

Výpad proti Lidovým novinám byl motivován předchozí kritikou bývalého člena Sdružení pana pátera Kolíska Bohumila Markalousem v jeho článku s názvem **Šátky a šátky slovenské**.

¹⁴⁴ Například brněnský **Klub výtvarných umělců Aleš** v letech 1919–1921 nebyl schopen uspořádat jedinou členskou výstavu.

¹⁴⁵ **Markalous v odpovědi na útok výboru Sdružení výtvarných umělců moravských proti Lidovým novinám i jeho osobě** odmítal takovou zásadu hodonínských, která jim velí: všichni za jednoho, jeden za všechny. Sdružení výtvarných umělců moravských prostřednictvím svého Uměleckého listu obvinilo kritika Markalouse z nepoctivosti. Markalous na výpad odpověděl takto: *„Jsou-li zřetelné známky přerodu, nového zdravého kursu ve Sdružení, pak bylo by třeba starati se též o úroveň Uměleckého listu, který po stránce obsahové i stylistické nejlépe přejíti shovívavým mlčením...., je-li Umělecký list opravdu mluvčím Sdružení, členstva a jeho zásad, či pouze orgánem osobní politiky pana Aloise Kalvody...Nic více nepotřebujeme na Moravě jako dobře zkonsolidovaného spolku umělců přísných zásad. Bude-li to brněnský Aleš nebo hodonínské Sdružení, je pro věc samu lhostejno. Proto je hlavní věcí, aby se na Moravě méně debatovalo, hádalo, psalo, protestovalo, na plano mluvilo a víc pracovalo.“* (MARKALOUS, B. Sdružení výtvarných umělců moravských. *Lidové noviny*, 28. 9. 1919, roč. 27, č. 269, s. 2).

Markalous se rovněž nemohl nezmínit o **stěžejní osobnosti Sdružení výtvarných umělců moravských Jožovi Uprkovi**, o němž tvrdil, že on byl jediný věrný svým životním postojům, dovedl impresionistický způsob malby až do krajnosti a tím již zcela vyčerpal toto téma.

Jinak tomu ovšem bylo v případě jeho uměleckých souběžníků a následovníků, kteří zdaleka neoplývali jeho odvahou a důsledností., a také stále plytce opakovali impresionistickou estetiku až do absurdních rozměrů.

V článku s názvem *Souborná výstava Joži Uprky v Hodoníně* Markalous charakterizoval Uprkovy malířské kořeny. Nakonec prý zůstal „věren svému koloristnímu naturalismu“. Markalous také usoudil, že výstava měla značné mezery, když zcela opomíjela Uprkovy grafické práce. Přesto byl obzvláště potěšen tím, že galerie Moravského zemského muzea v Brně ve sbírce vlastní významná i nejlepší malířova díla. (Markalous, 1921 C)

Když Markalous hodnotil Uprkův malířský projev, napsal: „*Kolorista přemohl impresionistického epika, který dovedl tak působivě líčit život slovenského lidu, zpracováváje náměty polní a domácí práce, činnosti, ruchu, smutku a radosti Slováků... Rád bych zvláště upozornil na obrazy, kde koloristní stránka není ještě rozbujena, kde je kresebná linie pevná a kompozice plná života... Uprka je velmi dobrý malíř zvířat, zvláště koní a nadto krajinářem velmi jemnocitným.* (Markalous, 1921 B, s. 9)

Ve své recenzi Markalous došel k závěru, že životní dílo Uprkovo již dozrálo, proto vyzval k jeho serióznímu kritickému zhodnocení, které by střízlivě oddělilo jeho skutečné hodnoty od četných oslavných projevů jeho přátel i plagiátorů.

Závěr

Celkově lze konstatovat, že zejména **dvacátá léta 20. století** byla pro výtvarné dění **na Moravě** obdobím velkých těžkostí, iluzí o „velkomoravanství“ i omylů, vycházejících z myšlenky, že folklór může být rozhodujícím znakem pro regionální výtvarnou kulturu či kvalitu uměleckého díla.

Příznačnou vlastností moravského prostředí byl jeho specifický důraz na národopisný materiál, **národnostně buditelský charakter**. Z tohoto důvodu si získalo ve své době takový ohlas **dílo malíře Joži Uprky**, který zastínil význam jiných i progresivnějších uměleckých snah.

Silné národnostní povědomí, které našlo svůj odraz v nadužívání folkloristických prvků v dílech většiny moravských výtvarníků, hlavně z **okruhu hodonínského Sdružení výtvarných umělců moravských (SVUM)**, se bohužel často stalo planou řemeslnou manýrou, která sice mohla dát zapomenout na těžkosti doby a života lidí postihnutých válečnými útrapami, hospodářskými potížemi, ale na druhé straně způsobila ustrnutí obsahu i formy v kontextu českého a evropského umění i moravského výtvarnictví jako celku.

Použitá literatura

Brněnské výstavy. *Lidové noviny*, 35, č. 337, 6. 6. 1927.

EDGAR, E.: Počátky Sdružení moravských výtvarných umělců. In *Vlastivědný sborník moravský*, 1957, č. 12. *Hodonín. Minulost a socialistická přítomnost města*. Brno 1979.

KALVODA, A.: Naša řeč. *Umělecký list*, 1909.

MARKALOUS, B.: Hubařské výtvarnictví. *Lidové noviny*, 28. 4. 1921 A, roč. 29, č. 210.

MARKALOUS, B.: Sdružení výtvarných umělců moravských. *Lidové noviny*, 28. 9. 1919, roč. 27, č. 269.

MARKALOUS, B.: Souborná výstava Joži Uprky v Hodoníně. *Lidové noviny*, 8. 6. 1921 B, roč. 29, č. 282.

MARKALOUS, B.: Stojaté vody. *Lidové noviny*, 8. 11. 1921 C, roč. 29, č. 558.

- MARKALOUS, B.: Šátky a šátky slovenské. *Lidové noviny*, 27. 7. 1919, roč. 27, č. 206.
- MARKALOUS, B.: XVI. výstava Sdružení v Hodoníně. *Lidové noviny*, 4. 6. a 4. 6. 1920, roč. 28, č. 273 a 274.
- MARKALOUS, B.: Výstava Koliby. *Lidové noviny*, 10. 6. 1921 D, roč. 29, č. 286.
- 500 let knihtisku v Brně 1486–1986, Brno, 1986.
- PRAŽÁK, F.: *Půl století. Paměti*. Praha: 1946.
- RYBÁŘ, R.: Moravský výtvarný život po vzniku československého státu. In RYBÁŘ, Radovan a kol., *Čtvrtstoletí polistopadového vývoje*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 155 s. Spisy Pedagogické fakulty č. 169. ISBN 978-80-210-7548-1.
- RYBÁŘ, R.: Moravský výtvarný život po vzniku ČSR. In *Živé hodnoty Masarykova Československa. Směrodatné hodnoty pro 21. století*. 2009. vyd. Brno: Občanský a odborný výbor ve spolupráci se statutárním městem Brnem a PdF MU, 2009. s. 123–126, 4 s. ISBN 978-80-254-4000-1.
- SVRČEK J. B.: *Moderní výtvarné umění na Moravě*. Brno: 1933.
- ZAMAZAL, J.: Brněnské výstavy. *Lidové noviny*. 21. 6. 1928 A, roč. 36, č. 313.
- ZAMAZAL, J.: XXX. členská výstava. S.V.U.M. *Lidové noviny*. 20. 8. 1926, roč. 34, č. 418.
- ZAMAZAL, J.: Joža Uprka. *Lidové noviny*. 7. 8. 1928 B, roč. 36, č. 397, s. 7.
- ZAMAZAL, J.: Lepty Joži Úprky. *Lidové noviny*. 11. 12. 1929, roč. 37, č. 622.
- ZAMAZAL, J.: Letošní členská výstava Sdružení výtvarných umělců moravských. *Lidové noviny*. 6. 7. 1928 C, roč. 36, č. 339.

Resumé

The study is an attempt to capture events around one of the most important cultural groups after the establishment of the independent Czechoslovak state in the early decades of the 20th century, namely the Association of Moravian Visual Artists (SVUM) with its base in Hodonín.

The active association with the idea of Moravianship of the creators emerged from the 1890s around the painter Joža Uprka, who called for the emancipation of Moravian artistic life as an alternative to European modernism. The “Association” gradually developed into an art institution using the traditions of Moravian Slovácko and forming an ideological platform of the late Moravian cultural revival.

The distinctive characteristic of the Moravian environment was then its specific emphasis on ethnographic material, the character of nationality. For this reason, the work of painter Joža Uprka, who overshadowed the importance of other artists as well as their more progressive artistic endeavours, gained much acclaim in its time.

The town of Hodonín at the beginning of the establishment of the independent Czechoslovak state benefited from its national geographical location. It is located at the point of contact between the Moravian and Slovak cultural fronts and of the cooperation of a larger member base of Moravian and Slovak visual artists with Eastern Proto-Slavonic orientation. Last but not least, Hodonín benefited from the fact that it was the birthplace of the first president of Czechoslovakia, Tomáš Garrigue Masaryk.

The study also highlights the importance of art criticism of the editorial staff of *Lidové noviny*, its newspaper articles and individual representatives, which played a significant cultural and political role in the politics and culture of the First Republic. The most important personality was Bohumil Markalous, with his critical articles relating to the artistic events in Southeast Moravia, when the main motive of the Czech art community after the establishment of Czechoslovakia concerned consolidation efforts.

In general, the study states that the 1920s in particular were a period of great clashes of opinion in the art events of Moravia, especially clashes with the idea of celebrating Slovácko Moravianism, according to which the folklore of Slovácko is a decisive sign for the regional art culture or the quality of the work of art.

Strong national awareness of the Slovácko region found its reflection in the overuse of folkloristic elements in the works of most Moravian artists, mainly from the Hodonín Association of Moravian Visual Artists (SVUM), where unfortunately it often became a false craftsmanship that may have let the people forget about the difficulties of the era and the lives afflicted by war hardships, economic difficulties, but on the other hand that caused the content and form of Moravian art as a whole to stagnate.

Gradually, however, it turned out that the alleged clashes of opinion concerning the visual orientation of artists in Moravia are not so much the result of the artistic practice itself, where the elements of traditional and modern art were normally and naturally connected, but are rather the result of the political ambitions of individual public life representatives in Moravia who followed their personal and power interests.

Malým Rímom kráčali múzy – poznávanie literárnych dejín Trnavy ako možnosť exkurzného vzdelávania

Muses Walked through Little Rome – Learning about the History of Literature of Trnava as an Opportunity for Excursion Education

MARIÁN KAMENČÍK

Abstract: Since the Middle Ages the town of Trnava has been shaped as an important social, economic, religious and cultural centre. The educational and artistic level of the town is also represented by many writers, poets and cultural workers who have created their works of literary art here.

The article focuses on six Trnava literary-cultural initiatives through which the city has made significant contributions to the history of national literature. At least in outline we will cover the literary works of authors, literary generations, formal or informal groups, from the Renaissance to the second half of the 20th century, which have to this day remained a solid part of the Slovak literary identity. Chronologically, these literary phenomena are concerned: Trnava during the Renaissance period, Trnava of the Baroque university erudition, Bernolák's generation, Osvald's group, Trnava of the Avant-Garde and the Trnavian group (Concretists). The knowledge of the literary history of the city will be put in the context of the existing system of monuments which mark the places where the literary life was organized, and we also plan to use them as educational excursion opportunities for students and visitors to Trnava.

Keywords: Trnava, literature, literary life, literary monuments, literary personalities

Aktualizácie literárneho odkazu Trnavy v súčasnosti a možnosti jeho prezentácie

Za ostatné roky sa v Trnave udomácnili, získali popularitu a vzbudili pozornosť verejnosti rôznotematické potulky ulicami mesta. Odborní lektori sprevádzajú návštevníkov ulicami mesta a prostredníctvom výkladu ich oboznamujú s históriou a zaujímavosťami konkrétnych objektov a miest. Týmto spôsobom sa ponúkajú viaceré možnosti, ako spoznávať viaceré kultúrno-historické vrstvy mesta. Jedna takáto sieť prepája aj pomyselné body, kde sa odohrávali všedné i dôležité okamihy trnavských literárnych dejín. Aj z tohto dôvodu 7. októbra 2018 zorganizovali dve hlohovské občianske združenia – Ex libris ad Personam Hlohovec a Zámok Hlohovec v spolupráci s Mestom Trnava *Literárne potulky Trnavou*. Členovia združení na konkrétnych miestach formou dramatizovaných historických scén v dobových kostýmoch a prostredníctvom recitácie textov autentizovali návštevníkom podobu miesta, ktoré sa stalo súčasťou umeleckej tematizácie v podobe literárneho textu, alebo sprítomnili životné osudy spisovateľov, viažucich svoju literárnu aktivitu s konkrétnou lokalitou. Propagácii literárnych dejín i samotného čítania v tejto podobe sa venuje autor tohto príspevku, ktorý podobné podujatie každoročne organizuje aj v meste Hlohovec. Ako vysokoškolský pedagóg prenáša tieto svoje aktivity v podobe neformálnych metód vzdelávania aj na akademickú pôdu medzi svojich študentov a kolegov, s ktorými pri realizácii literárnych potuliek Trnavou spolupracuje.

Preto Katedra slovenského jazyka a literatúry Univerzity sv. Cyrila a Metoda ponúka v rámci Týždňa vedy a techniky pre poslucháčov všetkých fakúlt poznávaciu prechádzku po stopách trnavských literátov. Tiež pre študentov prvého ročníka, nie však v rámci študijného programu, ale ako mimoškolskú aktivitu, organizuje katedra od roku 2011 podobným spôsobom literárne potulky mestom, ktoré spravidla končia upevňovaním získaných vedomostí o navštívených miestach, kde sa organizoval a odohrával literárny život, prostredníctvom literárnomúzejnej expozície v Múzeu knižnej kultúry, ktoré je súčasťou Západoslovenského múzea v Trnave. Cieľom takejto poznávacej prechádzky mestom nie je iba oboznamovanie študentov s bohatými kultúrnymi, umeleckými, no najmä literárnymi pamiatkami či tradíciami, ale aj vytvorenie pevnejšieho vzťahu s mestom, kde sídli ich alma mater.

Okrem príspevku katedry k literárnemu poznávaniu Trnavy sa o tento cieľ či už spontánne alebo organizovane pokúšali viaceré združenia i jednotlivci. Prehľadovo spomenieme vydateľskú aktivitu Klubu Spoločnosti Ladislava Novomeského v Trnave, ktorý v roku 2005 vydal účelovú publikáciu s názvom *Hodiny nášho času 2* a podtitulom *Literárne vychádzky v Trnavskom kraji*. Publikácia má ambíciu byť praktickým sprievodcom sledujúcim stopy spisovateľov v dvanástich obciach kraja, pričom upriamuje pozornosť predovšetkým na tie miesta ich pôsobenia, ktoré sú označené pamätnou tabuľou alebo pamätníkom (Bohunický – Ághová, 2005). Útla brožúra však iba sumarizuje to najdôležitejšie z množstva existujúceho materiálu.

Knihu so snahou o praktické využitie obsiahnutých poznatkov v teréne (hoci jej rozsah, formát i váha vôbec nenaznačujú, že by malo ísť o praktickú prenosnú príručku) napísal a už v troch vydaniach (z toho dve boli upravené a rozšírené) publikoval Jaroslav Rezník pod názvami *Po literárnych stopách na Slovensku* (1982), *Túry do literatúry* (2001) a *Túry do literatúry* (2012). Autor uvedenými knihami ustanovuje pohyb priestorom Slovenska pomocou literárnej mapy ako legitímnu literárnoznávaciu aktivitu a zároveň obohacuje čítanie konkrétnych umeleckých textov o dimenziu ich priestorového zakorenenia v konkrétnom kraji.

Rezník organizuje kapitoly svojich kníh ako výlety na miesta prebúdžajúce hodnoty literárneho odkazu. Geograficky sieťuje takýmto spôsobom celé územie Slovenska, pričom zodpovedne a angažovane rozpráva literárne dejiny veľkých kultúrnych centier i malých mestečiek a obcí, čo znamená, že na týchto literárnych trasách spoznáваме košatú literárnu históriu Slovenska. Samozrejme, rozsiahlejšie kapitoly venuje aj Trnave. Rezníkov príspevok k poznávaniu literárnych dejín Trnavy a Slovenska spomíname najmä z toho dôvodu, že nabáda k aktivite príjemcu textu nielen pri čítaní, ale aj k návšteve týchto miest.

V mnohom je Rezníkovo dielo lexikografické, informačne nasýtené a sumujúce bohatý materiál. Na druhej strane u neho absentuje aspekt dôslednejšieho vnútorného prepojenia literárnej „charizmy“ Trnavy na celok národnej literatúry a hlbšie vysvetlenie „meandrov“ jej vývinového procesu. Inak povedané, Rezník viac eviduje, ako pátra po dôvodoch, viac informuje, ako vysvetľuje.

Na podobných princípoch sú realizované aj ďalšie dve publikácie s odkazom na literárne dejiny Slovenska, a teda aj Trnavy. Prvou je takpovediac autoturistická príručka *Literárny sprievodca po Slovensku*, ktorý okrem informácií o pamätných miestach literatúry ponúka aj informačný servis v podobe možností ubytovania a stravovania (dnes už v mnohom neplatný). Druhá zo spomínaných publikácií nesie názov *Album literárnych pamiatok na Slovensku*, čo je miestopisný fotografický album literárnych pamätníkov, pamätných a pietnych miest spojených s literárnymi osobnosťami a udalosťami, doplnený o krátke komentáre. Opäť neprekračuje hranice faktografickej evidencie.

Hoci vo všetkých vyššie spomínaných knihách má Trnava svoje pevné miesto, až štúdia Evy Fordinálovej (2010, s. 471–501) sa snaží komplexnejšie odpovedať na problém kultúrneho prostredia Trnavy ako viacnásobného impulzotvorného a literárne oživotvornujúceho elementu pre úlohy, umelecké ciele a hodnoty národnej literatúry.

Základnú os jej výskumu literárnych dejín Trnavy tvorí táto premisa: „*Pripomeňme fakt doteraz neuvádzaný, ale zato fascinujúci, že Trnava bola ‚epicentrom‘ štyroch kultúrnych vln s celoslovenským dosahom: Slovenské učené tovarišstvo (tu aj s presahom za slovenské územie), Osvaldova družina (vedome nadväzujúca na národnoduchovnokultúrny odkaz Tovarišstva), Katolícka moderna a ‚trnavská skupina‘ (básnici konkrétisti, ktorým vlastne ‚otvárala cestu‘ Trnavou odchovaná trojica: Mihálik, Turčány a Válek*“ (Fordinálová, 2010, s. 471).

Do nastolenej štruktúry významných kultúrno-literárnych iniciatív Trnavy Evy Fordinálovej si dovoľíme vstúpiť a rozšíriť ju o dva body – o osobnosť Jána Sambuca prepojeného s kultúrou renesančnej latinskej „literárnej republiky“ a o kultúrne tradície učencov barokovej Trnavskej univerzity. Možno namietat, že Sambucus nepodniel žiadnu literárnu aktivitu priamo v Trnave, no jeho meno je v kontexte európskej renesančnej a humanistickej vzdelanosti tak výrazné, že ho nemožno obísť. O príspevku fenoménu Trnavskej univerzity do rozvoja slovenskej literatúry nemôže byť pochyb. Preto pre potreby tejto štúdie navrhujeme nasledujúcu štruktúru výrazných kultúrnych fáz v literárnom vývine Trnavy:

1. Ján Sambucus – občan renesančnej literárnej republiky
2. Baroková Trnava univerzitnej vzdelanosti
3. Bernolákovská generácia a Slovenské učené tovarišstvo
4. Osvaldova družina
5. Avantgardná Trnava – Katolícka moderna a nadrealizmus
6. Trnavská skupina (konkrétisti)

Na margo tejto klasifikácie treba dodať, že sa sústredí naozaj na najdôležitejšie prejavy tvorivých snáh trnavskej literárnej proveniencie. Veľa spisovateľov stojacich mimo tohto rámca sa nedostane do našej pozornosti, to však neznamená, že ich tvorba je v niektorých prípadoch menej závažná či podstatná. Uvedomujeme si, že náš návrh exkurzného vzdelávania nemôže byť absolútne vyčerpávajúci. Už aj z praktických dôvodov, keďže bohatá literárna „topológia“ nemôže byť voľbou konkrétnej trasy naplnená obmedzenou mestskou topografiou.

Z uvedených šiestich bodov bude vychádzať aj plán exkurzného vyučovania, a zároveň sa bude opierať o šesť konkrétnych miest bezprostredne sa viažucich na uvedené literárne iniciatívy. Logika postupnosti by velila navštíviť vybrané miesta rešpektujúc chronologický princíp, no priestorový rozptyl jednotlivých bodov by spôsobil zbytočne predlžovanie a občas i opakovanie ciest takto zvolenej trasy. Z tohto dôvodu budeme voliť také trasové spájanie jednotlivých bodov, ktoré bude pri pohybe priamo „v teréne“ najoperatívnejšie. Z pôvodnej vyššie uvedenej postupnosti nám potom pri prechádzke exkurzného vyučovania vzide takéto poradie:

1. Ján Sambucus – občan renesančnej literárnej republiky
2. Bernolákovská generácia a Slovenské učené tovarišstvo
3. Osvaldova družina
4. Avantgardná Trnava – Katolícka moderna a nadrealizmus
5. Trnavská skupina (konkrétisti)
6. Baroková Trnava univerzitnej vzdelanosti

V krátkosti si priblížime jednotlivé body a zaradíme každú z literárno-kultúrnych iniciatív jednak do kontextu mesta Trnavy a jednak do širšieho kontextu národnej literatúry. Každú zastávku je možné obohatiť okrem výkladu, zoznámenia účastníkov s konkrétnym miestom aj recitáciou úryvkov literárnych diel jednotlivých autorov, pretože mnohé z nich sa bezprostredne viažu na tieto miesta.

Ján Sambucus – občan renesančnej literárnej republiky

O Homéra sa prelo sedem miest a o Jána Sambuca štyri národy (slovenský, nemecký, maďarský, francúzsky), no on sa neochvejne podpisoval „Ioannes Sambucus, Pannonnius Tyrnaviensis“. Robil tak napriek tomu, že materinskou rečou humanistov bola latinčina a gréčtina a ich domovom „humanistická literárna republika“. Ján Sambucus sa teda vytrvalo a hrdo hlásil k Trnave. Bol jednou z najvýznamnejších osobností latinského humanizmu vôbec a patril medzi špičkových básnikov svojej doby.

Humanizmus na Slovensku sa vyvíjal v menej priaznivých podmienkach ako na iných miestach Európy – krátko na našom území fungovala iba Academia Istropolitana a do začiatku 17. storočia nejstvovala v Uhorsku žiadna univerzita. Práve preto Sambucus podporovaný otcom odchádza vo veľmi mladom veku na univerzitné štúdiá do popredných európskych miest.

Postupne od roku 1542 do roku 1553 študoval vo Viedni, Lipsku, Ingolštate, Štrasburgu, Paríži – tu získal titul magistra slobodných umení v roku 1552. O rok neskôr odišiel do Talianska ako vychovávateľ Juraja Bónu, synovca ostrihomskeho arcibiskupa Mikuláša Oláha. Na jednotlivých miestach bol žiakom významných dobových učencov. Pohybovať sa v takomto prostredí naznačovalo, že bystrému a vzdelanému mužovi je prisudzovaná sľubná kariéra. Tak sa aj stalo a zakrátko už pôsobil na cisárskom dvore vo Viedni. Po smrti otca sa stal jediným dedičom. Oženil sa s Trnavčankou Kristínou Egererovou, predal rodný dom a presťahoval sa do Viedne. Od roku 1565 pôsobil ako cisársky historiograf a radca, bol profesorom Viedenskej univerzity a vykonával aj lekársku prax. Posledné roky života Jána Sambuca strpčovali nielen finančné problémy, ale aj neustále intrigy dvora. Po roku 1578 slabne jeho editorská a spisovateľská činnosť. Zomiera v roku 1584 v biede a izolácii.

Sambucus bol mimoriadne plodný na literárnom poli. Zoznam jeho diel predstavuje 34 položiek. Za jeho hlavné práce sa pokladajú zbierka rečí a básní *Démégoriai* (Bazilej, 1552), básnické zbierky *Poemata* (Padova, 1555) a *Emblemata* (Antverpy, 1564). Emblém je náročný žáner, ktorý pozostáva z motto, obrázku a básnického textu. Podáva akúsi náuku o živote jednotlivca v spoločnosti formou umeleckých obrazov (trópov), ktorú nazýva učenosťou v mravoch. Prostredníctvom týchto básní interpretuje svoje názory na všeludské témy, ale i komentuje vlastné umelecké nadanie a rozsiahlu znalosť filozofie, antickej mytológie, lekárstva a mnohých iných oblastí vedy. Jeho emblém *Zbrane mojej otčiny Trnavy* sprevádza jedno z najstarších zobrazení mestských hradieb, na ktorom je viditeľný aj erb mesta Trnava.

Sambucus vybudoval jednu z najvýznamnejších knižníc vtedajšieho vzdelaného sveta. Dnes jeho zbierka kníh tvorí súčasť fondov Rakúskej národnej knižnice vo Viedni. Obsahovala 600 rukopisov a 3000 diel vyhotovených tlačou. Okrem toho zbieral antické umenie a mince (Vantuch, 1975).

Osobnosť Jána Sambuca si pripomenieme pri pamätnej tabuli, ktorá je umiestnená na budove radnice, a teda v blízkosti domu, ktorý už síce nestojí, ale autor v ňom býval.

Bernolákovská generácia a Slovenské učené tovarišstvo

Od polovice 17. storočia, keď v Trnave sídlila univerzita, sa upevnilo centrálné postavenie mesta v oblasti slovenskej kultúry. Na tento „zlatý vek“ nadviazala nastupujúca generácia vzdelancov, ktorých možno označiť ako bernolákovcov. Bola to ustanovujúca generácia národného obrodnenia, s ktorou prišla snaha zoficiálniť kultúrnu podobu národného jazyka. Anton Bernolák realizoval tento zásadný kodifikačný čin dielom *Jazykovedno-kritická rozprava o slovenských písmenách* (1787), ktoré neskôr doplnili spisy *Slovenská gramatika* (1790), *Etymológia slovenských slov* (1791) a *Slovár...* (1825/27). Na obrodnom procese sa podieľal významne aj Bernolákov blízky spolupracovník, kňaz, spisovateľ, šíriteľ osvety Juraj Fándly. Medzi nimi a Jozefom Ignácom Bajzom prebiehali ostré polemiky, kde sa riešili ideovo-umelecké i jazykové problémy.

Do činnosti bernolákovského hnutia patrí aj pôsobenie Slovenského učeného tovarišstva, ktoré vzniklo v Trnave roku 1792, sústredilo sa na rozvoj národnej kultúry, vydávalo ľudové, osvetové a náukové práce u trnavského kníhtlačiara Václava Jelínka. Na tomto mieste treba spomenúť, že súčasťou tohto hnutia bol aj Ján Hollý, jeden z najvýznamnejších reprezentantov literárneho klasicizmu na Slovensku a básnik, ktorého diela naplno ukázali jazykové i umelecké možnosti bernolákovčiny. Po Jánovi Hollom, ktorý v Trnave študoval, je pomenovaná ulica a jeho meno nesie aj gymnázium, kde má umiestnenú pamätnú tabuľu.

Odkaz na bernolákovskú generáciu, ktorá z Trnavy zasiahla celé územie Slovenska, ba i celý slovenský svet si možno pripomenúť pri soche A. Bernoláka od Jána Koniarka v susedstve Bernolákovkej brány.

Osvaldova družina

Po úradnom zastavení činnosti Matice slovenskej v Martine v roku 1875, prebrala Trnava úlohu kultúrneho a vydavateľského centra Slovenska najmä zásluhou Spolku sv. Vojtecha (vznikol v Trnave roku 1870). Tieto skutočnosti prispeli k tomu, že „aj zásluhou národnej duchovnej kultúry šírenej Spolkom sv. Vojtecha sa v Trnave koncom 19. storočia dvíha ďalšia výrazná vlna s celoslovenským dosahom, známa ako Osvaldova družina“ (Fordinálová, 2010, s. 489). Jej členovia sa hlási k tradíciám bernolákovcov a Slovenského učeného tovarišstva. Na sté výročie jeho vzniku vydali osvaldovci almanach *Tovarišstvo* (1893), ktorého hlavnou úlohou bolo zverejňovanie poznatkov o členoch tovarišstva a sprístupňovanie literárnych pamiatok a dokumentov. Z družiny boli najznámejší jej vedúca osobnosť František Richard Osvald a spisovateľ a literárny kritik Tichomír Milkín. Družina vydávala časopis *Kazateľňa* s prílohou *Literárne listy* (1891–1908), ktoré významne prispeli k rozvoju literárnej tvorby a kritiky v období realizmu.

Aktivity družiny si sprítomníme prostredníctvom návštevy Spolku sv. Vojtecha, do ktorého sa dá vstúpiť ako z Divadelnej, tak z Radlinského ulice.

Avantgardná Trnava – Katolícka moderna a nadrealizmus

Viacerí členovia umeleckej a vedeckej avantgardy sú spojení práve s mestom Trnava. V tomto zmysle môžeme hovoriť o predstaviteľoch Katolíckej moderny a nadrealizmu. Niektorí z reprezentantov Katolíckej moderny prešli trnavským františkánskym kláštorom, no najmä vydavateľstvo Urbánek a spol. a vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha zastrešovali knižnú (hlavne básnickú) produkciu týchto autorov. V Trnave vyšli zásadné práce formujúcej sa Katolíckej moderny ako napríklad *Antológia mladej slovenskej poézie* (1933),

desiatky zbierok poézie básnikov, napr. Pavol Gašparovič Hlbina, Rudolf Dilong, Janko Silan, Svetoslav Veigl, Gorazd Zvonický a iní. V Trnave vychádzali aj časopisy orientované na modernú katolícku spisbu pod názvami *Postup* a *Prameň* (Hamada, 2008, s. 641–651).

Ďalšími predstaviteľmi trnavskej avantgardy boli členovia nadrealistickej skupiny (Rudolf Fabry) či Spolku pre vedeckú syntézu (Klement Šimončič, Mikuláš Bakoš). V Trnave žil napríklad aj Jerry Honza a pôsobil tu Rudolf Dilong – síce františkán, ale výrazný podporovateľ nadrealizmu. Až na Dilonga sú všetci menovaní nadrealisti odchovanci Trnavského gymnázia J. Hollého, kde už ako stredoškólači pod vedením profesora Jaroslava Pacáka mali svoje špecifické literárne a umelecké záujmy a vytvorili životaschopnú bunku avantgardnej literatúry. V roku 1932 Mikuláš Bakoš, vtedy končiaci stredoškólske štúdium, pripravil zborník prác s názvom *Črepiny na slnku*, ktorý bol venovaný profesorovi Františkovi Špačkovi a uviedli sa v ňom napr. Bakoš, Šimončič, Topoš, Ušák a iní.

11. januára 1936 sa organizoval v Mestskom divadle jeden z prvých básnických recitačných večerov venovaný nadrealistickej poézii R. Fabryho pri príležitosti Zjazdu študentských spolkov v Trnave.

V Trnave vo vydavateľstve Urbánek a spol. vychádzali pod edičným označením Aligátor niektoré zásadné nadrealistické zbierky, ako napr.: R. Fabry: *Vodné hodiny, hodiny piesočné* (1938), V. Reisel: *Vidím všetky dni a noci* (1939). V „sezóne“ 1939/40 inicioval v Trnave R. Dilong vydávanie avantgardného časopisu s názvom *Nové slovo*, no pre úradný zákaz vychádzal iba rok (Bakoš, 1969, s. 243–257).

Aktivity trnavskej avantgardy si možno pripomenúť pri františkánskom kláštore alebo pred historickou budovou Gymnázia Jána Hollého.

Trnavská skupina (konkrétisti)

V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa začala formovať mladá generácia autorov, ktorá odmietala zideologizovanú poetiku socialistického realizmu. Do popredia namiesto toho posúvali zmyslovú konkrétnosť, ktorú považovali na rozdiel od ideológie za záruku pravdivosti a autenticity. Popri tom hlásali aj slobodu fantázie, výrazových prostriedkov či experimentu. Básnickú tvorbu štyroch individualít, ku ktorým sa neskôr hlásili aj ďalší, charakterizovala okrem zmyslovej konkrétnosti aj sugestívna metaforika a bohatá obraznosť, maximálne využívajúca možnosti jazyka.

V roku 1956 začína vychádzať časopis nastupujúcej mladej generácie s názvom *Mladá tvorba*, ktorej redaktorom sa stal aj Miroslav Válek – akýsi mentor začínajúcich mladíkov. Do časopisu prispievali aj autori Trnavskej skupiny – Ján Ondruš (1932), Jozef Mihalkovič (1935), Ján Stacho (1936) a Ľubomír Feldek (1936). Mesto Trnava sa priamo viaže na život troch: Ondruš, Stacho, Mihalkovič a neskôr v roku 1961 sa pridal aj Ján Šimonovič (Siladice). Bol to práve Miroslav Válek, ktorý už ako redaktor *Mladej tvorby* navrhol štyrom mladíkom vytvoriť literárnu skupinu. Časopis im dal možnosť prezentovať svoju tvorbu v kompletnom aprílovom čísle roku 1958. Autori túto ponuku využili a tu sa prvýkrát rodí názov Trnavská skupina, pretože Ondruš, Stacho a Mihalkovič, podobne ako ich generačné starší spolubásnik M. Válek boli z Trnavy. Toto číslo malo obsahovať tri programové manifesty Trnavskej skupiny: *Bude reč o poézii*, *Bude reč o detskej literatúre*, *Bude reč o preklade*, no po zásahu cenzúry z pôvodného zámeru zostalo v časopise iba torzo.

Trnavská skupina výrazne ovplyvnila aj vývin detskej literatúry a od ich literárnych počínov registruje literárna kritika kvalitatívny skok v tejto spisbe, ktorý poznáme pod označením literatúra detského aspektu (Feldek, 2007).

Pamiatku na Trnavskú skupinu si možno pripomenúť na Pekárskej ulici, kde žil a tvoril Ján Ondruš, zrejme najvýraznejšia osobnosť skupiny, ktorý tu má umiestnenú pamätnú tabuľu. Za kvalitu jeho tvorby dostatočne hovorí fakt, že bol v rokoch 1994, 1999 a 2000 nominovaný na Nobelovu cenu za literatúru.

Baroková Trnava univerzitnej vzdelanosti

Trnavská univerzita nesporne zohrala mimoriadne dôležitú úlohu v procese formovania slovenskej vedy, kultúry i národného vedomia, a to do takej miery, že niektorí literárni vedci ako napríklad Viliam Turčány, formulovali hypotézu, že v básnickej skladbe Štefana Ferdinanda Seleckého *Obraz panej krásnej perem malovaný, ktorá má v Trnave svoje prebývaní* ide v podstate o barokovú alegóriu univerzity. Na tomto mieste sa zámerne vzdáme dlhého menoslovu významných literátov a pedagógov Trnavskej univerzity, z ktorých rezonujú v literárnych kruhoch najsilnejšie azda mená Martin Sentiváni a Samuel Timon, a sústredíme sa skôr na to, ako bola vnímaná univerzita očami básnika.

O autorovi spomínanej oslavnej básne vieme toho málo. Nie je zjavné, kde sa narodil, ani kde zomrel. Pravdepodobne to bolo v okolí Trnavy roku 1675. Podľa básne, ktorá vznikla v roku 1701, možno však predpokladať, že okolo roku 1700 študoval na Trnavskej univerzite. 354veršová báseň nebola dlho známa, pretože ju až v roku 1958 objavil literárny historik Ján Mišianik. Selecký ju vytvoril na počesť pani Kataríny Korbortranoyovej, štedrej podporovateľky mladých básnikov, no v druhom významovom pláne môžeme uvažovať aj o alegórii na samotnú univerzitu. Prečo je možné, že za ženou sa skrýva univerzita? Škola si získala ako centrum vzdelanosti svoj kredit ďaleko za hranicami mesta. Autor využíva množstvo hyperbol a tróпов, z veršov cítiť nadšený tón, ktorý vytvára dojem, že panegyrika adresovaná pani Kataríne je vybudená celkovým inšpirujúcim espiritom mesta (Turčány, 1969, s. 8–10).

Trnavskú barokovú univerzitnú vzdelanosť si môžeme pripomenúť úryvkami z predmetnej básne na Univerzitnom námestí pred Katedrálou sv. Jána Krstiteľa – tzv. univerzitným kostolom.

Múzeum knižnej kultúry

Exkurziu po literárnych pamiatkach Trnavy by bolo vhodné ukončiť v Múzeu knižnej kultúry, bývalom Oláhovom seminári, kde je inštalovaná literárnomuzejná expozícia zameraná na dejiny literatúry a knižnej kultúry Trnavy s presahom ich významu do širokého kontextu národnej literatúry. Jednotlivé miestnosti expozície nás v chronologickej postupnosti (od humanizmu a renesancie až po modernú slovenskú literatúru druhej polovice 20. storočia) oboznamujú s postupným literárnoslohovým vývinom národnej literatúry a jej trnavskými konkretizáciami v podobe portrétov jednotlivých autorov, učencov, kultúrnych a osvetových pracovníkov; z expozície sa ďalej dozvedáme informácie o literárno-kultúrnych spolkoch, združeniach, formálnych i neformálnych tvorivých iniciatívach, a to súbežne s vývinom knižnej kultúry a kníhtlače, ktorá má v Trnave zapustené hlboké korene. Pozorná prehliadka expozície upevní nadobudnuté vedomosti účastníkov exkurzie a na menšej a prehľadne spracovanej ploche vytvorí plastický obraz o zástoji Trnavy v literárnych dejinách Slovenska.

Použitá literatúra

- BAKOŠ, Mikuláš (1969): Chronologický prehľad – Kronika A 38. In: BAKOŠ, Mikuláš (ed.): *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 243–257.
- BOHUNICKÝ, Peter – ÁGHOVÁ, Janka (2005): *Hodiny nášho času 2. Literárne vychádzky v Trnavskom kraji*. Trnava: Klub Spoločnosti Ladislava Novomeského Trnava, 24 s.
- FELDEK, Ľubomír (2007): Prekliata Trnavská skupina. Bratislava: Columbus, 224 s.
- FORDINÁLOVÁ, Eva (2010): Literárne dejiny Trnavy. In: ŠIMONČIČ, Jozef (ed.): *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Mesto Trnava, s. 471–501.
- GAŠPARÍK, Mikuláš (1988): Účasť Trnavy na rozvoji národnej literatúry. In: ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, s. 327–340.
- HAMADA, Milan (2008): Kalendárium katolickej moderny. In: HAMADA, Milan (ed.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 641–651.
- KOTVAN, Imrich (1938): *Literárna Trnava v prítomnosti (1918–1938)*. In: Trnava 1238–1938. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 323–334.
- REZNÍK, Jaroslav (1982): *Po literárnych stopách na Slovensku*. Bratislava: Mladé letá, 368 s.
- REZNÍK, Jaroslav (2001): *Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska*. Bratislava: Slovart, 480 s.
- REZNÍK, Jaroslav (2012): *Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska*. Bratislava: Slovart, 624 s.
- TURČÁNY, Viliam (1969): Obraz pani krásnej perem malovaný. In: *Romboid*, 4/6, s. 8–10.
- UHRIN, Pavol (1983): *Album literárnych pamiatok na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1983, 400 s.
- UHRIN, Pavol (1966): *Literárny sprievodca po Slovensku*. Bratislava: Šport, 213 s.
- VANTUCH, Anton (1975): *Ján Sambucus*. Bratislava: Veda, 255 s.

Resumé

Since the Middle Ages the town of Trnava has been shaped as an important social, economic, religious and cultural centre. The educational and artistic level of the town is also represented by many writers, poets and cultural workers who have created their works of literary art here. The article focuses on six Trnava literary-cultural initiatives through which the city has made significant contributions to the history of national literature. At least in outline we will cover the literary works of authors, literary generations, formal or informal groups, from the Renaissance to the second half of the 20th century, which have to this day remained a solid part of the Slovak literary identity. Chronologically, these literary phenomena are concerned: Trnava during the Renaissance period, Trnava of the Baroque university erudition, Bernolák's generation, Oswald's group, Trnava of the Avant-Garde and the Trnavian group (Concretists). The knowledge of the literary history of the city will be put in the context of the existing system of monuments which mark the places where the literary life was organized, and we also plan to use them as educational excursion opportunities for students and visitors to Trnava. The free royal town of the Renaissance period is represented primarily by the humanist, educator, polyhistorist, writer, collector and physician, Ján Sambucus. He was one of the most important personalities of Latin humanism and was one of the top poets of his time. In his collection called *Emblemata* (1564) he published an emblem with Trnava motifs of the "Weapons of My Fatherland Trnava". The Baroque culture in the town is represented mainly by university education, which began to flourish with the establishment of the university in 1635. Let us mention the names of two important educators and scholars: Martin Sentiváni and Samuel Timon. In memory of Trnava University, Štefan Ferdinand Selecký wrote an allegorical celebration poem "Obraz panej krásnej perem malovaný, ktorá má v Trnave svoje prebývaní" (The Painting of a Beautiful Lady Painted with a Pen, who Lives in Trnava). During the national revival, Bernolák's generation represented Trnava in the cultural-literary field. It was a constitutive generation of the national revival, with which an effort was made to formalize the cultural form of the national language, which was accomplished by Anton Bernolák and, in particular, by Ján Hollý in the context of literary practice. The legacy of Bernolák's generation was followed a century later by another Trnava literary-cultural initiative, which can be described as Oswald's retinue. Its members profess the traditions of Bernolák's generation and the Slovak Educated Brotherhood. For the 100th anniversary of its founding, the Oswaldists published the almanac *Tovarišstvo* (Brotherhood) (1893), whose main task was to publish knowledge about the members of the brotherhood and to make available literary works and documents. In the interwar period, the avant-garde – notably surrealist tendencies and also Catholic modernism – experienced a significant literary boom in Trnava. The Trnava Grammar School was a hatchery of modern-oriented poets. Also local publishing houses participated in the realization of rich avant-garde book production. In the 1950s the so-called Trnava group, also known as the Concretists or Sensualists, was formed in Trnava. This poetic group is characterized by freedom of imagination, suggestive metaphors, rich imagery and sensuality.

Amatérski zberatelia ľudového umenia a starožitností. Osobná aktivita jednotlivcov a jej význam v začiatkoch muzeálnej činnosti

Amateur Collectors of Folk Art and Antiques.
Personal Activity of Individuals and Its Importance
in the Beginnings of Museum Activity

MARTINA BOCÁNOVÁ

Abstract: The study deals with the development of museology by not only pointing to the socio-political situation of the time, but also by emphasizing the important personalities of the region. In Trnava, the collection activity was developed in two directions – the organized form and enthusiasts, for whom the collection of historical artefacts was a personal challenge. The Franz R Oswald Museum Company was founded in Trnava and its ambition was to associate people interested in history. Its main objectives were the management, preservation and presentation of historical, ethnographic and archaeological collections, which were handed over by the Saint Adalbert Association. Besides the organized way of work and enrichment of museum funds, we also know amateur collectors and artists interested in historical artefacts. The outstanding personality of the region was Štefan Cyril Parrák, who devoted his life to collecting folk art. Thanks to his enthusiasm, he gathered large quantities of historical objects of considerable historical, archaeological and cultural value. His huge personal collection has become one of the basic building blocks of the Western Slovakia museum in Trnava and has helped this museum to move from the position of a regional museum to that of a national museum, among other important institutions of this type in Slovakia. Despite the disintegration of his family and many existential problems, Štefan Cyril Parrák concentrated on the collection and preservation of historical objects during the Second World War. His activity was paralyzed due to the political events in 1948, when his house was nationalized. In 1954, this magnificent collection was moved to the Western Slovakia museum in Trnava and became the property of the state. The study presents not only the beginnings of the conception of an important collection fund in Trnava but also the life story of a man in the background of the socio-political events of the time.

Key words: museum, museology, folk art, collecting, city

Múzejníctvo a muzeológia sa na Slovensku v porovnaní s ostatnými krajinami Európy rozvíjali s oneskorením. Reálne sa spája rozvoj múzejníctva a odborného tvorenia zbierok s obdobím rozvoja spolkového života, v našej geografickej oblasti s časovým vymedzením prelomu 19. a 20. storočia. Prirodzene, už v predchádzajúcich historických etapách evidujeme záujem o artefakty minulosti a ich uchovávanie a zbieranie, ale v staršom období išlo skôr o kultivovanú zábavu vyšších vrstiev ako o odbornú snahu s cieľom prezentovať pamiatky aj širokej verejnosti (KODAJOVÁ, 2013, s. 7). Zberateľské aktivity sa s väčším, či menším úspechom rozvíjali aj v mnohých mestách (KIANIČKA, 2013). *Na území Slovenska boli najpočetnejšie regionálne múzeá, ktoré dokumentovali históriu a v prevažnej miere zašlú slávu slobodných kráľovských miest, z ktorých mnohé s nástupom modernizácie oproti predchádzajúcemu obdobiu upadali. Viacero múzeí vzniklo v regionálnych územnosprávnych centrách – stoliciach a dokumentovali históriu a prírodu celého regiónu. Iniciátormi zakladania múzeí bola predovšetkým lokálna inteligencia, ktorá sa usilovala dokumentovať ich významné postavenie v minulosti* (KAČÍREK, 2017, s. 43).

V Trnave sa rozvíjala zbierkotvorná činnosť dvomi smermi – organizovanou formou a prostredníctvom nadšencov, pre ktorých bolo zbieranie historických artefaktov osobnou výzvou. V meste Trnava bola založená *Muzeálna spoločnosť Františka R. Osvalda v Trnave*, ktorej ambíciou bolo združovať záujemcov o históriu.¹⁴⁶ Jej hlavným cieľom bolo spracovanie, uchovávanie a prezentácia historických, národopisných archeologických a prírodovedných zbierok, ktoré jej boli odovzdané Spolkom sv. Vojtecha. Na správu zbierok si volili odborného pracovníka, kustóda, ktorý bol zodpovedný za ich stav a prezentáciu. Zbierkový fond obohacovali rôznym spôsobom – kúpou, darom, deponovaním aj vlastným zberom, mali dokonca ambíciu vykonávať archeologické vykopávky (po dohode so Štátnym archeologickým ústavom pre Slovensko) (BOCÁNOVÁ, 2007, s. 82). Napriek podpore významnými osobnosťami mesta nezaznamenávame razantný prienik spoločnosti do kultúrneho, osvetového, či vedeckého priestoru.

Okrem organizovaného spôsobu práce a inštitucionálneho obohacovania muzeálnych fondov poznáme aj amatérskych zberateľov a záujemcov o historické artefakty.¹⁴⁷ Výni- močnou osobnosťou trnavského regiónu bol Štefan Cyril Parrák, ktorý venoval zbieraniu ľudového umenia celý život. Jeho obrovská osobná zbierka sa stala jedným zo základných stavebných kameňov fondu Západoslovenského múzea v Trnave.

Štefan Cyril Parrák bol vyučený cukrár a pekár, v Trnave mal známu cukráreň na Masarykovej ulici. V presklených vitrínach prevádzky vystavoval rôzne historické pred- mety, predovšetkým keramiku. V roku 1935 dokonca vybudoval súkromné múzeum, ktoré navštevovali obyvatelia mesta. Múzeum postupne prerástlo jeho domom a vystavoval predmety v štrnástich miestnostiach. Svojmu koníčku Štefan Cyril Parrák postupne venoval stále viac času, chodil po okolitých dedinách kde skupoval rôzne historické predmety.

Zhromažďoval úžitkové i dekoratívne exponáty z dreva, odevnej a textilnej tvorby, maľby na skle, predmety umeleckoremeselného charakteru, napr. sklo, hodiny, cínový riad, židovské rituálne predmety, litografie, rytiny, drobné tlače, rôzne typy svietidiel, ale aj žehličky, mlynčeky a pod. Postupne sa zberateľstvo stalo jeho prioritou. Táto aktivita však narušila jeho rodinné vzťahy, rodina sa mu rozpadla a jeho živnosť taktiež utrpela.

Parrákov záujem, podľa jeho slov,¹⁴⁸ začal už v jeho detstve, kedy bol fascinovaný pre- dovšetkým ľudovou keramikou.

*Pamätám si ako malý chlapec chodili hrnčiari na vozoch s koňmi po maličkých skrom- ných dedinkách v letné časy a vyložili si malé hrnčiarske nádoby. Taniere, misky, kastrole, džbánky a kastrol s tromi nohami, lebo v tých časoch nebol šporák len otvorené ohnisko a pri otvorenom komíne sa na kastroľku varilo. Prekrásna vyvinutá hrnčina to bola, lebo tam bola do práce duša daná, lebo v tých časoch bolo dosť času a tam bola láska a čas.*¹⁴⁹

¹⁴⁶ Významnú úlohu pri štruktúrovaní múzejných inštitúcií zohrala aj Matica slovenská. Jej členovia boli presvedčení, že muzeálne zbierky potrebujú profesionálneho opatrovateľa a zveľaďovateľa, nemôžu stáť na neodbornej dobrovoľníckej práci. (KODAJOVÁ, 2013, s. 11).

¹⁴⁷ K problematike podporovateľov zberateľských snáh i samotných amatérskych zberateľov v dobových kontextoch viac v štúdiu Daniely Kodajovej (KODAJOVÁ, 2013, s. 14–15).

¹⁴⁸ Text je spracovaný na základe osobných svedectiev Štefana Cyrila Parráka, ktoré sú uložené v Štátnom archíve v Trnave. Informácie, ktoré som výskumom získala nie sú kompletne, pretože Štátny archív v Trnave mi nateraz zamedzil štúdium materiálov na základe rozhodnutia pani riaditeľky podľa §13 odsek zákona č. 395/2002 Z. z. – Zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ktorý archívu umož- ňuje obmedziť prístup k archívnym dokumentom. List zo dňa 10. 10. 2018.

¹⁴⁹ Zo spomienok Štefana Cyrila Parráka s. 2. Štátny archív v Trnave. Výpovede Štefana Cyrila Parráka uvádzame v texte ďalej kurzívou. Keďže fond ešte nie je spracovaný nie je možné uvádzať signatúry archív- nych materiálov.

Štefan Cyril Parrák sa ako dieťa dostal do kontaktu s ľudovým umením počas pobytu rodiny v dedine Majcichov, ktorá sa nachádza približne 10 km od Trnavy, kde jeho otec prevádzkoval hostinec. Tu navštevoval domovy svojich priateľov, v ktorých mohol obdivovať predmety materiálnej kultúry.¹⁵⁰

*Bývali sme v dedinke 6 rokov v Majcichove. V tej dedinke boli malé skromné domčeky, bohu milé a skryté pod slamou. A keď prišiel kamarát pre mňa, lebo boli práve hody a jak som ja k nemu prišiel a vstúpil do kuchyne tu vidím krásne modré tanierky, misky a džbánky. Moc krásnych a rôznych farieb, ktoré ma tak okúzlili, že som až neprišiel k slovu.*¹⁵¹

Po smrti matky v 27. novembra 1899 sa otec rodiny rozhodol poslať svojho syna do služby, keďže početnú rodinu s dvanástimi deťmi nebol schopný užiť. Štefan Cyril Parrák odišiel so skromnými finančnými prostriedkami do Bratislavy, kde sa mal vyučiť remeslu. Na takmer štyri roky sa stal učňom u pekára Františka Kastlera na Drevnej ulici v Bratislave.

*Ako učeň chodieval som peši s krošnou a košom, lebo v tých časoch bicykle boli drahé a učni chodievali peši. Chodil som po súkromných domoch a roznášal som čerstvé pečivo. A tu stále myšlienka ma prenasledovala: Kde by som opäť videl slovenskú keramiku.*¹⁵²

Po štyroch rokoch, kedy musel odísť z Kastlerovej pekárne, sa rozhodol, že odíde na vandrovku do sveta, aby získal skúsenosti a potrebné záznamy v tovaryšskej knižke. Keďže rozumel česky a vedel plynulo nemecky a maďarsky nemal problém sa zamestnať. Dlhodobejšie uplatnenie našiel v pekárskych dielňach v Rakúsku.¹⁵³

Na Slovensko sa vrátil v roku 1910. V tomto roku poprosil svojho otca o finančnú pomoc, aby sa mohol osamostatniť a založiť si vlastnú živnosť. Otec mu vyhovel a 1. mája 1910 otvoril Štefan Cyril Parrák pekáreň v Trnave, ktorá sa nezabudnuteľným spôsobom zapísala do dejín tohto mesta. Na začiatku prvej svetovej vojny musel Parrák narukovať vojsku, do Trnavy sa vrátil až v roku 1920 a začal s podnikaním. Úspešný začiatok v obchode prepojil so svojou záľubou. Dňa 4. júna 1922 sa oženil. V tomto roku sa už intenzívne venoval zberateľstvu. Dlh voči svojmu otcovi splatil a začal čoraz viac finančných prostriedkov investovať do svojej záľuby. Zbierka sa rozrástla natoľko, že sa rozhodol v roku 1925 pre prístavbu k domu. V ťažkých rokoch 1928 a 1929 ho postihli finančné problémy, ktoré ho sprevádzali takmer do konca života a taktiež sa mu rozpadla rodina.

*Výstava bola stále na verejnosti, 10 miestností, lebo bola s cukrárňou, cez cukrársky a pekársky obchod sa chodievalo do múzea, aj v nedeľu to bolo otvorené, lebo chodievalo sa cez cukráreň, kde bola podávaná čaj a káva. A takto bolo už od roku 1935, keď bola výstava permanentne otvorená. Tak, že stále chodili návštevy aj z iných cudzích krajov. A tak som zbierku stále zveľaďoval, každý rok viac a viac a vo štvrtok a nedeľu chodieval som zväčša po dedinkách, lebo štvrtok bol môj deň a v nedeľu som preto chodil, lebo v robotný deň nemali ľudia toľko času ako v nedeľu a vždy som skôr niečo i nadobudol ako v robotný deň.*¹⁵⁴

¹⁵⁰ Rodina sa po šiestich rokoch presťahovala naspäť do Trnavy, keďže prevádzka v Majcichove neprosperovala.

¹⁵¹ Z osobných spomienok Štefana Cyrila Parráka s.2. Štátny archív v Trnave.

¹⁵² Z osobných spomienok Štefana Cyrila Parráka s. 4. Štátny archív v Trnave.

¹⁵³ Napríklad u pekárskeho majstra Antona Bora, kde pobudol 16 mesiacov, v kláštore Bischofs – Hoffen bei Salzburg zasa 9 mesiacov. Počas pobytu v Rakúsku prešiel viacerými dedinkami a mal možnosť pozorovať rôzne ľudové procesie, oslavy a sviatky, ktoré ho utvrdili v jeho záujme o ľudovú kultúru.

¹⁵⁴ Z osobných spomienok Štefana Cyrila Parráka. Štátny archív v Trnave.

V roku 1943 sa snažil získať peniaze a podporu od významných osobností mesta Trnava, avšak neúspešne. Napriek tomu svoju zbierku neustále rozširoval. K jeho zákazníkam a obdivovateľkám patrili napríklad grófkya Choteková, Keglevichová, Bielopoľská, či grófka Pálffyová. Pomáhali mu rozvíjať zbierku a nadviazali s ním úzke priateľské vzťahy.¹⁵⁵ Jeho zanietenosť mu priniesla nielen uznanie, ale zrejme v oveľa väčšej miere aj posmech. V Trnave ho považovali za šialeného a dodnes je medzi pamätníkmi rozpoznateľný podľa posmešnej prezývky *črepinový blázon*.¹⁵⁶ Oveľa zásadnejšie ako dešpekt boli pre neho finančné problémy, dlhy sa snažil refinancovať novými úvermi z bánk i pôžičkami od známych.¹⁵⁷ Paradoxne sa dostal z finančných problémov až v období nástupu socializmu. Jeho podnik bol znárodnený a prešiel pod správu Považských mlynov a pekárni a Štefan Cyril Parrák sa stal radovým zamestnancom. Posledné dlhy splatil v roku 1954.

Ešte v 60-tych rokoch 20-teho storočia sa venoval zberateľskej činnosti. Nezberal len keramiku, ale všetky druhy starožitností, ktoré boli robené ručne: porcelán, drevorezby, stĺpové hodiny, české brúsené sklo, napr. červený rubín, fajansu, holandské taniere a vazy, cínové taniere, petrolejové lampy na olej, malé kahance, sklenené obrazy ľudového umenia, krásne hrnčiarске nádoby aj z východného Slovenska, keramiku z Pukanca a zo Spiša, lekárnické nádoby, mažiare, slovenskú a rakúsku keramiku.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Štefan Cyril Parrák popisoval návštevy, kam ho tieto významné ženy pozývali a prezentovali mu aj svoje zbierky.

¹⁵⁶ Parrák dostal dokonca oficiálne predvolanie na lekársku kontrolu podpísanú Dr. Kubalom, ktorá mala vyhodnotiť jeho zdravotný stav. Prvú dostal v roku 1944, kam sa nedostavil a druhú v roku 1947.

¹⁵⁷ Napriek týmto problémom sa venoval aj dobročinnosti. V roku 1942, v decembri, odbavil Vianoce s 350 chudobnými deťmi do 6 rokov, ktoré prijal na vianočný štedrý večer a obdaril ich každého balíčkom kde bola jedna veľká vianočka, cukríky, jablká a pol litra teplého čaju. Obchod bol ozdobený jedličkou, 10 chlapcov od saleziánov spievalo a hralo na harmónium a on im potom čiastočne rečnil, pričom sa pomodlili a potom rozdávali balíčky. Takto to bolo aj 1943; v roku 1944 to bolo až 400 detí. Túto myšlienku Parrákovi vnukol Karol Metod Gdovjak. Z osobných spomienok Štefana Cyrila Parráka. Štátny archív v Trnave.

¹⁵⁸ Vo svojich pamätiach Parrák vymenúva predmety svojej zbierky: České brúsené rubínové sklo a rôznych iných farieb ručne maľovaných. Rôzne židovské náboženské predmety, cínové taniere a svietniky a hanuky..., slovenské vyrezávané piesty z roku 1700–1800. Črpáky drevené na žinčicu z Banskej Štiavnice, drevené ručne vyrezávané sošky, piety a spústa cechových džbánov na víno z roku 1700–1800. Aj jeden železný mažiar 70 cm vysoký na tlačenie maku. Jeden veľký hrniec grafitový z doby rímskej ríše Marka Aurelia, ktorý je vyše metra vysoký. Železné kované truhly z roku 1500–1600. Vzácné železné zámky z hradov. Jeden ručný visiacy zámok, ktorý váži cca 2 kg. Vzácné lekárnické nádoby z roku 1700–1800 z iných štátov. Lekárnické mažiare medené z roku 1700–1800. Asi 180 kusov petrolejových a olejových lúčok z roku 1700–1800. Dva kamenné cukrárske mažiare, na tľenie klobúkového cukru. 80 kusov rôznych stĺpkových hodín vyrezávaných. Spústa cínových tanierov z roku 1600–1700. Spústa na skle maľovaných obrazov od maliara Salemana. Jedna veľká truhla z tematinského hradu, v ktorej sa počas vojny prevážal rôznyi materiál a peniaze. Celá je zhotovená ručne a má vzácné kovanie a visiace zámky. Rôzna keramika rakúska z Gmunden. Tiež nemecká keramika vzácná z roku 1580 a rôzne kahance banické zo Štiavnice a svietniky medené a cínové. Spústa medených a cínových nádob polievkovej súpravy z roku 1700–1800. Veľa českého porcelánu „Loket“ a od Kristiána a Fischer z doby 1800–1850. Mnoho figúrok z míšenského porcelánu. A rôzne vyrezávané fajky meršanové a drevené vzácné z roku 1700–1800. Merica na obilie z r. 1800. Vzácné vykopávky, ktoré si máme chrániť o ktorých sa už zmiemila aj tlač. Mnoho krásnych čínskych váz a tanierov. A rôzne závažie aj lekárnické poháre a sklenice na vodu a na víno a na pivo, s pokrývkami z roku 1800, ktoré sa dnes už nevyrába a nepoužíva. Rôznu keramiku z východného Slovenska, hrnčina pochádzajúca z Pozdišoviec a Pukanca. Zo spomienok Štefana Cyrila Parráka. Štátny archív v Trnave.

Parráková veľkolepá zbierka prešla v niekoľkých etapách do zbierok Západoslovenského múzea v Trnave, ktorému ho venoval, aby bola prístupná návštevníkom a aby bolo o ňu odborne postarané. Súkromná zbierka sa stala majetkom štátu. Štefan Cyril Parrák sa stal zamestnancom múzea aby zotrval pri svojej zbierke. Odborná práca mu bola znemožnená, dokonca zamedzená aj práca vo výskumnom teréne. Veľká časť zbierky skončila uložená v depozite múzea. Štefan Cyril Parrák nakoniec musel z múzea odísť, keďže dostal od riaditeľa výpoveď. S touto situáciou sa nemohol zmieriť a ohradil sa proti tomu aj písomne.

Nebol by býval ten kalich tak horký a ťažký, keby ste so mnou boli bývali ľudsky, sociálne a bratsky jednali, ktorý celý život v prospech Vás a vaše detí pamiatky zháňal a nosil a chránil na vlastnom chrbte, v ruksaku. Ale, že ste mi úplne ruky zviazali a môjho konička znemožnili, aj so mnou a vysankovali ste ma z mojej najsvätejšej svätine a celoživotnej práce, kde som ešte chcel dačo získať a skúmať a kde by sa dalo ešte niečo nájsť. ... Ale miesto toho, čo by ste ma na výskumy boli poslali, dačo hľadať ešte na zveľaďovanie, ale že ste nemali dôveru ku mne, prispôobil som sa k hoci akej práci, lebo práci bolo tam v tom múzeu dosť. A nakoniec som sa prispôobil aj káru viesť po meste s oknami k oknárovi. Áno, prispôobil som sa k akejkoľvek práci, len aby som sa nemusel hanbiť, že som zadarmo platený.¹⁵⁹

Štefan Cyril Parrák dožil svoj život u svojej dcéry v Bratislave, v tomto meste je aj pochovaný. Do konca života sa zaujímal o svoju zbierku a mal snahu ju dávať do povedomia aj potomkom tých, ktorí sa na nej podieľali akýmkoľvek spôsobom. Napriek tomu, že jeho snaha nenachádzala vždy odozvu, nezatrpkol.

Ó, ty krásne Slovensko. Bolo mi dopriate, aby som pozbieral a zachránil pamiatky, čo sa zachrániť len dalo. Všetko som obetoval a čestne zaplatil, aby som zachránil svoje a tvoje slovenské ľudové umenie našich praotcov a otcov. Áno, celý svoj život a všetko som obetoval pre Teba, aby som zachránil to čo sa zachrániť dalo...¹⁶⁰

Spomínaná zbierka pomohla vybudovať jeden z najväčších fondov múzejných zbierok a postava Štefana Cyrila Parráka sa zapísala do dejín mesta Trnava. Napriek jeho prínosu a obetiam nenachádzame túto osobnosť v dejinách muzeológie a zostáva, aspoň nateraz, osobnosťou len regionálneho významu. Heslom Štefana Cyrila Parráka bolo : *Koniec korunuje dielo človeka. Viem, že zomriem, ale žiť budem aj moje črepy*. Jeho životné motto sa nakoniec naplnilo. Parráková zbierka pretrvala a časom sa snáď dočká adekvátnej propagácie v širokých vrstvách populácie nielen na Slovensku, ale aj v stredoeurópskom priestore.

Použitá literatúra

- BOCÁNOVÁ, M. (2007): Spolkový život v Trnave. FF UKF v Nitre. Trnava 2007.
- KAČÍREK, L. (2017): Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 12017, č. 1, s. 43–56.
- KIANIČKA, D. (2013): Zberateľské aktivity v Kremnici pred oficiálnym založením múzea v roku 1890, 2/2013, s. 7–20.
- KODAJOVÁ, D. (2013): Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo 2/2013, s. 7–17.

¹⁵⁹ Z listu Štefana Cyrila Parráka vedeniu Západoslovenského múzea v Trnave. Štátny archív v Trnave.

¹⁶⁰ Zo spomienok Štefana Cyrila Parráka. Štátny archív v Trnave.

Resumé

The development of museum management and museology in Slovakia was delayed in comparison with other European countries. In fact, the development of museum management and the professional creation of collections are combined with the development of club life, in our geographic area in the period of the turn of the 19th and 20th centuries. Naturally, already in previous historical periods we can see interest in past artefacts and their preservation and collection, but in the earlier period it was a sophisticated entertainment of the upper classes rather than a professional effort to present the sights to the general public.

In addition to the organized way of work and institutional enrichment of museum funds, we also know amateur collectors and those interested in historical artefacts. An outstanding personality of the Trnava region was Štefan Cyril Parrák, who spent his entire life collecting folk art. His huge personal collection has become one of the cornerstones of the collections of the Western Slovak Museum in Trnava. Štefan Cyril Parrák was a confectioner and baker; in Trnava he had a famous confectioner's on Masarykova Street. He exhibited various historical objects, in particular ceramics, in glass showcases. In 1935 he even built a private museum that was visited by the city's residents. The museum gradually started to take over his whole house, he exhibited objects in fourteen rooms. Štefan Cyril Parrák devoted more and more time to his hobby, walking around the surrounding villages where he bought various historical objects. He collected utility and decorative exhibits made of wood, clothing and textiles, glass paintings, art-craft objects, and gradually, collecting became his priority. However, this activity disrupted his family relations, the family fell apart and his business also suffered.

Parrák's magnificent collection passed to the collections of the Western Slovak Museum in Trnava, to which he donated it so that it was accessible to visitors and professionally looked after. The private collection became state property. Štefan Cyril Parrák became an employee of the museum to stay with his collection. The professional work was made impossible for him, he was even prevented from doing research work. A large part of the collection ended up in the museum's depository. Štefan Cyril Parrák finally had to leave the museum as he was dismissed by the director. He could not deal with this situation and objected to it in writing. Štefan Cyril Parrák lived till his death with his daughter in Bratislava, and he is also buried in that city. Up to his death, he was interested in his collection and tried to make it known also to the descendants of those who were involved in it in any way. The collection helped to build one of the largest museum collections; the figure of Štefan Cyril Parrák entered the history of the town of Trnava. Despite his contributions and sacrifice, this personality does not feature in the history of museology and he remains, at least for the time being, a person of only regional significance.

Trnavsko-hlohovské súvislosti a prejavy literárnej avantgardy

Trnava-Hlohovec Contexts and Expressions
of the Literary Avant-garde

MARIÁN KAMENČÍK

Abstract: An important art initiative connected to modern European trends as well as to domestic inspirational sources is, in the interwar and war era in Slovakia, represented by the surrealist avant-garde movement. Using the example of naturalisation of surrealism in such a rich cultural town as Trnava is, but also in another small provincial space, which is represented by the town of Hlohovec, we document that the viability of literary avant-garde was enabled not only by the artistic and Bohemian environment of Bratislava, but also by a large number of students, promising poets and abecedarians who focused their activities around important personalities from different places in Slovakia. The surrealist traces in Trnava and Hlohovec also played an important role in the development of the literary avant-garde in Slovakia. This article maps the contribution of both cultural regions to the forming of avant-garde (mostly the surrealist one) literary life. First and foremost in the spotlight will be the important organisers of avant-garde literary activities, such as Rudolf Dilong or Mikuláš Bakoš and others, around whom the literary active youth was concentrated who produced students' magazines or debut books of poetry.

Keywords: Avant-Garde, surrealism, Catholic modern, Trnava, Hlohovec

Avantgardná Trnava

Bránami gymnázia Jána Hollého v Trnave prešli stovky úspešných absolventov, medzi ktorými sa objavili aj mená významných literátov, literárnych vedcov a organizátorov literárneho života. A keďže avantgardné inšpirácie smerujúce v medzivojnovom období na Slovensko najmä zo západu, konkrétne z Francúzska, a cestou obohatené „návštevou“ v Čechách, oslovili predovšetkým najmladších zástupcov literárnej generácie, bude logické pozrieť sa do lavíc spomínaného gymnázia. Nájdeme v nich tváre a mená žiakov, ktoré dnes z hľadiska literárnej histórie považujeme za neprehliadnuteľné.

Jednou z týchto osobností je Mikuláš Bakoš. Trnavské gymnázium ukončil v roku 1932. Počas vyšších ročníkov sa zaujímal o literatúru a literárny život, všimol si tvorbu moderných zahraničných autorov, a spoluorganizoval kultúrno-literárne aktivity školy vo Vajanského samovzdelávacom krúžku, ktorého bol tajomníkom. Výrazný vplyv na mladého Bakoša mal aj gymnaziálny profesor Jaroslav Pacák, ktorý viedol kurz estetiky a oboznamoval žiakov s modernou domácou i zahraničnou literatúrou (Molnár – Matoušek – Horváth, 2009, s. 265–266). Bol to on, kto prebúdzať zaniatými prednáškami u nádejných tovarišov múz hlbší záujem o básnické slovo. Tento vplyv sa pretavil aj do zborníka juvenilných prác s názvom *Črepiny na slnci* z roku 1932, ktorý študenti venovali vtedajšiemu riaditeľovi ústavu Františkovi Špačkovi, neúnavnému organizátorovi kultúrneho života v Trnave.

Ak svieti v titule nášho príspevku slovo avantgarda, tak bolo povinnosťou začať práve menom Mikuláš Bakoš. O pár rokov neskôr sa stal spoločne s Michalom Považanom lídrom

slovenského nadrealizmu. Zatiaľ, čo Považan bol akousi dušou nadrealistov dotovanou výraznými črtami bohémstva so schopnosťou stmelovať jednotlivcov, tak Bakoš bol prísny systematik, teoretik a „vykladač“ estetických a koncepcných zásad nadrealizmu. Keďže obaja boli vo svojej práci neúnavní, tak hlas tohto tandemu zosilnený o ďalších prívržencov nemohla ignorovať literárna i umelecká komunita na celom Slovensku. Než sa nadrealizmus rozvinul do naozaj silného hnutia so snahou vytvoriť vlastné organizačné zázemie i publikačnú tribúnu, zostávalo spisovateľom dokázať umelecké hodnoty svojich literárnych prác, na čom svedomito pracovali.

Ďalšími Trnavčanmi s nadrealistickým rodokmeňom vo svojom umeleckom životopise, ktorí zároveň navštevovali rovnaké gymnázium ako M. Bakoš, sú: Rudolf Fabry, Budmeričan, autor prvej nadrealistickej zbierky v s názvom *Uraté ruky* z roku 1935; ďalej: Klement Šimončič, ktorý sa spoločne s Bakošom podpísal pod programovú stať v prvom nadrealistickom zborníku *Áno a nie* (1938); Jaroslav Dubnický, známy aj pod menom Jerry Honza, teoretik a historik umenia a iní. Už v *Črepinách na slnci* sa na jednom mieste stretli budúci nadrealisti s budúcim reprezentantom katolíckej moderny, konkrétne ide o Pavla Ušáka Olivu. Z ďalších trnavských gymnazistov spomeňme v tomto zmysle aspoň dve mená – Ladislav Hohoš a František Kučera.

Nás budú zaujímať iba nadrealisticky, resp. avantgardne orientované aktivity vyššie spomínaných autorov, opierajúce sa predovšetkým o časový horizont druhej polovice 30. rokov a prvej polovice 40. rokov 20. stor., pretože povojnové udalosti a nastolená politická situácia často usmerňovala osobný i profesijný život týchto ľudí rôznymi smermi. Celkom výstižne identifikoval avantgardné snahy bývalých mladých trnavských gymnazistov autor píšuci pod značkou fln. (zrejme Fleischman) v roku 1938 takto: „*Posledné číslo Slovenských smerov reprezentuje slovenskú literárnu a kultúrnu avantgardu a je iba vyznamenaním pre kultúrnu Trnavu, keď význačné miesta zaujímajú v nej mladí ľudia, majúci k Trnave úzky vzťah. Všetci sú odchovancami trnavského reálneho gymnázia, kde ešte ako stredoškóľáci mali svoje špeciálne záujmy*“ (fln., 1938, s. 4).

Ako máme možnosť vidieť, nadrealizmus v Trnave klíčil predovšetkým v školských laviciach gymnázia. Napríklad 11. januára 1936 organizovali trnavskí študenti pri príležitosti Zjazdu študentských spolkov v Trnave básnický večer poézie Rudolfa Fabryho, ktorý sa uskutočnil v Mestskom divadle. V ten istý rok v časopise *Slovenské smery* vychádza príspevok Klementa Šimončiča *Henri Bremond a surrealisti* (Bakoš, 1969, s. 245).

Práve študentské prostredie bolo pre mladú rozvíjajúcu sa avantgardu najprajnejšie. Išlo o hnutie, ktoré malo byť prístupné nie na základe ekonomickej sily jednej spoločenskej triedy, ale bolo otvorené celej spoločnosti. Michal Považan to jasne tlmočil v jednom z listov R. Dilongovi: „*V tejto chvíli vidíme všetci, že básnická a výtvarná avantgarda na Slovensku sa nijako nezmenšuje, ale skôr opačne: zo dňa na deň sa zväčšuje. Zvlášť medzi študentstvom v Bratislave a tiež i na vidieku badať vrúcny pomer k opravdovej a novej poézii. Kto nechce ešte vavríny na hlavu, musí ísť s mladými. Prichádzam na to zvlášť teraz pri organizovaní vydania nášho zborníka*“ (Považan, 14. 4. 1940). Nadrealizmu sa otvárali dvere všade tam, kde sa objavili aktívni tvoriví jedinci. V zásade išlo o literárne disponovaných autorov, ktorí razili princípy modernej poetiky – nadrealistického videnia sveta a jeho výrazového uchopenia. Okolo týchto výrazných singularít krúžili mladé básnické obežnice. V Bratislave bol takou osobnosťou M. Považan, R. Dilong v Trnave, Malackách, Hlohovci a Skalici, R. Fabry v Trnave a Bratislave, J. Lenko v Humennom a iní. Do topografie nadrealizmu sa postupne výraznejšie zapísali aj mestá ako Banská Bystrica, Trenčín, Kremnica, Žilina, Prešov a ďalšie.

Avantgarda okrem modernosti a novosti v oblasti umenia a estetiky prináša tieto devízy aj do vedeckého myslenia. Preto v súvislosti so slovenskou avantgardou môžeme hovoriť o jej vedeckej modernosti. Tá sa, aby sme sa neodklonili od trnavskej proveniencie, dotýka literárnovedných aktivít Mikuláša Bakoša, prostredníctvom ktorého vstúpil do slovenskej literárnej vedy ruský formalizmus. Už od roku 1936 publikoval vo viacerých časopisoch prvé preklady ruských formalistov. Z ich diel plánoval o rok neskôr vydať antológiu, ktorou chcel prispieť ku konsolidácii slovenskej literárnej vedy (Gáfrik, 2016, s. 86). Bakoš aj týmto gestom chcel ukázať, že podobne ako v Rusku, kde bol formalizmus spätý so symbolizmom a futurizmom, tak analogicky na Slovensku nadrealizmus bol v úzkom spojení so štrukturalizmom, čím ukazuje, že iracionalita umenia a racionalita vedy sú dve strany jednej mince (Bakoš – Šimončíč, 1938, s. 197–198).

Spomínaná antológia nakoniec vyšla pod názvom *Teória literatúry. Výbor z „formálnej školy“* s vročením 1941. Jej vydavateľom bol trnavský Urbánek a spol. Zásadná kniha stojaca na prahu modernej literárnej vedy na Slovensku sa však dočkala zo strany ľudákov zdrvivúcej kritiky – tá nevychádzala z vecných argumentov, ale z osobných invektív. Tento nový literárny vývin v slovenskej literárnej vede kriticky reflektoval katolícky autor Ján Elen Bor v práci *Metóda literárnej vedy* (1940), ktorú tiež vydalo vydavateľstvo Urbánek a spol. Až v zmenených podmienkach polovice 60. rokov 20. stor. prišlo najmä z iniciatívy stále silnejúceho hlasu štrukturalizmu k opätovnému vydaniu antológie a aj ďalšieho Bakošovho diela *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*, ktoré bolo napísané pod vplyvom formálnej metódy a prvýkrát vyšlo v roku 1939.

Avantgarda a moderná literatúra i umenie ako celok nachádzali prístav v Trnave nielen pod vlajkou nadrealizmu, ale úspešne zakotvila v Malom Ríme aj na lodi menom katolícka moderna, a to ešte o pár rokov skôr. Umelecká i filozofická modernosť tejto spiritualisticky ladenej skupiny autorov vychádza okrem iného aj z cudzích zdrojov, opäť francúzskej proveniencie, najmä Henri Brémonda a Paula Claudela.

Celkom príznačné je, že v takto literárne bohatom prostredí vykvitla nadrealistická avantgarda i katolícka moderna prostredníctvom domácich, trnavských vydavateľstiev a kníhtlačiarň. Na rozvoji modernej slovenskej literatúry majú významný podiel predovšetkým vydavateľstvá Spolok sv. Vojtecha, kde vychádzali diela predstaviteľov katolíckej moderny: Pavol Gašparovič Hlbina: *Začarovaný kruh* (1932), no najmä išlo o programový zborník redigovaný R. Dilongom s názvom *Antologia mladej slovenskej poézie* a s veľavravným podtitulom *Z výberu autorov – katolíkov* (1933). Trojskupinové rozvrstvenie zborníka naznačuje predovšetkým generačný rozdiel medzi autormi, hoci aj tých najstarších nazval zostavovateľ „Mladí“ (napr. V. Beniak, J. Nižnánský, A. Žarnov a ďalší). Druhú skupinu označil „Mladší“ (napr. R. Dilong, R. Fabry, K. Geraldiny, J. Haranta, F. Hečko a iní) a najmä stredoškóľakov autorov zaradil do skupiny označenej „Počiatky v sľuboch“ (napr. J. Kútnik, M. Hviezdin, D. Š. Zámotský a iní). K zborníku sa pridali dva časopisy mladých katolíckych autorov, ktoré vychádzali v Trnave u Urbánka. Boli to mesačníky *Postup* (1934–1935) a *Prameň* (1936). Oba redigoval Rudolf Dilong.

Na avantgardnú publikačnú žatvu bola však bohatšia vydavateľská činnosť už spomenutého vydavateľstva Urbánek a spol. Nadrealistom zastrešilo vydavateľstvo zásadné zbierky edície Aligátor – od R. Fabryho *Vodné hodiny, hodiny piesočné* (1938) a od V. Reisela *Vidím všetky dni a noci* (1939). Katolíckej moderne tu vyšli napríklad práce P. Gašparoviča Hlbina *Cesta do raja* (1933) a *Belasé výšiny* (1939), knihy R. Dilonga (zbierky *Hviezdy a smútok /1934/*, *Helená nosí laliu /1935/*, dráma *Padajúce svetlo /1941/*, Dilong spolupracuje aj s M. Schneiderom-Trnavským, ktorý zhudobňuje jeho básne), zbierky

J. Silana *Slávme to spoločne* (1941) a *Kým nebudeme doma* (1943) a po jednej práci Svetoslava Veigla (*Menom ťa neviem osloviť* /1941/) a nakoniec trnavské vydavateľstvo Bernolák vydalo zbierku Gorazda Zvonického *Sejba perál* (1943) (Hamada, 2008 s. 641–651; Kotvan, 1938, s. 327; Gašparík, 1988, s. 338–339; Fordinárová, 2010, s. 490–491).

Napokon treba priznať, že ako nadrealizmus, tak katolícka moderna sa zaujímavým spôsobom stretli v literárnom diele Rudolfa Dilonga, ktorý pôsobil v trnavskom františkánskom kláštore začiatkom 30. rokov 20. stor. Niektoré korešpondenčné svedectvá naznačujú, že Dilongove priateľstvá s nadrealistami pochádzajú práve z Trnavy a až potom ich úspešne rozvíjal v Bratislave a na iných miestach. Dokonca Imrich Kružliak hovorí, že „v Trnave on zakladal skupinu surrealistov a pritiahol do nej Ruda Fábryho, vari najtalentovanejšieho surrealistického básnika na Slovensku“ (Kružliak, 1998, s. 89). Pravdou je, že Dilongov tvorivý vývin zaznamenáva práve koncom 30. a začiatkom 40. rokov silnú väzbu k nadrealisticky motivovanej spisbe, čo sa prejavilo vo viacerých jeho básnických zbierkach. V tomto čase udržiaval aktívne kontakty s členmi nadrealistického hnutia na rôznych miestach Slovenska (Bratislava, Trnava, Malacky, Hlohovec, Nitra, Skalica a iné).

Mladí autori túžili po publikačnej tribúne. Čiastočne ju zabezpečoval študentský časopis *Rozvoj*. Zásluhou R. Dilonga začal vychádzať v Trnave v tlači spoločnosti Urbánek a spol. časopis *Nové slovo* s podtitulom *literárny a kritický mesačník*. Časopis vychádzal iba jednu „sezónu“ – ročník 1939/40, no napriek tomu vzbudil pozornosť literárnych kruhov. Svedčí o tom nielen záujem mladých autorov o možnosť publikovať v ňom, ale aj ohlasy širokej literárnej obce, čo nakoniec potvrdzuje aj nasledujúci krátky vtíp: „*Príde Brtáň, ktorý je teraz profesorom v Trnave, na nedel' do Bratislavy a pri literárnom stole ho interpelujú: – Tak čo je s tou Trnavou? Ved' sa tá stala hniezdom Novoslovanov! – Akí Novoslovania? – nechápe Brtáň. – Nuž Dilong a ostatní, čo v Trnave založili to Nové slovo*“ (Elán, 1939, s. 2).

Časopis redigoval Ivan Minárik a redakčný kruh tvorili Rudolf Dilong, Rudolf Fabry a Fero Korček. Mesačník chcel vytvoriť čo najširšiu umeleckú platformu pre najrozmanitejšie umelecké orientácie etablovaných, no najmä mladých prispievateľov, pričom na pamäti mal hlavne estetické východiská. Početne zastúpená bola nadrealistická generácia autorov. Veľa o úlohách a cieľoch časopisu diskutovali s Dilongom osobne alebo aj korešpondenčne Bakoš a Považan. Organizáciu časopisu plánovali prebrať do svojej kompetencie a premeniť v nasledujúcom ročníku vydávania na tribúnu experimentálnej poézie v intenciách avantgardizmu, kde by hlavnú úlohu zohrával nadrealizmus. Dilong sám mal veľký záujem o to, aby práve nadrealisti držali koncepciu časopisu pevne v rukách – myslel pritom najmä na najpovolanejších – Považana s Bakošom: „*Som za Tvoj a Bakošov návrh, aby časopis bol avantgardný. Keby N. S. malo vychádzať v starej forme, kašlem naň. Generačný časopis je tu potrebný a okrem nadrealistov niet inej generácie u nás, myslím novej, časovej a pribojnej*“ (Dilong, 22. 8. 1940). K druhému ročníku bolo všetko pripravené, časopis sa mal stať oficiálne tribúnou nadrealistov a M. Bakoš mal napísaný programový úvodník. Prípravy však zastavilo rozhodnutie Okresného súdu v Trnave zo 7. februára 1941, ktoré vydávanie časopisu zastavilo.

V súvislosti s nadrealizmom, ktorý sa v povojnovom období dostal do tvorivej krízy (verbalizmus, obsahová vyprázdnenosť, autocenzúra textov, priklonenie niektorých autorov k oficiálnej ideológii), treba spomenúť odpor voči takémuto smerovaniu kedysi najprogressívnejšej línie národnej literatúry zo strany mladšej generácie autorov. Tieto nálady sa udržiavali najmä v Trnave, čo vyústilo 22. februára 1947 do vyhlásenia tzv. podrealizmu. Iniciátormi boli vtedy spolužiaci trnavského gymnázia Viliam Turčány a Ján Darola a text

svojho manifestu uverejnili v zborníku *Trnavský gymnazista*. Manifest vznikol ako potreba reagovať na stav poézie, pričom obsahoval iróniu, humor, recesiú. „*Samotní podrealisti vnímali svoju aktivitu ako anticipovanie organického vývinu nových literárnych ideovo-estetických stanovísk, preto ho považovali za provizórny. Odmietali samoučelnosť metafor a obraznosti, hovorili o prostote slova*“ (Navrátil, 2017, s. 136).

Avantgardný Hlohovec

Blízkosť Trnavy k Hlohovcu nás motivuje k tomu, aby sme zvýraznili aj obrysy hlohovskej literárnej avantgardy, ktorá bola síce na počet účastníkov skromnejšia, no rovnako intenzívne sa prejavila u jej aktérov. Hlavnú úlohu v jej rozvíjaní zohral Rudolf Dilong, ktorý prichádza do františkánskeho kláštora v Hlohovci 14. apríla 1939 z Malaciek. Zovretie ticha kláštornej cely sa mu stalo pracovňou, kde literárne tvoril, redigoval časopis, písal posudky začínajúcim autorom, veľa korešpondoval, v tajnosti viedol literárne debaty, argumentoval kritikom a organizoval najmladšiu literárnu generáciu. Dilong v Hlohovci odrážal kritické hlasy proti vlastnej, nadrealizmom inšpirovanej tvorbe, čo vyústilo do aféry okolo jeho fiktívneho „odchodu na Honolulu“, teda zo slovenskej literatúry. V Hlohovci napísal aj rozlúčkovú básnickú zbierku *Honolulu, pieseň labute* (1939), ako reakciu proti kritikom. Nevydržal však dlho mlčať a svoj tvorivý potenciál sústredil na napísanie nadrealistickej tragédie *Valin* (1940), ktorú aj premiéroval v Hlohovci 25. júna 1940 (Kamenčík, 2017, s. 69–80).

Do Dilongovho hlohovského pôsobenia spadá aj pomoc pri vydaní debutovej zbierky básní svojej životnej lásky Valérie Reiszovej s názvom *Muškat* (1940), ktorú sprevádzala jedna veľká mystifikačná hra. Kniha bola podpísaná menom s puncem exkluzivity v znení Ria Valé a v objavuje sa v nej fotoportrét autorky, pod ktorým sa maskuje Dilongova tvár v ženskom oblečení.

Dodajme, že Dilong v tom čase vlastnil motocykel, vďaka ktorému bol veľmi pohyblivý a operatívne vedel z hlohovskej „základne“ reagovať na vydavateľské potreby u Urbánka v Trnave, či sa zúčastňovať nadrealistických stretnutí v Bratislave, alebo návštev svojej milovanej Valérie v Malackách.

Dilongovo pôsobenie v Hlohovci bolo dôležité aj z toho dôvodu, že dokázal okolo seba sústrediť mladých začínajúcich autorov. Boli to najmä Hlohovčania Ivan Kunoš (v roku 1941 sa vrátil k slovenskej podobe svojho mena Kupec) a Michal Masaryk. Dilong sa stal veľmi dobrým priateľom najmä s vtedy 17-ročným Kunošom. Mladík očarený nadrealistickou poetikou pod silným vplyvom Dilonga spoznával modernú literatúru. Vďaka nemu debutoval v časopise *Nové slovo* básňou *Noc na plátne* (1940). Dilong ho predstavil bratislavským nadrealistom a nakoniec vyvíjal na neho tri dni „literárny teror“ uväznením do svojej mníšskej izby, kým nenapíše svoju prvú básnickú zbierku. Kunoš zbierku naozaj napísal, vyšla na jar roku 1940 v nadrealistickej edícii *Aligátor*. Dilong ju dokonca financoval a pomáhal kolportovať. Dostala názov *Podľa hviezd mení masky* a Kunoš sa ňou zaradil ako najmladší člen k slovenským nadrealistom (Kupec, 1994, s. 6).

Kunoš súčasne so svojimi spolužiakmi z nitrianskeho gymnázia, kde vtedy študoval, pripravoval na jar roku 1940 ako jeden z trojice redaktorov zborník mladých stredoškôľakov, do ktorého sústredili práce prispievateľov z celého Slovenska. Zborník dostal názov *Žijeme...* (1940) a boli v ňom publikované iba texty spĺňajúce podmienku avantgardnej modernosti. Kunoš zároveň poprosil Dilonga, aby napísal do zborníka predslov, čo františkán veľmi rád urobil (Sandrik – Sýkora – Kunoš, 1940, 127 s.).

Do nitrianskeho zborníka zaradil Kunoš básne svojho priateľa, študenta hlohovského gymnázia, suseda z Hurbanovej ulice v Hlohovci a začínajúceho nadrealistu Michala Masaryka. V zborníku sa objavili tri jeho básne: *Mandolína*, *Píšťala* a *Básnik*. V nadrealistickom almanachu *Vo dne a v noci* (1941) sa podarilo Masarykovi ešte publikovať báseň *Päť lotosových kvetov*.

V roku 1942 oslovil Masaryk redaktora časopisu *Elán* J. Smreka s prosbou o uvedenie ďalšej nadrealistickej básne *Láska v nás a vo vtákoch* – redaktor ju však nezaradil do časopisu. Po odchode na vysokoškolské štúdiá do Bratislavy sa Masaryk uplatnil ako redaktor kultúrnej rubriky časopisu *Hlas práce*. Tu ďalej programovo rozvíja záujem o nadrealizmus v podobe uverejňovania recenzií básnických zbierok slovenských nadrealistov i rozhovorov s nimi. Masarykove aktivity nadrealistického razenia trvali približne do roku 1947 (Masaryk: *Životopis*).

Dilong zamýšľal vydanie vlastného almanachu, zhromaždil texty mladých nádejných avantgardných spisovateľských tykadiel, zároveň ponúkol spoluprácu Považanovi. Ten sa práce na almanachu energicky zmocnil, pričom z pôvodných príspevkov zostalo iba torzo. Takto sa stal zborník ďalšou tribúnou nadrealistickej poézie.

Hlohovská nadrealistická ozvena doznieva v rokoch 1942–1943 plnením si vojenských povinností Michala Považana v tamojších kasárňach. Líder slovenských nadrealistov musel narukovať do Slovenskej armády. Najprv vykonával službu v Spišskej Novej Vsi a odtiaľ bol preložený do Hlohovca. Považan ťažko znášal spútanie uniformou a ešte horšie azyl kasárenských múrov. Viackrát urgoval, najmä Dilonga, ktorý poznal miestne pomery, aby intervenoval za jeho preloženie do Bratislavy. Nestalo sa tak.

Keďže Považan nemohol priamo zasiahnúť do procesov publikačne sa aktivizujúcej nadrealistickej avantgardy zo svojej hlohovskej izolácie, tak aspoň bohatou korešpondenciou delegoval hlavné úlohy na svojich priateľov, pôsobiacich takpovediac „v centre diania“. Preto dokončením príprav štvrtého nadrealistického zborníka *Pozdrav* poveril Vladimíra Reisela a nakázal mu, aby ho o všetkom podrobne a pravidelne informoval. Bakoša zas poprosil, aby sa v čase Reiselovej neprítomnosti v Bratislave postaral o záležitosti týkajúce sa edície *Skarabeus*. Sám Považan pracoval v kasárňach na štúdiu o poézii R. Dilonga, ktorá vyšla v almanachu *Vo dne a v noci* (Kamenčík, 2018, s. 10).

Zaujímavé je, ako sa pretínajú osudy niektorých aktérov slovenskej nadrealistickej scény mimo hlavnú (bratislavskú) tepnu práve na „vyhybke“ v Hlohovci. Tesne pred nástupom na prvý semester vysokej školy prišli Považana do hlohovských kasární navštíviť dvaja kamaráti z Hurbanovej ulice v Hlohovci – nadrealisti Kupec a Masaryk. Na pláne nadrealistického dňa bolo vydanie almanachu *Pozdrav*, čo iste rezonovalo počas ich spoločného rozhovoru, no tiež aj akési Považanovo zúfalstvo z vojenských povinností. Svojmu spoluvojakovi, „strelníkovi“ Štefanovi Žárymu, sa vyznal: „*Boli ma navštíviť Kupec a Masaryk. Sú to celkom fajn chlapci. Ivan už odišiel do Bratislavy. Na čítanie a písanie tu nezbyva času. Písal si už Korčekovi alebo Doránskemu? Myslím, že budem musieť o to sa dôkladne pričiniť. V tomto Hlohovci je tak smutno a opusteno, ako ani sa nepamätám, že by som to bol už niekedy prežil. Nuda a jednotvárnosť. Bratislava mi pripadá vzdialená na koniec sveta*“ (Považan, 19. 10. 1942). V každom prípade Hlohovec nezapôsobil na Považana azda iba pre povinnosti spojené s vojenčinou. Vo svojich listoch často utrúsil na adresu mesta nelichotivý komentár, ako napríklad: „*Hlohovec je najčernejšie miesto mojej pamäti*“ (Považan, 20. 12. 1942). Nakoniec jeho dojmy so svojimi konfrontuje R. Dilong zaskočený, že Považan aktuálne pôsobí práve v Hlohovci: „*No to som naozaj prekvapený, že Ty vojenčíš, a to ešte v Hlohovci. Na Hlohovec mám veľmi milé spomienky*“ (Dilong, 20. 10. 1942).

Prevelením Považana do Trenčína na jar roku 1943, nástupom Kunoša a Masaryka na vysokú školu do Bratislavy končí krátke, no podnetné obdobie aktivít hlohovskej bunky slovenského nadrealizmu.

Použité pramene a literatúra

- BAKOŠ, Mikuláš (1969): Chronologický prehľad – Kronika A 38. In: BAKOŠ, Mikuláš (ed.): *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 243–257.
- BAKOŠ, Nikolaj – ŠIMONČIČ, Klement (1938): Áno a nie. In: BAKOŠ, Nikolaj – ŠIMONČIČ, Klement (eds.): *Áno a nie. Sborník 1938*. Slovenské smery, 5/6–8, s. 197–198.
- Črepiny na slnci. Trnava : Urbánek, 1932, 22 s.
- DILONG, Rudolf (1940): List Michalovi Považanovi. Napísaný 22. 8. 1940. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 190 N 21.
- DILONG, Rudolf: List Michalovi Považanovi. Napísaný 20. 10. 1942. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 190 N 21.
- fn. (1938): Trnavania v slovenskej literárnej avantgarde. In: *Slovenský A-Zet*, 1/33, s. 4.
- FORDINÁLOVÁ, Eva (2010): Literárne dejiny Trnavy. In: ŠIMONČIČ, Jozef (ed.): *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Mesto Trnava, s. 471–501.
- GÁFRIK, Róbert (2016): Mikuláš Bakoš a osud ruského formalizmu na Slovensku. In: TEPLAN, Dušan (ed.): *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: UKF Nitra, s. 85–95.
- GAŠPARÍK, Mikuláš (1988): Účasť Trnavy na rozvoji národnej literatúry. In: ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, s. 327–340.
- HAMADA, Milan (2008): Kalendárium katolíckej moderny. In: HAMADA, Milan (ed.): *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 641–651.
- HAMADA, Milan (2006): Nadrealizmus. *Avantgarda 38*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 680 s.
- KAMENČÍK, Marián (2018): Bohém v kletke – Michal Považan a nadrealizmus v Hlohovci. In: *Frašťacké noviny*, 9/5, s. 10.
- KAMENČÍK, Marián (2017): Rudolf Dilong v kontexte literárneho života mesta Hlohovec. In: GALLIK, Ján (ed.): *Rudolf Dilong a stredoeurópska katolícka literatúra*. Nitra: Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSS UKF v Nitre, s. 69–80.
- KOTVAN, Imrich (1938): *Literárna Trnava v prítomnosti (1918–1938)*. In: Trnava 1238–1938. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 323–334.
- KRUŽLIAK, Imrich (1998): Dilongov vstup do poézie ...a slovo o nej. In: DILONG, Rudolf: *Honolulu, pieseň labute*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, s. 83–92.
- KUPEC, Ivan (1994): Niekoľko momentiek z jedného priateľstva. In: *Literárny týždenník*, 7/14, s. 6.
- MASARYK, Michal: *Láska v nás a vo viáloch*. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Fond Smrek-Čietek, Ján. Práce iných – najmä príspevky do Elánu, sign. 181 CN 16.
- MASARYK, Michal: *Životopis*. Archív Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Fond Michal Masaryk, životopis.
- Medzi rečou (1939) In: *Elán*, 10/3, s. 2.
- MOLNÁR, Július – MATOUŠEK, Branislav, HORVÁTH, Peter (2009): *Gymnázium Jána Hollého v Trnave v prvej polovici 20. storočia (1900–1953)*. Trnava: Y. E. T. Y., 319 s.
- NAVRÁTIL, Martin (2017): Podrealizmus ako alternatívny program. In: *Litikon*, 2/2, s. 136–142.
- POVAŽAN, Michal: List Pavlovi Bunčákovi. Napísaný 20. 12. 1942. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 190 O 12.
- POVAŽAN, Michal (1940): List Rudolfovi Dilongovi. Napísaný 14. 4. 1940. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 77 A 2.
- POVAŽAN, Michal: List Štefanovi Žárymu. Napísaný 19. 10. 1942. Uloženie: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 190 O 18.
- SANDRIK, Jozef – SÝKORA, Fero – KUNOŠ, Ivan (eds.) (1940): *Žijeme... Almanach slovenského stredoškolského študentstva*. Nitra: Nákladom Samovzdelávacieho krúžku sv. Metoda v Nitre, 127 s.

Resumé

An important art initiative connected to modern European trends as well as to domestic inspirational sources is, in the interwar and war era in Slovakia, represented by the surrealist avant-garde movement. Using the example of naturalisation of surrealism in such a rich cultural town as Trnava is, but also in another small provincial space, which is represented by the town of Hlohovec, we document that the viability of the literal avant-garde was enabled not only by the artistic and Bohemian environment of Bratislava, but also by a large number of students, promising poets and abecedarians who focused their activities around important personalities from different places in Slovakia. Surrealism had doors opened everywhere, where literary writers appeared who coined the principles of modern poetics – the surrealist vision of the world and its expressive grasp. Young poets circled around these extraordinary singularities. In Bratislava such personalities were M. Považan, R. Dilong in Trnava, Malacky, Hlohovec and Skalica, R. Fabry in Trnava and Bratislava, J. Lenko in Humenné and others. Cities such as Banská Bystrica, Trenčín, Kremnica, Žilina, Prešov and others also gradually entered the topography of surrealism. The Trnava and Hlohovec surrealist traces which we explore played a significant role in the development of the literary avant-garde in Slovakia. The paper maps the contribution of both cultural regions in the formation of the avant-garde (especially surrealist) literary life. First and foremost in the spotlight will be the important organisers of avant-garde literary activities, such as Rudolf Dilong or Mikuláš Bakoš and others, around whom the literary active youth was concentrated who produced students' magazines or debut books of poetry. In Trnava, literary activities focused on modern influences were manifested among students of the Jan Hollý Grammar School and led by professor Jaroslav Pacák. The first result of their literary activities was the publication of the proceedings *Črepiny na slnci* (Shards on the Sun) in 1932. In addition to M. Bakoš, other authors with a surrealist genealogy studied here – Budmeričan Rudolf Fábry – author of the first surrealist collection *Uťaté ruky* ("Cut Hands"), Klement Šimončič, who together with M. Bakoš signed the programme of surrealism in the collection *Áno a nie* (Yes and No) (1938), and Jaroslav Dubnický, also known as Jerry Honza – art theoretician and historian. In January 1936, grammar school students organized an evening of poetry by R. Fabry, which took place at the Municipal Theatre in Trnava. In addition to the surrealists, a group of other avant-garde writers was formed in Trnava – they were representatives of Catholic modernism. In Hlohovec, surrealism developed thanks to the residence of R. Dilong in the Franciscan monastery. He was surrounded by beginning authors from among the students, mainly Ivan Kupec and Michal Masaryk. The literary development of the avant-garde was also supported by the Trnava printing house and the publishing tradition. Publishers Urbánek a spol. and the publishing house of St. Adalbert's Society contributed to it as well. Especially the former publishing house published the essential books of the Slovak avant-garde – mainly surrealism and also works based on the formalistic and structuralistic scientific method.

Common Educational Programme for Cross-Border
Excursion Teaching to Promote the Education of Civics
(Conference proceedings, 14 and 15 November 2018, Skalica – Hodonín)

Selected Papers

Formation of Regional Identity in the Example of Selected Prominent Personalities

Formování regionální identity na příkladu vybraných významných osobností

RADIM ŠTĚRBA

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na rozvoj regionální identity u žáků prostřednictvím využití tematiky významných osobností spjatých s daným místem. V rámci vymezeného regionu – okresu Hodonín, města Strážnice byly vybrány takové významné osobnosti působící v dané lokalitě (B. Hrejsová, J. A. Komenský, M. Kudeřiková, J. Skácel a J. Úprka), které reprezentují daný region, ty které jej výrazně překračují a mají významný mezinárodní přesah. Text má zároveň sloužit jako výchozí materiál pro didaktické zpracování daného tématu do školní výuky.

Klíčové slova: regionální identita; Strážnice; výchova; didaktická transformace

The topic of region and regional identity belongs to areas that have become the focus of many articles and research. Let us recall the extensive international comparative research of the International Social Survey Program (ISSP), which took place in 1995 and 2003. It can be concluded from a comparison of the conclusions of these two studies that Czechs identify themselves more with the place where they live than with the state. The authors justify this by the uncertainty that arose as a result of territorial discontinuity at the level of the state, which has not yet been fully overcome (Plecitá, K., & Řeháková, B. 2004, p. 33).

Reviving the importance of the region/place is also noticed by Cílek. He combines this with the concepts of „*deglobalization*“ or „*neotribalism*“. These tendencies stem from certain negative impacts of globalization (e.g., its economic impacts – global capital versus local poverty) associated with the increase in existential uncertainties. This can be connected to the weakening of the role of authority consisting of traditions, religion, attachment to family and sub-community (e.g., at the state level). We can talk about the dynamism of modernity, which obviously is not enough to develop traditions. There is, therefore, a constantly expanding gap between us and the link to tradition/past, strengthening the alienation effect of the individual. The balancing tendency is the effort to find anchorage, certainty, one's place – to belong somewhere. (Cílek, V. 2007, pp. 147–152).

It is the place – the region where people live, where they feel certainty to which they have an emotional link. Here we can talk about “*experiencing the home*”, which can be characterized by “*feelings of roots, acceptance, regeneration, well-being, control over the action*” (Morgenstern, M., & Šulová, L. 2007, p. 52). According to the authors, this is the function of the home, the experience of belonging somewhere. This „*somewhere*“ means a particular location, a specific place. But there does not have to be only one place. People create a kind of network of „*cognitive maps*“ in which the interconnected knots are the

places to which they ascribe a certain relationship, importance (place in their apartment, street, place in the town where they live, places in their neighbourhood, etc.) (Morgenstern, M., & Šulová, L. 2007, p. 53–56). „*In all these and similar levels of „cognitive maps“ we can observe centres with a more pronounced experience of emotional proximity, similarly coloured as home.*“ (Morgenstern, M., & Sulova, L. 2007, p. 53).

The authors quoted here based their conclusions on the concept of D. Seamon and his view of the phenomenon „home“, *at-homeness*. In connection with this concept, Seamon identified several components that people associate with it. These are rootedness, acceptance, regeneration, alert, warm atmosphere. We can synonymously talk about feelings of security, intimacy, relaxation. At certain points in space, the individual experiences more strongly the above-mentioned components. Home thus leads to protecting and maintaining identity. However, as the authors further emphasize, personality is not a static item, it changes, evolves, which also concerns the modification of identity (Morgenstern, M., & Šulová, L. 2007, p. 60–61).

O. Roubal (Roubal, O. 2009a) comprehensively dealt with the issue of identity. He also considers the problem of constancy/variability of identity. It is a contradiction between the unchangeable essentialist/substantive basis of identity and identity conceived constructively, i.e., volatile, dynamic, changeable identity. Roubal tries to balance the theses of the invariance of the essence of identity as the identity with oneself on the one hand, with the confrontation with the dynamic and ever-changing world registered by our ordinary experience on the other. So-called „total construction“ is asserted in postmodernity by an almost extreme approach, especially total construction by J. Butler, where there is no substantial basis in physicality itself, which is also the result of cultural determinations (Roubal, O. 2009a). Roubal subsequently identifies and distinguishes several levels of identity – basal, essential, experienced, symbolic and situational identity.

Basal identity, that is, human nature, the fact that we are human, is the foundation and basis of identity. Here, Roubal recalls the necessity of socialization in human society, especially in children. The essential identity is then created by individual gender identity, but also by the collective identity of belonging to a group/nation. This essential identity is further shaped in the process of life in so-called experienced/symbolic identity based on the experience gained in life. The last/outer layer is then situational identity, which is formed by the social roles that the individual holds. In this context, Roubal draws attention to the importance of the internalization of these role identities, which should be in line with the previous levels of identity.¹⁶¹

Regional identity itself is tied to space, a particular place – a region. This place to which the individual is essentially connected is that home (see Morgenstern, M., & Šulová, L. 2007, p. 52), which is associated with everyday experience, the individual perceives it with the senses – “sense of place”, and, as Chromý adds, „*Identity is then created by the importance of the place as the environment to which the individual or group belongs and in which they feel satisfied and safe*“ (Chromý, P. 2009, p. 113). This place – physical space – is also the bearer of social content, it is a social structure forming a network of cultural, political and economic relations. According to Passi, this social construction of the region

¹⁶¹ More in Roubal, O. 2009a.

is based on three pillars that intertwine with each other: a territorial, symbolic and institutional element (Chromý, P. et al., 2014, p. 264). Similarly, Szepaňský, Tuan, Szlachcicowa (based on G. Simmel) talk about the social contents given by the socio-cultural environment shared by the individual with other individuals that occur in the area. Sharing these contents together creates a strong identification/co-identification of the individual with this environment that is perceived as ours, own, domestic (Roubal, O. 2009, p. 15, p. 58–59). However, as Roubal recalls, this regional identity can be subject to a variety of changes, when the individual recreates, reconstructs, strengthens or weakens certain relations (Roubal, O. 2009, p. 19). This identification relationship tends to be strongest to the immediate surroundings of the individual, the narrower local space (Roubal, O. 2009, pp. 172–173). The aforementioned link between the place and the home is developed by Čílek, who uses the term „makom“ for it. With this label he wants to emphasize the inner relationship of a person to a certain place – a „place in the heart“, which represents the relationship of a man not only to the landscape but also to people, language (Čílek, V. 2007, p. 8).

In the partial concretization of the concept of regional identity for educational purposes we can define the so-called cognitive-rational aspect and affective-experience aspect. The cognitive aspect in our case is based on the corresponding level of knowledge associated with the specific locality. This cognitive image of the place is based on the memory – the collective memory, in which important social phenomena related to the locality are preserved – local customs and traditions, as well as significant historical personalities associated with the place. This memory also has its material plane, i.e., it is made up of material sights in the area. In this context, Čílek appreciates the non-revolutionary, gradual process of modernization of settlements, in which the original elements of older buildings were preserved, „*the traditional layout of materials and mass was respected*“. He also lists an interesting phenomenon, where the places that follow this tradition in a sensitive way and creatively develop their history, contribute to a greater degree of well-being, security and rootedness. Young people move to these places, the birth rate is increasing (Čílek, V. 2007, p. 180). Also important is the latter aspect – affective/experience aspect – that can be understood as an individual's perceived relationship, emotional link to a place and the people living there. Čílek also talks about the so-called genius loci, a positive irrational impulse – the atmosphere of the place, the spirit of the place based on the specific nature of the landscape (Čílek, V. 2007, p. 10). It is also clear that these two aspects do not stand in isolation but are interconnected and create a more complex picture of reality.

Excursion teaching is one of the tools by which site-specific knowledge can be effectively developed along with the creation and strengthening of the attitude component, the relationship to the place. Skalková mentions this form of teaching, which takes place largely in an out-of-school setting. She connects it with the modernization of teaching, when lessons are taught in less traditional forms than in the classroom. The use of this extracurricular form of education deepens, e.g., pupils' social science knowledge, strengthens motivation and interest as it presents the practical significance of acquired knowledge – e.g., school knowledge in the extracurricular reality. There is also an extension of the clarity of teaching. Skalková also defines three stages of excursion. Its main objectives are set in the preparatory phase, the course of the excursion is planned. Here, Skalková distinguishes excursion with a so-called orientation character and intensive character. As can be derived from the names, the orientation character of the excursion is focused on a more general understanding of the place, while the intensive character leads to a deeper and more specialized acquaintance

with the place/object. The next stage is the actual excursion. Here, the central method is the demonstration method, i.e., especially the observation of objects/phenomena, or the pupil is led into interaction with these objects (which, according to Skalková, would already be a method of practical activities). In addition, there is a classic combination of explanation and teaching interview. The last stage is the assessment. It is a reflection of past activities, assessment of, e.g., completed worksheets or classification (Skalková, J. 2007, p. 195–197, p. 233).

The topic of excursion education is also dealt with by R. Čapek in his extensive publication dealing with various teaching methods. In particular, he emphasizes the importance of reflection in its final part. In addition, he considers the excursion an important methodological tool that links the school environment and the real/extracurricular world. Thanks to this interconnection, it is a much more popular format for pupils than regular teaching, and pupils can also remember the acquired information much better (Čapek, R. 2015, pp. 194–195).

Our variant of excursion teaching developing the regional identity of pupils is based on historically significant personalities connected to the given locality, in our case the town of Strážnice. Since there is a strong link to history, we will focus on how history didactics approach the teaching excursion. Here, in terms of terminology, we distinguish between excursion teaching and professional excursion. Julínek understands excursion teaching as a “*didactically effective... adequate form of teaching in a specific environment.... In addition to presenting new information... it also covers the next phase of the lesson*” (Julínek, S. 2004, p.154). Regarding the phases of the lesson, it is possible to use the classical scheme of three structural elements of the lesson (introductory, basic, final), which can be subsequently divided into parts forming the so-called combined model of the lesson – organization, motivation, repetition, exposure, fixation, application, conclusion (see, e.g., Maňák, J., & Švec, V. 2003, p. 14, also Kalhous, Z., & Obst, O. 2002, p. 296). Julínek understands the professional excursion as “*acquiring the historical content by methods of direct observation of objects and phenomena of historical reality in their natural social or natural environment*” (Julínek, S. 2004, p. 154–155). That is, it is mainly a form of exposure in the extracurricular environment. It is also possible to use the offer of extracurricular institutions in excursion teaching, in our case it will be a museum and material monuments which are in the original place of origin – building objects (compare Julínek, S. 2004, p. 155–156).

To sum up, in the case of excursion teaching, pupils acquire new knowledge through their own observation. If they try something, they remember it better, the knowledge is more permanent and also develops logical thinking. It also includes the affective level – the formation of attitudes and, in particular, the relationship to the specific place. During the excursion various teaching methods can be used, such as explanation, narration, demonstration, individual or group work. The excursion therefore has an important educational and teaching significance. It is also an attractive and interesting form of teaching for pupils.

The proposed excursion combines elements of professional excursion and excursion teaching. It is focused on the development of regional identity in relation to important personalities in the town of Strážnice. It is possible to use the working title “*Important Personalities in Strážnice*“. This particular teaching form is based on the use of a cooperative strategy in which a number of authors, e.g., K. Kitzmiller, J. Mc Whirter and C. Bassett, define the following elements:

- The positive dependence of the group members – it is based on the fact that everyone in the group perceives that they are connected to each other when performing the common task. They are connected in such a way that they cannot succeed if the other members of the group fail, and must coordinate their efforts when striving to complete the task,
- Pupils in the group interact face to face, it is crucial for social integration, and many interpersonal barriers can be broken down in this interaction. This is also related to the size of the group, usually groups of three or four are most effective,
- Individual responsibility of group members for partial tasks, where each individual participates in a particular activity, and each member is responsible for what they learn during the group work. These findings can be subsequently checked, e.g., by using a test in the following lesson after the end of the co-operative activities,
- Developing social skills and communication among group members, related to building mutual trust, the art of listening to others, resolving discrepancies between the members. This can also be achieved through direct practice and the gradual development of specific skills within specific activities, e.g., the technique of active listening (Maňák, J., & Švec, V. 2003, p. 138–139, also Pasch, M. 1998, p. 250–254).

Already realized research – by Robert E. Slavin of Johns Hopkins University, the Johnson brothers from the University of Minnesota, Spencer Kagan’s work – demonstrates the benefits of cooperative strategies in teaching: *„The results suggest that collaborative group learning supports higher results than competitive individualistic teaching. These results are valid for all ages, for all subject areas and for tasks that include verbal problem solving, categorization, spatial problem solving, memory...”* (Ginn, P. 2017, p. 58).

The key personality with whom the pupils are to be acquainted in connection with Strážnice is J. A. Komenský. According to Skácel, Komenský’s stay in Strážnice resulted from several events in his early life. Two places – „Nivnice“ and „Uherský Brod“ – or a third place (albeit less likely), Komňa village, „compete“ for the exact site of Komenský’s birth on March 28, 1592. Komenský’s father Martin was the brother of Komeňský reeve Staňek. He was a citizen of Uherský Brod himself and had a mill in Nivnice in rent, where he or his wife Anna had relatives. Thus young Jan probably spent his childhood in Uh. Brod, where Martin finally settled. In 1604, however, his father dies, not long after that his mother dies as well, probably in an epidemic (Martin could be a senior officer, cf. Polišínský, J. Pařízek, V. 1987, p. 8–9, member of the carting guild, owner of one house on the square and two suburban houses, cf. Zemek, M., & Bartoš, J. 1972, p. 103). Young Jan is sent to his aunt’s on his father’s side in Strážnice with his guardians. Among historians, there is no clear consensus on the exact timing of Komenský’s stay in Strážnice on the basis of an analysis of historical sources. According to Komenský’s record in the book Lešno foundation, he left for Strážnice in 1602 and lived there until 1605. However, Komenský himself writes in his 1665 *„Lux e tenebris“* (Light in the Dark) that he left for Strážnice only after the death of his parents in 1604 and lived there for about a year and a half (Strážnice Komenskému, 1984, p. 3–4). We can say that he stayed permanently with his aunt only after the death of his parents, i.e., after 1604. It has not been possible to exclude an earlier visit and a shorter stay in previous years. The time of departure, i.e., the year 1605, is undisputed in the sources.

Komenský’s aunt’s on his father’s side – Zuzana Komněnská’s – husband was Martin of Bránky. They lived together at homestead No. 93, as can be seen from the records of the homestead books. She did not accept her husband’s name because Komněnský’s name was

more prestigious in Strážnice. It was Komenský's father, Martin, who guaranteed the sale of the surrounding homestead, which suggests that although he was a foreigner in Strážnice, he had a good reputation there (Strážnice Komenskému, 1984, p. 4).

Komenský's stay in Strážnice is associated with his attending the local Brethren school. The Unity of the Brethren in Strážnice was active before 1500. The very foundations for the creation of the school were given in 1577, when Jan the Younger of Žerotín confirmed the endowment of Strážnice with a gift made by his grandfather, to which he added further privileges. The Brethren lower and higher school was built in 1579. It was a large building. In its centre there was a square yard that was surrounded by high buildings. There were six classrooms in the school itself, the school was connected to a prayer room. A hospital and a Brethren house adjoined the building (Mrkvová, L. 2007, p. 14).

From 1604 Komenský attended a higher Brethren school, where he met Mikuláš Drabík and established a long-term friendship with him. He was the son of a wealthy Strážnice citizen, who was a magistrate and a master in the furrier's guild. Drabík himself later became a Czech Brethren priest. He became more famous thanks to his prophetic visions, which Komenský published in the aforementioned book *Light in the Dark*. This made Drabík known in the religious and political circles of Europe at that time. Due to his prophecies about the destruction of the Habsburgs, he was sentenced to death and executed in Prešpurk in 1671 (Mrkvová, L. 2007, p. 15). But let us go back to Komenský. His stay in Strážnice ended in 1605 with the invasion of the „bočkajovci“ from nearby Hungary. Komenský's uncle Martin dies, the house where Jan and his aunt lived with him is burnt down. Aunt Zuzana suffered existential problems after her husband's death and the destruction of the house and could no longer take care of young Jan. He is therefore sent back to his guardians in Nivnice. From there, in 1608, supported by Karel the Elder of Žerotín, he went to study at the Brethren School in Přerov (Strážnice Komenskému, 1984, p. 6).

These two or three places form the axis of excursion teaching in Strážnice. The first is house No. 133 on Skalická Street, where the homestead of Zuzana Komněnská and Martin of Bránko stood. The second location is the Brethren Education Memorial on the site of the former Brethren School. The third place is the Strážnice Municipal Museum with its permanent exhibition dedicated to J. A. Komenský.

Description of the process of realization of individual activities within the excursion education

Since this form is based on cooperative teaching (see above), the teacher first initiates the creation of four four-member groups, each pupil receives a background text dedicated to one of the four personalities whose lives were somehow connected to Strážnice. Each pupil has only a part of the text on the basis of which it will be possible to correctly compile the whole text and at the same time create a four-member group. It is a method of working with a text (putting a text together) in combination with creating a group by using an assignment (cf. Čapek, R. 2015, p. 311 and 415). If the text is correctly put together (see Fig. 1), the pupils gain a map with the marked stops on the other side of the paper sheet. Then, on the basis of this map, the pupils follow the marked route (see Fig. 2). All background texts and worksheets will be put into the pupils' portfolios, which will document their outcomes. At the same time, the portfolio can also serve the teacher as a basis for the possible assessment of pupils (for more information, see Kolář, Z., & Šikulová, R. 2005, p. 127)

Božena Hrejsová (1870–1945)	Marie Kudeříková (1921–1943)	Joža Úprka (1861–1940)	Jan Skácel (1899–1984)
A. teacher	A. student	A. painter	A. teacher and historian
B. led the institution Regional Youth Care in Strážnice	B. active in the anti-Nazi resistance	B. co-founder and first chairperson of the "Association of Moravian Artists"	B. founder of the Municipal Museum
C. founder of Children's Home in Strážnice	C. arrested by the Gestapo and executed	C. creator of the painting "Jízda Králů" (Ride of the Kings) and „Pout' u svatého Antoníka“ (Pilgrimage at St. Anthony)	C. author of the five- volume monography <i>History of the Town of Strážnice</i>

Fig. 1 – the text put together

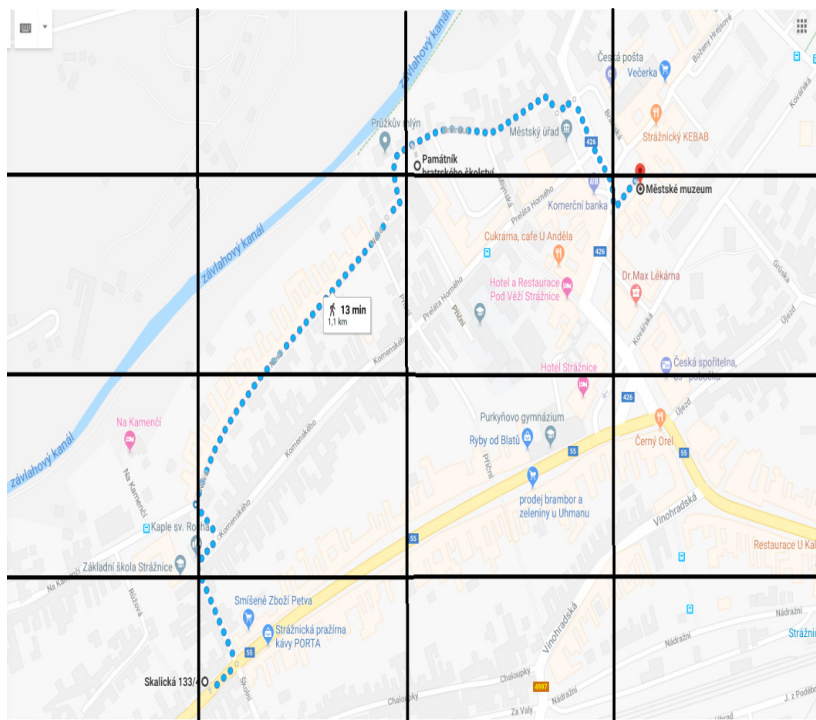

Fig. 2 – map with the marked route

As has been described above, there are three locations –house No. 133 on Skalická Street, at the Memorial of Brethren Education and at the Municipal Museum – which are connected to the personality of J. A. Komenský.

The first location is house No. 133 on Skalická Street. It is a less time-consuming stop for pupils to perform simple tasks from a worksheet based on a memorial plaque: „*IN THIS PLACE STOOD THE HOUSE OF ZUZANA KOMNĚNSKÁ, WITH WHOM JAN KOMENSKÝ LIVED AS A BOY IN 1604–1605 WHEN HE ATTENDED THE STRÁŽNICE BRETHERN SCHOOL.*” Pupils have two simple tasks: to answer a question and to fulfil the task:

- Who lived in the house that stood in this place and when?
- Follow the map to the next place where this personality lived.

The teacher can also describe briefly the events and contexts associated with Komenský moving and the beginning of his time in Strážnice. It is also possible to choose a variant of answers to other questions that arise from the teacher’s explanation, or choose the version of an explanatory text provided to the groups. Suggestions for questions may include:

- When was Komenský born and what were his parents’ names?
- Where did he spend his first years before coming to Strážnice and why did he have to move to Strážnice?
- Who was Martin of Bránky?

The second, more time-consuming stop, is the Brethren Education Memorial. It is located near Průžek’s Mill, near the Church of the Virgin Mary (see Fig. 2). Here, students work with information that in the given place has the form of tables with explanatory texts and sculptures (depicting the plan of the first floor of the later Piarist building based on the original Brethren buildings, see also Mrkvová, L. 2007, p. 20). The tables themselves consist of both textual and pictorial material, which contains additional information about Komenský’s time in Strážnice, the family tree of his descendants, and especially information about the Brethren School itself. Here, pupils fill in the information on their worksheets. The variations of the sheets can be different, either simple with the instruction to complete the previous information, which develops their autonomy when working with a text or pictorial material. A possible variant is a heteronomous model, where pupils are guided by pre-prepared questions to find information on the spot. The teacher should not forget about any additional explanation of terms or expressions that pupils may not understand.

The third stop is the Municipal Museum in Strážnice on Náměstí Svobody square. A permanent exhibition dedicated to Komenský’s time in Strážnice and the local Brethren education is used here. The exhibition is located on the first floor of the museum. In addition to textual and visual material, with which pupils work similarly as during the second stop (the main objectives are repetition and fixation of already acquired information and possible adjustment to it based on a comparison), a historical artefact with the date of completion of the Brethren School building is also used at this stop.

The last stop is in front of the Municipal Museum at the statue of J.A. Komenský. The sculpture is the work of sculptor Miloš Hudeček and has been in place since 1984. At this place, the information obtained should be further consolidated for the final reflection. For this fixation, the activity called “Circle” was chosen, during which pupils work with the information they have already obtained. Pupils get a paper-made centre circle with the name of J. A. Komenský around which they should correctly assemble other circles of cut concepts containing key information that pupils have found so that the continuity and coherence of the concepts are clear. The progress in other external circles is from more general terms (e.g., parents, wives, year of birth, period of stay in Strážnice) to more and more concrete (e.g., Martin Komenský and wife Anna, wives Magdalena Vizovská, Dorota Cyrillová, Anna Gájusová, 1592, 1604–1605). After a mutual check, the circle is glued to the worksheet

(compare Orálková, M. 2014, p. 82). Each group thus gradually creates the mentioned portfolio, which documents the completed excursion.

Another activity at this place is called “How I decide” (compare Orálková, M. 2014, p. 82–83). Pupils should individually solve tasks and justify their answer (in a worksheet put into the portfolio) to the following questions:

1) I will change my religious beliefs (my habits, traditions, something I like) so I don't have to move abroad.

2) I will not change my religious beliefs (my customs, traditions, something I like) and I will have to move.

The aim of this activity is to think more deeply about problematic decision-making in a difficult situation, and at least in this to partially internally approach Komenský's personality and better understand his situation. Pupils will be advised in advance that they will present their answers to others and discuss them, but if one of the pupils is still shy, the teacher should not force him/her to do so.

The final activity of the pupils will be a final self-reflection, when each pupil fills in a short questionnaire. At the same time, the answers will also provide the teacher with feedback information on past activities and may be used to modify them. We believe that this way of teaching can, thanks to its character, provide its participants with sufficient stimuli (on a cognitive and affective level) to develop and shape their regional identity.

References

- ČAPEK, R. (2015): *Moderní didaktika: lexikon výukových a hodnoticích metod*. Praha: Grada. (*Modern Didactics: Lexicon of Teaching and Assessment Methods*)
- CÍLEK, V. (2007): *Makom: kniha míst*. Praha: Dokořán. (*Makom. Book of Places*)
- GINNIS, P. ([2017]): *Efektivní výukové nástroje pro učitele: strategie pro zvýšení úspěšnosti každého žáka = The teacher's toolkit : raise classroom achievement with strategies for every learner*. Praha: ve spolupráci s nakladatelstvím Martina Romana a projektem Čtení pomáhá vydala EDUKační LABoratoř.
- CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): *Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje*. *Geografie*, 119, č. 3, s. 259–277. (*Regional Consciousness and Regional Identity in the Czech Republic: a Case Study of Český Ráj*)
- CHROMÝ, P., HEŘMANOVÁ, E. 2009. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. Praha: ASPI. (*Cultural Regions and Geography of Culture: Cultural Realia and Culture in the Regions of the Czech Republic*)
- JULÍNEK, S. (2004): *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita. (*Fundamentals of History Didactics*)
- KALHOUS, Z., & OBST, O. (2002): *Školní didaktika*. Praha: Portál. (*School Didactics*)
- KOLÁŘ, Z., & ŠIKULOVÁ, R. (2005): *Hodnocení žáků*. Praha: Grada. (*Assessment of Pupils*)
- MAŇÁK, J., & ŠVEC, V. (2003): *Výukové metody*. Brno: Paido. (*Teaching Methods*)
- MORGENSTERNOVÁ, M., & ŠULOVÁ, L. (2007): *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum. (*Intercultural Psychology: Development of Intercultural Sensitivity*)
- MRKVOVÁ, L. (2007): *Vyšší bratrské školství a strážnické gymnázium*. Strážnice: Občanské sdružení při Purkyňově gymnáziu Strážnice. (*Higher Brethren Education and Grammar School in Strážnice*)
- ORÁLKOVÁ, M. (2014): *Tematika vlastenectví prostřednictvím významných osobností i ve výuce Občanské výchovy*. Diplomová práce. Brno: MU. (*The Theme of Patriotism through Important Personalities in Teaching Civics*)
- PASCH, M. (1998): *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině: jak pracovat s kurikulem*. Praha: Portál. (*From the Education Programme to the Lesson: How to Work with the Curriculum.*)
- POLIŠENKÝ, J. PAŘÍZEK, V. (1987): *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*. Praha: SPN. (*Jan Amos Komenský and His Legacy for Today*)

- PLECITÁ, K., & ŘEHÁKOVÁ, B. (2004): *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. (*Czech National Identity after the Demise of Czechoslovakia and before Joining the European Union*)
- ROUBAL, O. (2009a): *Identita – více příběhů jednoho života*. Neustránkováno. Dostupné z: <http://doczz.cz/doc/247241/disertace---o.roubal---institut-sociologick%C3%BDch-studí%C3%AD-uk-fsv> (*Identity – More Stories of One Life*)
- ROUBAL, O. (2009): *Teritoriální identita v biografických vyprávěních poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Disertační práce, dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/8001109462/?lang=cs> (*Territorial Identity in Biographical Narratives of Post-war Settlers of the Borderlands of Northern Bohemia*) *Strážnice Komenskému: 380. výročí příchodu J.A. Komenského do Strážnice*. (1984). Strážnice: Městský národní výbor. (*Strážnice to Komenský: 380th Anniversary of the Coming of J. A. Komenský to Strážnice*)
- SKALKOVÁ, J. (2007): *Obecná didaktika* (2., rozš. a aktualiz. vyd). Praha: Grada. (*General Didactics*)
- ZEMEK, M., & BARTOŠ, J. (1972): *Uherský Brod: minulost i současnost slováckého města*. Brno: Blok. (*Uherský Brod: the Past and the Present of the Moravian Slovak Town*)

Resumé

Cílem příspěvku je podat návrhy postupů, jak formovat a rozvíjet regionální identitu. V první části se věnuje vymezením ústředních pojmů, tzn. region, identita a regionální identita. Region představuje místo, konkrétní místo, k němuž má jedinec určitý vztah, emocionální vazbu. V souladu s konceptem D. Seamona můžeme hovořit o fenoménu domova, který se vyznačuje pocity bezpečí, jistoty, přijetí, regenerací, pohodou. Identitu můžeme chápat jako mnohvrstevnatý konstrukt, který např. dle Roubala obsahuje několik rovin identity – bazální, esenciální, žitou, symbolickou a situační. Tímto je vytvořen prostor pro komplexnější chápání identity, něčeho, co lze chápat jako neměnné/esencialistické a zároveň i jako proměnné/konstruktivistické.

Pro edukační účely můžeme v regionální identitě vymežit tzv. kognitivně-racionální aspekt a afektivně-prožitkový aspekt. První je spojen s odpovídající úrovní vědomostí/znalostí spojených s danou lokalitou. Zahrnuje místní zvyky, tradice, hmotné kulturní a přírodní památky, významné historické osobnosti spjaté s daným místem. Druhý aspekt tvoří pocíťovaný vztah, emocionální vazbu, k místu a lidem tam žijícím.

Další část příspěvku nám nejprve v obecnější rovině, posléze i konkrétně přibližuje metodický nástroj, který může sloužit k formování a rozvoji regionální identity. Jedná se o exkurzi/exkurzní vyučování. Jedná se o formu výuky, která z větší části probíhá v mimoškolním prostředí. Toto spojení umožňuje zároveň propojit školní a „mimoškolní“ svět, díky atraktivitě svého formátu může přispívat i k lepší motivaci i fixaci. Během exkurze lze využívat nejrůznější výukové metody, např. výklad, vysvětlování, vyprávění, výukový rozhovor, formu skupinové/kooperativní výuky. Důležitá je zde kooperativní strategie vycházející ze závěrů výzkumů a prací R. E. Slavina, S. Kinga o přínosu začlenění kooperativních strategií při řešení úkolů.

Samotná exkurze s názvem „Významné osobnosti ve Strážnici“ má několik částí, které se opírají zejména o osobu J. A. Komenského. Jsou využity tři lokace/místa spojená s touto osobností ve městě Strážnice. Na těchto místech žáci ve skupinách řeší zadané úkoly, využívají pracovních listů, jejichž řešení, odpovědi lze nalézt v těchto lokalitách. Jedná se o dům č. p. 133 na ulici Skalické, Památník bratrského školství a u Městského muzea, i samotnou expozici v muzeu. Příspěvek obsahuje konkrétní aktivity a úkoly, které mají žáci/studenti v těchto lokalitách řešit. Kromě toho obsahuje i stať o pobytu Komenského ve Strážnici. Komenský zde pobýval ve svém dětství a v letech 1604–1605 navštěvoval místní bratrskou školu.

Příspěvek poskytuje realizátorům exkurze teoretickou oporu i praktický návod, poskytuje dostatek kognitivních i afektivních podnětů, které mohou sloužit k formování a rozvoji regionální identity.

Trnava as a Cultural and Economic Centre of the Region in the 18th Century (Bel's View)

Trnava ako kultúrne a hospodárske centrum regiónu v 18. storočí
– pohľad Mateja Bela

PETER FRAŇO

Abstrakt: Matej Bel (1684–1749) patrí k najvýznamnejším uhorským vzdelancom obdobia novoveku. V 30. rokoch 18. storočia začal v súlade so svojou obsiahlou koncepciou diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* písať aj Notíciu Trnavy, v ktorej chcel zaznamenať dejiny a súdobý miestopis tohto významného slovenského mesta. V našom príspevku sa zameriame predovšetkým na podrobné predstavenie Belovej topografie mesta Trnavy (kostoly, stĺpy, kláštory, semináre, námestia, ulice). Zároveň si pritom budeme všímať aj niektoré širšie dobové poznatky, ktoré o ňom Matej Bel zaznamenal (pomenovanie mesta, vysvetlenie erbú mesta, zamestnanie obyvateľov, zvyky, národnostné pomery a pod.). Vďaka týmto informáciám a ich porovnávaním so súčasným stavom našich znalostí získame pomerne jasné vedomosti o Trnave ako kultúrnom a hospodárskom centre regiónu v 18. storočí.

Kľúčové slová: Matej Bel, Trnava, topografia, regionálna história

Matej Bel (1684–1749) is one of the most important Hungarian educators of the Modern Age. In the 1730s, in accordance with his extensive conception of the work *Notitia Hungariae novae historico-geographica*¹⁶², he also began to write *Noticia of Trnava*, in which he wanted to record the history and contemporary topography of this important Slovak town. The section on Trnava is a part of the manuscript of the Bratislava seat, which is stored in the Lyceum Library in Bratislava (Juríková, 2006, p. 30) and consists of two parts¹⁶³. The first part describes the historical development of Trnava from the reign of the Hungarian monarch Bel II (* 1108/1110 – † 1141) until the author's lifetime (43 paragraphs).

¹⁶² *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitatibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium, atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum committatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae.* Vienna: 1736. (= *Notitia*).

¹⁶³ The Latin text as well as Slovak translation of *Noticia of Trnava* is taken from Erika Juríková (Juríková, 2006, s. 115–255; the Latin text is also a non-numbered appendix of the author's work). When interpreting *Noticia of Trnava*, we faithfully follow the works of mainly Erika Juríková (Juríková, 2003, p. 66–71; 2006; 2009, p. 135–146).

The main theme of the second part is different – it deals mainly with the topography of the town, which is supplemented with information on nationalities, economic activity or habits of the population. The whole book has 100 printed pages and so far represents the most compelling work on Trnava, which captures the history of this town from its beginnings until the Modern Age (Šimončič, 1998, p. 62; Juríková, 2006, p. 33). For this reason, Bel's work allows us to completely reconstruct the significance and position of Trnava as a cultural and economic centre of the region in the 18th century.

Name of the city

When explaining the origin of the name Trnava (lat. Tyrnavia), Matej Bel presents various, sometimes even bizarre, theories. According to him, colloquially (Vulgo) Trnava, according to him, is named after thorns (spinis). As this explanation would mean that the mansion is originally of Slavic origin, Bel proves that a similar way of etymologisation is also possible in German. According to him, Germans refer to the word thorn (sentem) as Dorn. For this reason, Dorn-au, with a softer pronunciation like Törnau or Türnau, also refers to a wider thorn-covered area (aruum significabit, sentibus obsitum). Thanks to this explanation, the Slavic etymology reaches the same relevant level as the German one.

Secondly, Bel mentions the Hungarian name of the city in the form of Nagy Szombath (Great Saturday). This name is said to have originated in the wars that were led between Hungary and the Austrians, Czechs or Moravians. After the success of an unidentified expedition, the troops in the area of the future city probably spread out the camp and designated Saturday as the day of the festive celebration. They also called this town after it.

The third explanation that Bel mentions once again returns to the Slavic basis of the word. The name Trnava was supposed to be based on the name of the river that flows through the town (i.e., today's Trnávka). And the last – probably the most unlikely explanation – derives the name of Trnava from the numerous towers of the town, which rise to the sky with their tops, and thus viewed from a distance they imitate thorns (Notitia, § I, p. 6–7).

Based on current research, we know that the town of Trnava had two names. The official name of Sombat (Saturday) was formed from the name of the day when the market was to be held in the city. The second name, Trnava, was indeed derived from the Slavic root *trn* (thorn)-connected to the suffix of space -ava, which literally denotes a prickly area with thorns that served as protection of the road junction near the original marketplace. This name is therefore related to the strategic location of the town (Krajčovič, 2005, p. 155), which, as we know, lay on the old Czech trade route connecting Prague with Budín.

Geographical, economic and cultural-social characteristics of the city

The town of Trnava is situated in the Danube lowland between the Váh river and Malé Karpaty mountains. According to Matej Bel, this settlement was established in a delightful place (amoenum) with an excellent location (cum insigni commoditate). The country is flat and slightly undulating (Campestris, sed erecti positus regio est) and lies approximately to the northeast of Bratislava, bordering the Nitrianian seat (Notitia, § I, p. 75). Thus, the size is rather of a small town (Vrbiculam) (Notitia, § II, p. 76), for which the vastness (vasta) is not so typical, rather it is its beauty (elegans) (Notitia, § I, p. 75). It is clear from Bel's hints that Trnava is to some extent a contrasting town. On the one hand, it houses important state and church institutions that emphasize its urban character, but on the other it has never lost a specific rural character. According to him, the town is particularly popular with those people who like rural solitude combined with the city's amenities (aegrestes secessus, vrbicis conuictibus, ex interuallo, temperare) (Notitia, § VIII, p. 85).

From the economic point of view, Trnava appears to be mainly the centre of trade. According to Bel, this is evidenced in particular by the privilege to store¹⁶⁴, eight public markets¹⁶⁵, the annual fair or weekly and livestock markets (Notitia, § IX, pp. 85–86). The wheat and bread from Trnava gained the greatest praise among agricultural crops (Notitia, § XI, p. 87). The town should thus be called the granary of the surrounding area (horreum dici meruerit, totius circum regiunculae). The price is also set in Bratislava according to the yield of the local grain (Notitia, § XVII, p. 99).

The second important economic commodity of the town are vineyards, which Bel situates near the Parná river, where the vine had been grown since 1347. Although this wine has a delicate aroma and extraordinary nobility (vber, saporis probi, & generositatis eximiae), neither by its density nor by its age it can equal the wine (neque pinguedine, neque aetate) which is processed from the vineyards of Dolní Orešany, Šenkvice, Viničný or Vinosady (Notitia, § XVII, p. 99–100).

The cultural and social significance of Trnava is reflected in Bel's work in two basic meaning frames: the church and the secular. In 1543, due to the danger of the Turkish invasion, the Archbishop of Ostrihom moved to Trnava together with the cathedral chapter and in 1635 the university was re-established there¹⁶⁶. These events had a major impact on the construction activity in the town. Therefore, according to Bel, Trnava appears to be a Rome in minor (Romam in compendio) or, in folk language, a little Rome (Paruam Romam) (Notitia, § II, p. 76).

In the secular sense of the word, the status of Trnava as a privileged free royal city, gained in 1238 by the Hungarian king Bela IV (*1206 – †1270), was of the utmost importance. According to Matej Bel, Trnava acquired this position mainly due to its importance (dignitate) and the large population (populi frequentia) (Notitia, § I, p. 5). The manifestation of this privileged position is the existence of the institution of the municipal authority¹⁶⁷, the coat of arms¹⁶⁸ and the fact that it housed the lower royal tribunal (Notitia, § XIV, pp. 92–93; XV, p. 94).

Perhaps the best description of the town's historical significance can be found in the 15th paragraph, where Bel cites¹⁶⁹ the following words with reference to the work *Chronica Hungarorum* of Ján of Turco: „Trnava has the attribute of royal according to the founder and restorer; free according to the generosity of the rulers, saint according to the places dedicated to faith, noble and venerable according to the Ostřihom Chapter, flourishing according to the university, but above all very famous“ (*Tyrnauia, inquit, a conditore, sive reparatore Bella II. Regia; ab inductis principum, Libera; a locis religioni dicatis, Sancta;*

¹⁶⁴ The privilege to store (*ius stapulae*) was granted to Trnava in 1402 by King Žigmund (Šimončič, 1998, p. 210).

¹⁶⁵ When in 1762 Trnava reported its fairs to the Hungarian Chamber, it reported them in this chronology: 1) 22 January - Vincent - since 1647; 2) 6th Sunday before Easter - Quadragesima - since 1463; 3) 24 April - Juraj - since 1463; 4) 15 June - Vit - since 1647; 5) 25 June - Jakub - since 1436; 6) Sunday after 8 September - Our Lady's Birth - since 1508; 7) 28 October - Simon and Judah - since 1647; 7) 6 December - Nicholas - since 1436 (Šimončič, 1998, p. 211).

¹⁶⁶ For the relations between Trnava and Trnava University, see (Šimončič, 2010, s. 219–229).

¹⁶⁷ For the municipal authority, (Šimončič, 1998, s. 157–162).

¹⁶⁸ For the coat of arms, see (Šimončič, 1998, s. 165–166).

¹⁶⁹ However, his work does not contain the quoted part. (Juríková, 2003, s. 66–67)

a metropolitano Strigoniensum Capitulo, Illustris ac Veneranda; ab Vniuersitate litterarum omnium, Florens, atque in primis celeberrima est). Bel adds that because of the lower royal tribunal (a *Tribunali Regio minore*), the attributes of impartial and fair (*Aequa Iustaque*) (*Notitia*, § XV, p. 94) also belong to it. The combination of the above-mentioned ecclesiastical and secular importance of Trnava is also reflected in Bel's description of the topography of the town.

Church topography of the town

As already mentioned, one of the most important attributes of Trnava is as little Rome in the sense of the religious centre of contemporary Hungary. Bel firstly names all the churches and monasteries in the town. The most beautiful is the Church of St. Nicholas (*templum S. Nicolai*), which was renamed the Cathedral (*Cathedralis*) after the chapter was moved, and sometimes is called the parochial (*Parochiale*) or metropolitan (*Metropolitanam*). This church exceeds all the other churches, both in its dimensions (*vastitate*) and its decorations (*cultu*), with mass held in Hungarian and German. Next to it, Juraj Selepčeni then built the Church of St. Michael (*vicina S. Michaelis ades*), in which mass for the Slovaks took place (*Notitia*, § II, p. 76–77).¹⁷⁰

The second most important church of the town is the Church of St. John the Baptist (*Templum S. Iohannis Baptistae*), which is sometimes called the Jesuit Church (*templum Sovietatis Iesv*) (*Notitia*, § III, p. 77–78). It is clear from Bel's interpretation that he considers these two churches to be the most important. The other six temples are then briefly named: the Church of St. James (*Aedes S. Iacobo sacra*), to which a Franciscan monastery was built; Holy Trinity Church (*Templum SS. Triadis, Trinitariorum*); Church of St. Joseph (*S. Iosephi Paullinorum*); Uršulín Church (*Sororum S. Vrsulae*); the Monastery of St. Clara with the Church of the Blessed Virgin Mary of the Assumption (*D. Clarae*) and the Cathedral of St. Helen (*D. Helenae*). In addition, there are four chapels in the seminary and two columns: the Holy Trinity on *Hlavní náměstí* square and the Immaculate Virgin Mary on *Univerzitní Square* (*Notitia*, § IV, pp. 78–79). Concerning monasteries, a thorough explanation is devoted only to the fate and appearance of the *Collegium PP. Soecietatis* building (*Notitia*, § V, pp. 79–80).

The second set of church monuments mentioned by Bel is represented by convents, i.e., places where university students used to live. The oldest convent was founded by Mikuláš Oláh and according to the first Hungarian king is called the convent of St. Stephen (*S. Stephani*). The second convent is the seminary of St. Adalbert (*D. Adalberti*). Third, he mentions the *Collegio Generali Cleri Hungariae*. The newest of the facilities was dedicated to Juraj Selepčeni of the Blessed Virgin Mary (*B. V. Mariae*). The last one is the so-called House of Ex-servicemen (*Domus deficientium*), also known as St. Imrich (*nomine S. Emerici*) This building served for the care of people who had already left active public service (*Notitia*, § VI, p. 80–82).

The third corpus of monuments consists of other church and university buildings. The most prominent among them is the archbishop's residence (*Praetorium Archiepiscopale*). On the other side of the St. Nicholas Cemetery there is the building of the old town parish (*Parochia Ciuica*) and the houses of the canons (*Canonicorum aedes*). The most memorable

¹⁷⁰ For the Church of St. Michal, see (Šimončič, 1998, s. 296–298).

(maxime memorabiles) of them is the one in which Baron František Ladislav Medňanský used to live. In this house, during the uprising of Gabriel Betlen (1619–1626) the Hungarian royal crown was hidden. Other buildings are then represented by the academy building (adificia academica), two theatres (duo theatra), the printer (Typographia) and the library (Bibliotheca) (Notitia, § VII, pp. 82–83).

Secular topography of Trnava

The status of a free royal town is symbolized especially by the city fortifications. From a distance, Trnava looks like a wreath of walls (ad coronae muralis). But Matej Bel does not have illusions about the quality of this defence mechanism. According to him, the wall that encircles the city is simple and built only of small fired bricks, with a thickness that would not bear an armed attack (*Murrus, quo ambitur, singularis est, & cocto instructus laterculo, crassitie haud alia, quam, quae inermes adsultus possit tolerare*). Similarly, advanced bastions (propugnaculis) are already on the verge of collapse due to the effects of the weather. Matej Bel recognizes four gates in total. Two main gates: Upper (Superiorem) and Lower (Inferiorem)¹⁷¹ and two narrower (Duo reliqui angustiores sunt): one that is close to the Franciscan Church and the other at the Archbishop's Palace (Notitia, § I, p. 75). In addition to the fortifications, the town character of Trnava is represented mainly by squares and streets. Bel names three public squares in Trnava.

The most important of these is Hlavní náměstí (Main Square) (forum maius), which houses the city tower, a large sculpture of the Holy Trinity, City Hall and originally Esteházy Palace. This square occupies the centre of the town and has an almost regular square shape. The second, University Square (forum academicum), is surrounded by the university buildings. The Trnávka river flows through this square. The subsoil of this square is solid (solida) enough to allow students to walk there and discuss science and literature (idonea litterariis deambulatiunculis). The square also houses the Column of the Blessed Virgin Mary, the Church of St. John the Baptist and the already mentioned university buildings. The third and last square is Obilné Square (Forum Frumentarium), which is located by the Church of St. James. As its name suggests, this square was mainly used for the sale of various agricultural crops.

In the extensive Trnava street network, Bel identifies twelve specific streets. The most important and busiest one is the so-called Great Street (*vicus magnus*),¹⁷² which extends from the upper gate directly to the lower gate. The other eleven streets are more like aisles (angiportus) than streets, and Bel mentions the following: Jakubova Street (*vicus Iacobaeus*),¹⁷³ Ostrožná Street (*vicus Sarkantyús-Útza*),¹⁷⁴ Seminárna Street (*vicus seminariorum*),¹⁷⁵

¹⁷¹ The Upper Gate (Stulpulcherská) was located in today's Zelený krížek and the Lower Gate (Lautenburg) in the place where the Regional Court now resides (Juríková, 2006, p. 84).

¹⁷² Velká Street was divided into two parts: the upper one (today Štefánikova Street) and the lower one (today Hlavná Street) (Juríková, 2006, p. 84).

¹⁷³ Today's Divadelná Street (Juríková, 2006, p. 84).

¹⁷⁴ The street that leads from Velké Náměstí square to the Church of St. Nicholas. This is the only one that Bel calls by a Hungarian name, which is, however, a bad translation of the Slovak name Ostrovná Street (ostrov - ostroha = spur). Its name was related to the Trnávka river, which was like a small island in the place of today's administrative building U kráľa Ludovíta. Today, this street is called Hviezdoslavova Street (Juríková, 2006, p. 84).

¹⁷⁵ Podľa Belovho opisu tu pravdepodobne ide o dnešnú Ulicu Jána Hollého (Juríková, 2006, s. 84).

Kanonická Street (*vicus canonicorum*),¹⁷⁶ Jeruzalemská Street (*Hierosolymitanus vicus*), Jerichova Street (*Hierichuntis vicus*),¹⁷⁷ Pri hradbách Street (*Submoenialis vicus*) (there are two of them, in fact),¹⁷⁸ Potočná Street (*flumentaneus vicus*),¹⁷⁹ Pekárská Street (*vicus pistorum*)¹⁸⁰ and Za bitúnkom Street (*vicus post macella*)¹⁸¹ (*Notitia*, § VIII, p. 83–85).

Population and its character

The town's population, according to Matej Bel, is composed of three nationalities: Hungarians, Germans and Slovaks, who inhabit it almost in the same proportion (*fere ex aequo rerum potiuntur*). It is clear from Bel's interpretation that he consciously emphasizes the influence of the Hungarian ethnic component over others.¹⁸² According to him, Hungarians predominate not only in the size of their properties but also in their number (*non opibus tantum, sed numero etiam*). Germans were attracted to the city by commerce (*commercia*). Slovaks do not equal the two ethnic components in number but rather in property (*rerum copia*). According to Bel, their number must have been very small after the Hussite expeditions and one of the reasons could have been the fact that they had to vacate the place for the Hungarians and the Germans.

Concerning other nationalities, the author also mentions Jews who, in the past, were expelled from the city because of ritual murder charges¹⁸³. The expulsion of Jews from Trnava is perceived positively by Bel, because it brought benefits for the common people who no longer had to be made poor by high interest (*vsuris exsugere*) and the food supply was also exempted from criminal auctions (*iniquissimis licitationibus*)¹⁸⁴. The last mentioned nationality are the Roma, who gather far from the city (*Abesse ab vrbe coguntur*). Bel credits almost all misdemeanours to the Roma people, in particular cunning (*vasritiem*) and the habit of stealing foreign property (*rapiendi aliena consuetudinem fuisse*) (*Notitia*, § IX, p. 85–86).

The coexistence of Trnava people is evaluated by Bel as kind (*placide*) and decent (*decore*). At the same time, however, he notes that the status of the university town sometimes brings problems to Trnava, which arise mainly due to the university students' disrespect and disputes between them and the city's inhabitants.¹⁸⁵ On the other hand, the author highlights the support from university youth when extinguishing fires in the town.

¹⁷⁶ It is today's Kapitulska Street (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁷⁷ Both streets have preserved their names to this day. They are some of the oldest streets of the town (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁷⁸ There are two streets: one that goes from the eastern corner of the wall to the Lower Gate and the other that stretches from the Upper Gate to the Jesuit College. Today, these streets are called Horné a Dolné Bašty (Upper and Lower Bastions) (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁷⁹ This is today's Hornopotočná and Dolnopotočná Streets, which copy the original bed of the Trnávka river (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁸⁰ This street has preserved its name to this day (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁸¹ This street does not exist anymore (Juríková, 2006, p. 85).

¹⁸² For this reason, members of the Slovak national revival looked at the figure of Matej Bel negatively. They perceived him as a „Hungarian“ – a traitor of Slovak identity (see Putna, 2018, p. 204–205).

¹⁸³ To learn about the history of Jews in Trnava, see (Šimončíč, 1998, p. 30–39; Barkány – Dojč, 1991, p. 119–130).

¹⁸⁴ To learn about the antisemitism in the older period, see (Szabó, 2014).

¹⁸⁵ See (Šimončíč, 1998, p. 51–60).

The relationship between Trnava citizens and guests and aliens (hospites, alienigenas) is evaluated by Bel as generally positive and friendly. This friendliness was prompted in particular by the University of Fine Science (mansuetiores litterae), as well as the longer coexistence of the population with priests and religious people (sacerdotibus, & nullo non religiosorum ordine, conuictus). It is these two factors that led to the refinement of previously inhuman morals of the town's inhabitants (Notitia, § XII, p. 88).

In conclusion, it can be stated that Bel's topography of the town brings interesting and valuable insights to the cultural and economic specifics of Trnava in the Modern Age. As a practical didactic tool that combines historical, geographic, ethnographic and topographic information, it can be very useful as a part of the pedagogical process, for example, in teaching the regional history of the town and the surrounding area.

References

- BÁRKÁNY, E., DOJČ, Ľ. (1991): *Židovské náboženské obce ma Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo VESNA. (*Jewish Religious Communities in Slovakia*)
- BELIUS, M. (1736): *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitatibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentilium, atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuracione summa explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum committatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae*. Viennae Austriae (= *Notitia*).
- JURÍKOVÁ, E. (2003): Trnavská univerzita I. (1635–1777) v Noticiách Mateja Bela. In: M. Mráz (zost.): *Univerzita – miesto vedeckého, pedagogického i ľudského rastu*. Trnava: Centrum komunikácie Fakulty Trnavskej univerzity, s. 66–71. (*The University of Trnava. In: University – a Place of Scientific, Pedagogical and Human Growth*)
- JURÍKOVÁ, E. (2006): *Matej Bel a Trnava*. [dizertačná práca]. Trnava: Trnavská univerzita. (*Matej Bel and Trnava*)
- JURÍKOVÁ, E. (2009): Elegans est urbs Tyrnavia et comoda habitatu. Latinský opis súvekej Trnavy očami Mateja Bela. In: D. Škoviera, E. Juríková (eds.): *Sambucus IV: práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 135–146. (*Latin Transcription of Contemporary Trnava in the Eyes of Matej Bel. In: Sambucus IV: Works from Classical Philology, Latin Medievalistics and Neolatinistics.*)
- KRAJČOVIČ, R. (2005): *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum. (*Living Chronicles of Slovak History Hidden in the Names of Municipalities and Towns*)
- PUTNA, M. C. (2018): *Obrazy z kultúrnych dejín Strední Evropy*. Praha: Vyšehrad. (*Images from the Cultural History of Central Europe*)
- SZABÓ, M. (2014): *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*. Bratislava: Kalligram. (*From Words to Actions. Slovak National Movement and Anti-Semitism*)
- ŠIMONČIČ, J. (1998): *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print. (*To My Trnava. The History of Trnava and the Surroundings*)
- ŠIMONČIČ, J. (ed.) (2010): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: DAJAMA. (*The History of Trnava. First Volume*).

Resumé

Matej Bel (1684–1749) patrí k najvýznamnejším uhorským vzdelancom obdobia novoveku. V 30. rokoch 18. storočia začal v súlade so svojou obsiahlou koncepciou diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* písať aj Notíciu Trnavy, v ktorej chcel zaznamenať dejiny a súdobý miestopis tohto významného slovenského mesta. V našom príspevku sa zameriavame predovšetkým na podrobné predstavenie Belovej cirkevnej a svetskej topografie mesta Trnavy. Z cirkevných pamiatok sa Bel zameriaval na vymenovávanie všetkých kostolov a kláštorov, ktoré sa v meste nachádzali. Druhý súbor sakrálnych pamiatok reprezentovali predovšetkým konvikty, t. j. miesta v ktorých boli ubytovávaní študenti univerzity. Tretí korpus pamiatok tvorili ostatné cirkevné a univerzitné budovy. Zo svetských pamiatok sa Bel zmiňoval o mestskom opevnení, bránach, troch námestiach a dvanástich konkrétnych uliciach mesta. Zároveň si popritom všímal aj niektoré širšie dobové poznatky o ňom. Zaoberal sa napríklad vysvetlením pomenovania mesta Trnava a jeho geografickou, hospodárskou a kultúrno-spoločenskou charakteristikou. Podľa Mateja Bela vzniklo toto sídlo na utešenom mieste s vynikajúcou polohou. Veľkosťou išlo skôr o mestečko, pre ktoré nebolo typickou črtou ani tak rozľahlosť, ako skôr pôvab. Z hospodárskeho hľadiska sa Trnava javila najmä ako centrum obchodu. Toto podľa Bela dosvedčovalo najmä právo skladu, osem verejných trhov, výročný jarmok či týždenné a dobytčie trhy. Z poľnohospodárskych plodín si najväčšie chvály zaslúžila dozaista trnavská pšenica a chlieb, ktorý sa z nej piekol. Druhou významnou hospodárskou komoditou mesta boli vinohrady, ktoré Bel situoval do blízkosti rieky Parná, kde sa mal vinič pestovať už od roku 1347. Okrem toho sa vo svojom diele zaoberal charakterizovaním troch hlavných národností žijúcich v meste (Maďarmi, Nemcami a Slovákmi) a dvoch menších (Rómami a Židmi). Vďaka týmto literárnym informáciám a ich porovnávaním so súčasným stavom našich znalostí získame pomerne jasné vedomosti o Trnave ako kultúrnom a hospodárskom centre regiónu v 18. storočí.

The Holocaust and Its Contexts in Strážnice and Svatobořice Based on Oral Testimonies

Holokaust a jeho kontexty v Strážnici a Svatobořicích
na podklade orálních svedectiev preživších

SLAVOMÍR LESŇÁK

Abstrakt: Štúdia skúma metódou mikrohistorickým pohľadom holokaust v moravských obciach Svatobořice a Strážnice. Premeny lokality „Baráky“ vo Svatobořicích ako i rozprávanie preživšej Ruth Felixovej o jej živote sú odrazom „veľkých dejín“ 20. storočia. Štúdia čerpá informácie k obom miestam z orálních prameňov uložených v archíve svedectiev Visual History Archive (Univerzity v južnej Kalifornii). Prezentácia z terénneho výskumu sa týka lokality Baráky (Svatobořice – Mistrín), bývalej rómskej osady pri Svatobořicích, synagógy a židovského cintorína v Strážnici a domu Ruth Felixovej na Bzeneckej ulici.

Kľúčové slová: Svatobořice, Strážnice, holocaust, oral testimonies, IWitness

Introduction

The paper maps the holocaust in the Hodonín region in the example of selected localities of Svatobořice and Strážnice. It is mainly based on searching, analysing, selecting, and transcribing the oral testimonies of survivors stored in the Visual History Archive¹⁸⁶ (University of South California). The second part of the paper shows the transformation of Czech history based on a presentation of the microhistory of the locality „Baráky“ in Svatobořice – Mistrín.

Both parts of the paper reflect the so-called great history linked to specific places that can be visited with pupils during excursion lessons, thus helping to shape the pupils' positive citizen attitudes.

Reflection of Great History in Strážnice

The town of Strážnice was founded in the 13th century, originally as a fortress for the protection of the land border, on the basis of which it also got its name. It became the largest city in the region, an important centre of commerce, crafts, culture, as well as the administrative centre. This position was maintained for several centuries. The decline of the city occurred

¹⁸⁶ IWitness is an educational site developed by the Shoah Foundation Visual History Archive of the University of South California, which also includes the Institute for Visual History and Education. The Institute provides access to more than 1,500 life stories, testimonies of Holocaust survivors and witnesses and genocide. The IWitness university website makes human stories available to teachers and secondary school students through multimedia online learning activities. The IWitness portal offers „only“ 1500 testimonials, while some 55,000 more recordings are stored in the Archives of the Shoah USC Foundation, which is available to researchers from around the world for a certified request. An access point to the archive in the Czech-Slovak area is the Malach Centre for Visual History, which is based at the Faculty of Mathematics and Physics of Charles University in Prague.

with wars that ran from the 16th century, when it gradually became a peasant city, which did not change in the period of industrialization in the second half of the 19th century.

As a trade route passed through the city, it was also suitable for the settlement of the Jewish population, which could not, under discriminatory laws, devote itself to traditional occupations. The first written mention of the Jewish population in the city dates back to 1447, but it is likely that they had lived here already in the 14th century. (Pajer, 2002, p. 299) The Medieval Jewish Quarter has not survived (it was located in today's Ružová Street), but some houses from the newer Jewish Quarter (from the 15th century) still exist in the streets with today's names Bzenecká, Sadová, Boženy Hrejsové Streets. The fact that the world-renowned rabbi of Bratislava, Chatam Sófer, was also active in the town as a rabbi proves that the Jewish community in Strážnice was very significant. The demographic boom of the Jewish population in Strážnice relates to the period around 1867, when the constraints that the Jews were subject to for centuries fell (Jews reaching 1/10 of Strážnice's population, about 500 people).

The Holocaust of Jewish Citizens in the Example of Ruth Felix and Her Family

Ruth Felix was born in today's Bzenecká Street in 1924 to Jewish parents Heřmann and Erne. Felix's family home used to be in the original New Jewish Quarter opposite the Rabbi's House and the Jewish School, also half a minute's walk from the synagogue with cemetery and mikveh.

The Felix family followed Jewish religious customs, regularly attending the synagogue. Though in the beginning the father was not religious, he became a religious and solidary Jew after a severe injury at the front in World War I in Italy (according to Ruth Felix, he promised to help others as much as he could) (Felix, 2018).

R. Felix with her siblings also attended primary school and grammar school directly in Strážnice, but in the third year of grammar school (as a 14-year-old girl) she had to end her education due to the onset of Nazism.

Father Heřmann Felix was the president of the Jewish religious community in the town and was also the first councillor. In addition to his activities, he was a businessman, a butcher, but was not very interested in the butchery, the small factory located in the back of the house being run by the mother. The father was more concerned with the more profitable sale of raw leather, which he exported mainly to Germany, so the family lived in good conditions. The elder brother Felix studied, the younger brother trained to be a butcher and attended a business school to continue his family's business.

The Felix family was a fairly large one, grandmother Felix lived with them, too – the father's mother, who helped the father and all the others with her lottery win, and bought the family house with three rooms and a large kitchen. One-half of the kitchen served kosher cooking, in the other half food was cooked for the workers. The company had 19 employees and an accountant, all eating at Felix's. Mother Felix was always in the shop, in the morning from 4 a.m. she handled the trucks that exported sausages all over Moravia. Heřmann Felix drove to Brno every Wednesday to check the prices and get important information on leather sales.

Ruth Felix mentioned that in the family they did not feel anti-Semitism before the advent of Nazism, they always communicated with their peers in Czech and always had very good relations, some of them she kept for her whole life. On the other hand, the testimony of Ruth Felix shows that anti-Semitism was still present after the war and the Holocaust when the mother of her boyfriend opposed their relationship because of Ruth's Jewish origin.

Life under occupation

The occupation of Czechoslovakia and the start of Hitler's rule in 1939 was, according to R. Felix, a shock to all, and the children had to leave school for more than a year to start working at the castle on land belonging to Germans. But they lived in the belief that everything would turn out to be good, and that they would all live well, father Felix did not see the threat and danger.

Immediately after the occupation he lost all his employees, they had to leave the shop, but the family still lived in the house. Friends of Ruth Felix, according to her, turned away from her because of their fear. As an example of social exclusion, she mentioned an RF dance in a hotel she could no longer attend as a Jew. Labelled with a star, she watched the dance behind the fence, where an 18 to 19-year-old boy invited her to dance. After looking at his German military uniform, she refused the offer with reference to her Jewish identity and went away crying.

The death of H. Felix and the departure of RF from Strážnice

At the end of 1940, father Felix had to stop trading, he was expelled also as a town councillor, but he still continued his activities in the Jewish religious community. At the end of 1940, the house was invaded by German soldiers. They banged on the door and yelled „Jew Felix out.“ The father went out in his nightgown and in the yard he was beaten till bloody. Mother and Ruth were locked in the bathroom, the brothers were not at home at that time, they were sleeping at grandma's. Because of the attack, father Felix lost his left kidney and died after three months. The Germans searched the house, and secured the keys to the synagogue, which they demolished and burnt down that night.

The members of the SS numbered, according to Ruth Felix, about 30, and on that night they also attacked the citizen Heidrich Schoen, who did not die, and a neighbour of the Felix family.¹⁸⁷ The daughter could not attend her father's funeral in January 1942 because she was already living with her husband Walter Freud in Brno, from where she could not use the rail transport because it was inaccessible to the Jewish population.

In Brno she and her husband were in charge of a Jewish orphanage, their predecessor had been shot because he had illegal food supplies (Jews could not eat sardines). It was Rudolf Haas and his wife. Ruth Felix and her husband took care of 80 children, who they later accompanied during their deportation to Terezin. In Terezin, she and her husband were in charge of a house with girls, labelled L410, Ruth Felix managed the laundry for them and took care of the food.

Felix fell pregnant in Terezin, but she refused to have an abortion in anticipation of a return to normal life. The baby died after a few months because of a black cough infection (and bad material and hygiene conditions – they didn't even have diapers). Later, when R. Felix fell ill with tonsillitis, a doctor from Berlin called Tarian operated on her without anaesthesia and tied to a chair (removal of her tonsils), which saved her life.

¹⁸⁷ The reports of H. Felix being beaten to death are also in the monograph on the history of Strážnice by J. Pajer: “The services were held in the synagogue until banned by the Nazi authorities in 1941. On 22 June, 1941, twenty members of the SA attacked and destroyed the temple: with axes they broke up the desks. they burnt or stole the inventory and knocked out the windows. The superior of the community, Herrmann Felix, who refused to give them the keys, was beaten to death.“ (Pajer, 2002, p. 312)

From Terezín to Auschwitz, Kudowa Sackisch, Náchod and Strážnice

Around November 1943, she and her friends followed her husband Walter Freud to allegedly build a new Jewish ghetto. The transport in a cattle train to Auschwitz took three days and three nights, with no food or water available for the transported.

After arriving she quickly understood, she witnessed terror and shooting. During the cutting of her hair, handing over things and receiving prison laundry, she was contacted by girls from Strážnice who worked in the capo position. Lici Zajíčková and Olga Schoen warned her not to admit her acquaintance from Terezín because she would be sent to the gas chamber, they also familiarized her with the death of her mother and her brothers. Ruth Felix decided that without her family she would not continue in her life and work in the camp like her friends, but they convinced her not to give up. She survived 30 days in the family camp, describing the details in her testimony. She said about her acquaintances that they were involuntarily in the position of capos, but they did their work honestly, responsibly and without violence.

After about 30 days, R. Felix, based on her knowledge of German, was chosen to work in an air defence industry factory, where she was deported in cattle wagons. The factory in Kudowa-Sackisch (8–10 km from Náchod) needed workers other than the Hungarian Jews there, who did not know German, and thus did not understand the instructions and could not work properly. These Jews were transported to Auschwitz on the same train that R. Felix had arrived on. Work continued 12 hours a day with a one-hour march to the factory and back. At the factory she experienced a bombardment that she survived, hiding under the machines.

After the arrival of the SS, they took from the prisoners their dirty clothes so that they looked like them, but according to R. Felix, it did not help them much because they were well nourished in comparison with the actual female prisoners. Even before the liberation army arrived, they were ordered to leave the camp, when they arrived in Náchod, several Czech families took care of them, giving them clothes, shelter and food from which they fell sick, as it shocked the body (including R. Felix, who had to go to hospital for an infusion).

Return to Strážnice

After recovering, R. Felix decided to return to Strážnice, travelling with Romanian soldiers on wagons and horses. In Náchod and along the road she always had to hide from Russian soldiers, who, in her words, raped a lot, but Romanian soldiers were friendly.

After arriving in Strážnice at the beginning of June 1945, she found out that their house was occupied by Romanian soldiers so she had to find other accommodation. The former chauffeur of their family business, Palata, became chairman of the National Committee, and provided her with a small flat after the Germans, where she lived with her friends who had returned from Auschwitz. They formed a closed group, communicated more or less only with each other, and were afraid of the other people in Strážnice and distrusted them. To their closeness contributed the fact that no one from their families returned from the concentration camps after the war.

Ruth Felix says: „It was probably our fault, because we were very downtrodden, we feared people. We didn't know how to start, how to deal with them, we didn't know it anymore. And we had no confidence, it was the Czechs, but we knew that when Hitler came, they also turned their backs on us, and nobody was a friend to us. We only met others in the group, not looking for other company.“ (Felix, 2018)

The former accountant of the Felix business, Ladislav Prochazka, who was supported by H. Felix in his studies, kept some of their family valuables with him, returning them to Ruth Felix after her return. They even became partners, but the relationship ended because of a disagreement with mother Procházková, who did not want her son to date a Jewish woman, even though the war was over.

R. Felix did not return to her family home even after the soldiers had left it, because it required reconstruction for which she had no money, so she rented it. Soon she married a Jewish boy who had returned from fighting in foreign armed forces.

Ruth Felix – Refugee and Emigrant

With her husband, Vilém Reichsfeld, they moved to Uherský Ostrov, where they lived a good life thanks to their business with alcohol until 1948, when the company was nationalized, which her husband could not bear (a skirmish with a high official). Ruth Felix feared persecution by the new state power after her husband's escape, so they decided to escape the country illegally. For a few hundred thousand crowns and a hectolitre of plum brandy, drivers from the Baťa company, which exported shoes, were willing to transfer them to Austria. Their four-month-old child had to get medicine from the doctor to sleep during the journey. With her husband and child, she made her way across the border in a sealed crate (originally filled with shoes) in a truck crammed with other crates. Soviet soldiers at the border found nothing, but they began to run out of air, but could not scream. When the truck stopped on the other side of the border, the baby no longer showed signs of life. Farmers and peasants helped the couple recover and reach a doctor, who eventually revived the baby.

They were given a flat in Vienna by an acquaintance of her father's from Strážnice who also helped them financially after they lost the hidden dollars in their hurry to rescue the child in the truck. The IRO and VICO refugee organizations helped them to get false documents of non-Jewish origin, as Jews were not accepted in South America as they were not used to the preferred agriculture. They travelled by boat in the worst class below deck to Rio de Janeiro and later to Bolivia, where her husband's brother was already living.

First, only husband Vilém worked, as a pastry carter, and later also R. Felix as a cashier in a hardware store. Later, they began to attend a Jewish club where Ruth was granted a license and started to run the company herself. Her husband tried to get lost property in Czechoslovakia by playing cards in clubs, but instead he got into debt and had to escape from Bolivia. Ruth divorced her irresponsible husband when her boy was 15 years old. After graduating, the son went to Israel to study, but he soon married and did not finish his studies.

After 13 years (1978) of club management and all kinds of club work, Ruth was tired (working 18 hours a day), and decided to change her life. She first moved to Israel (but could not get used to the climate and habits), and later to the USA, where she met her third husband, with whom she went to Germany, where he lived. Their stay in Germany was very difficult for her (she was always afraid for her life), because she did not trust the Germans. If she did not want to stay alone again, she had to get over her fear and paranoia.

R. Felix wrote the book *Sílu žít dál* (The Power to Live on) (Felix, 1997) about her life, so that her grandchildren could know what she had survived (she wrote it in Spanish, as her grandchildren were growing up in Mexico, later translated it into German on request, eventually into Czech). After the war she testified in the trial of the SS group leader who had killed her father, he was sentenced to death, asked her for mercy, she refused.

Information from the testimony of Ruth Felix concerning Strážnice is also included in historical and national history writings about Strážnice, especially as regards the activities and the death of her father Heřmann (Pajer, 2002, p. 312), and many of them are also included in the synagogue exhibition in Strážnice (period photos and documents).

Testimony of Ruth Felix in contrast to other sources

Oral sources always bring the risk of inaccuracy, subjectivity of the interviewee, blending of memories, merging of memories and ideas, inserting self-justifying references, and creating a reality for a better overall picture of the interviewee.

The following lines are not intended to call into question the evidence of R. Felix, nor to question the nature of her assessment of the persons who appeared in her story. A short analytical excerpt from the information by R. Felix illustrates the difficulty of working with oral historical sources and their value, which is highly individual.

Certain inaccuracy in the testimony of Ruth Felix is expected and natural. It manifests itself mainly in her attempt to date the events more precisely – the day of the father's death, the days of transport, the number of SS soldiers who attacked Felix's house [according to R. Felix their number is 10 higher than the historian J. Pajer states (Pajer, 2002, p. 312)]. However, these details are not of a substantial nature, or we can consider them to be understandable – their accuracy decreases naturally over a longer period of time.

Interesting information seems to be that about her friends Lici Zajíčková and Olga Schoenová, who in Auschwitz worked in the position of capos. According to R. Felix, they were forced into this position – under the threat of death. According to her, the infamous position was conscientiously and peacefully performed by them. In this example, we can see that it is rather a belief in the good of the friends, rather than facts based on her observations: R. Felix stayed „only“ 30 days in Auschwitz, so she could not assess her friends' stay complexly. Her positive and perhaps protective assessment of her friends can be explained by their mutual closeness and life together in Strážnice in the post-war period. On the other hand, we could say that R. Felix chose Lici and Olga as friends just because of the mutual understanding based on similar suffering and experience from concentration camps, Living together, friendship and intimacy show her absolute trust in her friends, which we have no reason to doubt. Even her unequivocal condemnation and denial of mercy for her father's murderer at the Hodonín court shows that she was not friendly to the perpetrators and minions, so she would probably never have become intimate with the mentioned lady-minions if she had had no confidence in them.

Since the facts about the Holocaust are well known, the inaccuracies of testimonies are not difficult to correct. The author verified the existence of the L410 house in Terezín, also the photographs of the councillors of Strážnice from that period, where H. Felix is as well, and the history of the factory in Kudowa – Sackisch corresponded to the statement. The historian J. Pajer also writes about Romanian soldiers in Strážnice and the Nazi expulsion in Strážnice and the death of H. Felix, and the data on the tomb of H. Felix in Strážnice also agree.

The image of statistics and macro-data on Holocaust is lacking everyday human worries, motives behind actions, the experienced emotions of the actors of history. It is therefore an advantage of drawing information from the survivors that it captures not only the facts but also the emotions of the actors instead of the information mediators – for example, historians who cannot share all the contexts (Cave & Sloan, 2014, p. 273).

Ruth Felix's emotions are also reflections of events that took place on a specific street, to specific people who have an existing memorial, that are not just records in books and statistics somewhere in the unknown. The events that took place in Strážnice and its surroundings make Strážnice a place with a moral memory if there are people who have access to this memory so that it can live and perform its functions.¹⁸⁸

Svatobořice internment camp

In the example of the internment camp of Svatobořice, we can see, similarly as in the example of individuals, the consequences of busy political life in the 20th century. The camp provided space for both refugees and persecuted people, who were numerous due to the tense political life of the 20th century – precisely because of their changing presence in the camp, it is possible to see the instability and cruelty of the time that could not be so strongly manifested in other places.

The history of the camp was mainly documented by the historian Ján Kux in the publication *Internáčňi tábor Svatobořice (Svatobořice Internment Camp)* (published in 1995). The internment camp is also included in the USC Shoah Foundation's Holocaust Testimonies database. In the database, the testimony of Věra Feldman and Václav Kufner is indexed, from which we will briefly quote.

In the past, Kyjov had the unofficial name of Malé Srbsko (Little Serbia) because its citizens during the Balkan war in 1912 collected donations for wounded Slavic soldiers. Kyjov was punished by the Austro-Hungarian military administration for this support and other pan-Slavic sympathy demonstrated by a plan to build a refugee camp for Galician refugees. For the lack of water and other technical reasons, the administration eventually stopped its plan to locate the construction directly in the village, but it placed it nearby – between Kyjov and Svatobořice, near the Roma settlement. In the part of the village which is now called Svatobořice-Mistřín hostels were built, which were given the distinctive name „Baráky“.

During the First World War over 7,000 refugees from Galicia and Bukovina went through the refugee camp, mostly Ukrainians and Ruthenians. After the war, 1109 of them remained at their request, and were deported to Czechoslovakia by 24 November 1920. Already in 1919 the camp was used for the internment of „people of menace“ and enemies from Slovakia and from Bohemia. In January 1921, the camp came under the administration of the Ministry of Education and National Enlightenment, a part of the camp came under the Ministry of Health for quarantine purposes, and part of the camp to the city of Brno, which established an alms-house.

A camp for emigrants from Slovakia and Transcarpathian Ukraine who wanted to emigrate to America was established in part of the camp under the administration of the Ministry of Health. About 100 people passed through this part of the camp daily. In 1924, a power plant, a purification plant and a cemetery for people from the alms-house or quarantine were built near the camp. Around 100,000 emigrants passed through the camp

¹⁸⁸ See more in the text: S. Lesňák: Etické kontexty kulturní regionální identity v oblasti vzdělávání. In Branislav Malík. *Formovanie identity v čase a priestore. 1. vyd.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. s. 366–376. (*Ethic Contexts of the Cultural Regional Identity in the Area of Education*)

in 1921–1930. 20 employees from the State Health Inspection Commission took care of them. It seemed that after the abolition of the „gendarme“ station, the emigration camp, and finally the illness camp that had been moved to Bohunice in Brno, the camp in 1935 would be completely abolished. The state sold the empty buildings to Svatobořice citizens in 1936 and it tried to prevent the dilapidation of the objects by looking for a tenant.

The movement of people after the Munich Conference in 1938 revived the camp again, politically unreliable and at the same time poor Sudeten refugees were temporarily interned, and later refugees from the occupied part of southern Slovakia (after the Vienna Arbitration).

After the occupation began and the Protectorate was declared, a regular internment camp for Jews, for the politically unreliable and suspicious and also for those who were appointed for „labour re-education“ was also set up in the Baráky. In 1942, the refugee part of the camp was abolished, the camp was fenced with barbed wire and wood so that nothing could be seen from it. Relatives of emigrants fighting against Germany in the USSR or the UK were brought here.

After a raid by the Gestapo on 17 September 1942, 800 persons from families of Czech refugees (wives, parents, siblings) were imported here. The camp was under the administration of the Protectorate Ministry of the Interior, but according to J. Kux, it was in fact under the administration of the Gestapo. From December 1942, Jews from Olomouc prison and their commander, Trunz, were brought here (Kux, 1995, p. 10–37).

5 rules concerned the Jews: labelling with a star, prohibition of contact with other internees, duty to greet others by taking off their cap and standing at attention, making a report when meeting an official, prohibition of illnesses. Violation of the rules was punished by a beating and kicking or execution. Medical care was provided by Gestapo members Dr. Walter Marquor and Dr. Bedřich Pilný. The former said that even so, all Jews would end up in a concentration camp elsewhere, so they did not need any treatment.

The commander of the camp was at first Lieutenant Franz Kaiser (nicknamed *Punťa* because of his „barking style of speech“) and later Lieutenant Jan Schuster. Together with other officers and about a hundred prisoners (mainly Jews), they tortured by night calls and inspections, solitary confinement, which was held in a freezing morgue (often resulting in the death of the punished) or unjustified beatings.

Men and women were divided in the camp, there was a road between the two parts of the camp, over which there was a bridge-tunnel called the „Bridge of Sighs“.

Oral sources about the camp

The survivor Věra Feldman speaks about the camp in Svatobořice in her testimony on IWitness: “Father died because he was a diabetic and did not have insulin because they had taken everything from him. According to her, the Jews were kept in the barn (about 75 people), beaten and driven to insanity. They had to work on road and building constructions, she talks about how the commander threatened them and how he did not give them water for several days, as a result of which her father died on 8 November and was buried in the Jewish cemetery in Kyjov.“ (Feldman, 2018).

In his testimony on the IWitness portal, political prisoner Václav Kufner confirms the poor situation of prisoners and Jews in the camp, stating that the barn where the Jews were concentrated was a sty for pigs, about 80 Jews were directly above them. (Kufner, 2018) V. Kufner, independently of Věra Feldman, confirms that the prisoners took prisoners’ personal belongings, just for fun and to bully them. It was during this bullying that Věra Feldman’s father lost his insulin and then his life.

The citizens of Svatobořice were not indifferent to the inhabitants of the camp, they showed sympathy for them by solemnly singing to them outside the fence of the camp and also providing them with food and material aid, for which about 30 inhabitants of the town were punished. The camp was liberated by the Red Army on 19 April, 1945. 24 fallen Soviet soldiers testify to the fact that it was not a formal and trouble-free takeover of the camp.

However, the history of the camp did not end with its occupation, the winning party used the camp for its own purposes. On 15 May, 1945, collaborators, unreliable persons and other arrested persons were brought to the camp. The camp was also used for German prisoners, Wehrmacht soldiers. From 1946, sick and old Sudeten Germans were stationed here, later in 1947 around 1,000 German-speaking inmates were held there.

From 1948, the camp became a refuge for emigrants from Greece, who stayed there until 1950. (Kux, 2017, p. 5–12), in 1957 it served as a barracks, later as an industrial park, which is in the area of the camp still today.

References

- CAVE M., & SLOAN, S. M. (2014). *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford: Oxford University Press.
- FELDMAN, Věra. Jewish Survivor. Collection: USC Shoah Foundation. Elektronický záznam s číslem 20020. Dostupné v Centru vizuální historie Malach, Praha. The translation of the quoted text was secured by the author of the text.
- FELIXOVÁ, Ruth. Jewish Survivor. Collection: USC Shoah Foundation. [online]. [2018-11-07]. Dostupné na: <https://iwatch.usc.edu/SFI/Watch.testimonyID=12028&segmentNumber=0&returnIndex=0&content-View=1&pg=2>.
- FELIXOVÁ, Ruth a Erhard R. WIEHN. *Sílu žít dál*. Praha: Sit', 1997. (*Power to Live*)
- KUFNER, Václav. Political Prisoner. Collection: USC Shoah Foundation. Elektronický záznam s číslem 43609, Dostupné v Centru vizuální historie Malach, Praha.
- KUX, Jan. Slávnostní odhalení památníku a otevření muzea internačního tábora Svatobořice. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad 2017. (*Ceremonial Unveiling of the Memorial and Opening of the Svatobořice Internment Camp Museum*)
- KUX, J. (1995). Internační tábor Svatobořice. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad. (*Internment Camp Svatobořice*)
- LESŇÁK, S. (2017). Etické kontexty kulturní regionální identity v oblasti vzdělávání. In Malík, B. FORMOVANIE IDENTITY V ČASE A PRIESTORE. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. s. 366–376. (*Ethic Contexts of the Cultural Regional Identity in the Field of Education*)
- PAJER, Jiří. Strážnice: kapitoly z dějin města. Strážnice: [Městský úřad], 2002. (*Strážnice: Chapters from the History of the Town*)
- PAJER, J. (2012). V městě a na venkově: fotografie ze Strážnice a okolí. Strážnice: Etnos. (*In the City and in the Country: Photographs from Strážnice and Its Surroundings*)

Resumé

Štúdia skúma metódou mikrohistorického pohľadu holokaust v moravských obciach Svatobořice a Strážnice. V prvej časti autor prezentuje výsledky bádania z orálneho svedectva Ruth Felixovej, ktorá sa narodila v Strážnici. Na jej príbehu poukazuje na osudy židovského obyvateľstva v Strážnici od prvej polovice 20. storočia, cez obdobie okupácie Čiech a Moravy nacistickým Nemeckom a prenasledovaním židovského obyvateľstva (1939–1945), cez obdobie formovanie totality v ČSR po druhej svetovej vojne (1945–1948), až po exilový život v druhej polovici storočia (1948–1996). Udalosti života prežívšej poukazujú na predvojnový a vojnový život v Strážnici a v Brne, internačný život v koncentračných tábore v Terezíne, v koncentračných tábore v Osvienčime, vo vojrovej továrni v Kudowe Sackisch, život krátko po oslobodení v Náchode, život utečenca vo Viedni, cestu utečenca loďou z Európy do južnej Ameriky, život exulanta v Bolívii, USA, život človeka hľadajúceho domov, identitu a šťastie Izraeli a v Nemecku. Príspevok približuje komplikované vzťahy prežívšej ako reprezentantky židovského obyvateľstva k jej komunite, priateľom, k majorite, k vojakom, i k životným partnerom a deťom.

V druhej časti príspevku autor poukazuje na premeny pamätného miesta Svatobořice-Mistřín od počiatku 20. storočia po súčasnosť. Vychádza hlavne z monografie od Jána Kuxa *Internacní tábor Svatobořice (1995)* a tiež z orálnych svedectiev Václava Kufnera a Věry Feldman z databázy *Visual History Archive*.

Václav Kufner bol v tábore internovaný počas druhej svetovej vojny ako politický väzeň, referuje o každodennom živote a podmienkach v tábore, o veliteľoch i o zločinoch, ktoré sa tam odohrali. Jeho svedectvo potvrdzuje slová Věry Feldman, ktorá bola v tábore internovaná ako dieta z dôvodu jej židovského pôvodu spolu s otcom, ktorého smrť opisuje.

Premeny lokality „Baráky“ vo Svatobořicích ako i rozprávanie preživšej Ruth Felixovej sú odrazom „veľkých dejín“ 20. storočia. Štúdia opisuje históriu cez historické udalosti spoienných s konkrétnymi historickými miestami, ktoré budú na mape projektu zaznačené ako pamätné miesta.

Štúdia čerpá informácie k oboj hlavným pamätným miestam (Strážnice a Svatobořice-Mistřín) z orálnych prameňov uložených v archíve svedectiev Visual History Archive (Univerzity v južnej Kalifornii). Prezentácia terénneho výskumu sa týka lokality Baráky (Svatobořice – Mistřín), synagógy a židovského cintorína v Strážnici a domu Ruth Felixovej na Bzeneckej ulici.

Baťovka – Modernist Vision of the Life of the Baťa a.s. Concern in the Slovácko Region

Baťovka – modernistická vize života koncernu Baťa a.s. na Slovácku

BARBORA VACKOVÁ

Abstrakt: Text má sloužit jako podklad pro vyučující, kteří chtějí své studenty seznámit s konceptem modernity tak, jak byl rozvíjen v rámci sociologického vědění, a to skrze exkurzní vyučování v lokalitách typických standardizovaných dělnických kolonií. V textu je k tomuto účelu využita malá baťovská kolonie u hnědouhelného dolu v Ratiškovcích na Moravě. První část textu představuje sociologický koncept modernity, druhá část pak kontext kolonie Baťovka v Ratiškovcích, závěrečná je pak aplikaci konceptu v dané lokalitě. Analogicky je možné výklad využít i v jiných baťovských lokalitách.

Klíčové slová: firma Baťa; demokratizace; individualizace; modernizace; Ratiškovice – Baťovka; standardizace

Can an excursion to a small South Moravian town and its immediate surroundings be used as an opportunity to acquaint pupils, and not only them, with the main principles of modern society? The following text is an example of how modernity can be described as a rationalization of the lives of individuals and wider groups with the help of a tour of a small settlement and the landscaping in its surroundings. The introductory part of the text presents the sociological concept of modernity and its key importance for sociological knowledge of society. The second chapter is devoted to the local context, i.e., the activities of the Baťa company with an emphasis on its activities in Ratiškovice. The final summary then links the two themes together and presents this particular site as a sociologically interesting, unique and at the same time typical example of what organized modernity was.¹⁸⁹

What is modernity?

If we were to simply answer the question of what sociology is primarily concerned with as a specific science field, then the answer that seems to me the simplest and not too misleading is that it deals with social change. Sociology (as a science, but also as an interest in how people live and what society consists of) was born out of fundamental social changes peaking at the turn of the 18th and 19th centuries in Europe and other areas where we can talk about the western type of society. These were changes that shook the foundations of the social structure that had been considered more or less unchanged till then. And it was precisely the effort to explain what was happening to society and how it was possible that it did not descend into chaos that was the shaping force of the newly established field.

¹⁸⁹ Thus, from the point of view of teaching, the Baťovka locality offers the opportunity to acquaint learners with the specific history of the region and with a specific sociological view of the society.

Sociology, wholly in line with the rational logic of the emerging modernity, did not seek answers in transcendental, metaphysical or philosophical arguments (however, its foundations are based on the philosophy of Hegel, Rousseau, Saint Simon and others), but in the nature of changing society itself. So the basic questions were those that were looking for an explanation of the change, and those that were looking for an explanation of the stability that was sustained despite these changes. Questions that asked how it was possible that the world in which traditional social ties disappear does not descend into chaos. From a distance we perceive this period as one in which pre-modern society (otherwise referred to as traditional) is transformed into a modern society¹⁹⁰. The following lines briefly summarize the main features of what we are used to calling modernity.

What observers of society could notice above all was the disintegration of traditional social ties and sources of loyalty. The execution of the King during the French Revolution is not a random excess but from a certain point of view can be seen as the culmination of a situation in which the current power division loses its legitimacy. In a world where the emerging bourgeoisie often has greater social and economic capital, where the status ceases to be linked only to family origins, where literacy and rational (enlightenment) science develops, it is difficult to re-certify the professional division of society.

Jan Keller (at the time when he was a sociologist), educated by a long and profound study of social theory and inspired by the work of the German sociologist Peter Wagner (1994), in his book on sociology icons and their theories, characterizes the path to modernity through three interrelated processes: Democratization, individualization and rationalization (Keller 2005).

We can explain the process of *democratization* through the French revolution's *freedom, equality, brotherhood*. It is the idea of equality of people before the law and the state that this law represents. In the 19th century, it manifests itself, above all, by the increasingly widespread electoral law that turns state inhabitants into citizens who can be actively involved in influencing politics¹⁹¹. Hand in hand with this process of democratization, the public's position is strengthened (Habermas 2000) as the position of active debating groups involved in the public debate on the general problems of the society. In other words, democratization is a process in which ever wider classes of the population are involved in corporate governance¹⁹².

The right to vote is then a significant example of how society is individualized. The choice is not made for a social group, for a family, or for another social unit to which a person belongs or experiences a sense of belonging. The choice is made for each individual. We stand for ourselves before the state we influence. This is a substantial change from the pre-modern types of belonging that were largely predefined by the family and professional background of each individual. The concept of individualization refers to the disintegration of these traditional ties, which are gradually being replaced by new ones in modern society.

¹⁹⁰ Reference to a traditional dictionary, e.g., Tönnies 2001 (1887)

¹⁹¹ Modernity theorist Petr Wagner (1994) convincingly shows in his studies that modernity has its own periodization. The first period is called restricted liberal modernity, thus expressing above all that the proclaimed freedom and equality was not accessible to all, e.g., women were excluded from it, but also the socially weakest social groups that were often only formed (such as the working class) were excluded.

¹⁹² Compare, e.g., Hobsbawm 2000, who in his study describes the formation of modern nations just as the solution to replacing the lost loyalty of state / ruling elites.

A classic example is the gradual transformation of the family as a social unit, which is traditionally regarded as one of the basic units of society even in sociological theory, as it is still a major contributor to its physical but mainly cultural and social reproduction (Ariès 1962). The pre-modern family was in the form of a multi-generational, relatively broad community that was not necessarily larger in number than modern families have been, but is certainly a richer community in terms of functions. The modern nuclear family has gradually established itself as a community of parents and children, which still has many essential roles (primary socialization in the world, economic security), but has lost many of its functions over the past two hundred years, as new institutions have taken over the functions. But it cannot be argued that these institutions have taken anything against the will of families. On the contrary, in many respects they arose just when families – as a result of individualization, e.g., in the labour market – could no longer fulfil their functions: A person going to work in the city simply does not have a rescue family net. And in the event of loss of a single family member's income, even the nuclear family cannot benefit from its wider social network. This is the situation in which the institutions of trade unions, social insurance companies, credit unions, etc., establish themselves.

In other words, this situation can be described as forming new social groups and forms of belonging. When traditional groups disintegrate, loyalty is no longer necessarily manifested to families, states or monarchs, new groups emerge, membership is an important part of each individual's personal identity. Paradoxically, individualization leads to the formation of new forms of collectivism, in which modern society is definitely rich. These include not just the aforementioned unions, but, e.g., sports clubs (whether active or passive membership), other hobby clubs (tourists, gardeners, etc.), and schools.

The state-guaranteed education system is another institution that (besides, e.g., scout clubs and hospitals in case of health care) has taken over from families a significant part of the education of the inhabitants. In this case, one cannot forget the latent function of the school system, which, among other things, educates children in the correct (understood as required and presumed by the state) understanding of their role in civil and private life. It is precisely school education that educates future voters and cultivates in them the basic competencies to be able to move as individuals in society. It is not just about learning to read and write, but also using a common language that is used by the state administration for communication to the citizens and, for example, to share the same interpretation of the history of the group to which I belong.

Already at the beginning of the 20th century, the French sociologist Emile Durkheim (2004) described this difference in the source of social ties of pre-modern and modern society as organic (typical of modern society) and mechanical (pre-modern) solidarity¹⁹³ in terms of natural sciences. While the similarity of life situation and experience has been typical for mechanical solidarity, diversity is a characteristic of organic solidarity; the link between social actors is based on complementing different functions, experience and actions. While in the pre-modern era, society was structured into relatively large groups of people, whose experience of the world was similar and who shared the same interpretative

¹⁹³ It can be said that organic solidarity corresponds to Tönnies's (see above) description of modern ties as social, and mechanical solidarity thus describes the community ties. It is interesting that Durkheim's analysis is based on an analysis of the prevailing type of law in society (civil or criminal).

frameworks and values, in modernity this structure of society became increasingly more complex, so the individual's experience began to differ from the whole.

However, the result was a vision of a restructured society that was no longer divided into professions but classes. The period in which the Baťa brothers realized their visions is labelled by the German sociologist Wagner as a period of organized modernity. It is a period when the aforementioned modern institutions had already been established, fulfilling many originally private family functions. Modern individualized people become a part of new communities such as trade unions or political parties. At the same time, the technological development of production and commerce forms these individuals in a new way: it turns them into consumers, not only of material goods but also cultural goods. It is a period of great institutions, emerging radio and film, along with their mass audiences.

One of the main features of products intended for mass consumption is standardization. This is closely related to the process of rationalization, the third of the modernization effects (and pressures). In a simplified way, the process of standardization can be understood as an effort to achieve a standardized form – the expected, generally accepted, corresponding to an average image. In production, standardization manifests itself as the division of the product into individual parts, which can be created separately and simply assembled. Thus, the whole process seems to be more efficient in terms of both time and cost. Work is done by trained individuals who do not necessarily know the entire production process. The symptomatic feature of this production is belt production – rationalized, efficient and result-oriented, that is, the number of things produced. In the sphere of social relations, some type of standardization manifests itself both in the process of administration and management of society and in relation to its administration. If modern individualization leads to the individual approaching the state for and on behalf of himself, it also requires uniform, standard rules relating to model persons, situations and actions. The need for a standard is not only reflected in the process of mass production, but also in the process of organizing society as such. In order for administrative bodies to be able to track, write and store information about individuals (typically, for example, for the purpose of the state's tax collection), rules must be set that assume the existence of a typified behaviour. In other words, within the bureaucratic¹⁹⁴ system, an image of society is created: a society composed of individuals who have some identical qualities, needs and demands, depending on their socio-economic position. Not only industrially produced objects, but also people are viewed as standardized, corresponding to given expectations. Some institutions of organized modernity, such as mass national education (see above; e.g., Bourdieu, Passeron 1977), are able to produce these standardized individuals (e.g., citizens of the state with expected values and predispositions).

It cannot be denied that today's society is in many ways different and that the idea of large class units has been destroyed in the last forty years. Social sciences are probably more realistic in describing society as a more diverse structure of many interest groups. Although we understand the socio-economic position as crucial in the possibilities that individuals

¹⁹⁴ Max Weber, the German historian, economist and sociologist, shows that a bureaucratic system is a must for a complexly structured society with the need to manage large entities. He speaks about the so-called „legal dominion“, in which loyalty is manifested not to specific masters but to impersonal universalizing rules. But the bureaucratic system is not necessarily linked to a democratic system. (Weber 1997: 45–173)

and groups have within their societies¹⁹⁵, we also try to understand more closely the similarities between the classes and the differences within them. Social sciences have abandoned the notion that society looks like a tidy drawer with socks, where each has its own counterpart in the pair and where the socks are divided by length and material. Society is much more like a drawer, where, although most socks are still in place, the socks are mixed up, sometimes missing and sometimes two which do not belong together according to the rules are matched.

Yet it would be foolish to think that modernized thinking and expectation structures do not manifest themselves in our present and need not be addressed. It is this period that has, in many respects, developed the standards of governance and administration of society today¹⁹⁶. Secondly, this period gave rise to many material structures – urban units, landscaping, production types, schools, hospitals, etc. – in which our current life is going on. An example of such a structure, which can also serve as a typical example for the interpretation of what organized modernity was, is Bařovka in Ratíškovice.

Bařovka in Ratíškovice

Today, Ratíškovice is a village with more than 4,000 inhabitants.¹⁹⁷ The visitor will not be overwhelmed by the preserved historical centre or the beauty of the old country houses. The industrialism of the last century turned Ratíškovice into a modified, but at first sight not a very interesting place that presents itself as a modern Moravian Slovak village with a tradition of wine, but also mining and currently also services such as a swimming pool, bowling lane, etc.¹⁹⁸ The town's urbanism also suggests that many of the streets and houses were built during the 20th century.

It is the mining part of the history of Ratíškovice that will interest us in this text. Nowadays, a holiday house probably intended especially for those who want to use cycling trails in the area, Vila Vlasta, reminds us that the first mine of the same name was opened in 1918 by the Slovak joint-stock brick company. But this text will be devoted to opening and building the background of another mine, the Tomáš mine, which was put into operation in 1934 by the Bařa company¹⁹⁹. The reasons why the well-known footwear company decided for its own brown coal business are simple. From at least its development after the First World War, it strived for financial, and therefore logically also material self-sufficiency. If the management of the company was to choose between buying and transporting coal from the Ostrava region and trying to secure its own raw material for its factories, it logically chose the second option. Also because deposits of, although not very good, coal, were already known in the vicinity of Zlín. The company therefore proceeded to carry out geological surveys in the locality as early as in 1928 (Jemelka, Ševeček 2016, p. 179)

¹⁹⁵ For the relationship to education, see, e.g., Katrňák 2004, Hamplovná, Katrňák 2018.

¹⁹⁶ Examples include granting a unique birth number, recording demographic information, permanent residence, but also the nature of working hours, attendance at work, health checks, etc.

¹⁹⁷ Information from the town's official website.

¹⁹⁸ Which are actually typical urban civic amenities, which we generally do not associate with „life in the village“.

¹⁹⁹ Historians Martin Jemelka and Ondřej Ševeček worked most comprehensively on the study concerning

However, the essence of the Baťa concern's approach was not only to open factories or mines. If the company decided to start a new production somewhere, it meant that it would not only build production buildings (in this case, a mine), but also a relatively wide base for its employees. In the terminology tied to the history and operation of the company, these newly built localities are referred to as satellites. Ratiškovice is one of Zlín's satellites, one of the imitations of its home town.

Hornáková (2009, p. 123) explains that the reason for the construction of these new Baťa settlements was, among other things, the fact that by the end of the 1920s the plant had already grown into a form that needed access to many resources and routes. The narrow Dřevnice valley did not allow further expansion of the factory, which needed a regular supply of water, material, electricity, coal and also convenient ways to export its own products. Tomáš Baťa and later his brother Jan Antonín started to build a network of shops, then a network of factories and towns. The affiliates started to be established both in Czechoslovakia²⁰⁰, and gradually abroad – in Europe and elsewhere in the world.²⁰¹ To properly understand the meaning of the word satellite, we need to briefly mention the essence of Bata's urbanism: its physical structure, but also the expectations that builders put into it.

The urbanism of Baťa settlements represents a modernist vision of a functionally zoned urban space. In the same period, when it was created mainly by architect František Lýdie Gahura for Zlín and when (among other things, based on the experience of building small Zlín's, as the satellites were called), the publication *Ideal Industrial City of the Future* was prepared (but never released) in the Building Department of the company. In the discussion of the most influential architects and urbanists of their time, rules for the structure of 20th century cities were formulated. The so-called Athens Charter clearly summarized²⁰² the essential functions that a modern city is to fulfil: manufacturing, residential, recreational and transport. In other words, a modern city was to be divided into individual zones with clearly defined functions that should be connected by a clear and fast transport system. Zlín, and every other Baťa town, had its own production area (factory premises), residential (large neighbourhoods of houses, lounges and other hostels) and a recreational and consumer zone. In Zlín, the newly created *Náměstí práce* (Labour Square) featured a market, a department store, a social house (including a hotel, several restaurants and cafes) and a cinema. Other recreational zones were sports grounds and in Zlín, for example, also a forest cemetery.

The logic of every other established settlement was subject to the same zoning. For its construction needs around the world, the company created two basic models of an industrial city, for the temperate belt and the subtropical belt. (Březovská 2017: 85–96) The basis of

the activities of the Baťa a.s. company in Ratiškovice (Jemelka, Ševeček 216, s. 175–201).

²⁰⁰ These are localities near Zlín and far from Zlín: Otrokovice (Baťov), Napajedla, Ratiškovice (Baťovka), Třebíč (Borovina), Sezimovo Ústí II (Baťov), Zruč nad Sázavou (Baťov), in Slovakia Svit (Batizovce), Parti-zánské (Šimonovany – Baťovany)

²⁰¹ E.g. East Tilbury (Great Britain), Chelmek, Ottmuth (Krapkovic, Poland), Möhlin (Switzerland), Borovo (Vukovar, Croatia), Best (Netherlands), Bataville (Hellcourt, France), Batawa (Kadnada), Belcamp (USA), Batatuba, Batayporã (Brazil), Batangar (Kolkata, India), Batapur (Pakistan) and more. It was typical for all of Bata's settlements that they were built near an existing city, so that they were well connected to infrastructure (waterways, railways). The names often included the name Baťa, or they referred to the original seat (Tilbury and East Tilbury, Sezimovo Usti and Sezimovo Usti II).

²⁰² A document created by CIAM (International Congress of Modern Architecture) members at their meeting in 1933.

the settlement was always the location of the factory so that it was close to the watercourse and linked to the traffic arteries, i.e., roads and railways. In the area of the main gates to the factory there was a shopping centre, or a service centre for employees. Through this space of consumption, people entered residential areas. Visually, the vast area of semi-detached houses is the most important feature of Baťa's cities – the most visible sign that Howard's Garden City was the urban inspiration for Gahur and the director of the concern.²⁰³

It is essential to realize that this well-prepared urban plan was a reflection of the vision that a well-groomed environment is a prerequisite for a well-functioning society (Vack 2010). The Baťa company, especially its first CEO, Tomáš Baťa, and his co-workers, did not come up with anything new in their time. Conversely, the construction of factory towns and all the other social measures they applied in their work was based on the tradition of paternalist industrialists developing throughout the 19th century. It was built on a working assumption that an employee who is well cared for by the company does not have to deal with existential issues and has time to relax and thus gives a better work performance.

However, a concealed but integral part of this idea is the fact that the company will be able to accurately estimate the needs of its employees, or to secure them. Of course, a company with many thousands of employees is not able to take care of everyone individually, but provides standardized mass services: canteens, shops, health care, education, housing, culture – the company is able to provide all this, but in a standardized and more or less massive form. This presupposes an average employee with average, or rather standard, needs. This is related to the fact that Baťa, like many other companies with similar social policies, did not only produce shoes, airplanes, tires and other products, but that it was also able to efficiently produce a certain type of actor – employee of the company and consumer of its products that corresponds to this standardized vision. Everything started in Baťa schools of work for young men and young women. The children went to school and boarding school at about the age of 14 and from then they prepared themselves for work and life in Zlín or another factory town of the concern.

In addition to the education system, corporate housing with several levels was the second major component of the corporate social policy. Dormitories for young people, lodging houses for single employees, dormitories for those who did not find other accommodation. Housing in corporate houses was only intended for families with children. The possibility of gaining a similar living was probably one of the most important motivations for the interest in working for the company. However, it is also true that getting a home was not granted. Families were checked via the applicant's executives, but also via neighbours or acquaintances, even in their original place of residence, before the lease was granted. These addressed people handed in a letter of recommendation confirming the civil and moral integrity of the applicants for housing. At the same time, the financial situation of families was recorded, whether they had debts and in what amount. After assigning the flat in the house, the tenants had to wait for random checks to ensure that the domestic rules were observed and that the house and garden were duly and properly maintained. The questionnaires included questions concerning the behaviour of the inhabitants and the education of children. When an employee lost his/her job, he/she had to leave the company housing, too, by the set deadline.

²⁰³ But Howard's concept had a very strong social subtext; it was a vision of a city that was self-sufficient, not a factory town. For more information, see Vacek 2013.

Of course, we cannot say that all the Baťa cities are the same as a result of the chosen process. Urbanism was adapted to the physical environment, social houses were authorial works, e.g., the centre of Otrokovice differs fundamentally from the centre of Zlín, not only in its form, but in the overall appearance of the square. Yet, in both cases, we immediately realize that the cities belong to each other, either due to the brick-based raster of the buildings or the strictly repetitive logic of the construction. And this is true even in a small settlement such as the South Moravian Ratiškovice, or its part Baťovka.

Looking at the situational plan of the mine with the working-class colony (Fig. 6), we can see 22 houses of all types built by the company. The oldest version of the workers' housing was the so-called quarter-houses – houses with four identical housing units. The most common type is half-houses, i.e., houses with two housing units. In both cases there was a small kitchen on the ground floor with a living room, a bathroom with a toilet, a bathroom water heater and a bath, and one or two bedrooms upstairs. If the terrain allowed it, all Baťa houses had cellars. Cellars were used for storing food that could last, but mainly for coal, which was used to heat the houses. The highest category of house was the so-called one-unit house, a small family home, designed for executives, doctors, officials, teachers and similar professions, enough of whom lived in Bata's cities. All these houses were designed for married factory workers with families. Single workers or those who did not get a place in family houses lived in other types of houses, in dormitories and lounges. The fact is that getting a family house was far from automatic and the candidate had to meet all the demands placed on regular and loyal employees (see Vacková et al. 2017 for more details).

Obviously, we cannot consider Baťovka a complicated urban complex²⁰⁴. Yet we can find all of the above-mentioned types of houses here. Today's hotel near Tomáš is a former hostel for single employees. On the edges of the colony we can find several classic one-unit houses. Types of half-houses and quarter-houses are more apparent in the original drawing than in the current state, as the houses have undergone many modifications. Rather, an aerial photography reveals the different types depending on what their roofs look like. Except for the residential architecture, the colony is otherwise not equipped in any special way, not even in terms of serviceability. However, it is true that in line with the company's policy, the company supported the school and other institutions in Ratiškovice, and at the mine, as was the case with other production units of the company, there was a mining school.

Baťovka as a part of a modernist project

What is so interesting and worthy of studying concerning the company's activities is the perfection with which all the principles of modernization and modernity were introduced. So let us look at all the elements of modernity that we can observe, even in such a small example as the colony in Ratiškovice is. The aim of this final part of the text is to illustrate all the aforementioned characteristics of modernity in this small Baťa settlement. I referred above to the three fundamental interrelated modernization processes, namely to the gradual democratization, individualization and rationalization of society. It is the first of these that is the most difficult to describe in relation to the company policy and, above all, the architecture of its headquarters. If we think of the democratization of society as of

²⁰⁴ Ševeček and Jemelka mention the fact that it was probably rather an experiment about whose persistence the company itself was not convinced, which was not common in the concern's policy. (2016: 195)

a development of public political debate, then the concern will not be a good example. The fact is that from the 1920s Zlín's city politics was tied to the interests of the company (Tomáš Baťa was not only the CEO but also the mayor of the city), and this connection can be a good illustration for us of how not to lead the democratic process. On the other hand, it must be acknowledged that even autocratic processes are part of modernity and are often supported by instruments such as general voting rights. There are other tools for this, typical of modernity, such as the expansion of mass media and the ability to offer a good salary to a wide range of people and at least a vision of an above-standard life. Of course, if we think of democratization as opening up not only space for political discussion, but opening up new opportunities for anyone, regardless of their profession or class origin, then we can understand the Baťa system as a democratic one. But here the whole process is closely related to the process of individualization.

Unlike democratization, we can follow it clearly. Baťa's system puts a strong emphasis on individual performance. And not only in terms of productivity in the company. Every individual and his family were subjected to strict business supervision. The personnel department of the company was the source and author of an endless series of information about its employees: from physical fitness, working prerequisites to personal life, quality of childcare and financial support for the family. The status of the employee (in the ideal image) then shows the status of his entire family. Baťa houses can be understood as the materialization of a modernist²⁰⁵ ideology about a nuclear family, where the man is the breadwinner of the family, and the woman is an empathetic protector of the family fireplace that cares for the man and their children at home. The family-friendly accommodation system supports this vision: houses are a place of relaxation for the employee, who must gain strength for the next working day, and a place of work for his wife. On the other hand, we must admit to the Baťa ideology a certain degree of engagement in the female issue. Although it does not expect a married woman to be employed in an enterprise, it emphasizes state-of-the-art household equipment. Baťa's motto *An Undemanding Woman, a Lazy Husband* expresses precisely the pressure on wives, who, through their needs, lead men to higher performance. Although the Baťa-type wife was not supposed to be a modern woman using the advancements of progress (including the stockings and shoes of the company), she was still to be a housewife, in which she was also taught at Baťa's school for young women.

Indeed, the educational system is another of a number of modernist methods of shaping an individualized person – a worker, a consumer, an employee, a wife, ... It is a part of a widespread instrument of rational leadership, the aforementioned standardization. Just as education creates a standard man or a woman, once again houses are an exact illustration of standardized practices. In order to build residential districts and all the new headquarters with the speed that the company could do, a clear plan to build the neighbourhoods and houses was needed. One half-unit house was built by several crews in about six weeks. The first crew excavated and prepared the foundations, another carried out the basic construction, another carried out internal finishing works. At the end of the neighbourhood,

²⁰⁵ More precisely, it would be a liberal-modernist ideology, for socialist modernism goes even further in its ideas, trying to dissolve the family itself and individualize people (in order to build a new collectivity), so to speak, absolutely.

the foundations were deepened, while at the beginning electrical wiring and plastering were prepared. All this thanks to the use of standardized building elements and procedures: bricks, windows, doors – everything was acquired by the company in large quantities from local suppliers on the basis of mass orders or from their own resources. Just as workers and (unmarried) female workers made shoes on the conveyor belt, crews of construction workers moved on to construction sites and were able to produce houses on a massive scale.

The reference to the masses then means a reference to the aforementioned formation of new collectivities. Individualized people do not stay hanging in society, they become a part of other groups, other social entities. The period of prosperity of the Baťa company is not only a period of prosperity of mass society, but also of various associations and less formally organized groups. Also, the company placed great emphasis on loyalty to society, not only in terms of performance, but also by the pressure to shape the personal identity of its employees. Being a Baťa person had clear contours: commitment to business, work, progress, and other shared values and rules. Not only did the work have such a highly organized character, it was also the life of the factory employees. At the same time, this form of organization was the source of the collective identity of Baťa employees, at least those who accepted the whole system.

Finally, it is important to realize that Baťovka is a part of a broader landscape rationalization plan as such. An essential part of the whole plan was the construction of the so-called Bata Canal, which was to transport goods and material. A tippler was built on the canal near Skalice, Slovakia, where the extracted coal, which was transported here via a railway line built for this purpose, was transferred to ships to be transported cheaply and easily to Otrokovice. We can see not only the modernist plan of a small settlement, but we can see that in the same spirit, the entire landscape has a similar feel, a particular region that is dominated by technological progress is bound and used. Indeed, the management of the concern also thought similarly when planning the road and rail connection between Zlín, as the centre of the company, with the whole Central European region, or through key water and air routes with the world.

References

- ARIES, P. (1962) *Centuries of childhood: a social history of family life*. New York: Vintage Books.
- BOURDIEU, P., PASSERON, J.-C. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- BŘEZOVSKÁ, M. (2017) „Vyvážené město.“ In Vacková, B. a kol.: *Baťovský domek: mizející prvky zlínské architektury*. Brno: MUNI press, s. 85–96. (*Balanced Town. In: Baťa House: Disappearing Elements of Zlín Architecture*)
- DURKHEIM, E. (2004) *Společenská dělba práce*. Brno: CDK. (*Social Division of Work*)
- HABERMAS, J. (2000): *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia. (*Structural Transformation of the Public: Examination of One Category of a Civic Society*)
- HAMPLOVÁ, D. & T. KATRŇÁK (2018) *Na vzdělání záleží: jak vzdělanostní rozdíly ovlivňují osudy lidí v české společnosti*. Brno: CDK. (*Education Matters: How Education Differences Influence the Fate of People in Czech Society*)
- HARVEY, D. (2000) *Spaces of hope*. Berkeley : University of California Press.
- HOBSBAWM, E. J. (2000): *Národy a nacionalismus od roku 1780: Program, mýtus, realita*. Brno: CDK. (*Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*)
- HORŇÁKOVÁ, L. (2009): *Fenomén Baťa: zlínská architektura 1910–1960*. Zlín: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně. (*Phenomenon Baťa: Zlín Architecture 1910–1960*)
- JEMELKA, M. ŠEVEČEK, O. (2016): *Tovární města baťova koncernu: Evropská kapitola globální expanze*. Praha: Academia. (*Factory Towns of Baťa Concern: European Chapter of Global Expansion*)

- KATRŇÁK, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon. (*Condemned to Manual Labour: Educational Reproduction in a Working-class Family*)
- KELLER, J. (2005): *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON. (*History of Classic Sociology*)
- TÖNNIES, F. (2001): *Community and Civil Society*. Cambridge University Press.
- VACKOVÁ, B. & K. ELIÁŠOVÁ & J. RESSOVÁ & M. REUSS BŘEZOVSKÁ (2017) *Baťovský domek: mizející prvky zlínské architektury*. Brno: MUNI press. (*Baťa House: Disappearing Elements of Zlín Architecture*)
- VACKOVÁ, B. (2010) *Prostor, moc a utopie: Ideální město a jeho společnost*. Brno: Masarykova univerzita. (*Space, Power and Utopia: The Ideal City and Its Society*)
- VACKOVÁ, B. (2013) „Idea bydlení za městem a koncept zahradního města.“ In Ouředníček, M. & P. Špačková & J. Novák (eds.): *Sub Urbs: Krajina, Sídla. Lidé*. Praha: Academia. (*The Idea of Living past the City and the Concept of a Garden Town. In Sub Urbs: Landscape. Settlements. People*)
- WAGNER, P. (1994): *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London, New York: Routledge.
- WEBER, M. (1997) *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta. (*Authority, Ethics and Society: A Sociologist's View of History*)

Resumé

Text interpretuje aktivity firmy Baťa v regionu skrze sociologický koncept modernity. Baťovka je malé firemní sídliště firmy Baťa, které je součástí obce Ratíškovice. Sourozenci Baťové založili svou továrnu na boty koncem 19. století v nedalekém Zlíně. Nejen díky vojenským zakázkám v průběhu WWI začala firma prosperovat a již na přelomu 20. a 30. let expandovala ze Zlína nejdříve do dalších oblastí bývalého Československa, později i do dalších částí světa. Součástí firemní politiky byla i snaha o co největší soběstačnost. Proto se součástí produkce postupně stala guma na podešve či kartony na krabice na boty, ale také plastové hračky či pneumatiky, jako další produkty. Pro zajištění alespoň částečné energetické soběstačnosti byl v Ratíškovicích v roce 1934 otevřen lignitový důl.

Podstatou přístupu Baťova koncernu však nebylo otevírat pouze továrny či doly. Pokud se firma rozhodla někde založit novou produkci, pak to znamenalo, že bude budovat nejenom výrobní budovy (v tomto případě důl), ale také relativně široké zázemí pro své zaměstnance. V terminologii svázané s historií a fungováním firmy jsou tyto nově budované lokality označovány jako satelity. Ratíškovice jsou z tohoto pohledu jedním ze zlínských satelitů, tedy jedním z otisků svého mateřského města. Zlín a všechna další baťovská sídla splňovala kritéria modernistického urbanismu s oddělenými funkčními zónami: výrobní, residenční a zónou služeb. Podobnou logiku můžeme sledovat i u nejmenších sídel, jakým je Baťovka v Ratíškovicích.

Skrze ustálený sociologický koncept modernity text představuje také sociální logiku firemní politiky. Moderna je charakteristická vznikem nových sociálních skupin, rozpadem tradičních vazeb a postupným ustavením institucionalizovaných forem péče a také výchovy. Právě sociální politika firmy Baťa je ukázkovým příkladem modernizačních forem emancipace (poskytování kvalitního bydlení, vzdělání, služeb) a současně disciplinace (výchova k urbanizovanému, spotřebitelskému a správnému zaměstnaneckému i rodinnému chování odpovídajícímu středostavovské morálce). Současně její výrobní aktivity představují typický standardizovaný a masově užívaný produkt: v továrnách a dalších institucích byly produkovány standardizované boty, ale, metaforicky řečeno, také standardizovaní dělníci.

Sustainable Development with Special Focus on Environmental Problems – Theory, Implementation, and Its Place in Civics Education

Trvalá udržateľnosť s dôrazom na environmentálnu problematiku
– teória, implementácia a jej miesto v náuke o spoločnosti

MATÚŠ PORUBJAK

Abstrakt: V prvej, teoretickej časti príspevku, predstavíme pojem trvalo udržateľného rozvoja a ukážeme, akým spôsobom ho používa Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj prijatá na valnom zhromaždení OSN v septembri 2015. V druhej, výskumnej časti, prednesieme správu z trojdňovej výskumnej cesty, počas ktorej sme záverom augusta 2018 na bicykli absolvovali túru z FF UCM v Trnave na PdF MU v Brne po mapou deklarovaných cyklotrasách. Zvláštnu pozornosť budeme venovať prejavom klimatických zmien, krajinskej ekológii a environmentálnym špecifikám Trnavského a Juhomoravského kraja. Predstavíme tiež niekoľko návrhov na zlepšenie environmentálnej situácie uvedených regiónov. Záverečná implementačná časť príspevku bude venovaná významu trvalo udržateľného rozvoja, predovšetkým ochrane životného prostredia a klimatickým zmenám, pre výučbu náuky o spoločnosti.

Kľúčové slová: udržateľný rozvoj; prostredie; klimatická zmena; cyklochodník; občianska náuka;

Agenda for sustainable development

The concept of sustainable development sprang at the end of the '70s and throughout '80s of 20th century. This concept was being, as much the term itself, criticized from the very beginning. However, we can still apply the words of P. Nováček: “Although the concept of sustainable development is far from flawless and is not a scientific theory, there is no better way (so far) to attempt to respond to the ever more acute problems of global scale” (Nováček, 2010, p. 218).

On the grounds of United Nations, this concept started to take form in 1983, when the general secretary Javier Pérez de Cuéllar invited Prime Minister of Norway Gro Harlem Brundtland to establish a commission that would attempt to propose how to enable people and nations to develop while sustaining functioning ecosystems and a healthy environment. The product of this effort was a report *Our Common Future* published in 1987 with “sustainable development” as the key term (Nováček, 2010, p. 216).²⁰⁶

After some period, there was a need to define the aims of sustainable development. This need was reflected by the conference organized by the UN in Rio de Janeiro on June 2012. The result of the hard work and the three years of UN agenda resulted in finalization of specific goals. These goals were summarized in the form of document in the UN conference

²⁰⁶ See also <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wced>.

held in New York from 25th to 27th September 2015. This document is called *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*,²⁰⁷ both Slovak and the Czech Republic are involved in the implementation of this document.

The first sentence of preamble embraces the core idea of the document: “This Agenda is a plan of action for people, planet and prosperity”. The project is very ambitious and historically unique, as the second point of the introduction suggests – “On behalf of the peoples we serve, we have adopted a historic decision on a comprehensive, far-reaching and people-centered set of universal and transformative Goals and targets”. Indeed, in the last century humanity is facing acute and serious problems of such scale that they require a long-term and ambitious project for solutions. Moreover, the last couple of years show us that the issue of environmental protection demands even deeper and vigorous solutions from humanity.²⁰⁸

The document is composed of an opening part, which contains preamble and five key areas. These should be the vital ideas for the next fifteen years, and they consist of people, planet, prosperity, peace, and partnership. After the introductory part follows the declaration itself. In the first part, the authors describe the vision, basic principles, and obligations. They also offer a brief analysis of the current state of the world or introduce their agenda, as well as the means of implementation. The core of the document is *Sustainable development Goals* (SDGs), which contains 17 goals. Each one is subsequently managed into specific targets and moves. The last part of the document is devoted to the means of implementation and global partnership, it also offers a review with regards to a national, regional and global level. The creators of this document in the last article 91 emphasize the core idea: “We reaffirm our unwavering commitment to achieving this Agenda and utilizing it to the full to transform our world for the better by 2030”.

In the next part of the paper, we want to focus primarily on environmental questions.²⁰⁹ Goal 13, 14, and 15 reflect on these issues. We are not going to discuss the goal 14 because it is concerned with the protection of oceans, seas, and marine resource. Although the issue is extremely crucial, it is not our concern as far as we are an inland country. Therefore, we will shortly introduce goal 13 and 15 of the SDGs agenda.

Goal 13 consists of three targets and two moves. The goals include strengthening of the resilience and adaptive capacity to climate-related hazards and natural disasters; integration of climate change measures into national policies, strategies, and planning; improvement in education and promoting awareness-raising or improvement of institutional capacity to mitigate the effect of climate change. Goal 13 also includes moves for effective climate change-related management and planning in the least developed countries. This support also involves funding.

²⁰⁷ Document is available on the official website of UN <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, we will cite this version in our paper. There is also short version available in Czech language <http://www.osn.cz/cile-udrzitelneho-rozvoje-sdgs/>.

²⁰⁸ See Special report IPCC on Global Warming of 1.5 °C (IPCC = The Intergovernmental Panel on Climate Change) accepted on October 8, 2018, in Incheon located in South Korea. Available at <https://ipcc.ch/index.htm>. See also (Mal, Singh, Huggel, 2018).

²⁰⁹ For the philosophical perspective on a historical and systematic dimension of environmental issues see (Jemelka, 2016), (Palovičová, 2012), (Jemelka, Lesňák, Rozemberg, 2010), (Smreková, Palovičová, 2009).

Goal 15 is composed of nine targets and three moves. The goals include conservation, restoration and sustainable use of terrestrial and inland freshwater ecosystems, particularly forests, wetlands, mountains, and drylands; promoting the conservation of mountain ecosystems, including their biodiversity; taking measures to diminish the degradation of natural habitats, stop the loss of biodiversity and avert the extinction of threatened species; establish fair and equitable sharing of the benefits arising from the utilization of genetic resources; preventing poaching and trafficking of protected species of flora and fauna; implementing measures to reduce the impact of alien species on land and water ecosystems; incorporate biodiversity and ecosystem values into local and national planning and development processes. The three moves are mobilization and significant increase of financial resources from all sources to conserve and sustainably use biodiversity and ecosystems; mobilization of significant resources to finance sustainable forest management and enhancement of global support for efforts to combat poaching and trafficking of protected species.

Slovakia and the Czechia are creating mechanisms to implement these goals. On a national level, we can mention as an example Horizontal Priority of the National Strategic Reference Framework (Národný strategický referenčný rámec – NSRR) with the aim of Sustainable Development (Trvalo udržateľný rozvoj – HP TUR), which includes a system of implementation for years 2007–2013. More recently, Horizontal Principle Sustainable Development 2014–2020 (Horizontálny princíp Udržateľný rozvoj 2014–2020). The Government Office of the Slovak Republic is proposing both of them.²¹⁰

However, the priority of our research was to find the authentic condition of our country – precisely, the manifestations of climate changes, landscape ecology and environmental specifics of the Trnava and South Moravia regions. We wanted to see these regions from a “regular citizen” point of view, as someone who lives in it or travels around it. That is why we chose to undertake a research trip through the area with the use of ecological vehicle – a bicycle.

Research trip – report

I have performed the research trip on bicycle Trek Farley 7 from 12th to 14th August 2018.²¹¹ My starting point was at the Faculty of Arts, University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, and my final destination was the Faculty of Education, Masaryk University in Brno. To trace my journey, I used free application Mapy.cz and entered settings to search route for a bicycle with a requirement for a mountain bike. At the beginning of the trip, I turned on tracking. When the trip was over, the application offered me this summary. Total time of the ride was 18:38 hours, travel distance was 172 km with average speed 9,2 km/h. My fastest speed was 50 km/h; elevation profile was 1975 altitude meters of riding up and 1909 of riding down.

²¹⁰ See <https://www.hpisahptur.gov.sk/horizontalny-princip-udrzatelny-rozvoj-2014-2020/>.

²¹¹ Planned date of the journey was from 8th to 10th August. Unfortunately, the temperatures on these days were above 30 degrees Celsius, and therefore I decided to move the date. Extreme temperatures were present in the year 2018 in the Czech Republic as well as in Slovakia. The heat created many problems such as banning of watering gardens and saturation of swimming pools. Some villages in the Czech Republic required storage tanks with drinking water. Because of the dry heat, even the grape harvest began 3–4 weeks earlier as usual. During the writing of this report in October 2018, the temperatures in Slovakia were around 6 degrees Celsius above normal. On drought as an ecological crisis see (Ač, 2014), and compare with (Saja Sanneh, 2018). There was a lot of discussion in the media about current drought, for example: <https://plus.rozhlas.cz/hrozi-nam-kvuli-suchu-zemedelska-katastrofa-zaostreno-nadi-belovske-7671630>.

I began the trip on the 12th of August 2018 in the morning in Bratislava. I traveled by train to Trnava, and after my arrival I have used city bikeways to reach the university. I arrived at 10:15, and after final preparations, I turned on the GPS and started my journey. The map application marked most of the roads as bikeways. This marking was also present on road signs. The reality was quite different since most of the bikeways were part of the roadways and did not have any special lanes for bicycles or extra speed limit for cars. Hence, the protection and safety of the people using bikes were completely missing.

Letting Trnava behind me, I went on the road 504 (C2203) to Malženice and passed the first statue of a patron saint. This regional and cultural aspect accompanied me through the entire journey and was present in the Trnava Region as well as in South Moravia (both are Roman Catholics). My trip began on Sunday, so there was another cultural trait presented, and that was the smell of schnitzels from local houses. Paraphrasing Václav Cílek (2010, p. 79) I called this region a “schnitzel area”. Next element of my journey was view on the nuclear power plant Jaslovské Bohunice. The road near the plant was lined with hot-water pipe and partially with old fruit trees.²¹² The landscape is flat, dominated by extensive farmed fields (during my trip mostly with ripe drying corn and already harvested grain fields). From Malženice the road continues through Jaslovské Bohunice (here the driveway was actually accompanied with its own separate bikeway but only for a few dozen meters). Then I went through Klátovce, Dechtice (C 8211) and after the first significant climb, I have arrived in Dobrá Voda village.

In Dobrá Voda, I reached the verge of the Little Carpathians Protected Landscape Area (Chránená krajinná oblasť Malé Karpaty). At the edge of the village, there is an entrance to hiking trails Cesta Hrdinov SNP (Trail of the Slovak National Uprising Heroes) and Štefánikova magistrála (Stefanik Trail). There is also a possibility to make a short trip to the ruin of a castle called Dobrovodský hrad. After replenishing water supplies at local public drinking stream, I moved through Little Carpathians (C 047, 8211). The road goes through the forest, has a solid structure, and is accessible only for a car with a permit. In the forest, I have noticed an indication of timber harvest but I did not find any peculiar damage (at least not as in Little Fatra). This road was the first real bikeway during my trip and was located in a very stunning environment – a mixture of beech-oak and mixed forests. I highly recommend trying this trip. After passing the Little Carpathians I went near the detour to town Brezová pod Bradlom and headed south (C 8309, 022) around conservation reservoir Prietrž to the Senica. Here I ended the first day of my trip at 17:50.

The next day in the morning, I continued my journey. I rode C 024 around the Millennium Cross (Miléniový kríž) situated near the Smrdáky village, and via Radošovce I reached Skalica. Yet again, the road was labeled as a bikeway, but primarily designed and served for motor vehicles. During the next trip, I partially went through “veľký skalický okruh” (Skalica’s large circuit) and “Skalická vinárska cesta” (Skalica’s wine route). After that,

²¹² Most of these were apple trees, pear trees, or plum trees. After my arrival in Myjava, the number of plums was increasing. Finally, when I arrived in Morava the plum trees completely took over. Some of the citizens in the region complained that the fruit near the roads is not gathered. On the other hand, the uncollected fruit is good for animals, as it provides additional food in winter. If someone is interested in this type of fruit harvest, he should visit <https://na-ovoce.cz>.

I have entered the territory of the South Moravian Region at 13:28 in Sudoměřice. There was a gorgeous but short bikeway near the Bata's Canal (Baťův kanál); there is also a nice station there called "Baťův kanál – Výklopník". Next followed the worst part of my journey. An approximately three-kilometer long four-lane primary road No. 55, also labeled as bikeway 47 – Strážnická. Although the roadside is sufficiently wide, there are still plenty of issues. For example, while cycling there is a danger of passing trucks (these can go more than 100 km/h). It is not a very good and healthy option for a bicycle trip (passing this way I wished to become an anaerobic respiration creature). After this part, the road changes course before village Rohatec and leads through regular local motorway to Ratiškovce, where the route connects with Moravská vinná cesta (Moravian wine route) and leads to Dubňany. Behind Dubňany, near the pond called Jarohněvický rybník, the real bikeway begins. This bike road is called Mutěnická, and the motor vehicles are excluded. The road is very beautiful and it leads, at first, through unpaved and then reinforced surface. It goes around a pond and local hills, accompanied by local vineyards and fields until it reaches the village Hovorany. There I ended my second day of journey in a local guesthouse. The owner of this establishment is also a skilled winegrower and produces elegant wines, which I, before going to bed, tried with the delight.

The next day in the morning I started my final part of the trip. I went through Terezín, Krumvíř, Bohumilice (C 5064 – Moravská vinná, Velká opatovická), Velké Hostěrádky, Bošovice, Ontice, Újezd u Brna (C 473, Brněnská), Sokolnice, Brněnské Ivanovice (C5005). In a sense, this was the hardest part of the trip, partly because the road and air temperature was getting higher, and partly because the road was primarily intended for motor vehicles. And so I was pushed by cars and trucks to move fast, and the traffic was increasing as I was reaching Brno. The situation in Brno was much better and as I reached the confluence of rivers Svatka and Svitava the road connects with an actual bikeway. This bikeway led straight to the city center and to the Faculty of Education, Masaryk University. I arrived at 17:00 and was greeted by prof. Jemelka. Finally, from Brno, I reached Bratislava by train.

Research trip – proposal of the measures

To summarize the trip, we conclude that the goals of sustainable development are poorly implemented in both regions. The country is not ready to face the climate change. The cities suffer from urbanization, the greenery is insufficient and the water absorption areas are small. Infrastructure is primarily focused on cars, bikeways are often neglected, and not marked properly. The countryside suffers from intensive monoculture farming, erosion control vegetation (bank vegetation or bosque) is missing and land is predisposed to intensive water and wind erosion. Surface waters are under the strong eutrophication (growth of algae because of heat and fertilization). Extraction of wood is significantly present in forests. Areas with water are few and wetlands as well as polders are missing. Woods around the roads are overseasoned or absent.

On the other hand, if we completed the research trip ten years ago, the map application would offer us barely few bikeways, and at the roadsides, there will be wild waste dumps. In the last couple of years, there is an increase in bee-hiving, grape-growing, and organic farming. These have a positive impact on the area. Cities and regions are implementing measures on increase the quality of life. Examples of such measures are "Stratégia adaptácie mesta Trnava na dopady zmeny klímy – vlny horúčav" from January 2015 or "Akčný plán integrovaného environmentálneho manažmentu funkčnej mestskej oblasti Trnava" from

March 2018²¹³. Both of these documents are very important and should help with the quality of life in the region. The results of these actions can be already seen in Trnava. There is an increase in the numbers of bikeways, and a bike-sharing program²¹⁴. The greenery is being realized through the whole city and is well maintained even during the hottest months of the year.

After our journey, if we had to offer any sort of measures for both regions (Trnava and South Moravia) it would be these:

To exclude economic logging and to reduce calamity logging in protected areas, to declare non-intervention zones in valuable areas and to increase the diversity of forest ecosystems.

To minimize artificial water courses, to revitalize original wetlands, to create sites for better capturing and infiltration of rainwater.

To support biological forms of agriculture, small and medium-sized farmers (including family farms, farmyards, community gardens), to link subsidies and compensation to appropriate environmental measures.²¹⁵

To implement anti-erosion measures – mosaic structures of fields, alternation of grasslands, planting erosion vegetation, creating bio-corridors.

To increase the greenery and pedestrian zones. To revitalize and maintain urban parks, to intensively plant residential greenery, to ensure the protection of older woody plants, in case of new planting to prefer woody plants suitable for the areas of settlements.²¹⁶

To increase the proportion of permeable or partially permeable areas in cities, vegetation roofs and reflection surfaces (roofs, facades, and sidewalks).

To revitalize existing plants and to provide new planting of suitable types of woods around roads and objects with adverse environmental impacts.

To make waste management more efficient (impose a deposit on plastic and aluminum containers), to destroy wild waste dumps.

To increase the range of cycle routes, both in-city and the inter-regional ones. To divert the cycling routes from roadways; to use existing ones in the country and, in particular, to create new semi-reinforced or unpaved sections that can be parts of the line and area vegetation.

Environmental education and its significance in civics education

If we want to accomplish the goals of sustainable development, it is necessary to focus on education at primary and secondary schools. A teachers training university education has a significant role too, as well as lifelong learning.²¹⁷ The non-profit sector was the first to point to this issue. In the last couples of years, various projects were established promoting environmental education, both in Slovak and Czech Republic. Slovakia has numerous institutions and foundations promoting environmental education, for example, Živica, Sokratov inštitút, Ekopolis, Daphne, Sosna, net of environmental educational organizations “Špirála”, and magazine *Enviromagazín*.

²¹³ Both these documents are downloadable on the website: <http://www.trnava.sk/sk/clanok/strategicke-dokumenty>. On SDGs management see (Monkelbaan, 2018).

²¹⁴ www.trnava.sk/sk/aktualita/rozbehnite-to-s-arboria-bike-zdielane-elektrobicykle-vas-rychlo-a-pohodlne-prevezu-trnavou-1.

²¹⁵ On organic agriculture see (Gallayová, Šlinský, 2015), (Etigoff, 2017).

²¹⁶ The newest guide for this topic is (Hudecová, 2018).

²¹⁷ For school education see (Franck, Osbeck, 2017), for lifelong education (Leal Filho, Mifsud, Pace, 2018).

When it comes to environmental education, the civil society is primarily reliant on NGO's and foundations to provide support. The long-term state policy in environmental responsibility education is still missing. The grant support of other environmental projects by state is substantial and integrated in various programs; however, it should be less bureaucratic and more supportive. The real issue is to establish and implement meaningful environmental responsibility education in official curriculums for students.

Unfortunately, most of the critical conclusions discussed in „Festival Krajiny“ (a conference on environmental education), which took place in 2009 in Castle Smolenice (Izakovičová, 2009) is still valid. We should mention the most significant. The environmental education is not created on a systematic base and environmental issues are spread in many school subjects. Primarily they are the part of the natural history and geography at primary schools, and biology and geography at secondary schools. Some environmental issues appears occasionally in physics and chemistry. Another one, concerning the historical interactions between humankind and environment, in history classes. Moral, life style and value aspects are partially discussed in civics education, ethics and religious education classes.²¹⁸ However, in all these subjects, environmental issues are discussed very generally, and during the classes, only a little time is paid to them. Moreover, didactic methods primarily focus on verbal attainment of knowledge, and according to huge fragmentation in different teaching subjects, the complex and comprehensive view of the environmental issues is missing. Such approach could be found only in facultative or optional classes (Izakovičová, 2009, p. 26–27).

This is a very unfortunate development. Indeed, the environmental responsibility and sustainable development questions are giving a great opportunity for obtaining not only “know how”, but also “know why” types of knowledge. They are also a valuable source of “soft skills”, such as communication and cooperation; they also help with critical thinking and are good for spreading toleration and democracy. They enable (and often demand) using methods and means of work such as competitions, situation games, staging methods, disputes, brainstorming, field observation and activities, excursions and many others (Izakovičová, 2009), (Lisá, 2010), (Franck, Osbeck, 2017). The need for excursion education and development of its methods was the trigger of our project *Common Educational Programme for Cross-Border Excursion Teaching to Promote the Education of Civics*.

Mentioned project is only a fragment of the complex changes that have to be implemented in the educational process. The important part of the civics education should be tacit knowledge and social skills. The civics education should be transformed from „academic“ discipline to practice and value-oriented one. Students should go out from schoolrooms to schoolyards and outdoors; they should leave their cellphones and tablets behind and move to various natural, cultural, and social environments (for example nursing homes, or retirement homes). This would help students to know themselves and would encourage their minds, strengthen their bodies and make their relations better. Such subject would be taught through observation, patience, cooperation, and compassion. It would prepare the current young generation to survive in a dystopian future.²¹⁹ If such gloomy future has not to come, this form of education enables them to live their life in not only economic but also societal and personal welfare.

²¹⁸ State educational program in Slovakia includes Environmental training in the so-called cross-studies. See <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/prierezove-temy/environmentalna-vychova/>.

²¹⁹ For current global risks and for individual and social expectations of handling critical situations see (Čilek, 2014).

References

- AČ, A. (2014): Klimatické zmeny a ich vplyv na rozvojové krajiny. In: V. Andreotti, V. Čílek, J. Mesík et al.: *Globálne vzdelávanie: kontext a kritika*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, p. 52–63. (*Climate Changes and Their Impact on Developing Countries*)
- ČÍLEK, V. (2010): *Krajiny vnútri a voni*. 2. EDN., Praha: Dokořán. (*Outside and Inside Regions*)
- ČÍLEK, V. (2014): Prístupy, rizika a hodnoty – od zahraniční pomoci k domácim krízám. In: V. Andreotti, V. Čílek, J. Mesík et al.: *Globálne vzdelávanie: kontext a kritika*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, p. 64–75. (*Approaches, Risks, and Values – From Foreign Aid to Domestic Crises*)
- ETINGOFF, K. (2017): *Sustainable Development of Organic Agriculture: Historical Perspectives*. Oakville & Waretown: Apple Academic Press.
- FRANCK, O., OSBECK, Ch. (eds.) (2017): *Ethical Literacies and Education for Sustainable Development: Young People, Subjectivity and Democratic Participation*. Palgrave Macmillan.
- GALLAYOVÁ, Z., ŠLINSKÝ, J. (2015): Alternatívy v poľnohospodárstve. In: Z. Gallayová, J. Hipš, J. Markoš, Z. Dovalová (eds.): *Súčasná spoločnosť – výzvy a vízie*. Reprint 1. EDN. in 2013. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, p. 164–181. (*Alternatives in Agriculture*)
- HOLDEN, E. et al. (eds.) (2018): *The Imperatives of Sustainable Development: Needs, Justice, Limits*. London & New York: Routledge.
- HUDECOVÁ, Z. (2018): *Príroda v meste: nový pohľad na tvorbu a údržbu zelene a záhrad*. Bratislava: Živica. (*Nature in the City: A New Perspective on the Creation and Maintenance of Greenery and Gardens*)
- IZAKOVIČOVÁ, Z. (2009): O environmentálnej výchove v zmysle koncepcie trvalo udržateľného rozvoja. In: *EnviroMagazín*, 2009/6, p. 26–28. (*On Environmental Education Regarding the Concept of Sustainable Development*)
- JEMELKA, P. (2016): *Reflexe environmentálnej problematiky v dejinách českej a slovenskej filozofie*. Praha: Filozofia. (*Reflection of Environmental Issue in the History of Czech and Slovak Philosophy*)
- JEMELKA, P., LESŇÁK, S., ROZEMBERG, A. (2010): *Environmentalizmus a slovenská filozofia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. (*Environmentalism and Slovak Philosophy*)
- LEAL FILHO, W., MIFSUD, M., PACE, P. (eds.) (2018): *Handbook of Lifelong Learning for Sustainable Development*. Cham: Springer.
- LISÁ, E., et al. (2010): *Hry k rozvoji sociálních kompetencí žáků 1. stupně ZŠ*. Praha: Portál. (*The Social Skills Developing Games for the First Grade Primary School Children*)
- MAL, S., SINGH, R. B., HUGGEL, Ch. (eds.) (2018): *Climate Change, Extreme Events and Disaster Risk Reduction*. Cham: Springer.
- MONKELBAAN, J. (2018): *Governance for the Sustainable Development Goals: Exploring an Integrative Framework of Theories, Tools, and Competencies*. Singapore: Springer.
- NOVÁČEK, P. (2010): *Sustainable Development*. Olomouc: Palacký University Olomouc, Faculty of Science.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2012): *Úvod do environmentálnej etiky: kapitoly z aplikovanej etiky IV*. Prešov: Michal Vaško. (*An Introduction to Environmental Ethics: Chapters from Applied Ethics IV*)
- ROGERS, P. P., JALAL, F. K., BOYD, J. A. (2008): *An Introduction to Sustainable Development*. Sterling: Earthscan.
- SAJA SANNEH, E. (2018): *Systems Thinking for Sustainable Development: Climate Change and the Environment*. Cham: Springer.
- SMREKOVÁ, D., PALOVIČOVÁ, Z. (1999): *Podnikateľská a environmentálna etika*. Bratislava: Iris. (*Business and Environmental Ethics*)

Resumé

Prvá – teoretická časť príspevku – predstavuje pojem trvalo udržateľného rozvoja spôsobom, akým ho používa Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj prijatá na valnom zhromaždení OSN v septembri 2015. Druhá – výskumná časť – sa venuje správe z trojdňovej výskumnej cyklocesty realizovanej po mapou deklarováných cyklotrasách záverom augusta 2018 s východiskom na FF UCM v Trnave a cieľom na PdF MU v Brne. Zvláštna pozornosť je venovaná prejavom klimatických zmien, krajinskej ekológii a environmentálnym špecifikám Trnavského a Juhomoravského kraja. Záverečná – implementačná časť príspevku – sa venuje významu trvalo udržateľného rozvoja, predovšetkým ochrane životného prostredia a klimatickým zmenám, pre výučbu

náuky o spoločnosti. Kľúčovým výstupom príspevku je návrh súboru desiatich opatrení na zlepšenie environmentálnej situácie uvedených regiónov: 1) V lokalitách chránených území vylúčiť hospodársku ťažbu dreva a obmedziť ťažbu kalamitnú, v zvlášť cenných lokalitách vyhlásiť bezzásahové zóny a celkovo zvýšiť diverzitu lesných systémov. 2) Minimalizovať umelé úpravy vodných tokov, revitalizovať pôvodné mokrade, vytvoriť miesta na lepšie zachytávanie a vsakovanie zrážkovej vody. 3) Podporiť biologické formy poľnohospodárstva, malých a stredných farmárov (vrátane rodinných fariem, gazdovských dvorov, komunitných záhrad), dotácie a kompenzácie viazať na príslušné ekologické opatrenia. 4) Realizovať protierózne opatrenia – mozaikové štruktúry polí, striedanie trávnatých porastov, výsadbu protieróznej vegetácie, vytvoriť biokoridory. 5) Revitalizovať a udržiavať mestské parky, intenzívne vysadzovať sídelnú zeleň, zabezpečiť ochranu starších drevín, pri novej výsadbe preferovať dreviny vhodné do priestoru sídiel. 6) Zvýšiť podiel priepustných alebo čiastočne priepustných plôch v mestách, vegetačných striech a odrazivých povrchoch. 7) Revitalizovať existujúcu a zabezpečiť novú výsadbu vhodných typov drevín v okolí ciest a objektov s nepriaznivým vplyvom na prostredie. 8) Zefektívniť odpadové hospodárstvo, zlikvidovať divoké skládky odpadov. 9) Zvýšiť rozsah cyklotrás a to tak vnútromestských ako aj medziregionálnych. Odkloniť cyklotrasy od cestných komunikácií; v krajine využiť už existujúce a hlavne vytvoriť nové polospevnené alebo nespevnené úseky, ktoré môžu byť súčasťou budovania líniovej a plošnej vegetácie. 10) Presadiť a implementovať do učebných osnov vzdelávanie v oblastiach občianskej a environmentálnej zodpovednosti, zvýšiť používanie metód a prostriedkov práce, akými sú súťaže, situačné hry, inscenačné metódy, terénne pozorovania a činnosti.

**Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování
jako podpora výchovy k občanství
Sborník z konference, 14. a 15. listopadu 2018, Skalica – Hodonín**

Common Educational Programme for Cross-Border Excursion Teaching
to Promote the Education of Civics
Conference proceedings, 14 and 15 November 2018, Skalica – Hodonín

Editoři / Compilers: Mgr. Slavomír Lesňák, PhD., doc. RNDr. Svatopluk Novák, CSc.,
doc. PhDr. Matúš Porubjak

Published by Masaryk University Press, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, CZ
First edition, 2019
280 copies
Printed by Reprocentrum, a.s., Bezručova 1547/29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-9393-5
ISBN 978-80-210-9394-2 (online ; pdf)
<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9394-2019>

MUNI
PRESS

MUNI
PED

ISBN 978-80-210-9393-5

9 788021 093935